

RÁKÓCZI-EMLÉKEK TÖRÖKORSZÁGBAN.

II. RÁKÓCZI FERENCZ, TÖRÖKORSZÁGI KÉPE. (1717.)

G. S. 10.

et. Atheneum könyvtára E. 121

RÁKÓCZI-EMLÉKEK

TÖRÖKORSZÁGBAN

ÉS

II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM

HAMVAINAK FÖLTALÁLÁSA.

THALY KÁLMÁNTÓL.

MÁSODIK, BŐVÍTETT ÉS SZÁMOS KÉPPEL ILLUSTRÁLT KIADÁS.

8 - OCT. 2019

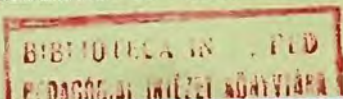

155229

85 JUN 1973

BUDAPEST, 1893.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KIADÁSA.

ELŐSZÓ.

Bizonyára nem alólírott írói fáradásainak, hanem a halhatatlan szabadsághős: II. Rákóczi Ferencz nagy neve varázsának tulajdonítandó amaz ország-szerete, sokféle alakban nyilvánult s köz- és irodalmi életünkben szokatlannak mondható érdeklődés, mely a közelebb múlt években török földön tett történelmi kutatásaimat s azok eredményét kísérte. Ha a szerény felolvasásaim tanulmányaim közzétételét követett e hatást — különösen legutóbb, 1892. május 15-ikén tartott felolvasásomét — vázolni, jellemezni akarnám: nálunk egészen rendkívüli tünetekről kellene megemlékeznem, — a mit azonban — bármily pragmaticai előadás mellett is — dicsekvésnek vehetnének némely, a kákán is csomót keresni kívánók. Inkább hallgatok tehát mindazokról, s csupán *jelezni* óhajtam e hatást, a történelmi hűség és amaz örvendetes tény szempontjából, hogy az ideális nagy nemzeti eszmékért küzdött s e küzdelemben hazátlan vértanúkká vált dicső ősök emléke iránti hálás kegyelet érzete, túlon-túl anyagiasszinezetű, prózai érdekeken kapdozó korunkban sem halt még teljesen ki a magyar szívekből. Ha valaki, úgy a nemes

Rákóczi, Zrínyi Ilona, Bercsényi és bujdosó társaik bizonynyal ugyancsak méltók eme kegyeletre.

Énnekem is ez, az ő hervadhatlan hazafi-érde-meik s tragicus végzetük iránt érzett meleg kegyelet vala kalaúzom, midőn szomorú száműzetésök, bujdosó életök és haláluk helyeit, s ott még hátramaradt, föllelhető emlékeiket felnyomozni és a történelem fáklyavilágánál közvetlenül tanulmányozni, a Propon-tis távol partjaira, európai és ázsiai Törökországba utaztam ismételten, s a szent helyeken bolyongva, a régesrég árnyékká, porrá váltak lépteinek nyomát sóvárgó szívvel, méla borongással kerestem, kutattam.

Az őszinte lelkesedéstől vezetett, fáradalmat, türést, törődést nem szánó eme helyszíni bűvárlatok mit és mennyit érthettek el? minő sikert mutathat-nak föl? — mely is végezetre a dicsőült szabadság-martýr II. Rákóczi Ferencz szent hamvai fölfedezésében és kétségtelen constataálásában nyeré koronáját, — az alább következő három történelmi tanulmány tar-talmazza. Mindahárom a *Magyar Történelmi Társulat* havi közlönyében, a *Századok*-ban (illetőleg a leg-utolsó a társulat 25 évi jubiláris Emlékkönyvében) jelent meg *először*, s a »*Rodostó*« külön füzetben is. (Budapest, 1889. Grill Károly udv. könyvárusnál.)

A mutatkozó, különösen a legutóbbi felolvasás által fölkelteit élénk érdeklődés azonban kívánatossá tette, hogy az egy azon tárgyú s természetű három munkálat együtt, egy kötetbe foglalva és a helyszí-nén készült eredeti fényképészeti fölvételekről rajzolt illusztrációkkal díszítve, ékes, salon-kiadásban tétessék újra közzé. Mely feladat megvalósítására, a komoly irodalmi vállalatoknál anyagi áldozattól is vissza nem

riadó »*Athenaeum*« irodalmi kiadó- és részvénytársulat volt szíves ajánlkozni. Részemről pedig t. kiadóim áldozatkészségéhez azzal óhajtottam járúlni, hogy ezen új kiadásban mennél correctebb és a legutóbbi adatokkal is bővített szöveget nyújtsak.

E czélból, gondot, fáradságot nem kímélve, a legéberebb figyelemmel, szeretetteljes gonddal átnéztem, új részletekkel kiegészítém, s még irányában is minél tetszetősebbre, szabatosabbra átjavítám az egészet; úgy, hogy — kivált a két régiebb tanulmányban — alig maradt lap változatlanúl. Nem csak egyszerű *második kiadás* tehát ez: hanem majd csaknem *új átdolgozás*; mely is annyi új adattal vagyont megtoldva, hogy az egész, körülbelül *két nyomott ívvel* bővült, a régi kiadással egyenlő formában. Legkevesebb változtatás, javítás, toldás, természetesen, a csak e folyó 1892. év tavaszán *itt s felolvasott harmadik részben* történt.

És most azon meleg szeretettel, melylyel a hujdosó kurucz vitézek emlékein oly édes-búsan borongó elmémnek jelen kedvencz termékeit szerzém s gondozgatám, — nyújtom át azokat a kegyeletes magyar olvasónak. *Vale Rodosto!*....

Hont-Bagonyán, 1892. aug. 29.

Thaly Kálmán.

I.

R O D O S T Ó

B U J D O S Ó K S Í R J A I.

Rodostó!.....

Mennyi honszerelem, mennyi tört remény, mennyi bánatos emlék, mennyi szent kegyelet van e névhez fűzve, százhetven év óta! Bujdosók tanyája, mártýrok temetője. A délkeleti szellő sokáig hordott onnan bús sóhajtásokat az elárvult, távol hazába; s mikor a sóhajtások örökre elmúlnának, s a hontalan bujdosók könnyeseppjeit az angyalok felszedték, és ők »előbb látták meg a mennyországot, mint Magyarországot«: akkor a honfíú kegyelet titkon borongva szállt a fürhetetlen elvűség ama dicsó vértanúinak sírhantjaihoz, — áldván emlékeket s tőlök tanulván honszerelmet nehéz időkben, súlyos megpróbáltatások éveiben. Messze benyúlt ezen bús emlékezet századunkba; még a honszerelem lánglelkű dalnokai: *Kölcsey*, *Vörösmartý* is, a magyar jellem hanyatlásának szomorú időszakában a rodostói sírok felé fordítják bánatos szemciket, mint a bölcsék a napkeleti csillagra; s itthonn vígasztalást nem lelvén, a Propontis partjainak dicsőültjeit idézik fel mintaképekül, nekik panaszolják el nemzetök romlását:

»Rákóczink, hajh! Bercsényink, hajh!
Magyartok gyászban ül.«

Sőt még később, az ötvenes évek sötét korszakában is, oda révedez a búsongó költő, *Léray* képzelme, — »tenger mormogásában, futó szél zúgásában« keresvén Rákóczinak nagy lelkét Rodostó partjain.

Az enyhe, déli égáíj alatt, lankás hegyoldalban, szépen megmívelt szőlők, kertek, dús termő-földek között fekvő város egy kis paradicsom; hét minaretjével, mecseteivel, keresztyén

templomaival, keleties, ódon házaival, p̄yramisszerű, sötétzöld cziprusfáival, dombon álló hét szélalmával, nyájasan, esendesen néz bele a kék tengerbe, — e tündöklő tükörbe. Szemben véle a Márványsziget phantasticus alakzatú fehér sziklái merően emelkednek ki a habokból; s azon túl szép időben átkékelnek Ázsia hérczei: az ó-szultánok sírjait virasztó brusszai hegyek, a felhőkbe nyúló Olympus, — míg délen a láthatárt a Dardanellák mindinkább szűkülő torkolatának szirtláncolata zárja be.

Elragadó, bűvöletbe ejtő kép. És még is, nincs, nem lehet oly magyar, a ki e partokat, e kies város mosolygó arczatát meglátja fölmerülni a tengerből, midőn felé a hajó közeleg: hogy szíve bánatos érzelemtől ne szorulna el, s szemei kömlyektől ne nedvesednének. Rodostó láttára lelkünket borongó érzés, bús kegyelet érzése fogja el; a szó önkéntelenül elhal ajkainkon. Csendes, csendes!... Temetőben járunk! Martýrok porait lengeti itt a szél! Az előbb még oly vidám arczokon komoly kifejezés váltja fel a mosolyt; elnémultan nézünk egymásra; bánatos gondolatokba mélyed mindenkünk; szent áhítat szállja meg lelkeinket a mint közelgünk a partokhoz, melyeken az édes haza szerelme, a legtisztább honszerelme vértanúinak lábnyomait keresik sóvárgó szemünk. Itt jártanak, itt éltenek, itt szenvedtenek ők annyi éveken át, s itt hamvadnak örök nyugalomban. Bús merengésünk közepette csónakunk evezőlapátjainak egyhangú csattogása hallatszik esupán, — az is oly szomorú. Amott a déli, halmos partokon, a város végénél, a fehér-márvány csorgókút, Rákóczi fejedelem forráskútjának táján, megtört alak révedez a távolban; — önkéntelenül a hű *Mikes Kelemenre* gondolunk:

»Egyedül, egyedül — a bujdosók közül
Nagy Törökországban...«

Ott, ép ott szokott ő egykoron sétálgatni, »nagy sóhajtozással«. Ma már temetők terülnek el kedvelt sétahelyén, s valóban ott van ő, csakhogy — *a föld alatt...*

Bocsássa meg e méla hangulatú sorokat nekünk az olvasó; de Rodostóról nem tudunk mi úgy írni, mintha csak

száraz krónikát kellene egyszerűen papirosra vetnünk. S ne is tudjunk soha; és ne tudjon egy magyar ember sem, mind az időknék végeiglen.¹⁾

* . * . *

A II. Rákóczi Ferencz és hív követőinek számkivetési s elhalálózási helyeként nemzetünk történelmében emlékezetessé vált *Rodostó* városa a régi Thráciának Moesia nevű tartományában, a török Ruméliában, a Márvány-, másnéven Fehér-tenger európai partján fekszik, ott a hol e tenger legszélesebb. A hajdani görög világban Bisanthe (nem Bizancz!) nevezetű város áll vala e helyen, melynek roppant kövekből rakott ódon falmaradványai a mai török városrészben még láthatók. Egyedül ezen ős fahuaradvány az, a mi Rodostóban az ozmán uralom előtti időket még hirdeti. A várost törökül *Tekirdag*nak nevezik. Tekirdag Konstantinápolytól 25 mérföldnyire esik a tengeren, délnyugat felé; épen fele útja Gallipolinak. Kormányzósági székhely s igen élénk kereskedelmi város; és mégis, az utaszállító európai közlekedési vállalatok közül csak a francia Fraissinet-társulat gőzhajói érintik kikötőjét rendszeren, — továbbá a török helyi gőzösök.

Mikor az ottomán birodalom fővárosa még Drinápoly (Edirne) vala: ennek tengeri kikötőjét Tekirdag képezé; a mint-hogy az edirne-konstantinápolyi vasutvonal is Rodostó háta mögött vonúl el. A legközelebbi vasutállomás Muradli, 3—4 órányira fekszik; de közte és Tekirdag között két—hármadfélezer lábnyi magas hegyhátak húzódnak, melyeken át a közlekedés csak lóháton vagy rázós tatárszekereken lehet. E kényelmetlenséghez járul, hogy a Kaukázusból az orosz invázió elül kivándorolt mahomedán cserkeszeknek egy népes rajját épen ezen hegyekbe telepítették, s e még félvad népség fiaiból gyakran verődnek össze rablóbandák, melyek a Muradli és Rodostó közti út biz-

¹⁾ A tárgy: *Rodostó*, legalább reánk nézve oly vonzó, olyan búsán kedves, kegyeletteljes, hogy magában tanulmányunk némely részeiben is, a szakszerű ridegség szabályait elvetve, több közvetlenséggel, nagyobb melegséggel irtunk, mint az hasonló ismertetéseknel talán szokásos. Mindazáltal, ezt *öntudatosan, akarva tettük*, a lelki ösztön parancsolta így írunk, s mi engedünk sugallatának.

tosságát veszélyeztetik. A mi konstantinápolyi időzésünkör is tele voltak a sztambuli lapok egy ily rablóbanda hírével, melynek üldözésére nagyszámú zaptihé-k rendeltettek ki. E körülmény, — továbbá óhajításunk: Rodostót (úgy, mint hajdan a bujdosó kuruczok) a tenger felől pillanthatni meg legelőször, — volt oka annak, hogy a muradli-i irányt mellőzve, mi is a tengeri utazást választottuk kirándulásunkra, habár a tenger viharos volna is.

Az 1888-ik év őszén tett konstantinápolyi utazásomnak egyik legfőbb célja ugyanis Rodostó vala, Réges-régen vágytam már a halhatatlan Rákóczi és Beresényi utolsó bujdosó tanyáját, halálozási helyét, annyi nemes magyarnak temetőjét, a hű Mikes Kelemen »édes-keserves« lakta földét színről-színre meglátni, s ott a rég elhunyt száműzöttek emlékeit, nyomait kutatni, ivadékaik sorsát kinyomozni. Mióta pedig a másik, a lengyelországi bujdosó tanyát *Jaroslawot* ugyancsak a jelzett év május havában meglátogattam és ott Rákóczi fejedelemné, özvegy gróf Beresényiné, Krucsay István, Jávorka/Adám, Kajdacsy Péterné s más magyar bujdosók emlékeire bukkantam: ellenállhatlanul fogott el a vágy, hogy még azon esztendőben a fő temetőt, Rodostót is megszemlélhessem, — nem felejtve el az ázsiai, bithyniai Izmidben nyugvó Thököly Imre sírjának meglátogatását sem.

Igy és ezen célokért utaztam el azután september havában Konstantinápolyba. Izmidben octóber 5-én jártam; miről alább, tanulmányom végén szólандok. A Rodostóba indulást oct. 6-ára tűzém ki; tolmácsul a török fővárosban tartózkodott ifjú orientalistánkat, a debreczeni *dr. Kunos Ignác*ot — ki Izmidben is velem járt — voltam magammal viendő. Utitársakul hozzám csatlakoztak még: *Bárczay Oszkár*, kir. kamarás, volt honvéd-őrnagy barátom és *dr. Kincses Imre*, Konstantinápolyban lakott magyar orvos. (A konstantinápolyi magyar gyarmat tagjai közül, Szilágyi Dániel s Czakó immár elhalván, ő vala az egyedüli, a ki valaha, mint volt török katonao orvos, megfordult Rodostóban ezredével, s ott néhány ismerőssel bírt azon időből; de történelmi emlékeket akkor ő nem kutatott, nem látott.)

A szükséges előkészületeket megtévén s magamat ajánlólevelekkel ellátván, oct. 6-án délutáni 5 órakor szálltunk fel az

Aranyszarv kikötőjében horgonyzó francia Fraissinet-gőzösre. Nagy, hatalmas, kettősgépű csavar-hajó volt, Odessza és Marseille között közlekedő; személy- és áruszállító egyszersmind. Félóra múlva indulánk. Pompás idő vala. A nap épen a nagyszerű Szulejmanie-mecset ságár minaretjei közt s az Ejub-temető cziprusfái fölött nyugodott, vörös fényben; az átellenes ázsiai partokon a fehér Leander-tornya, a régi Krýsopolis (Skutari) és Chalcedonia (Kadikőj) ezernyi ezer ablaküvegei szemkápráztatólag villogva, tündökölve verték vissza a hűnyó napsugarakat. A Dolmabagese márványpalota a kék Bosporus partján, és fönt a magaslatokon a Jyldiz-palota, fehér mecsetével, a Pankaldi s a galatai ó-torony már ködbe kezdtek merülni. A régi serail alatt és Kadikőj közt elhaladva, jobbra hagytuk a hat minarettel ékes Achmedie-mecsetet, a Héttorony sötétlő várát, majd a villák sorából alakult Jedikule-kőjüt (Héttorony-falvát) s utána San-Stefanót világító-tornyaival, balra a regényes fekvésű herczegszigeteket és Ázsia partjait, s kiereszkedünk a sík tenger tükreire. A Marmora egészen csöndes volt; hajónk teljes gőzerővel, nagy sebességgel siklott rajta, — igen gyorsjáratú gőzös vala.

Az ázsiai partoktól mindinkább eltávolodánk; az európai parton a legújabb orosz-török békekötésről emlékezetes, már érintett San-Stefanó kikötője tornyának forgó lámpatüzét még láthattuk, — azonban, a mint az éj leszállt, a tengerre fehéres köd ereszkedik, melyen át azontúl csak néha pillanthattunk meg itt-ott valami rezgő fényt a ruméliai partokon. Folytonos, gyors haladásban telt el az éjszaka; mígnem éjjel utáni 2 és 3 óra között hajónk megáll, s leeresztik a horgonyt. Kilencz órai sebes sikanlás után czélpontunk: *Rodostó előtt valánk*. Lázás szívdobogással futottam fel a földéletre; de köröskörül mindent sűrű köd borított el, — hiába lestem a parti hegyeket: nem lehetett látni pusztá ködnél egyebet. A kapitány nyugalomra intett: Elég idő van még, aludjam! (Én, Rodostó előtt, — *aludni?!!*) A rodostói kikötőbe — úgymond — ilyen mély járatú hajó be nem mehet; majd úgy öt óra tájban oszlani kezd a köd, jönnek a dereglyék, s kezdünk kirakodni. Lementem; de majd minden öt perczben fölszaladtam megint, türel-

metlenül vürván a köd oszlását. Végre, öt óra tájban — mikor már a dereglyék javában rakodának hajónkról, — tündezni kezdett a köd, kibontakozni lepléből a tájék, s a partmenti magaslatok, a minaretek, a mecsetek kupolái, a házak, egyes cziprusfacsoportozatok körvonalai kivehetőkké váltak. Nemsokára kibukkant a nap is, Ázsia napja, a tengerből, megvilágítja a még félig ködben borongó Marmora-sziget groteszk, fehér szikláit, s teljes fényt vetett a szemben, előttünk fekvő Rodostó városára. Megragadó, tündéri kies kép volt! Hosszan méléztam el szemléletében.

Mindazáltal, mielőtt Rodostónak fekvését, jellegét leírnám s a várost ismertetném: hogy sor szerint haladjunk, — ismerkedjünk meg előbb rövideden az előttünk a legrégebb időktől fogva ott megfordult ama honfitársaink által nyújtott vázlatokkal, a kiknek tollaiból ilyen korunkra fennmaradt.

Ezek elseje nem Mikes Kelemen. Minekelőtte még Rákóczi emigratiójával Rodostóba került volna: már annakelőtte hűszesztendővel megfordulának, sőt hűzamosásban időzének itt a korábbi magyar emigráció tagjai. Maga Rákóczi dicső édes anyja («ma mère glorieuse»), Zrínyi Ilona fejedlemasszony, férjével Thököly Imrével és fejedelmi udvarukkal, az 1700-ik év nyarán több hétig lakott Rodostóban s környékén. Sajátságos, kimagyarázhatatlan játéka a véletlennek, mely a magyar történelem eme legnemesebb női alakját elvezérlé ezen városba; mintha talán az anyai szív szomorúan sejtette volna, hogy évtizedek múlva ez a hely lesz az ő egyetlen büszkeségének, imádott fiának, a zajos élet viharai után csendes kikötője, utolsó, bús magánya, s a dicsőséges Rákóczi névvel Rodostó neve egykoron örökre összeforr.

Zrínyi Ilona és Thököly Imre rodostói időzésének emlékezetét hű titkárunk tartá fenn, *Komáromy János*, — ugyanaz, a ki később mindkettejüknek haldokló szemeit befogta és a fejedelmőt a galatai templomban, a fejedelmet Izmidben, kegyeletes gonddal örök nyugalomra helyezé.

Tekirdagtól négy mérföldnyire, túl a hegyeken, kies völgyben, sósízü ásványvíz-forrás fakad föl, s mellette egy tizenöt öl átmérőjű mocsáros, sáros tócsa terül el. Amannak vizét ivásra

s emennek gyógyerejű iszapját fürdésre, augustus havában sok beteg ember használta régen. Konstantinápolyból, Drinápolyból, sőt még távolabbról: 40—50 mérföldnyiről is, tömérdek szenvedő vitette magát oda, gyógyulást keresendő, s a savanyúkút és lúp környékén egész kis szekér- és sátoztáborok alakulának. A sós víz, de kivált a lúpfürdő gyógyhatásáról csoda-dolgokat beszéltek messzeföldön. Mint Mikes Kelemen írja, Rákóczi és hívei gyakortáiban ki-kirándulának Rodostóból e helyre; nevezetesen gr. Forgách Simon és maga Mikes is használták a curát. A fejedelem, a ki a rút, sáros iszapba útált belefeküdni, csak neveti vala őket s mulatott a sárban hempergőkön; azonban betegeskedő ifjabb fiát, György herceget, még is ideküldé később fürdőzni, Mikessel.

Emnek a Rodostó-vidéki forrásnak évtizedekkel azelőtt már oly nagy híre vala, hogy a hosszas tábori élet sanyarúságai közt szerzett heves, makacs köszvényfájdalmakban szenvedő Thökölyt is ideküldötték gyógyulást keresni. 1700-ban a konstantinápolyi doctorok. A hajdosó kurucz király tehát Szent-István napja után hajóra ült, s e végből Rodostóba utazott, őt hűn kísérő nejével, udvarával. Pálkány, Komáromy, az utazást, rodostói tartózkodást s egyszersmind a várost és környékét diáriumában ezen alkalomból írja le, ekképen:

»Die 21. Augusti, mentünk a tengeren Tekerdák (Tekirdag) nevű török városba, mely Konstantinápolyhoz sebes széllel is kétszáz (!) tengeri mélyföld; az Mármora-tengernek az partján vagyon, Trójának ellenében. Az tenger közepében vagyon az Mármora nagy sziget, körül az tenger is annak nevezetik, — holott vágták amaz rettenetes márványköveket, kiből az konstantinápolybéli nagy paloták s templomok építettek; noha azokat segítették Trójából is, melynek hosszúsága, túl az tengerparton, most is egynehány mélyföldig esmérszik meg, exstálván még ma is iszonyú, romladozott régi épületi s ruderái, — de benne most emberek nem laknak; hanem valamely faluk vannak, kivált Tenedos sziget ellenében — hol most az finom muskatály-bornak bősége terem, — az tengerparton. Ezt az régi Tróját Nagy-Sándor reparáltatta volt, körül Alexandrina Trójának neveztek; ezek annak ruderái.

Egy hajóban ültem én is ő Nagyságokkal (Thökölyékkal), menő útunkban. A Szent-György templomát (a hercegszigetek egyikén, Protin, magas hegyen) meghaladván, nagy szelünk kezdett támadni az tenger közepi felől; láttam szegény Asszonyunkat, hogy változni kezdett az ábrázatja, előtte ülven, — még sem tétette, mint minden dolgaiban erősszívű fejedelemasszony. Végre Tekerdákhoz érkezőn, az mint az kis hajóba kiszállott, (mivel a nagy gályák nem köthetnek ki) és az szárazra ki akart menni, én elébb ugordván ki, az mint az kis hajót az hab hányta, félven: ki nem jöhet, — bégázoltam kevésé, és az ölembe ereszkedvén, a hajócska orrából tettem le az tengerpartra; mert a szárazra ki nem állhatott az kis hajó az habok miatt.

Nem messze vagyon Tekerdáktól egy völgyben egy igen hasznos, sárból álló fürdő, melyben augustusban sok nyomorúlt betegek mennek, s meggyógyúlnak. Urunk ő Nagysága is a végre ment volt belé, hogy fájdalmas lábainak gyógyulást, vagy könnyebbséget vehessen.

Ez a Tekerdák derék portus; nem messze (?) szakad tőle az Mericze (Maricza) vize — mely Drinápolytól foly — az tengerbe. Alatta a városnak szép tiszta, fővényes fénekű az tenger, melyben az platajczoknak (= tärsony; hal) sokaságát fogják. Sokat fürdöttem benne. Egyszer éjtszaka az holdvilágon feredvén, igen megijesztett vala egy nagy platajcz, hogy reá-hágtam, — mert a fővénybe bújik, — hogy megmozdult a lábam alatt, hirtelen nem tudtam, micsoda?

Ennek a Tekerdáknak véghetetlen sok szép szőlei vannak: kedves, finum ízű, rubínszinű bora terem. Az mondolának felettébb nagy bősége, és egyéb sokféle gyümölcse. Csak vereshagymát sem láttam olyast, a minémű itt terem. Itt láttam holdakkal teremni az gyapotot vagy pamutot is; mellyet is vetnek, kapálnak, s olyan fája vagyon, mint az hariskának.

Méltó, hogy el ne hallgassam. A városnak egyik vendégfogadjába szintén akkor szállítottak meg valamely törökök s szerecsenyek, kik az török császárnak Mekkából, az Mahomet koporsóját őrző muftitól öt indiai nagy ökröket hoztanak, két indiai szekérrel együtt. (Hat volt az ökör, de egyik az útban megholt.) Gyönyörűséges, szép, tiszta fejér állatok voltak, mint

a hó; nagyok, a szarvokon kívül fejek s fülök majd mint az elefántnak, az hátok mint az tevének, farkok mint az bialnak, testek állása mint az belindnek, (bölénynek). A szekerek nagy mathematicus mesterségekkel voltak készítve. Egy szekérbe két ökröt fognak, kik akármely lónál sebesebben lépnek. Ilyen szekérben jár maga az indiai király is, és ezeket ugyanő küldötte annak a muftinak Mekkában, hogy küldje az török császárnak. — az mint mondják, — ilyen izenettel: Hogyha az némettel olyan gyalázatos békességet (a karlóczai békekötés) csinált s hadakozni nem akar: szántson-vessen otthon azokon az ökrökön!

Tekerdákrúl éa hajón mentem vissza, Urunk és Asszonyunk szárazon; az nagy hőségben igen meg is betegedék az útban szegény Asszonyunk, — alig mehetett be Konstantinápolyba, hova én is harmadnapra vergődtem be, szelem nem lévén. — Vittem Tekerdákrúl magammal a hajón abbúl a szép rubíutsziunú jó borbúl tíz átalaggal¹⁾

Eddig Komáromy emlékezései Rodostóruól. Hézagos bár de nem érdektelen s a valóságnak megfelelő adatok, már a mi a várost és vidékét, fekvését, termékenységét, kikötőjének élénk forgalmát illeti.

Bővebb, behatóbb ismertetését nyújtja Komáromynál Rodostónak a húsz év múlva: 1720. tavaszán, már Rákóczival, Bercsényivel ideköltözött Mikes Kelemen, halhatatlan »Törökországi Levelei«-ben. Különösen becses néprajzi adalékokat találunk nála; a négyféle nemzetiségű lakosság életmódját, szokásait, gazdaságvitelét (pl. a szőlő-, gyapot- és selyemtermelést) élénken írja le, — és sokkal részletesebben ezt, mint az emigránsok névsorát, elhelyezését, házaít, családi és lakviszonyait, a fejedelem által tett nagymérvű építkezéseket, átalakításokat, sétakeittek ültetését, stb. Ezekre s ilyesekre, valamint általában a bujdosókra vonatkozó életrajzi adatokra, egyes emigránsok érkezésére és távozásúra, mi czélból, hová lett küldetéseikre, működésöknek legalább némi érintésére, a jó Mikes alig terjeszkedik ki; — ilyenekben, sajnos, igen-igen szűkszávú. Az aestheticus elragadtatva gyönyörködik szép pró-

1) Komáromy János Diáriumja, 67—69. ll.

zájában: a történetíró azonban sokkal többet óhajtana tőle hallani. De hisz ő nem írt sem diáriumot, sem krónikát, (legálább »Levelei«-ben nem!) avagy ha írt — és bár írt volna! — az még mind maig lappang valahol, vagy végképen elveszett.

Ezeket csak mintegy zárjel közben jegyezvén meg Mikesről: mindazt, a mit önála Rodostó ismertetésére nézve találunk, fölöslege svolna itt szóba hoznunk, — hiszen műve nagyon el van terjedve; mindenki ismeri. Csak azt kívánjuk tehát constatálni belőle, hogy a szép fekvésű, áldott vidékű város mindjárt eleinte mily kedvező benyomást tőn idetelepített bujdosóinkra.

1720. tavaszáig Rákóczi és udvara a Bosporus melletti Jenikőjben, Bercsényiék pedig a szomszéd és amannál kisebb Therápiában voltak szállva; de kivált a jenikőjiek elég alkalmatlanul. Martius 7-én tudatta a nagyvezér a fejedelem portai residensével Ládonyi Horváth Ferenczcel, »hogy a porta jobb és alkalmasabb helyet akart rendelni a magyaroknak Jenikőnél«. Rákóczi »csendes elmével« belényügdván,¹⁾ a vezér elküldé szálláskészítő és fogláló tisztet a kiszemelt helyre, Rodostóba; a hová aztán a bujdosók, a szultán nagy hadi gályáin, — úgy szólván mindnyájan, — ápril 24-én érkezének meg, minden málhástól.

És ámbátor Bercsényi a »Rodostó« névből mindjárt az első napon az »Ostorod« anagrammát csinálá: Mikes Kelemen már ezen első napon írt levelében is nem győzi dícsérni az új tanyát:

»... Elég az, hogy az egész bujdosó magyarok itt vannak. Kinek-kinek pedig bőven elegendő és tágas szállása vagyon, — csak én egy szolgával, egy gazdag örménynek az egész házáat bírom; és mindenik háznak vagyon egy kis kertje.... Noha még nem ismerem a várost, se körülvaló helyeit: de azt elmondhatom, hogy *hálaadással tartozunk istennek, ide való hozásúért*; mert sokkal tágasabban vagyunk szállva, mint abban a nyomorult Jenikőben. *Az egész szállásaink a város szélén vannak*, — csak egyet lépek, már a mezőn vagyok«.

¹⁾ *Rasid* török történetíró szerint »Rakucsi-oglu kiral, napjait békében és nyugalomban töltendő, maga kívánczozott Rodostóba«. (III. köt. 29. l.). Az bizonyos, hogy a jenikőji elszállásolással nem lehetvén megelégedve, annál jobbat akart.

S egy hónap múlva: »... Mi itt igen szép, kies helytt vagyunk. A város elég nagy és elég szép; a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Európának épen a szélén vagyunk. Lólúton innét Konstantinápolyba két nap könnyen el lehet menni, tengeren pedig egy nap. *Az bizonyos, hogy sehol a fejedelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna.* Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, — de nem pusztá mező; mivel itt mindenütt a földet jól megművelik, a faluk mellett lévő mezők nem puszták, *és ennek a városnak a földje olyan művelt, valamint egy jól megművelt kert.* Kivált mostanában (május végén) gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőlőket és a sok veteményes kerteket. Itt pedig annyi szőlőhegyek vannak, hogy másutt egy vármegyében elég volna; azokat pedig igen jól művelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. — Gyapottat pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy... A város felől azt írhatom, hogy ezen a földön elmondható egy szép városnak; a mely nem olyan széles, mint hosszú. A piactza a városnak igen bőv; a sokféle szárnyas-állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olesó... A fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig odavadászunk; mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon.«

Majd leírja, hogy ámbár »a város csak egy: de négy részben vagyon«; t. i. a török, a zsidó, a görög és az örmény lakosság városrészei, kik nem elegyednek össze; hogy mindezek nagy kereskedést űznek, szárazföldön és tengeren. A gazdag termő vidékről naponként sok, némely nap 300 rakott szekér is bejő Rodostóba, főképen őszzel, s terményeiket itt rakják hajókra és Konstantinápolyba viszik. A pompás szőlőben, barackban, dinnyében és mindenféle gyümölcsben bővölkedő ősz kellemeiségét nagyon dícséri. Sőt Rodostó kellemeitől poétai lelkesezésre buzdúlva jó Mikes Kelemen: még meg is éneklí annyira megkedvelt új — és utolsó! — bujdosó tanyájuk bájjait:

»Város kies helyen fekszik,
Mely a szemnek szépnek tetszik...
Szép oldalra van építve,
Szőlőhegygel körülvéve«, — stb.

Egy szóval, Mikesnek mind ezen, mind utóbbi leveleiben előforduló többi vázlatai is nagyon kellemes fekvésű helynek tüntetik föl Rodostót; úgy, hogy engem legalább méltó várakozással töltöttek el már előre e város és vidéke iránt, történelmi nevezetességét nem is számítva. ✕

Mikes kora után még két megemlékezést — s illetőleg némi rövidletes leírást — birunk Ruméliának e kies pontjáról, a múlt század végéről. Az egyik a Görög Demeter szerkesztésében Bécsben kiadott »*Hadi és más nevezetes Történetek*« című magyar hírlap 1789. november 27-iki számában, a Szelim, travniki pasa haláláról szóló tudósításban foglaltatik. Említi, hogy ennek a Szelimnek egy Mészáros nevezetű, tiszta-szólnokai születésű, kedvelt udvari főembere fordult meg néhány év előtt Bécsben, a ki Rodostóban is járt, ott Rákóczinak egy magyar öreg szolgáját még életben találta, régi írásokat hozott tőle, stb. Erről majd alább, az aggastyán *Hörvált István* nevével emlékszünk meg tüzetesebben, — mert magáról a városról igen keveset szól.

A második, csak egynéhány évvel későbbi tudósítás már valamivel bővebb. Ezt szintén egy bécsi régi magyar újságnak, a »*Magyar Mercurius*«-nak 1794. évi augusztus 8-iki számában (63. sz.) találtuk. Itt egy július 30-án Kassán kelt levél közöltek, melyben a correspondens egy név szerint meg nem nevezett »szeretett barátjának, egy magyar orvos-doctornak« Konstantinápolyból azon 1794. évi június hó 12-éről hozzá intézett levelét írja át. E doctort sorsa még 1792-ben vezette keletre; Nagy-Lengyelország ukrainai részein keresztül utazott volt le a Nisztra (Neszter, Dniester) vizén Moldvába, hol és a szomszéd Oláhországban, Jász, Foksán, Bukarest, Gyurgyevó valának főbb állomásai. Ez utóbbi helyről 1793. január 1-jén kelt át a Dunán a bulgáriai Ruszcsukba, onnét Razgradba. Itt egész azon évi dec. haváig időzött; ekkor »Karnobán«-ba (Karnabad?), s innen Hadrinápoly (Drinápoly) felé indula. E nagy városba 1794. ápril 28-án érkezék, s részletesen leírja Drinápolyt, hol két hetet töltött.

»Innen mentem, — folytatja, és itt már szó szerint idézzük levelét, — Tekirda nevezetű városba, mely deákul Rodostónak neveztetik. Ez a város esik a Fejér-tenger partján, —

ide a híres Trója tengeren két napi járóföld; de már most Trója helyén nincs egyéb, csak egy major; a régi görög királyok palotáinak oszlopai máig is fennállanak. Nagy város, (t. i. Rodostó), hegyoldalban fekszik. Ez az a város, a hol kibujdosván Rákóczy Magyarországból, a török császár engedelmével letelepedett; *adott néki a császár egy egész utczát.* Ebben az utczában voltam szállva *egy öreg magyarnál, a ki 116 esztendő, Horváth Istvánnak hívják, — jól tud még is (1794-ben) magyarul;* egészséges ember. Itten a görög templomban fekiúsznek három magyarok, monumentumaik alabástromkőre vagynak deükül kimetszve; imé, egyet néked is megküldök, t. i. a *Bercsényi Miklósét.* Itt fekszik Esterházy Antal és Sibrik Miklós, ennek (*nem, hanem Rákóczinak*) volt praefectussa. — *Még most is vagynak itt magyar familiák, de már nem tudnak magyarul: Szatmáry, Köszeghy, Takaró, a gróf Csákyé és Máriaassyé* elfogyott, — ezek is itt holtak meg. Rákóczy pedig Constantinápolyban, Szent-Péter (?) templomában fekszik. Ez a város igen hőv, — bora két póltra. Innen, a Fejértengerre felülvén, két nap Constantinápolyba érkeztem, az ideu, 28-ik májusban. (983—984. I.)

Mind e kassai vándorló doctornak, mind a szólnoki Mészárosnak emez utazásai és tudósításai bizonyítják, hogy honfitársaink már a múlt század vége felé is kegyelettel látogattak el a nagy bujdosó fejedelem törökországi magányának, elhúnytának helyére s érdeklődve nyomozták ott a Rákóczy- emlékeket, sőt a mit lehetett, haza is hozának azokból, — mint Mészáros.

Föltehető, hogy azon legújabbkori nagyszámú emigránsaink közül, kiket az 1849-iki események zivatarai török földre sodortak, szintén akadnak vala legalább egynehányan, a kik Konstantinápolyból elzarándokoltak Rodostóba. Azonban egyes adatunk erre nézve, Szilágyi Dániel és Czakó ott jártát kivéven, nincs; utazásaikat le nem írták, tapasztalataikat közzé nem tették, — még Szilágyi sem. Csak a török császári szék-város magyarjaitól tudjuk, hogy ő járt ott.

Határozottan történelmi kutatási czélból indult el Rodostóba 1862-ben *id. Kubinyi Ferencz,* — a ki *Henszelman Imre* jeles műrégész- és műépítészünet s a későbbi püspök

és nagynevű tudós *Ipolyi Arnoldot* vivé magával. Konstantinápolyból még *dr. Vélies* és *Czakó Imre* gyógyszerész nejével csatlakoztak segítségül hozzájuk,¹⁾ minthogy nekik a tekirdagi francia doctor ismerősük vala. De e társaság, — mint Henszelmantól halála előtt egy héttel, már Törökországból visszaérkezésem után hallottam, — csak egy napig tartózkodott Rodostón, és e nap nagy részét is elvoná a zavartalan, komoly munkálkodást igénylő szakszerű tanulmányozástól, bűvárkodástól az agg Kubínyinak határt nem ismerő hazafiúi felbuzdulása, elérzékenyülése, a szent helyek láttára. Ipolyinak misét kellett szolgálnia Rákóczi kápolnájában, — mialatt a nyakas lutheránus Kubínyi térdepelve sírt. Aranyos kardja hüvelyén Rákóczi czímerével, gazdag aransújtásoktól, drágaköves gomboktól csillogó piros-selyem magyar díszöltözetben járt ott a tiszteletreméltó, galambösz hazafi; s a rodostói lakosok örömrivalgva, seregesen fogták őt körül, hogy még a »Rákóczi király« unokája megérkezett, s itt fog letelepedni. (Őt fényes ruházatáról a fejedelem unokájának, Ipolyit nevéről kápolnájának, Henszelmant pedig titkárának tartották.) Majd minden tekirdagi dícsérvő örmény, vagy élelmes görög a magyar bujdosók ivadéknak adta ki magát, össze-vissza beszéltem mindent az öreg úrnak, a ki örömeben pénzt osztogatott ki közöttük.

Ily körülmények közt csupán a Rákóczi-kápolnát, a fejedelem által a r. kath. ecdésiának hagyott egyik házat, az ő építtette »*madzsar-eseszmé*«-t (csorgó-kutat), végre a Beresényi, Esterházy, Sibrik síremlékeit őrző kis görög templomot tekinthették meg; Ipolyi az anyakönyvekből némi jegyzeteket tőn, Rákóczi említett lakóháza mennyezetéből egy kis czédrusfakoczkát leválasztott s emlékül elhozott; Henszelman pedig e lakóházat s tornác-festményeit, továbbá a *madzsar-eseszmét* és az említett három sírkövet felirataikkal együtt lerajzolá, — emmi volt az egész.

Utazásuk részleteiről idehaza sokat beszéltek — álólírott-nak is — mind a hárman: de nyilvánosságra nem juttattak

¹⁾ A hattagú társaságból ma már egyedül özv. Czakóné aszszony él.

semmit. Ezt az öreg Kubínyi magának tartá fenn, s Ipolyi jegyzeteit (nem sok volt!), Henszelman rajzait e czélra átvette. Tanulmányja megírását azonban addig-addig halasztgatá, míg a halál örökre meggátolá őt abban. A három síremlék rajzát mégis átadá kiadásra nekem; a minthogy én azokat, — a többi bujdosók sírfelirataival egyetemben, — Rákóczi Emlékiratainak 1866-iki és 1872-iki kiadásában, mint függelék, közzé tettem, az eredeti rajzokat Kubínyinak visszaszolgáltattván. Ezek aztán, Henszelman többi rajzaival együtt, Kubínyinak halála után vétel útján Ipolyihoz kerültek, s ennek hátrahagyott kéziratgyűjteményében lesznek — Henszelman utalása szerint — föltalálhatók. A czédrus-koczká ugyanott még megvan.

Emyit Kubínyiék expedíciójáról.

Tizenöt évnek kell vala elmúlni ez után, míg ismét magyar ember (de németül török-magyar ember!) vetődött Rodostóba. Egy *Kutschera Hugo* nevű úr ugyanis, — akkoriban a konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövetség vagy konzulátus fiatal alkalmazottja, — egy meg nem nevezett társával 1877-ben, szintén mint mi, Fráissinet-gözüsen elrándult Tekirdagba, a honnét egy napi időzés után, Muradli felé, a szárazon tért vissza. Úti élményeit aztán egy rég elfeledett tárczaczikkban: »*Eine Wallfahrt nach Rodosto*« cím alatt tette közzé a Pester Lloyd 1878. évi folyama július 16. és 18-iki számaiban; melyeket mi gondosan elrettünk. Kutschera úr, mint közleménye mutatja, élénk szemlélődő természettel bír, azonban maga bevallja, hogy nem szakember, nem történetbívár. Első látogatását a templomoknak, temetőknek és különösen a Panajja görög templomban Beresényi, Esterházy, Sibrik síremlékeinek szentelé; melyek feliratait (nem tudván, hogy azokat mi már 1866-ban kiadtuk), lemásolá s a Lloydban közölte, de Beresényiét nagyon csonkán, a kopottabb szélső betűket nem bírva kibetűzni. Gr. Esterházy Antal sírkövééről pedig ugyanott azt írja, hogy az »*schmucklos und ohne Wappen*«. Nagyon fölületesen nézte meg a t. utazó; rá van arra vésve az Esterházy-czímer, csak hogy nem fönt, mint a másik kettőn, hanem a feliraton alól, — a mint majd látni fogjuk.

Kutschera úr azután a Rákóczitól az ecclesiának hagyott házat tekinté meg, (a többieket nem!) s arról sem tud mit írni. A parochián a lelkész, P. Marino, egy nyájas olasz minorita, megmutatta neki a régi anyakönyveket, melyekben forgatva, számos magyar nevet talált az utazó; de csak a gr. Csáky Mihálynak egyébként Mikes leveleiből is jól ismert halálozási napját és az öreg Horváth Istvánra vonatkozó halotti bejegyzés egy részét írta ki, német fordításban. A többire nézve a hazai történetbúvároktól vár.

A parochiáról a fejedelemtől végrendeletileg az egyháznak hagyományozott szántóföldre sétálának ki, és onnan a város-vegi, tengerparti »madzsar eseszmé«-hez, melynek némely kőtábláit már ledüledezve találták. Mindazáltal — és ez Kutschera Húgó úr rodostói kirándulásának főérdeme, — addig nem nyugodott, míg a köveket fölemelvén, azok kettejéről a feliratot le nem másolá. Erről még szölandunk alább.

1877-től 1888-ig, a mi ottlétünkig, nem fordult meg magyar ember Rodostón. És most, a föntebbi régebb keletű tudósítások előrebocsátása után elmondjuk, hogy minőnek találók mi e várost. 1888. október 7-én kora reggel partra szálltunkkor, s számot adunk két napi búvárkodásaink eredményéről.

Rodostó Rumélia tartomány egyik szandzsákságának, vagyis villajetjének, — kerületének, — tehát egy kormányzóbasának, s egyúttal úgy a görög, mint az örmény érseknek, metropolitának székhelye. A Márványtenger partjain a legnépesebb város; lakossága régibb keletű számbavételek szerint 25—26 ezer körül van; az ottani osztrák-magyar konzul és más hivatalos személyek állításaihoz képest azonban jelenleg már kerek számban 30 ezerre tehető. Ennek fele török; 7—8000 örmény, 5—6000 görög, a többi spanyol-zsidó. Ez utóbbiak leginkább a kikötői ki- és berakodást teljesítő parti hajósok, s a spanyol nyelvet oly szépen beszélik még ma is, hogy én — a ki pedig csak az irodalmi spanyol nyelvet tanultam valaha, — megértettem őket. Típusuk egészen olyan, mint az örményeké. A legtöbb földbirtokot az államalkotó

fajbéli török lakosság bírja; de sok jómódú van a görögök közt is, kik főképen kereskedők, kávéházi s egyéb üzlettulajdonosok, — nagyon élelmes, hanem szertelenül tolakodó, kufár nép. Nehány előkelő örmény és néhány keresztyénné lett s az örményekkel összeházasodott arabs család nagy gabnakereskedést űz; különben a legszorgalmasabb föld- és kertművelők, dohány-, gyapot-, gyümölcs- és selyemtermelők — valamint házi iparúzóik is — az örmények. Egyébiránt kisiparos mind a négy népfajból akad, a kiknek többnyire egy-egy kis szőlők, kertjök, egy-egy darab szántóföldjök is van, — épen úgy, mint a hazánkbeli vidéki városok kisiparosainak.

A magasabb műveltség megszerzésére sem hiányzik az alkalom Rodostón: mert a felekezeti népiskolák mellett állami lyceum van itt, melyben történelmet, földrajzot, költészet- és szónoklattan, mathezist, francia nyelvet, stb. tanítanak.¹⁾ A kikötőben élénk forgalmat látni, s az itteni tengerparti házak kereskedelmi irodákkal és gabna-dockokkal rendezvék be.

A mi már az egésznek fekvését illeti: Rodostó a tengeről tekintve, nagyon kies, mondhatni hájos képet nyújt. A többnyire szép esillogó kék, derült tükör Marmora e ponton félhold alakú öblöt képez, melyet szelíd emelkedésű, lejtős oldalú magaslatok, halmok környeznek. Ezek lankáin épült a város, terrasse-szerűleg, úgy, mint a Márványtengerpart minden városa, és mint maga Konstantinápoly. Jellegök ugyanegy.

A tengerről nézve, jobb felől — vagyis Heraclea, a mai Eregli felé — az emelkedések magasabbak, úgy, hogy már hegyeknek mondhatók; kellemes, nyájas alakzatúak, szőlőkkel, gyümölcsfákkal beültetvék, közben-közben örökzöld ciprusok pyramisaival, melyeknek csoportjai a házak között is láthatók, de kivált a török temetőben. A jobbkéz felőli hegyek közt szép szelíd völgyecske kanyarodik ki, egész a tengerig, esőgedező csermelylyel. Itt, eme magaslatok lejtőin terül el a török városrész, melyen középpütt uralog a kormányzó-basa palotája: emeletes, nagy, sárga épület, félig fából, félig kőből építve,

¹⁾ Törökország ez idő szerinti leghíresebb költője, Ekrem bej is Rodostóban született és nevelkedett.

mint általában a házak keleten. Előtte egy kis tér; szemben vele a pósta- és távirdahivatal, közelében kaszárnyák, hivatalos épületek, stb. E girbe-gurba fekvésű városrészben hét minaretet számláltam meg még a hajóról, ugyanannyi mecesettel. De, a fő-dzsámiát kivéve, egyik mecset sem tartozik a nagyobb arányúak közé, s némelyik — a mint aztán közelről láttam — meglehetősen romladozó állapotban van.

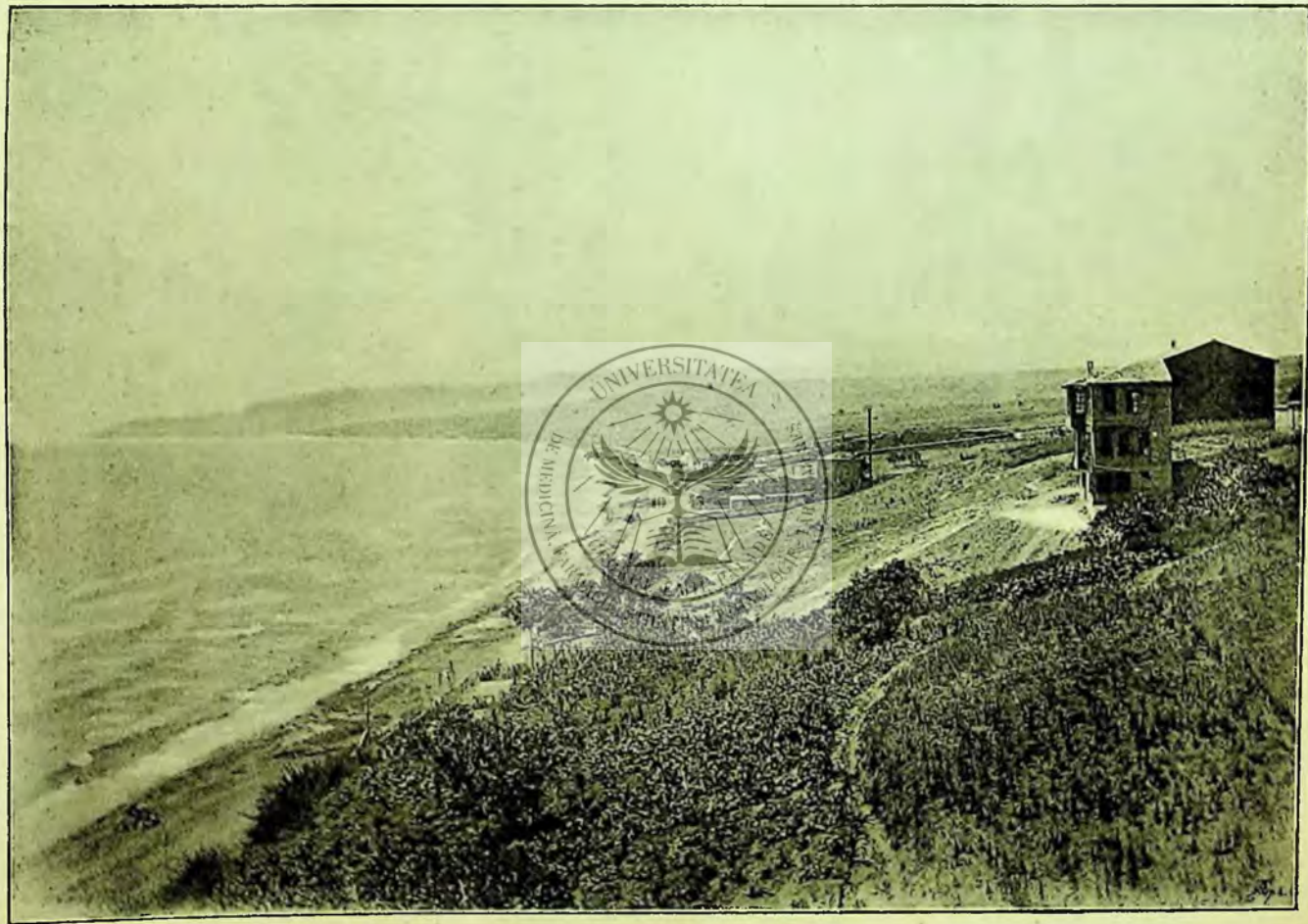
A török városhoz csatlakozik a zsidóknak sokkal kisebb negyede, s ehhez a görögök városrésze, mely a közepet képezi; a tengerparton európai forma épületei is vannak, s ugyanott a fagerendákból, cölöpökre épült egyetlen molo, közelében a szurtos, kormos doganával, (vámházzal.) A görög városnak folytatása, vagyis a balszárny, a már tisztán keleties, ódon jellegű házak tömkelegéből álló örmény városrész. Ennek végén túl, puska-lövésnyire, lent a tengerparton, fehérmárványból épült csorgókút látható egymagában; ez a „madzsar eszeszme”, a Rákóczi kútja. E kút feletti dombtetőn, hátrább, a török városrész hét minaretjének mintegy pöntant-jául, hét szélmalom áll, sőt egy — a legújabb időben épült — kis gőzmalom is. Az egész, kellemes és egységes képnek háttéréül távolban mindinkább emelkedő kopár hegyláncz, szorosan, be Muradli felé, párvonalban húzódván a tenger felé.

A szélmalomok dombján túl, dél felé, a vidék fokozatosan ellapul; itt terülnek el a legjobb szántóföldek és rétek, — egykoron Rákóczi és a magyarok birtokai. Ezek egész a tengerparton legközelebb eső Panados és Cumbas nevű görög halászfalvak határáig terjednek. E községekkel szemben gyönyörűen emelkedik ki a tenger közepéből, meredek, fehérmárvány sziklapartjaival a nagy Marmora-sziget. Túl rajta messze, az ázsiai félsziget: Kapu-dag (Kapuhegy) bércei, s még távolabb a többi ázsiai hegyek és királyjukként a föllegekbe nyúló brusszai *Olympus* körvonalai tűnnek föl halványkéken a láthatáron, mikor t. i. az idő szép, a levegő tiszta. Innen pedig, az európai oldalon, Cumbasnál, szorosan a tengerpart mellett és ezzel párhuzamosan, a 2800—3000 lábnyi *Tekirdag* hegyláncz kékellik, Bakadzsak és Szent-Ilyés hegye, másként Cselebi nevű kettős ormózatával. Ez a hegyláncz. — a

RODOSTÓ, A TENGERRŐL.

(A város éjszaki része.)

RODOSTÓ DÉLI VÉGE.

(Rákóczi egykori kertjei és földjei, a tengerparttal.)

melyről vette török nevét Rodostó, — képezi a Kapu-daggal a Dardanellák torkolatának északi nyílását.

Mint a t. olvasó láthatja, Rodostónak igen szép a fekvése és környéke, s szelíd, derült, mosolygó jellegű, — kivált a míg a forró nyári nap heve a dús növényzet viruló zöldjét le nem perzseli. A ciprusfák, szőlőhegyek, gyümölcsös kertek zöldje s az olajfák ezüstje azonban ekkor is megmarad. Jól írja tehát Mikes, hogy olyan e vidék, »valamint egy jól megművelt kert«. Legjelesebb terményei, a gyapot mellett: a nagylevelű, arany-sárga színű, véghetetlen illatos dohány, — melynek dús füzereit ép akkor szárogatták, mikor ott jártam; továbbá a rizs, a mindenféle kerti vetemény, köztük a fehérbélű, mézédés török dinnye, mely karácsonyig eltart, s az ibolyaszínű padlizsány, a török konyha e speciális, kedvelt csemegéje; a gyümölcsök közül különösen a zamatos őszi barack, a tömördek füge, mandula, gránát-alma, mely gyönyörűen piroslik le a fákról. Végre, — a mit első helyen kellett volna említenem, a szőlő s ennek különféle fajtái: a nagyszemű, húsos »csasz-üzüm«, a rózsaszőlő, és egy arany-sárga, rozsdásszínű, gömbölyű szemű faj, melynél édesebbet soha nem ettem. A szüret éppen javában folyt; egy-egy pár bivaly-vonta, fatengelyes, tömördek sok szekér döcögött mindenütt az utczákon, vagy álldoga a házak előtt, szőlővel rakva. Ezen sajátos »szüreti szekerek« olyanok, mint egy óriási teknő; a hegyeken a szőlőt leszedvén, a szemeket a fürtök kocsányairól lehúzza dobálják a szekérbe, mely mikor tetézve megtelik, beküldik a városba. Itt aztán, az illető ház előtt, törőfákkal zöcskölni kezdik a szemeket, a szekér hátulját csapra ütik, s a mustot edényekbe fölfogván, lehordják a pinczébe. Így szüretelnek Rodostóban; s valószínűleg így szokták ezt már Mikes idejében is. Hanem az észszerű pinczekezelést még kevesen értik, és mert sokan tömlőkben tartják borukat, ennek gyakorta kellemetlen tömlő-íze van. A görög ember azonban ezt már megszokta; a töröknek pedig a borított vallása tiltja. —

Ezek után lássunk a város utcáinak, házainak leírásához; hisz a magyar olvasót minden érdeklí Rodostóról.

Az utcák éppen olyan girbe-gurbák, szövevényesek, szűkek,

sötétek, mint Sztambulban vagy más török városban. Köveztük döcögős, — de mind kövezettek. A házak vegyest kőből-fából, vagy esupán fából építvék, kőalapzattal; csaknem kivétel nélkül emeletesek, sőt — főként a török városban — sok a kétemeletes is. Építésmódjuk tisztán keleti; egy-két méternyire kirúgó zárt erkélyeik (shaknisir) az egész utczái oldalt ellepik, s a lakosztályok részeül szolgálnak. (Például abban a török han-ban, a hol szállva valánk, az én háló-fülkém, mely sarkot képeze, egészen a levegőben függött.) A hol az ablakokat lantornák (sűrű farácsok) fedik: az a nők lakosztálya, a hárem. Ilyeneket legkivált a török városrészben láthatni. Ugyanitt némely régi házakon még olyan mór stíljú, méh-sejt formúra czifrázott ablakok is vannak, mint az Ejub türbójén (sírkápolnáján) a róla nevezett sztambuli külvárosban. Nyilvános csorgókutakat a mecsetek közelében, de másutt is sok helyütt találunk; jó ivóvízre a törökök nagy gondja van. A főbb utcák üzleti házaiban egymást követik az elől nyitott áru-csarnokok és műhelyek, oszlopcsarnokok, kávéházak, éttermek, szabadba nyíló sütőkemenczék, a hol a pék kínálja azon friss süteményeit.

A keleti városok e jellege annyira nem változott, hogy Rodostó már Rákóczi ott laktakor is bizonyára ilyen volt. Kivéven, hogy a háremes házaknak az utczára akkor még épen nem nyíltak ablakaik, — a mit Mikes föl is panaszol.

A mi vendéglőnk (a legelső Rodostón), egészen török szabású »han« vala. Alól nyitott kávéház, hol a zamatos, sűrű feketét szüresölik és ékes dombornívű réztepsiken hordják az eleven paraszt a narghilek meggyújtására; belől lent a kávé s laka, a szekérszín és az istálló. Az emeleten egy közös nagy puszta terem, melyből három oldalon, belőlről primitív faretesszel zárható fülkék — hálókamarák — nyílnak, számszerint hét, egyenként két, három, négy vaságygyal. Ezeken, s minden ágy mellett egy-egy alacsony széken kívül, semmi bútor nem vala bennök, — igaz, hogy nem is fért volna el. Hanem az egyszerű ágyak mintaszerűen tiszták voltak. A nagy terem egyik sarkában közös mosdóhely, csapos vízvezetékekkel. Ilyen a török han.

Mielőtt ide betértünk volna, — előreküldtük látogató-jegyünket s a konstantinápolyi osztrák-magyar követségtől hozott ajánló-levelünket Mr. Pierre *Aslan* osztrák-magyar s egyszersmind német birodalmi konzulhoz, ki a város leggazdagabb gabnakereskedője, a r. kath. keleti missió buzgalmából keresztyén hitre térített aleppói arabs ősök utóda. Félóra múlva már megjelent kávéházunkban egy 18—19 éves, megnyerő arcú, választékos, európai öltözetű, művelt modorú fiatal ember, a ki jól beszélt francziául, — még pedig ezt Rodostón tanulta, mint a lycéeum növendéke. Bemutatta magát, mint konzulunk fia, atyjától üdvözlétet s egyúttal bocsánatkérést hozván, hogy bizonyos elhalaszthatlan családi ügye miatt délig nem állhat személyesen rendelkezésünkre, — addig maga helyett a fiát küldi kalauzunkúl. A beszédes, eleven, fürge ifjú azután örömtől ragyogó szemekkel eldicskedett rögtön, hogy őbenne is *magyar vér* folyt; mert atyjának nagyanyja a »*madzsar király*«-jal így nevezik Rodostóban Rákóczit) ideköltözött nemes családok egyikéből származott ... Hát, hogy hívták a nagymamát? — *Közseghy Écezdília!* (Cecile de Kessegh). Be kár, hogy az urak egynehány héttel előbb nem érkeztek, úgymond: szegény nagymamát most két hete temettük el, — 94 éves volt; az tudott ám sok mindent beszélni az itten lakott régi magyarokról! Ha az urak hallhatták volna! ... Épen mára van a hagyatéki osztály utána kitzúve, — együtt van az egész rokonság, Konstantinápolyból, Drinápolyból; ezért nem jöhet délelőtt az apám.

Képzzelhető, mily kedvesen lepett meg a magyar származású élénk fiú illetén csevegése. Aztán elmondá, hogy ő is jól ismeri a magyarok egykori lakóházaikat, emlékeit, — mert neki is, atyjának is mindent elmondott, megmutogatott a boldogúlt nagymama; és ő nagy örömmel el fog bennünket vezetni a magyarok utcájába, a fejedelem házaiba, kápolnájába, a sírkövekhez, a templomokba, a temetőkbe, a madzsar-cseszméhez, mindenüvé, s mindig velünk leend, míg itt időzünk. Hiszen ő is magyar vér! ... Meg is tette mindezt a lehető legfürgebben s legelőzékenyenben. Fialat vezetőnket, *Aslan Györgyöt*, — gr. Bercsényi Miklós egykori unghvári tisztartójának,

Köszeghy Györgynek, s titkárának, a poéta Köszeghy Pálnak dédunokáját, — csakhamar nagyon megkedveltük, másnap megismert unokatestvérével, *Saïh Cezárral* együtt.

Teendőink tervét megállapítván, s a délelőttöt a fejedelem és a hajdani magyar városrész házáinak, Rákóczi kápolnájának s a Bercsényi és társai sírjait rejtő görögtemplomnak szemléletére határozván szentelni: azonnal megindulánk, ifjú kalauzunk vezérlete alatt, az örményvárosba.

Rodostó városát hosszában — csaknem a közepén — egy ámbár görbületekkel bíró, de mégis általánosságban a tengerrel párvonalban, vagyis északtól délnek húzódó hosszú utca szeli át, mely mintegy főutcának mondható. Felső vége a konak előtti térre, a postahivatal körül torkollik, s úgy út végig mindig déli irányban a török, a zsidó, a görög, az örmény városrészen, emek egészen utolsó keresztutczájáig, mely a város alsó szélét képezi. E főutcában vannak a kávéházak, köz-étkező helyiségek, a három ban, a legtöbb bolt, műhely, árucarnok. Szóval, a kikötő mellett a forgalomnak ez a főere. A mi szállónk is ezen hosszú utcában volt, a görögváros közepén. Innét tehát jobbra fordulva, átmenénk az örményvárosba. (Egyik városrész utczái, házai ép oly keleties jellegűek, mint a másiké, azzal a különbséggel, hogy lantornás ablakokat — vagyis hárem-lakosztályokat — mint mondók, leginkább a török városrészben láthatni; noha egyebütt is laknak most már szórványosan egyes mohamedán családok, nevezetesen törökhitű örmények.)

Ezen észak-déli főutcát számos zeg-zugos, görbe utca és köz szeli keresztül, melyek a magaslatról a völgybe, a tenger felé, vagyis nyugatról keletre irányúlnak. E keresztutczák legszélsőjéig érkezünk, mely a várost dél felől bezárja. Célpontunknál lévén, a balra forduló saroknál megállánk széjjeltekinteni. Egy keletnek tartó, kivételkép egészen egyenes irányú, meglehetősen széles, mérsékeltlen lejtős, jól kövezett utca nyílt meg előttünk, mindkét oldalán csupa emeletes házakkal, melyek közül a baloldali sor házai ódonabbaknak látszának,

mint a jobboldali — szélső — sorú. Lent, a meneteles utcza alsó végénél a tenger tükre csillant föl fényesen, a romladozó, ószerű, sötét házak között.

»Itt van az örményváros vége; ez a szélső utcza volt a magyarok utcája! — úgymond vezetőnk. Ezzel a sarokházzal, — a melynek emeletén van Rákóczi kápolnája, a mostani r. kath. parochiális templomka, — kezdődnek a fejedelem házai, le egész a tengerig. És pedig, mint szépanyám, Kőszeghy Czeczilia, mondá: a belső, baloldali házsor magának a fejedelemnek s legfőbb híveinek lakosztályait, palotáit foglalá magában, — míg a jobboldali, külső sor házaiban (melyek most már nagyobb részben át- vagy újraépítvék) lakott a nagyszámú udvari és szolgaszemélyzet.«

Valóban, az utcza teljesen úgy fekszik, a mint Mikes 1720. april 24-iki levelében írja: »Mi az örmények közt lakunk. Az egész szállásunk a város szélén vannak; csak egyet lépek, — már a mezőn vagyok!« A jobboldali házsoron túl kezdődik a szabad mező. És úgy van, mint az 1794-ben itt bolyongott kassai orvos az ezen utczában lakott legutolsó magyartól, az akkor már 116 éves Horváth Istvántól — a kinél szállva vala — hallotta: »Adott néki (Rákóczinak) a császár egy egész utcát.« Ebben a sok kegyeletes, bús emlékekkel, a nagy, nemes fejedelem utolsó éveivel, utolsó óráival, halálával megszentelt utczában vagyunk tehát mi is.

Ezen nagyon egészséges, kellemes és elkülönzött fekvésű utczának házeit III. Achmed szultán 1720-ban, — mikor a bujdosó magyaroknak, mint meghívott vendégeinek itt szállásokat készítettett, — a gazdag örmény tulajdonosoktól, a kiket házaikból kitelepítettett, előbb kibérelé, majd végképen megvette és Rákóczinak s bujdosó híveinek adományozá, örökjoggal. A fejedelem pedig, a ki eleinte inkább csak ideglenesen rendezkedett be, utóbb, — miután a franczia politika osztrák hajlamúvá vált, Alberoni bíbornok a spanyol miniszterelnök külpolitikai merész célzataival együtt megbukott, és végre, miután Nagy-Péter czár halála 1725-ben, Rákóczi fegyveres hazatérhetésének utolsó reményeit is eltemette, — tehát a fejedelem e szomorú csalódások után mind szorosabban fűzve az iránta

mindvégig jóindulatú török udvarhoz: megbarátkozék a gondolattal, hogy sokat hányatott életének hátralevő éveit rodostói kies magányában tölteni el. Rákóczinak, az idősödő Rákóczinak contemplatív természetéhez, vallás-bölcseleti stoicus nyugalomához igen jól illett ez.

A fejedelem minden valószínűség szerint ekkor, 1725. óta kezdett el állandó, kényelmesebb, finom műízlésének s rangjának legalább némiképen megfelelő berendezés céljából, rodostói házaiban nagyobb átalakításokat, átépítéseket tételni, művészfestőseket, stucco-, sgraffito- s másféle díszítéseket alkalmaztatni, sőt merőben új épületeket is emeltetni.¹⁾ Ezt ugyan Mikes részletesen írva nem hagyta: de azt igenis világosan említi, hogy Rákóczi »sok (udvari) embert tartott, azoknak sok fizetést adott, és *megannyit költött az építésre*;» továbbá, hogy a sok mesterséges házaszközt, bútort, »örökké esináltatta: az asztalos és a lakatos fölbet nyertek rajta, mintsem az ötvösök.« (1735. nov. 15-iki lev.) Ezenkívül egyebütt is írja, hogy a fejedelem a *kápolnájának díszítésére és a mesteremberekre sokat költ.* Hogy mesteremberekre: festőkre, szobrászokra, kőfaragókra, kőművesekre, gyöpszöntőkre, esztergályosokra,²⁾ üvegesekre, asztalosokra, rézművesekre, lakatosokra, ácsokra stb., szóval, építő és építő műipart űzőkre csakugyan sokat költött Rákóczi: azt rodostói egykoron fényes palotái, házsorai, még mai romladozott, elhagyatott állapotukban is mutatják, kivált ha azok *belsejét* vizsgáljuk. Idejárult a ma is fennálló faragott kő-terrasse, a pompás márvány-csorgókutak emeltetése, és a szép filegóriákkal ékes sétakert ültetése, a tengerpart fölött. A kertről — melyet a fejedelem még a halála előtti hetekben is

1) A fejedelem fiának, Rákóczi József hercegnek 1738. nov. 7-én kelt végrendeletéhez csatolt végrehajtási emlékirat nyilván beszél az öreg fejedelem által *Rodostóban építetett házakról.* (L. alább.)

2) Hogy Rákóczi — mint barátja Nagy-Péter ezár — maga is nagy kedvteléssel kezelte az esztergát Rodostóban, és hogy darabokra szétszedhető, ládákra rakható, s meg összeilleszthető mesterséges bútorokat talált föl: azt *Mikes* írja. Egyik hú apródjának, *Szatmári Király Ádámnak* följegyzései szerint pedig már grosboisi magányában is esztergályozott. (Szatmári által kegyeletlen emlékül eltett egy sajátkezü készítménye jelenleg birtokunkban van.)

nagyobbíttatott, ékesbítettett, — valamint a esörgókról majd alább szólunk; most lássuk a házakat s azok belső díszeit. X

A magyarok utcájának a fejedelem palotaszorít képezett háztelkei az épületek mögött jó mélyen és pedig egyforma belső hosszúságban nyúlnak be az örményváros felé; úgy, hogy az északról délre húzódó főutcának a saroktól legközelebbi két-három háza is még ama telkek belső hosszúsági vonalán épült, — a minthogy e pár ház is még a magyar telephez tartozott. E telkeken, az udvarokon belől, a magyar-utczában házsorít képező »mindenik háznak vagyon egy kis kertje«, — mint már Mikes írta; s mind e kis házikertek még ma is megvannak, szép gyümölcsfákkal beültetve, árnyas szőlőlúgasoktól díszítve. A kápolnás sarokháznak (a mostani parochia-épület) és a két szomszéd háznak (most az eeclesia bérházainak) kertjei azonban egy nagyobb kertet képeznek, mely a plébánosé. Rákóczi idejében pedig ezek a belső kertek — valamint a házudvarok is — le egész a tengerpartra nyíló akkori főkapuzatig, egy területet; a fejedelmi palotaszorít udvarát és házi kertjét képezték, mert a fejedelem egyesíttette őket.¹⁾

Magok a házak keleti szokás szerint kőből s fából építvék (úgynevezett »Kriegelwaudbau«), kissé kiljebb álló emeleteik alján és fönt az ereszek alatt csipkézett téglapárkányzatokkal s itt-ott kiugró zárt erkélyekkel, mint a tenger felől. A tetőzet a keleten — és Olasz-, Spanyolországban is — máig dívó kupás-cserépből áll. Ilyen a még restaurálatlan házak külseje. Melyeket gondosan megszemlélvén, végigmentünk az utcán, le a tengerig. Ennek közvetlen partján néhány öl széles — út gyanánt szolgáló — szegélyzet vonúl el, melyből három-négy ölnyi magaslat emelkedik lejtősen. E magaslatra épült a legelső ház, s erre nyílt valaha (ma elfalazva, részben be is építve) a fejedelmi palotaszorít főkapuzata, melyen Rákóczi harmincz főből álló janicsár-díszőrsége állott őrt, agája alatt. E kapunál pörgették a szokásos dobjeleket, melyekről Mikes többször ír. Tehát a főbejárat a tenger felől volt.

¹⁾ Erre, régi följegyzések és hagyományok nyomán a plébános úr figyelmeztetett, — de meg az egésznek felkvéséből is kitűnik.

Ugyancsak e partmenti magaslat lejtőjét az utcza végénél Rákóczi, — hogy díszesebb legyen, — terrasse-oltatta. E faragott gránitkövekből rakott terrasse még ma is áll, talán az egyetlen Rodostón. Munkája olasz kezekre vall. A hajdani kurucz bujdosók erről a terrasse-ról jártak le sétálni a tengerpartra; mi is ott menénk le alkonyatkor a »madzsar cseszmé«-hez. De most föl a legvégső házba sietünk, melyben — mint kalauzunk mondá — a fejedelem ebédlő-terme van.

A most a ház egyedüli bejárataul szolgáló oldal- vagyis utcza kapu már magában is felkölté érdekeltségünket, s nyilván Rákóczira emlékeztet: mert, itt a távol keleten — kivált akkor még — szokatlan francia barok-stílusban épült.¹⁾ A szabatos asztalosmunkával készült, pálczatagos, rovátkos kapukeretet finom ízléssel gyöngén meghajtott fapárkányzat s ezt díszes faragású barok-fölzet (portálé) koronázza, a két szélén az ismeretes csigahajlatokkal. E portálé közepén látható a címertartó pajzs tömbje, melyen a Rákócziak sasának helye, nyoma még kivehető némileg. (A címér vagy fafaragvány volt, vagy öntött bronz. — nem tudni; ha bronz: akkor ezt már lelopták, mindazáltal a szárnyas sas alakjának nyoma a fába bepréselődvén, megmaradt.) Hogy ez a különben is kemény fából faragott portálé és kapukeret ily épen áll: a fölötte egy méternyire kiszögellő, kupás-cseréppel fődött, csinos alakú védő-ernyőnek köszönhető, mely arra szolgált, hogy a fejedelem, ha ezen a kapun kíván vala kilépni: esős időben is szárazon ülhessen hintájába. Egyébiránt ezen ernyő már oly rozszant állapotban van, hogy a leszakadástól egy, a portálé alsó párkányához szegezett dúcczal kellett megtámasztani. — A kapu mellett balra nyílik a falban a kapus kis ablaka. A portálé, valamint a kapukeret és maga a — bár egyszerű, de szép szabályos betétes mívű, kettős szárnyú — kapu, ma már csaknem barnába átmenő sötétvörös színre volt festve. A kapusárnyakon az egykori díszes bronzkilincset jelenleg már csak

¹⁾ Rákóczi udvarnépe között — mint Mikes írja és másunnét is tudjuk — francia, olasz s más sok mindenféle nemzet volt, és pedig nemcsak szolgák, hanem udvari mesteremberek is.

egyszerű vaskarika pótolja, és a szárnyak alja romladozott, toldozott.

A ház földszinti lakrészeit — állítólag már 80 év óta — egy *Monolaki* nevű, sok tagból álló, szegény örmény földműves család lakja; melynek tagjai a Rodostóban mindenkitől jól ismert, előkelő, gazdag Aslan-család fiatal sarjától kalaúzott társaságunkat kitelhető előzékenységgel fogadták. Mikor megtudták, hogy magyarok vagyunk, örvideni látszottak. — olyan élénk itt még a legegyszerűbb embereknél is Rákóczi és a vele itt lakott magyarok emlékezete. Lakóházuk egykori nevezetességét is jól tudták és dicsekedtek vele. Bevezettek a tenger felé nyíló földszinti két lakószobájukba, melyek alacsonyak. — hajdan is csak a cselédség lakosztályaitól szolgálván. Falai most csupán meszeltek, s minden dísz nélkülöznek. Czifrán voltak ezek is azelőtt kifestve, — úgy mond az örmény asszony, — de hát mi szegény emberek vagyunk, nekünk így is jó! Valóban, a bútorzat kopott és szegényes volt, — de minden tiszta.

Az előcsarnokból fölmenek az emeletre, szűk falépcsőzeten, mely nyilván a szakácsok, étkezők, szóval a szolgálkáké lehetett: mert a fejedelmé és vendégei az egybeépített szomszédház emeletéről jartanak az ebédlő-terembe. Ennek ajtaja még a régi, csak egy szárnyra nyíló, és — mint keleten — nem magas; nyílása fönt ívezetes, mely ívezet fölött kívül a falon hamvas festékekkel festett francia barok-stílusú, kagylós hajlású portál-ékítmény, fresco látható. (Ugyanezt a portál-díszet láttuk a fejedelem többi házainak ajtai fölött is Olyszerű, mint nálunk némely régi kolostorokban a refectorium-s más főbb ajtók fölött találni.) Maga az ajtó betétes mű, sötétzöldre van festve, a betétek szélein piros szegélyekkel.

Ezen ajtón — mely a belső balsarkot foglalja el — belépván, előttünk volt Rákóczi Ferenc ebédlő-palotája. Még ma, több mint másfélszáz év után is oly díszes, hogy megvalánk lepetve. A terem magas és elég tágas; 40—50 személyre kényelmesen föl lehetne teríteni benne. Mennyezetét művészileg összeillesztett apró, négyszegű ezédrusfa-kozzák alkotják, ma már a régiségtől barnultak. Főm m eresztékéik szabályos vonalakban húzódnak; olasz vagy francia munkának kell lenni.

A padolat egyszerű fenyűdeszkázat csak, mert merőben be vala vonva persa szőnyegekkel. A teremnek az ajtóval folytatólagos nyugati oldalát egészen elfoglalja a tömérdek nagyságú, magas és díszes pohárszék (credenz), mely magában egész építmény; itt állították egybe, — csak darabokra széjjelbontva volna lehetséges az ajtón kiszállítani. Ez óriási tányér- és pohárszék-szekrények előtti hosszúdad s néhány lépésnyi széles térről — mely a szolgálószemélyzetnek és a zenészeknek volt szánva,¹⁾ s a melynek padlata alacsonyabb, — két lépcsőnyi theatrális emelkedésre lépünk, mely az egész termet betölti, s a szolgálószemélyzet helyétől korlát választja el. Ezen emelvényen volt fölterítve az urak asztala; mint látszik, egy hosszú főasztal, a két végén két szárnyal.

Az ebédlő-palotának három oldalról 14 magas ablaka van, s az ajtóval szemközt a keleti oldal (a főhomlokzat) közepén a tengerpart felé kiszögellő nagy, zárt erkélye. Ezen erkélyről, a tengerre nyíló ablakokból — magaslaton épülvén a ház, — fölséges, elvágató kilátás tárul szemünk elé, a kikötőre, a Marmora-tenger végzetlenül, tündöklő tükrére; a szemben — kissé jobbra — a habokból kibukkanó Márvány-sziget fehér szikláira, phantastikus alakzataikkal; messze túl azon pedig az ázsiai partok, az Olympos, a Kapudag és Ída bérczei kéklenek, le egész a classici Troja tájáig, — míg délnek tekintve, az európai parton a Hellespontus torkolata s a Tekirdag hegylánc tűnik szemünkbe. Hányszor merenghetek el e nagyszerű képen a hontalan Rákóczi, Bercsényi, Bercsényiné, Forgách, Esterházy, Osáky, Zay, Sibrik, Pápay, Mikes és más bujdosó magyaroknak könnyektől csillogó szemei! . . .

A két oldalfal ablakai, a jobboldalé az utcára, s a baloldalé a főkapura, udvarra, belső kertre és az örményváros házaira néznek.

Az ablakok alatt a padolatnak egy-egy lépcsőnyi emelkedése húzódik a fal mellett köröskörül végig, mintegy szegélyképen. Magok az ablakok meglepő szerkezetűek, tulajdonkép

¹⁾ A híres Czinka Pama apja, Czinka Sándor, a hagyomány szerint évek során át Rodostóban, Rákóczi udvarában tartózkodott zenekarával.

minden ablak nem is egy, hanem kettő, egymás fölött. Az alsó ablak t. i., — melynek nyílását a falba illesztett ritkás vas-rácsozat zárja el, — két-két szárnynyal, négy egyforma üvegtáblával bíró, rendes alakú; mindenik ilyen ablak fölött azonban egy-egy mór stílusú, remekművű felső díszablak van. Ezek tejszerűleg áttetsző, velencei, köszörült üvegén, — melynek közepét színes üveg-virágsokor ékíti s úgy széleit is szabályos távolnyira egymástól köröskörül apró, színes üvegvirágok környezik, — kedves, szelíd fényvel árad be a világosság, kimondhatlan nyájas, derült színt adva az egész teremnek, — míg, közben-közben az üvegvirágokon keresztül, a keleti nap-sugár különböző színekben, vídáman ragyog át.¹⁾

Ezen ablakok fölül patkó-ívetűek, s köszörült üvegtáblájokhoz belől, fehér gypszzsal finoman bevont és szabályos méhsejtformákra kifaragott, rácsozatszerű, romboidos facifrázat van szorosán oda illesztve, mint az Ejub sírkápolnáján Sztambulban.²⁾ E sejtalakú díszítés merőben keleti és gyönyörű. Az ablakok keskeny oldalfalai pedig a legremekebb miniatűr-művű, még ma is élénk színekben pompázó virág-guirland festményekkel ékesek, melyek e phantasticus ablakokhoz nagyon jól illenek.

Ilyen ablak még kilencz teljesen ép maig, s Rákóczi ebédlopaltójának földszéit képezik; öt azonban már az itt — mint a lakosok mondják — gyakori földrengések miatt beomlott s összetört.

A terem falait legfölül, keleti idomzatú igen szép párkányzat-festés futja köröskörül, mely alatt még egy — szabályos távközökben rózsákkal díszített — keskenyebb, emelkedett gypszművű festett vonal húzódik. Ezen alól apró, remek virág-füzérekkel környezett hosszúgyszögök követik egymást, melyeknek közepét a nyugati oldalfalon, a pohárszek szekrényei fölött, sajátos, keleties, hármás virágdísz tölti be, könnyed,

1) E mór stílusú felső ablakokat nem lehet — nem is szükség — kinyitni; a szellőztetés és kitekintés az alsó ablakokon történik.

2) Csakhogy az Ejub-türbé ablakain színes üvegdíszek — legalább kívülről nézve — nincsenek.

finom, szeszélyes és mégis szabályos keretelésben. A középső, tojásdad keretű virágdísz a legnagyobb. Mind e virágfüzérek tarka színei — kivált a piros és a kék — még ma is a legélénkebben ragyognak; mintájuk keleti, de oly finom miniatúr kézi festések, hogy vagy olasz, vagy francia képíró művészi ecsetjétől kell származniok. Így egyesíté Rákóczinak nemes ízlése rodostói palotáiban a kelet színdús pompáját és formáit a nyugat kifejtettebb művészetével, — a mór stílt a francia barokkal, sőt mint azonnal látni fogjuk, az olasz renaissance-al is.

Ugyanis a terem többi három falán, a hol az ablakközök közt az imént leírt virágfűzér hosszénegyszög-mezők tovább folynak: e négyszögek közepén, az ebédlő hivatását jelképezőleg, stuccóból olasz művész kezével készült és szintén még nagyon eleven színű gyümölcs csoportokat domborúlnak ki. E domborművek plasticé ábrázolnak mindenféle gyümölcsöt: dinnyét, fügét, közepén fölmetszett és gyönyörűen kipirosló béli gránát-almát, szőlőt, barackokat, körtéket, almákat, szilvákat, eseresznye-szemeket, stb. egy-egy olasz vázafőrná — díszkosárkában. Ilyen gyümölcs-dombormű az összesen 15 négyszögben ugyanemlyi van, — még mind valahemennyi ep.

A terem falainak alapszíne, melyen mindezen festett és domború díszítmények láthatók, szelíd kékes-zöld.

A mi már a terjedelmes pohárszéklet illeti: ez elég szép lemez-betétes mívű zárt szekrényekből áll, nagy, kettősszárnyú ajtókkal. Ezen ajtóknak és a szekrényeknek falai ép olyan sötétzöld színre festvék, mint a teremajtó; vörösarna betétjeik pedig szabályos mezeik közepén vitézkötésforma, kacskaringós, sárga s piros vonal-díszekkel és virágoeskúkkal, s széleiken keret gyanánt élénk piros horonyokkal ékítvék. Folytatólag a teremajtó nyílása fölött hasonló alkotású fabetétek láthatók.

Végre, a szolgaszemélyzet számára fentartott tér keskeny végén, a déli fal mellett, a korlát és a pohárszék között egy nagy, magas, — barok stíjban ékesen faragott ormózatával a mór ablak alsó párkányáig föléró — pipatartó-szekrényt találunk, melyen két sorban állottak egykor a hosszúszerű pipák.

E pipatartó tiszta ép, és nagyon tetszetős, eredeti alkotmány. Vörösfenyő-, vagy czédrusdeszkákból van faragva, hátlapjával, talapzatával, fölfelé folyton keskenyülő oldalfalaival s díszes tetőkoronájával. Azután az egészet bevonták finoman gypszzsel hóféhrre, és hátlapját alsó s felső mezőre osztva, gazdagon földszíték piros és zöldszinű, phantasticus elágazású, gyönyörű virágfüzérékkel. Kivált a felső mező alakzatai meglepően szépek. Motivumaik francia barokkok, — de ismét keletivel vegyítve. Nevezetesen a hátlap virágfüzerei mellett két szélről két kisebb, s a két oldalfalon kívülről két nagyobb zöld cziprusfa áll, melynek sűgár pýramisa hegyén egy-egy kakukk-madár ül, — a keletnek e mesés jósmadara. Az oldalfalak belsején virág-alakzatok díszlenek; a korona czifrán faragott ormózata és párkányszélei pedig zölddel, pirossal és arannyal szegélyezvék.

E pipaszekrénynél eredetibbet és a maga nemében szebbet, sőt csak hozzáfoghatót sem láttam még. Méltó volna Nemzeti Múzeumunkba.

Régi bútordarab ennél és a pohárszékénél több nincs is, — csak még egy barok-idomú aranykeretes törött tükröt találtunk a teremben, mely valaha nagyon elegáns lehetett. Tán még Rákóczié vagy fiáé volt, s mert eltört, azért hagyták itt.¹⁾

Különben az egész ebédlő-palota üres. A szegénysorsú lakók a földszinti helyiségekben húzódnak meg, — az emeletet nem lakják. Csak ruhát szoktak itt szárogatni, mely végből a szúító-kötelek most is ki valának feszítve. A földrengéstől és tengeri viharok szélrohamaitól beomlott öt mór ablak nyílását pedig, — hogy az eső mégis be ne verjen, — egyszerűen befalzták fecskerakással, s az alsó ablakok itt-ott szintén hiányzó üvegtábláinak helyét beakgatták holmi kopott darócokkal, ócska vászondarabokkal, rongyokkal. Szóval, a hajdani fejedelmi pompa fényes maradványai mellett a jelennek nyomora ásít — kiáltó ellentétül. Egyébként az ebédlő-palota még annyira ép, hogy kevés tatározással bátran föl lehetne benne teríteni.

¹⁾ Ezt a barok tükröt, *Beszédes Kálmán* festő hazánkfia szerint, a rodostói új vali, midőn 1890. decemberben Rákóczi házáit meglátogató, — magával vitette a konakba.

Mivel pedig nekem az említett gyümölcs-csoportozati stucco-művek annyira megtetszettek, hogy székre állva, közelről nézegettem és tapogattam meg őket: a gazdátlan palota asszonyaként szereplő örmény házi nő ezen érdeklődésemet észrevévén, tüstént ajánlkozott, hogy majd hoz ő baltát, — vágjuk ki a falból mind a tizenötöt, szívesen eladja ő azokat nekem, darabját egy-egy medzsidjieért. *Énvelem akarú megfosztatni díszeitől Rákóczi palotáját, a boldogtalan!* Felháborodva utasítám vissza istentelen ajánlatát; és nehogy ezt más valakivel — a ki netalán hajlandó volna ilyen vandalizmusra — ismételve megcselekedje, Kunos tolmácsolásával megfenyegetém, hogy fölmegek én most a konakba a basához, s megkérem őt: tartassa szigorú őrszemekkel ezt a termet, mint a magyarok szent emlékét; mert én nemsokára visszatérek ide, és ha akkorig csak a legcsekélyebb diszítmeny is hiányozni fog e tereméből, vagy megrongálódik, — jaj lesz öneki, szoros felelősségre vonom a basa előtt, s keményen megbüntetem!

E fenyegetés a melyre szükség volt, — imponált az asszonynak; mert a törököktől nagyon félnek, s azt is tudják, hogy azok a magyaroknak »kardasai«, jó barátai. Az örményné azonnal meghunyászkodott, mentegetődni kezdett, és fogadkozik, hogy mindent szentül megőriz.

Másnap egy épen ott időzött vándor-photographussal három fényképet vettem az ebédlő-palotáról és egyet a kapuról. De minthogy a teremnek fődíszét a festmények és ablakok színpompája képezi: aquarellben kellene ott másolatokat készíttetni. (Azóta Beszédes, úgy tudom, megtette.)

*

Hosszas szemlénket az ebédlő-palotában befejezván: a kapu előtt már a hajdani magyar-utcza lakosságából összecsdült egész csapat kíváncsi örmény, legkivált asszony, leány,¹⁾

¹⁾ Ezek a rodostói örmény nők ma is ép olyanok, miként Mikos rajzolja; vonásaik gyakran szépek: de »feketék, mint a mi cigánynéink«. Arczuk, villogó pár szemök, minden ruhájuk fekete; még a serdülő leánykák is mind hollőfeketében járnak, kirívó ellenében a török nők szivárványos színű ruháival.

siheder várakozott reánk s vett körül bennünket, és ezentúl fáradhatlanul kísért, a hová csak elkísérhetett. Híre futott immár a városban, hogy magyar utazók érkeztek. Ezúttal azonban kíváncsiságukat látásunkban vajmi kevéssé elégíthették ki, mert már a tőzsomszéd ház kapuján újra betértünk; igaz, hogy némelyek közülök még ide, sőt fel a szobákba is követtek, s bámúlták, mit csinálunk? . . . Nem törődünk velök.

Ez a tőzsomszéd ház Rákóczi idejében egy volt az éttermet magában foglaló szélsővel; az emeleten az oda átszolgált, de már rég befalazott ajtó keretét s fölötte a hamvasszürke barokk portálfestést még látni. Sőt az udvar felőli hosszfalakhoz ragasztott zárt folyosó összekötötte egymással a fejedelem lakosztályait tartalmazott ezen egész házsor valamennyi épületét, úgy, hogy ha Rákóczi az utcza északnyugati sarkán lévő kápolnájából a délkeleti sarkot képező ebédlőpalotába akart menni: egyenesen odamehet vala, a nélkül, hogy ki kellett volna lépnie a szabadba, vagy az emeletről leszállnia. Ezt az összekötő folyosót a fejedelem s fia József herczeg halála után, lehetően akkor bontották le a bujdosó magyarok, mikor a török háború befejeztével, 1740-ben ide — régi fészkekbe — visszatelepedvén, az uratlanná vált házsort magok közt felosztották. Nyilván ekkor rekesztették el újra az udvarokat és belső kerteket is egymástól. De térjünk vissza a tengerpart felőli második kapuhoz, a melyen beléptünk.

Ezen a szélsőtől csak egyszerűen elfalazott házat is, mint am azt — és mint az ecelesiára szállott két házat kivévén, valamennyit, — szintén szegény, földmivelő örmények lakják, a kik hasonlóképen a földszinten tanyáznak; az emelet, a néhai »urak lakosztálya« üres, legfőlebb ha magtárul használják. Fölhaladván a lépcsőn, egészen olyan barokk portálfestésű s szakasztott azonos szerkezetű zöld-vörös ajtók nyíltak, mint az ebédlő-palotác. E szintén díszes — ámbár már rongált — régi festésű szép szobák hasonló mór stílusú, színes üvegvirágokkal ékes, sejtezett velencei tejüveg-ablakokkal bírnak, mint már föntebb leírtuk. Ezen ablakok délnek, az utczára szolgálnak, s még mind az öt jóformán ép. A középsőn, a színes virágcsoport körül s alatt, szintén színes üvegekből kirakva e latin betűs felirat és évszám olvasható:

M. D. 1760. I. C^o.

A betűk nyilván a ház akkori gazdájának s nejének neve kezdőbetűit jelentik, mint a kik az ablakokat a jelzett évben megújították. Hogy magyarok valának: a latin betű mutatja; mert az örmények örmény, a görögök görög írást használnak. A D betűből Detrichet sejteném, ki 1760-ban még élt; csak-hogy az ő keresztneve nem Michaél vagy Martinus volt, hanem Balthazar; Mikes a Rákóczi József halála után ideszakadt újabb emigránsok neveit nem említi, s így bizonyost tudni nem lehet. — E szobák boltozatosak.

Ezekben a lakatlan, szép, emeleti termekben teljességgel semmi bútordarab nincs; a padlaton borsót, babot, paprikát s más kerti növényeket szárogattak széjjelteregetve a házlakók.

E második házat elhagyva és nehányat — egykori díszektől már teljesen megfosztottakat — elhaladva, a kápolnás sarok-épülethez legközelebb következő két — sárgára mázolt, modern külsejű — ház elé érkeztünk. Mint fiatal vezetőnk mondá, és szavait utóbb a plébános úr is megerősíté: *ezek valának a fejedelem tulajdonképi lakóházai*, mert itt voltak *fogadó-termei, dolgozó- és hálószobája*. E két házat Rákóczi az általa alapított rodostói r. kath. egyházra hagyta, a szomszéd, kápolnás házzal és nehány tábla (10—20 hold) kitérő minőségű szántófölddel egyetemben, végrendeletileg.

Kalaúzunknak, atyjának a konzulnak, a lelkész úrnak és ama görög aggastyánnak, kivel másnap beszéltünk, egyhangú állításaik szerint: e két ház eredeti, régies alakjában, ezédrusfa koczka-mennyezetekkel s ép olyan mór stílusú ablakokkal bírt, mint az ebédlő-palota; s termeinek és előcsarnokainak falait — ez utóbbiaknak plafondjait és oszlopaikat is — gyönyörű festések, frescók, sgrafittók és stucco-domborművek díszíték. Nagy fájdalommal győződtem meg, hogy mind ebből már ma semmi sincs. A házak ugyanis nagyon romladozottak lévén, az ecclesiá, — hogy drágább lakókat kaphasson beléjük, — most, alig nehány éve, gyökeresen renováltatta őket. E renoválást pedig a műértetlen építész akként vitte végbe, hogy mindent a mi régi, lebontott, elhanyagott, — és csinált az egészből két modern, nagy ablakos, pusztá, sárga, jellegtelen európai házat. Az újonnan épületekre aztán akadtak előkelő, vagyonos bérlők.

Mikor 1862-ben Ipolyiék, Kubinyiék itt jártak: a fejedelemnek e lakóházai, ámbár romladozottan, de még eredeti mivoltukban megvalának. Henszelman — szerencsére — lerajzoló a kápolna mellett (a kettő, úgy véljük, eredetileg *egy* volt) kívülről; továbbá bent a fejedelem audientiás-házának előterme mennyezetén oly ritka szép motivumú s gyönyörűen festett frescókat talált, hogy azoknak is mássát vevé. Maga beszélé ezt el nekem, 1888-iki ősszel, halála előtt egy héttel, midőn őt — Rodostóból már visszatérve, meglátogatám, és előtte sok helyi vonatkozást felhozván, mindinkább visszaemlékezett 26 évvel azelőtt történt utazásuk részleteire. Ipolyi is e ház egyik bomladozó szobamennyezetéből vette le és hozá el emlékül a cézdrusfa-koczkát.

Mint már említém, Henszelmannak e rajzai Kubinyihoz s utóbb Ipolyihoz kerültek. Henszelman csak jegyzéköket tudta nekem előmutatni, melyet lemásolték.¹⁾ A mellett ismételten megtettem a lépéseket, hogy Ipolyi iródtalmi hagyatékából e most már igazán kincset képező rajzok közzététel végett előkerestessenek.²⁾

Ezen, mint mondók, már teljesen átépített, átalakított sárga bérlházak egyike mögött, annak udvari szárnyaként, láttuk maig érintetlen épységben Rákóczinak löstállóját. Merőben tölgyfagerendákból épült, tölgyfadeszkákkal padolt, hatalmas, magas, téres alkotmány. Itten állottak valaha a fejedelem vadászparipái s ama pár hintősló, a melyeket rodostói magányában tartott. Ma színiül, kamarául, esetleg raktárul szolgál a helyiség; — ottlétünkkor üres volt.

Mint hogy minden érdekességet ismerő fürge kalauzunk

¹⁾ E jegyzék szerint Henszelman keleti útjokban összesen 27 rajzot készített, melyekből magyar vonatkozásúak a következők: »6. Lazaristen Kirche (Konstantinápoly), Grundriss. 7. Dtto, Portal. 8. Dtto, Grabstein d. Helene Zrínyi. 9. Dtto, Grabstein Rákóczi's und seines Doctors. (Ez utóbbi a ferikőji temetőben). 13. Situation d. Thököly-Grabes. (Izmid). 14. Thököly's Grabstein. (E két utóbbi rajzokról másolá.) 15. *Rákóczi's Haus zu Rodosto*. 16. Dtto, *Plafond des Vorsales*. 17. Dtto, *Rákóczi's Fontaine*. 18. Bercsényi's Grabstein. 19. Sibrik's Grabstein. 20. Esterházy's Grabstein«. (Ez a három utolsó rajz a kezemben volt egykor, boldogult id. Kubinyi Ferencz úr szíveségéből.)

²⁾ Maig sem tudták megtalálni a tömérdek irat közt.

még egy, teljes régi mivoltában meglévő Rákóczi-házat említett: mindenekelőtt ezt mentünk megszemlélni. A parochiális saroképületnél ismét a főutczába fordulva, itt betérünk jobbról a második vagy harmadik — még a magyarok telkein épült — magas, ódon, nagyon romladozott külsejű, részben még mór stílyú ablakokkal díszeskedő házba. A kapualjból balkézre néhány kényelmes, széles, jól faragott kőlépcső (az egyetlen, a melyet Rodostóban találunk) egy elegáns, — czifrán festett faoszlopokon nyugvó tető alatti, különben két oldalról nyitott, — téres verandára vezetett, mely szintén szép kőlapokkal van talapozva. E veranda oszlopközei és a ház falai, aranyszínű, pompás dohányfüzerekkel voltak teleakgatva, a talapzat pedig száradó babszárral borítva; s ott ült az egész család, — aprajagya szorgalmasan babot hüvelyezve.

A családfő, egy meglőtt kőru, komoly arcú, magas férfialak, név szerint *Hisszim-oglu Hadzsi Szerkesz*, becsületes örmény, tisztességtudóan kelt föl helyéről, üdvözölt bennünket, és a mint a fiatal Aslantól megérte, hogy magyarok s mi járatban vagyunk, — törökös kevésszédűséggel, de amál őszintébb szolgálatkészséggel állá rendelkezésünkre s mutogatott meg mindent. Először is a veranda oszlopai tűntek föl. Szép sугárra faragva s fent több ágra oszolva nyúlnak ezek föl, a csinos deszka- s léczes padolatú mennyezetig. Úgy az oszlopok, mint a mennyezet csaknem feketébe játszó szederjeskékre festvék, piros horonyokkal, s ezek között igen szép, elevenszínű, apró virágocskák szövvényes guirlandjaival díszítvék. E virágfüzerek, különösen a karcsú oszlopokon mintegy felfutva, nagyon kedves, vonzó látványt nyújtanak. Nem győztük nézegetni. A házba nyíló ajtó koronadíszéül pedig barok sgrafittókat találunk. Mikor ezeket szemlélgetnénk, a derék, jámbor házigazda megszólal: Van itt egyéb festmény is! És kezdi nagy készséggel leemelgetni az illatos dohány-füzéreket a verandára nyíló, sejtezett, velencei tejüveges ódon ablak alatti falról. S íme, nem csekély meglepetésünkre elének tárul egy napnyugati, európai jellegű városrészletet ábrázoló, teljesen ép, sértetlenül fentartott nagy frescókép. Kétségtelenül a múlt század első feléből származó mű; piac, utczák, francziás modorú házak csoporto-

zata, — közben zöldellő fákkal, kertekkel. A piacon és utczákon XVIII-ik századi francia öltözetekben járókelő alakok. Mindez igen jó távlattal, szabályos arányok tartásával, egységes hangulatban, s épen nem túlterhelt színezéssel festve. Kellemes összhatású, gyakorlott ecsetre, nyilván francia kézre valló alkotás.¹⁾

Örményünk látván, hogy a kép tetszik, hívólag mondá: Az egész emeleti termék — a hol egykor a régi magyar uraság lakott, — ilyen fajta festményekkel vannak díszítve; menjünk, nézzük meg! Szívesen követtük őt. Az ajtók fölött az emeleten is mindenütt a szokott hamuszínű barokk portál-sgraffito; magok az ajtók, mint Rákóczi házaiban, sötétzöldek, vörös betétekkel. Meggyőződünk, hogy gazdánk is és családja — miként a többiek — csak a földszint helyiségeit lakja; az emelet üres, és itt most épen dohányszárítótól szolgált. Az idén kitűnő dohánytermés és Hadzsi Szerkesz nagy dohánytermelő lévén: a több magas és tágas tereméből álló emelet falai mind bevalának sűrűen borítva a nagylevelű, aranyos füzerekkel. Helyhely-közzel leszededetvén ezeket gazdánk: több nagy frescót láttunk, a külsőhöz hasonlókat, mint látszik, ugyanazon művész kezétől. Stucco-díszek sem hiányoznak. Szegény örményünket megsajnáltuk, mint mászkál a lábtókon; a sok dohányfüzért mind leakgatta volna, csupa szívességéből. De nem engedték őt tovább fáradni.

Bejártuk az egykor valóban nagyúrias termeket, melyeken még összesen hét, maig meglévő, köszörült üvegtáblás, színezett üvegvirágokkal ékeskedő, gipsz-romboídos, ép olyan mór ablakot számlálánk meg, mint a fejedelem ebédlő-palotájabeliek. Gazdánk azt mondá, hogy valamennyi ablak ilyen volt, de mert némelyik már bedüledezett: leszedte őket és újakkal, modernekkel pótolá. Mutatott is egy keretestől kiemelt s most a padolaton a fal tövéhez támasztott, ily töredezett régi, mór ablakot. Megköszöntük előzékeny készségét és elbúcsúztunk, lelkére kötvén az értelmes, derék embernek, hogy kímélje és óvja meg, a míg csak lehet, az érdekes régi emlékeket. Óvná is ő, meg is becsüli,

¹⁾ Két év múlva, Beszédes Kálmán ott jártakor, ez a frescó állítólag már nem volt meg.

— úgymond, — de attól tart, hogy valami viharban ez az ó ház egyszer csak mindenestől a nyakába szakad; neki pedig nincs annyi pénze, hogy fölépíthesse vagy alaposan restaurálhassa.

Ez az egész ódon épület, téres, magas emeleti termeivel, ékes ablakaival, jeles frescó-festményeivel, gyönyörű udvari verandájával s ennek széles kőlépcsőzetével, — *naggyúri palotaszzerű benyomást tesz*. Mi, a mint ezeket a kényelmes kőlépcsőket, ezt a szabad, szellős verandát, azokat a tágas szobákat s az élénk frescókat megláttuk: rögtön *gr. Bercsényi Miklóstra* gondolánk. *Mindez az ő ízlésére, az ő pompaszeretetére vall*. Azért mi ezt a házat Bercsényi rodostói palotájának tartjuk.

Bercsényi, az emigráció másod-főnöke, feleségével gróf Csáky Krisztinával, 1720—21-ben Franciaországból épen itt időzött László fiával, népes udvarával, — külön, nagy gályán költözött Therápiából Rodostóba, s itt a Rákócziétól separált, önálló udvartartásával ugyancsak külön, és pedig eleinte a török városrészben helyezkedett el. Mikes Kelemen ugyanis 1720. május 28-iki levelében ezt írja: »Csak azt bánom, hogy *messze vagyon Bercsényi úr tőlünk*... De hát mit tudunk tenni, ha messze is, csak oda kell menni, — hát hogy töltsük az időt?!«

Ez a »messze« pedig a magyarok utcájától Rodostóban nem lehet más, mint a török város: mert a többi minden egyéb közel van. Azonban ugyan Mikes (1722. ápril 16.) azt is megírja azután, hogy ezen év tavaszán a török városrészben kiütvén a pestis: *Bercsényiék*, — miután »két vagy három cselédjük megholt s az jezsuitájok is utánuk ment«, — a járvány elől »*hozánk jönnek lakni*, mintha már köztünk bátorságosabb volna«. S ettől fogva nem panaszkodik többé a Bercsényiék távol lakásáról. Bercsényi tehát 1722-ben szintén az örményvárosba, a magyarok portájára, — minden valószínűség szerint ebbe az általunk most leírt főutcai terjedelmes házba költözött övéivel; mely házat aztán a maga ízlése szerinti palotává alakíttatott át, és abban fejezte be esőndes véggel viharos életét 1725. ősszel. Halála után pedig alkalmasint sógora, gr. Csáky Mihály altábornagy lakott itt.

Ezen háznak megszemlélése után átmentünk a parochiába. A rodostói r. kath. plebániát alapításától fogva, kevés megszaki-

tással, a keleti vándorló missiókban évszázadok óta nagy buzgalmat kifejtő olasz minorita-barátok látták és látják el lelkészekkel. Török birodalmi összes állomásuk konstantinápolyi pérai kolostoruk supérierjétől függenek, mint tartományi főnöktől. Ez a főnök jelenleg a java korában lévő, hatalmas alakú, őskeresztyén típusú és kiváló műveltségű páter *Mentuccia*. Péréában egy párszor meglátogattam őt; mindenkor a legnagyobb készséggel segíté elő történetnyomozó célzataimat, és pedig nemcsak saját hatáskörében, hanem közbenjárt a Rákóczi hamvait őrző francia lazaristák főnökénél is érdekemben. A mellett, hogy jó és okos pap, egyszersmind buzgó olasz hazafi. Nagy érdeklődéssel tudakozódott tőlem a minorita-rend magyarországi conventjeiről, iskoláiról; s midőn különösen kiemelém előtte az aradi minoriták hazafias és keresztényi nemes buzgalmét, melylyel az 1849-iki nehéz időkben a nemzeti vértanúkká vált tábornokokat végpercezeikig híven támogatták, — nagyon örült és megdicséré derék rendtársait. Ez a jeles supérier adott nekem ajánlólevelet alárendeltjéhez, a rodostói minorita-plébánoshoz.

A plébános, P. Francisco Randozzo, már a fiatal Aslan bemutatására szívélyesen fogadott bennünket, s mikor P. Mentuccia levelét átnyújtám, még fokozottabb előzékenységgel teljesen rendelkezésünkre bocsátá úgy a saját szolgálatait, valamint a parochia összes történelmi adatait, — nevezetesen a mindjárt előhozott nagybecsű régi anyakönyveket. Ezek Rákóczi József idejétől megvannak, s oly terjedelmesek, hogy megtekintésük után csakhamar meggyőződtem, miszerint gondos átvizsgálásukra és magyar vonatkozású adataik kiírására hosszabb idő szükséges. Abban állapotánk tehát meg, hogy erre fordítandjuk az egész délutánt. Addig pedig a fejedelem kápolnáját s a parochiális épületet, továbbá, ha még idő marad, a nem messze fekvő kisebb görög templomot óhajtottuk megnézni. Rákóczi alapító-levele, úgy az ecelésiát érdeklő egyéb iratok a plébános úr értesítése szerint, Rodostórúl a rend központi zárdájába, Péréába vitettek, s így P. Mentuccia útján juthatok majd hozzájuk.

A parochia-épület — a sarokház, mely már Rákóczi itt laktakor is udvari papjainak, Radalovics apátnak, abbé Le Rouxnak, Damofilinak, majd az első plébánosoknak: Luvarinak, Rossi-

nak, Bellettinek lakóhelye vala, — egészen restaurálva van; legfőlebb egy sokszorosán bemeszelt régi stucco-portáldiszítmény domborúatait vehettük még ki valamennyire, ama befalazott ajtó fölött, melyen át a fejedelem, szomszéd lakóházából egykoron ide, a kápolnába járt. E kápolna — mint már említök — a parochiális épület emeletén, az észak-nyugati sarkon áll, s a kapuból külön falépcső vezet föl előpitvarába. Itt, ezen előcsarnokban, a lépcsővel szemközti fal mellett áll egy terjedelmes, ma már nagyon ingadozó, ódon bőr-karosszék, zsöllye. Úgy ütött-kopott, fakúlt ülő-párnáján, háttámláján, mint különösen nagy gonddal esztergályozott lábain, karjain meglátni, hogy valaha kiváló díszű volt. Legfőbb ékessége azonban a háttámla fölötti korona, mely szépen faragott, nagy, nyílt virágkosarat vagyis vázát ábrázol, rózsákkal gazdagon megrakottat, — olyanforma alakút, minőket a török temetők női sírkövein láthatni. A hagyomány szerint e tisztes régi székből szokta volt hallgatni hajdan a fejedelem a kápolna oratoriumában a misét. Alhátatos kegyelet érzelmeivel ültünk bele pár pillanatra Rákóczi karszékebe. Majd beléptünk házi-kápolnájába.

Ez magas, világos, és kápolnánknak jó tágas építmény; fejedelmi alapítója által — a mi meghatóan jellemző, — *Magyarország védasszonyának, a Boldogságos Szűznek szentelve*. A kápolna mennyezete domboruló boltozat-alakú, igen szép mű: ugyanolyan czedrus-koczkákból művészileg rakva, mint az ebédlő-palotáé. Csakhogy e koczkák itt — mintegy a bárányfelhős kék eget jelképezőleg — szabályosan vegyítve, eleven kékek és fehérek, a mi nagyon szép, derült, magasztos színhatást ad. E mennyezet még teljesen a régi; a falak ma már csak meszeltek, de a mészrétegek alatt a hajdani festések maradványai még láthatók.¹⁾

A kápolnának egy fő- és egy mellékoltára van. A főoltár fölött ez a felirat áll:

VIRGO GLORIOSA, QUAE CAELOS ASCENDISTI,
INTERCEDE PRO NOBIS AD DOMINUM JESUM CHRISTUM.

¹⁾ Most restaurálja őket — idehaza gyűjtött költségen — Beszédes Kálmán képviselő. A templom tetőzete is megújítottatik, úgyszintén a fehérmárvány-csorgókút és egyéb magyar emlékek.

Maga ezen oltár már új; azonban a belépéstől balfelöli oldaloltár még a régi, Rákóczi-féle, — barok-stílusú fafaragványokkal, cherubin-főkkel.

Az egyházi szerek, szent edények már újabb időből valók.

Leírhatatlan érzelmekkel méléztünk el e szent helyen, melynek falai között naponta, annyi éven át bocsátá az egek Urához buzgó imáit a földi reményeiben csalódott, de azért nagy lelke bölcs nyugalalmában, mély vallásos érzületében, az isteni gondviselés kifürkészhetlen útjaival s a világgal kibékült bujdosó fejedelem.

Rákóczi mindjárt Rodostóba településekor rendeztetett be itt kápolnát; ugyanis Mikes már 1720. május 28-iki levelében — melyben a fejedelem házi rendtartását vázolja, — így ír: »Reggel hat óraker dobolnak, és akkor a fejedelem felöltözik, azután a kápolnába mégyen és misét hallgat«. S ismét: »Délután harmadfél óraker a fejedelem csak magánosan a kápolnába mégyen, és ott vagyon három óráig«. Ez az 1720-iki kápolna azonban minden bizonynyal csak olyan táborigas főszerelt, ideiglenes imaterem lehetett, a míg a mostani, állandó fölépült.

Derék olasz minorita plébánosunk nagy tisztelettel beszélt a »*Princeps fundator*« emlékezetéről, s ő is elmondá, hogy a Rákóczi bőkezű gondoskodásából végrendeletileg hagyományozott két ház és termőföldek jövedelméből áll fenn a rodostói kath. egyház maig. Az ó temetőkről is sok érdekest tudtunk meg tőle.

*

Ezután a görög templomba mentünk, Bercsényi sírja látni. E templom — Mikes csak »kápolnának« nevezi, — a görög városrész házai között, lankás dombon áll. Jelentéktelen, egyszerű, idomtalan épület. Fallal kerített, kertté alakított udvarában egy kis kerek fehérmárvány-csorgó van, körülötte néhány régibb s újabb görög és orosz sírral, síremlékkal. Maga az egyház hosszas négyszögöt képez; pusztá falai, valamint közönséges deszkaszálakkal padozott mennyezete, fehérre meszelvék. Csupán a négy főfal van kőből rakva, a válaszfalak csak fagerendákból. Középtere üres, a falak mentét padok környezik. A templom mindezen igénytelen egyszerűsége daczára, a »*Pana-*

ja Revmatocratissa: a Szent Szűz, a források, a vizek királynője, büszke nevét viseli.

A talapzatba lerakott számos görög s orosz feliratú sírkölapokon keresztülhaladva, a keleti hosszfalhoz jutunk, melynek a déli zárfallal érintkező sarkánál találjuk a rodostói első nevezetese magyar halottnak, a már az 1722-iki pestisben elhunyt *gróf Esterházy Antal* tábornagynak síremlékét, szintén a földre rakva. Szorosan mellette fekszik Rákóczi 1735-ben elhalálozott hű udvarmesterének: *Szarvaskendi Sibrik Miklós*-nak sírköve, lábával az Esterházyénak fejénél; viszont közvetlenül Sibrikének fejénél, és ezt keskenyebb alsó szélével érintve, körülbelül a templom hosszfalának közepén, az 1725-ben jobblétre költözött *gr. Bercsényi Miklós* volt fővezér és fejedelmi helytartó síremléke terül el, a falhoz támaszkodó érseki trónszék előtt. Mind a három szépen faragott, ezimeres, feliratos nagy sírlap; a Bercsényié tündöklő alabástromkő, a másik kettő fehérmárvány. Bercsényién és Sibrikén úgy a címér, a szegély- és a sarokdíszítvények, valamint az inscriptió hautreliefben, Esterházyén bas-reliefben vesznek. Mind a három, de kivált Bercsényié nagyon szép munka, finom véset; hanem — fájdalom, — címereik s betűik a sok taposástól már nagyon meg vannak rongálva, s a feliratoknak főképen sorzélei annyira lekopvák, hogy régibb másolatok segélye nélkül immár alig olvashatók. Ez áll különösen Bercsényiéről, — az alabástromkő puhább lévén.

A másik két sírkő fönt és alant egyforma szélességű hossznegyszög, a Bercsényié pedig lábtól valamivel keskenyebb mint fejénél, — hommét arányosan keskenyedik. E sírlapot egymásba fonódott kacscokra emlékeztető, szép, keleties jellegű szegélyze díszíti, melynek felső sarkain, belől, még két, ötagú csinos rosette ékeskedik. A felső középteret a magas domborműben faragott gr. Bercsényi-címér foglalja el, mellette jobbról (heraldice) D. T. s balról O. M. betűkkel. Az alól díszes lombfűzérrel s két oldalt barokk-szegélyzettel környezett kerek címerpajzsot oldalainál egy-egy álló — kissé ügyetlenül rajzolt — oroszlán tartja, telamonokként. A pajzs fölötti lilíomos grófi korona alatt kis angyalfő látható a vért ormán; mely

angyalfő capiteljét képezi a vértet két hosszmezőre osztó oszlop-
vonalnak. A balmezőben látható az ősi Bercsényi-családezfimer:
a magyar hármás bércz ötgombú koronájából kiszökellő, jobbra
néző egyszarvú. A jobbmezőben azonban a jeruzsálemi (egy
nagy s négy apró) kereszt helyett a szobrász egy stílyizált, kacs-
karingós rózsabimbót faragott. Talán nem akart — itt a török
birodalomban — keresztet vésní?... Egyéb okát alig sejteth-
jük; mert a czímer máskülönben annyira szabatos, hogy, — mint
a Bercsényi Miklós nagypecsétein látható angyalfős középvonal
is mutatja, — a keleti vésnöknek okvetlenül egy ily pecsét
szolgált mintául. Kimetszhette volna tehát arról a jeruzsálemi
keresztet is, a melynek helyére önkényűleg tön rózsabimbót.

E czímernek különösen a koronája már nagyon megron-
gálódott, letöredezett, és pedig azon egyszerű okból, mert a
metropolita, mikor trónszékének lépcsőire fölhág: szentséges
sarkainak zsámolyául használja a kúpez generalissimus czímer-
rét. Aslan konzullal — kit mint Kőszeghy-ivadékot a Bercsényi-
sógorságra büszkévé fevék megígérttem, hogy e sírkövet
jövőre szőnyeggel borítandják be. Ajánkoztam is a szőnyeg
megszerzésére, — de a konzul atallá elfogadni, mondván, hogy
van elég a templomnak!

A síremlék fölirata a következő:

D. T. (Czímer.) O. M.

STA VIATOR

ET MIRARE SVB HOC PEDALI LAPIDE

MAGNI CORDIS HEROEM IN SAGO

ALTISSIMI CONSILII SENATOREM IN TOGA

ZELANTE PATRIAE CIVEM IN REGNO

IN ECCLESIA DEI RELIGIOS. ROM. CATHOLICVM

IN EXILIO FIDISSIMVM SVI PRINCIPIS ACHIATEM

ILLVSTRISSIMVM ET EXCELLENTISSIMVM COMITEM

NICOLAVM BERCSÉNI

QVI OLIM IN HVNGARIA

SERENISSIMI PRINCIPIS TRANSZÝLVANIAE

FRANCISCI II. RÁKÓCZI

CONFOEDERAT. REGNI HVNG. STATVVM DVCI

1) Most újabb intézkedést tettem, hogy mind a három sírkö-
lapot a még tartósabb deszkaborítékkal óvják meg.

LOCVM TENENS ET EXERCITVVM SVPREMVS GENERALIS
 PRIMVS SENATOR ET COMITAT. DE VNGH SVPR. COMES
 TOT TITVLIS CLAR. TOT MERITIS GLORIOS.
 NVNC ALIENO SOLO PVGILLO TERRA TECT. ET
 MORTVVS EXVL.

HINC DISCE VIATOR

VICISSITVDINIS HVMANAE CONDITIO. ESSE
 NIL FIXVM NIL PERENNE IN EXILIO SVO HABERE.
 MORTVVS EST MVNDO OMNIBVS MVNITVS ECCLESIAE SACR.
 RODOSTI DIE VI. NOV. ANNO MDCCXXV. AETAT. SVAE LXI.
 SED QVOD VIVAT COELO

EIVS EXEMPLARIS PIETAS IN VITA
 GENEROSA EQVANIMITAS IN EXILIO
 LONGA PATIENTIA IN MORBO
 BREVIS SED FORTIS CVM PIETATE LVCTA IN MORTE
 LVCVLENT. TESTIMONIVM RELINQV. POSTERIS.

ABEVIATOR

NON IMMEMOR DIE DEFVNCTI AC MEDITARE
 HIS ARMIS NONNISI EXPVGNARI COELVM.

E szép síriratot minden valószínűség szerint maga a fejedelem fogalmazta és vésette emlékkövéré legbensőbb barátjának, legelőkelőbb s legálthatatosb hívének, a ki nem ingadozott hűségben soha, a ki olyan maradt mindvégig, »sicuti erat in principio«, s a ki a vasjelleműek csoportjában is az aczél volt. Beresényiről tudjuk, hogy Rákóczinak — a halállal vívódót is híven ölelő — karjai közt lehelé ki törhetetlen, nagy lelkét. S miután a felejthetetlen hű és igaz barátot a fejedelem megsíratta s halhatatlan érdemeit e fenti sírirrattal megörökíté hamvai fölött: egyszersmind az elköltözettnek lelki üdvéért és emlékezete föntartására, évenként bizonyosszámú halotti misék szolgáztatását kötelező örökalapítványt tón az egyháznak. Rákóczi ezen alapító-levelé — mint Aslan konzulnak az érsek mondá, — most is megvan a rodostói görög ecdésia levéltárában, s az exequiákat Beresényiért állítólag még tartják. Erről azonban én csak másnap délelőtt, a már megtartott (alább említendő) presbiteri gyűlés után értesülvén, az alapító-levelé megtekintetése és lemásolhatása iránti engedély kieszközlésére már időm nem maradt.

A második magyar sírkőnek, a »*Sibrik apánk*« emlékkövének inscriptiója, az ékes vérttakarókkal környezett, díszes vésetű családi czímer alatt ím ez:

HIC IN TERRA EXTRANEA
 POST VARIOS FORTUNAE CASUS
 REQUIESCIT DOMINUS NICOLAUS
 SIBRIK DE SZARVASKEND, NOBILIS
 HUNGARUS, SERENISSIMI FRANCISCI II.
 RÁKÓCZI TRANSSEYLVANIAE PRINCIPIS
 AULAE PRAEFECTUS, IN ADVERSIS SICUT IN
 PROSPERIS CONSTANTER INCONSTANTEM
 EIUS SORTEM SECUTUS.
 EXUL CUM EXULE DOMINO SUO, VI-to AB
 ILLIUS OBITU MENSE, POST GRAVEM
 V. ANNORUM INFIRMITATEM
 LXII. CIRCITER ANNOS NATUS, SUC-
 CUBUIT RODQSTI AD PROPONTI-
 DEM. DIE VII. S-BRIS MDCCXXXV.

Így szól a szeretett urát már félév múlva halálba követett hív udvarmester sírírata, melynek szerzőjéül az elhunynak régi barátját, Mikes Kelemen főkamarást kell tartanunk.

Végre a harmadik márványlap az egykori híres dunántúli főkapitánynak, az előkelő származású nádor-ivadék — Esterházy és Thököly-vér — gr. Esterházy Antal vitéz kurucz tábornagynak, a virágzó férfikora delén a pestis-ragály áldozatául esett buzgó magyar hazafinak emlékezetét hirdető, ekképen:

†

HIC IACET
 COMES ANTONIVS ESZTERHÁZI DE GALÁNTHA ETC.
 PRINCIPVM
 PAVLI ESZTERHÁZI HVNGARIAE PROREGIS ET
 EMERICI THÖKÖLI
 NON DEGENER NEPOS. QVI PRIMVM DVCE IMPERII
 AQVILA
 OTHOMANICAM LVNAM IMPETENS, CASV FATALI
 CAPTVS, IN
 TVRRIM BYZANTINAM CARCERE CELEBRE DVCTVS

FVIT,¹⁾ INDE
 VBI OBSCVRABATVR VT SPLENDIDIOR ASSVRGERET
 ELVCTATVS,
 FRANCISCO II. RAKOTZI TRANSSYLVANIAE PRINCIPE
 ADVERSVS LEOPOLDVM I. IMP. ADHAESIT PRO LIBER-
 TATE HVNG.
 VINDICANDA INVICTO ANIMO, SORTE TAMEN HIC
 QVOQVE
 SIBI MINVS AEQVA DIMICAVIT. QVEM VIS POTESTATIS
 EXTOR-
 REM PATRIAE EXVLEM THRACIAE ACCOLAM FECIT,
 FVGJEN-
 TEM FORTVNAM SECVTVS IN PROPONTIDIS
 LITTORE STI-
 TIT GRADVM, VBI ALTERNANTIBVS FVGITIVI
 MVNDI BO-
 NIS AC MALIS ERVITVS VERACITER AGNOVIT MILI-
 TIAM ES-
 SE VITAM HOMINIS SVPER TERRAM. EXPLETO BELLII
 DVICIS
 MVNERE, AD PROMERTA DVRAE MILITIAE PRAEMIA
 RECIPIEN-
 DA, A DOMINO EXERCITVVM ET PRINCIPE REGVM
 FERRAE
 EVOCATVS, OBIT RODOSTI, ANNO AETATIS XLVI. SALVTIS
 MDCCLXXII. X. AVGVSTI.

HOC PERENNE FILIALIS OBSERVANTIAE
 MONVMENTVM POSVIT
 COMES VALENTINVS ESZTERHÁZI.

(Czímer.)

¹⁾ Esterházy Antalnak ezen, 1698—99-ik évi török rabságát a sztambuli Héttoronynak a bejárattól balra a második torony egyik sarkkövébe őmaga által kiszabadulásakor vésetett, s bár rongáltan, de még ma is olvasható következő emléksorok hirdetik:

COMES ANTONIUS
 ESTERHASY † CA-
 PITANEUS † CAPTUS
 IN † CAMPO THOMÓS-
 VÁR † A. 1698. † DIE 19.
 SEPT. † ELIBERATUS
 OCCASIONE † INITAE
 PACIS † ANNO 1699.
 DIE 13. AP.

(A sorok első betűi a kövön már lekopvák.)

E síremléket tehát édes atyjának drága hamvai fölé hű fia, a francia Bercsényi-huszárezredben mint százados szolgált, ekkor még nagyon fiatal gr. Esterházy Bálint hálás szerctete emelé; s úgy látszik, nem Rodostóban vésette: mert a munka jellege a két előbbtől egészen eltérő. Magát az inscriptiót azonban alighanem az elhúnyt Antal grófnak barátja, a classicus latinságú gróf Bercsényi Miklós szerkeszté, a ki az emlék-feliratoknak nagymestere vala. Legalább mi az utolsó szép sorokban (»Ubi alternantibus...« etc. és: »Expleto belli duois munere...« etc.) Bercsényi szellemét ismerjük föl.

Megjegyzendő, hogy ámbár Kutschera Húgó úr a maga P. Lloydbeli 1878-iki czikkében azt írja: Esterházy sírkövén nincs czímer; de ez nem áll, — van, csakhogy ő nem látta. Mert itt a czímer nem, mint a más kettőnél, fönt: hanem alant, az inscriptio vége után, a sírlap aljára vésetett, az emléktábla ezen alsó végét pedig a rozvakott padzsámoly egészen eltakarja. Mi azonban alaposan óhajtván megvizsgálni a síremléket: bal-tát hoztunk, s a padzsámoly deszkáit fölfeszítettük. Ekkor aztán előtűnt a bas-reliefben correcte kimetszett gr. Esterházy-czímer, és pedig teljes épen, — csakhogy százados porréteggel, piszokkal vastagon borítva. De sá vizet, surló ruhát hoztunk, és a czímert — valamint a Bercsényiét is — szép fehérre lemosattuk, lesuroltattuk, kegyeletünk jeléül.¹⁾

Mínhogy pedig a templom talapzatában tömérdek síremlék van: gondosan átvizsgáltam mindeniknek föliratát, — de nincs köztük ezen háromnál több magyar, avagy magyar vonatkozású egy sem; és, hogy azelőtt is alig volt: bizonyítja az 1794-ben itt járt kassai doctor tudósítása, a ki szintén csak ezt a három magyar síremléket említi, hogy látta. A többi, a

¹⁾ Nem érdektelen körülmény, hogy Franciaországból egyik gróf Esterházy-Valsintól, a volt algieri kormányzótól, épen ott jártunk idejében érkezett egy levél a rodostói francia konzulhoz, őseről, Esterházy Antalról s ennek nejeről, gr. Nigrelli Mária-Annáról adatokat tudakozó és kérő. A francia konzul aztán Aslan úr révén hozzám fordulván, a kívánt adatokat följegyeztem s kézhez adtam neki. Örömmel tapasztalám ebből, hogy tehát a francia utódok is érdeklődnek még kurucz eldődek és Rodostó iránt.

mint meggyőződtem, mind csupa görög, s közöttük egynehány itt elhunyt előkelő orosznek sírköve. Azonban úgy ezeknek, valamint a három magyar sírlapnak elhelyezése, pontos szemügyrevétel után azt a gyanút kelté föl bennem: *mintha ezek nem feküdnének többé eredeti helyeiken, vagyis közvetlenül az illető sír fölött.* E kellemetlen gyanúmban három körülmény erősít meg.

Első az, hogy e templom alatt boltozatos, rendes sírbolt nem lévén: minden halottnak külön ástak sírt, külön boltozták be, s rátették az emlékkövet. Ekként sírhelyeket, természetesen, a talapzatban szerteszéjjel kerestek ki s váltottak az egyháztól. Ma pedig valamennyi sírlap a templom *egyik* hosszfelében (a keletiben) van, a földbe szorosan egymás mellé fektetve, s a nyugati oldal, csaknem egészen a templom hossz-tengelyéig, közepéig, közönséges kőkoczkákkal kirakva. Az pedig elképzelhetetlen, hogy egyik templomfél sűrűen, teljesen tömve legyen sírokkal, — ellenben a másikba egyetlenegy halottat se temettek volna.

A mai állapot teljessé azt látszik előttem mutatni, hogy valami nagyobb restauratio alkalmával a szerteszét fekvő sírlapokat eredeti helyeikből kiemelve, a symmetria kedvéért mind a templom egyik felébe hordták és rakták be, egymás mellé, — ahogy épen legjobban összeillettek, — pádimenton gyanánt. (A régebbi síremlékekkel való ilyes pádimentomozás Rodostóban, mint látni fogjuk, szokásos dolog.) A talapzat másik felét azután, a hová *ingyen kö*, t. i. sírlap, már nem jutott: kirakták faragott, rendes talajkoczkákkal.

Hogy ez illetéknép történhetett — s ez a második ok, — valószínű abból: mert mind a sekrestyés, mind ama 95 éves görög ember, a kit másnap kikérdeztem, erősítik, hogy igenis, vagy hatvan év előtt csakugyan ment végbe *egy ily általános, nagy restauratio* ezen templomban; ők ugyan azt állítják, hogy a sírköveket akkor helyeikből *ki nem bolygatták*, kivált az ott nyugó magyar urakét nem, s ezek ma is eredeti helyeiken volnának. Mindazáltal ezen állítás énelőttem gyanús, és pedig épen az utóbbi három síremlék mostani fekvésénél fogva. S ez a harmadik, igen fontos körülmény. Nevezetesen, hogy gr. Ester-

húzy Antalt, ki legelőbb, 1722-ben halt meg, a templomnak legsarkába temették: az érthető; únde közvetlenül az ő sírlapja mellett nem az 1725-ben elhunyt Beresényi emléktáblája fekszik: hanem a tíz évvel később, 1735-ben elhalálozott Sibriké. Holott, ha már Beresényi özvegye, férjének hamvait e templomban kívánta örök nyugalomra tétetni, s épen azért, mert néhai bujdosótársa, rokona és barátja Esterházy is itt pihen: természetesen az ő sírját az Antal grófé mellett kell vala ásatnia, inkább, — hogysesem a kurucz fővezér valami görög kalmár mellé kerüljön. Úgy, de Beresényi sírlapja az Esterházyénál följebb van egy öllel, vagyis ép anyival, hogy a tíz év múlva idekerült Sibrik sírkövét csakhogy épen a kettő közé tehették. Ugyanis a három sírlap vonalnyi szoroson, mértani pontossággal fekszik egymás hosszában. Ezt pedig előre így kiszámítani nem lehetett sem Beresényi eltemetésekor, sem a Sibrik sírkövének készítésénél.

Ekképen erős gyanú támadt, hogy ez a három sírlap nem itt feküdt eredetileg, hanem régi helyeikből a talapzat javításakor kiforgattattak és akkor helyeztetek így el, s most ki tudja, melyik kinek a hamvait földi? eltökéltem, hogy Beresényi sírlapját föl fogom emeltetni, s ha koporsót találok alatta, fölnyitatom azt is, — a kurucz fővezér hamvainak azonosságáról némely határozó jelekből meggyőződést szerzendő. E czélzatom megvalósíthatására Aslan konzul úrnak közbenjárását szándékoztam igénybe venni. Ily föltevással távozáink a templomból, melyben Beresényi mellett Rákóczi bebalzsamozott testének belső részei is nyúgosznak.

*

Ebéd után mindjárt a kath. parochiára mentem, hozzáfogtunk a matriculák másolásához. A halottak anyakönyveit — mint legfontosabb történelmi adatokat tartalmazókat — magam másolám le egész 1800-ig, s azontúl egészen az 1848-ik évig, a melylyel a régi anyakönyvek végződnek, szintén magam mondotam tollba Bárczaynak és Kunosnak, felváltva. Az esketési könyveket — melyek legrövidebbek — Kunos kivonatozá; a születésiket pedig, e legterjedelmesebbeket, az elején Bárczay másolta, azután én dictáltam neki. Mindent kiírtunk, a mi

csak bármilyen magyar vonatkozással bír. A gondos átvizsgálás és pontos másolás — illetőleg kivonatolás, — hosszú munka volt, a leglázásabb szorgalom mellett eltartott egész estig mind a hármunknak.

E közben fogadtuk Pierre Aslan konzul úrnak látogatását, ki itt keresett föl bennünket, ugyanolyan kész előzékenységet ajánlván, mint fiánál már tapasztaltuk. Azonnal kifejtetem előtte a görög templomban a magyar sírkövekre nézve tett észleleteimet, s fölkérém: legyen segítségemre, hogy Bercesényi sírlapjának egész esendben, zárt ajtók mellett történendő fölemeltetésére engedélyt nyerhessek. Szándékomat s annak czélját tökéletesen méltányolta és tüstént elment a metropolitához az engedélyt kikérni. Félóra múlva azzal tért vissza, hogy az érsek a dolgot oly fontosnak találja, hogy egyedül, a saját felelősségére nem mer engedélyt adni: hanem a presbiteriumot összehívattja rendkívüli gyűlésre holnap 9 órára, s az fog határozni; jöjjön el ö. Aslan is, hogy kérésemet megokolhassa. S a konzulnak a dolog annyira természetesnek tetszett, hogy az engedély megadásában nem is kételkedék. Én a lehető legmelegebben a lelkére kötöttem az ügyet; s abban állapodánk meg, hogy másnap délelőtt 10 és 11 óra közt legyek ott a Panajia-egyházban, — ő az engedélyvel egyenest odajön, s megbízható munkásokat is fog odarendelni a maga embereiből. A sírbontáson hamar át fogunk esni.

Ezzel mi folytattuk anyakönyvbüvárlati munkánkat, melyet már lámpafénynél kellett befejeznünk. E dúis eredménnyel jutalmazott fáradozásaink gyümölcseiről alább tüzetesen számolandok be.

A munkálkodásunkat a szíves házigazda előzékenységének számos jeleivel kellemessé tenni igyekezett lelkiatyától, a »fundator Princeps« ecclesiájának derék plébánosától, legalább holnapig búcsút véve, a parochia-épületből a Rákóczi-forrás megtekintése végett — minthogy künn a szabadban, bár immár napszállat után, itt a keleti fényes ég alatt még elég világosság derengett, — a tengerpartra siettünk, tőlünk el nem maradó buzgó kalaúzunk, az ifjú Aslan vezetése alatt. A magyarok-utczája végén, a kőterrassetól jobbra lehaladván a tenger-

partra, e mellett mentünk, a város szélétől — vagyis utcánk jobboldali házsorától — délnek; s az új gőzmalom alatti domboldalban csakhamar célunknál valánk. Ott csörgedezett előtünk a Rákóczi egykori külső sétakertje szélének domboldalából fakadó s a fejedelem által díszes márványcsorgóvá alakított üde forrás, melyet a nép »*madzsar cseszmé*«-nek hív maig. E csörgőkút négyesegű kőépítmény, melynek falazata fényesre csiszolt s szépen faragott nagy fehérmárványlapokból van rakva. Az egész, kiugró keskeny párkányokkal tagolt három függélyes mezőből áll, s a legfelsőt jelenleg pýramis formára összeállított márványlapokból alkotott tetőzet fedi. Mindenki tudja azonban Rodostón, hogy ennek helyén eredetileg ékes faragású, ezímeres és latin feliratos korona, vagyis portálészzerű fölzet emelé a csorgó díszét. De a romlásban gyönyörködő holmi pajkos suhanczok vagy másfél évtizeddel ezelőtt lebontották s szétszórták, sőt utóbb mások el is hordották a márványkorona köveit. 1862-ben, mikor Kubinyiek itt jártak, még épen áll a Rákóczi csörgőkútja, és Henszelman mint rajzainak jegyzékéből láttuk — lerajzolta azt, s e rajz Tpolyi hagyatékában még tán föllelhető lesz.

Kutschera Húgó is 1877-ben még ott talált a két legfelső kőlap leemelése után két feliratos követ, de a címert már hiába keresé. Azóta ezen köveket is elhordták. — azonban az egyikre másnap ráakadtunk; miről alább.

A csorgó még ma is adja a vizet, mely az említett három függélyes kőmezőnek középsőjébe alkalmazott vascsövön ömlik ki az alatta lévő hármás, hosszúdad márvány-medenczébe. Nagy építettségéről kegyelettel emlékezve ivánk e csorgónak tiszta, kellemes forrásvizéből, — mely ma is a legjobbnak tartatik Rodostóban, s mely hajdan az egész magyar telepet ellátta.

Vezetünk s a csorgóhoz vízért jött földművesek figyelmeztetésének bennünket, hogy van még ezen kívül egy »*madzsar cseszme*« a magyarok egykori földjein, künt a panadosi határszél felé, és hogy azt is a fejedelem készítette, s »a magyarok ásták«. A fűnge, fiatal Aslan késznek nyilatkozott oda is eljönni velünk; azonban ez a második magyar forrás távol,

félórányira fekszik, semmiféle kődíszre többé nincs, — az est-homály pedig, míg emitt időzünk, annyira leszállyt már, hogy mire odaérünk, mit sem láthattunk volna. Ezt a kirándulást tehát elhagytuk.

Han-unkba térve, kávéháztulajdonosunk — egy beszédes görög, ki kutatásaink iránt érdeklődni látszott, vagy talán az Aslanék kedvéért, — fölhívta figyelmünket a saját ödes atyjára, a ki — úgymond — jelenleg a legidősb ember Rodostóban, még a nemrég elhunyt Kőszeghy Czecezilia asszonynál is öregebb egy évvel: 95 esztendő, és sokat tud beszélni a letűnt időkről. Ő már szolt is vele, s az öreg úr óhajtana bennünket látni és szívesen fog egyet-mást elmondani az itt lakott »madzsar kiraj«-ról s a rodostói régi magyarok lakásairól, sírjairól, stb. Természetesen, kapva kaptam az alkalmon, kész lévén az aggastyánt — ki más hazában lakik és délután bennünket itt a fiánál várt — meglátogatni holnap. De fia biztosított, hogy itt lesz az már kora reggel újra.

Másnap, oct. 8-án jókor reggel lemenvén kávéházunkba, — görög és örmény földművelők jelentkeztek, beszélni kívánván velem. (Ittlétünk híre ekkor már az egész várost bejárta.) Kunos tolmácsolása mellett törökül érintkeztem velök. Előadták, hogy a várostól délre — Cumbas és Panados felé — a magyaroknak sok jó szántóföldjeik és rétjeik vannak még; kivált néhány kitünő szénatermő rét, melyek hajdan a Rákóczi paripáinak termették a szénát. Ezek a földek most gazdátlanul, műveletlenül, parlagon hevernek, s a rétek füve kaszálatlanul vész el, — a mi nagy kár. A törökök nem engedik lekaszálni senkinek; s gyakran megtörtént már, hogy egyik-másik szorgalmas örmény vagy görög gazda beültetett a parlag-földekből egy-egy darabot dohánynyal, gyapottal, gabonával: de a törökök mihelyt észreveszik az ilyet, — tüstént kikergetik őket e földekről; nem szabad ott senkinek termelni, mert azok a magyarok földjei! Ők tehát arra kérnek most engemet, mint a magyar küldöttség fejét, hogy *adjam el nekik örök áron, avvagy, ha ezt nem tehetném: adjam ki legalább haszonbérbe a mondott szántóföldeket és réteket!*

Nagyot bámultam e különös dolog hallattára; kávésuuk

pedig szörnyen bíztatott, hogy ezek igaz járátheli, becsületes, jómódú földművelő emberek, a kik pontosan megfizetendik akár a vételért, akár a haszonbért, — bátran szerződhetem velök mennél több évre! Persze, én hallani sem akartam az egész ügyletről, az ő nagy csodálkozásukra. Ismételve kértek, nógattak, hogy ajánlatuk a legkomolyabb, — béreljem ki nekik a földeket; mert ha én megszerződöm velök s frást adok nekik: *akkor a törökök nem fogják, nem merik kikérgetni őket azokról a földekről és rétekről, a melyek a magyarokéi!* — A kávé is mindegyre sügdosta a fülembé: Ne vonakodjam az alkutól, — fele se tréfa annak!

Elálmodtam ezeken a sajtászerű jogfogalmakon a XIX-ik század végén, és ezeken a csodálatos állapotokon. Rákóczi s a múlt századi száműzött magyarok rodostói hagyatékára nézve. Azonban Aslan konzul, a plébános és a Panajia-templomban látogatásunkra jött előkelő görögök előtt szóba hozván az ügyet s felvilágosításokat nyervén tőlök, — tisztába jöttem a dologgal, a melynek nyitja ez. A szultán, III. Achmed, 1720-ban idetelepítvén Rákóczit: nemcsak »egy egész utcát« vett meg és ajándékozott neki s hívének, — mint ezt az öreg *Horváth István*, a rodostói utolsó magyar elbeszélése után 1794-ben a kassai utazó doctor említi, — hanem a Rodostóhoz tartozó *vakuf-* (állami) *birtokok* egy részét is, nevezetesen a várostól délnek fekvő egész területet, a tenger mentén le Panadosig, Cumbasig, tehát a legjobb földeket és réteket, a fejedelemnek és magyarjainak adományozá örökjoggal. Ez adományozásról ünnepélyes fermánt állított ki s megküldé azt a hatóságnak. *Achmed szultán ezen fermánja most is megvan a rodostói városházán, és mivel újabb keltű szultáni irádéval visszavonva nincs: a törökök által ma is érvényben állónak tekintetvén, nagy tiszteletben tartatik.*¹⁾ Íme, ezért üzik ők ki ama földekről a foglalni akarókat még most is, — kivévé a r. kath. ecclesiát: mert ez a törvényes birtokostól, Rákóczitól végrendeleti hagyomány útján kapta a maga (talán a fejede-

1) E fermánnal jövőre még terveim vannak. Hiteles másolatát szultáni rendelettel igyekszem megszerezni, ha újból Konstantinápolyba juthatok.

lemtől pénzen vett) földjeit és házeit. A többi földeket Rákóczi halála után az őt túlélt bujdosótársak művelték, avagy adták ki hasznobérbe; mígnem az utolsó magyar: a rodostói görögök által *öreg Istvánnak* nevezett Horváth István is meghalván 120 éves korában, 1799-ben, — a bujdosó magyarok földjei azóta gazdátlanul, parlagon hevernek. (Vakuf-birtok a leányágra nem száll át.)

Ezeket immár így tudván, most értettem csak meg azt a feltűnő körülményt is, hogy a magyarok utczájabeli — balsonon fekvő — régi házaknak valódi tulajdonosait miért nem sikerült eddig kitudnom, és miért laknak az ott talált szegény családok csak az egykori szolgaszemélyzet helyiségeiben, a földszinten? míg a sokkal szebb emeleti lakosztályok üresek. Tudniillik, jogos birtokosai e házaknak a magyarok kihalta óta nincsenek; a jelenlegi lakók csak olyan usuáriusok, kiknek elei, — hajléktalan, szegény örmény családok, — csak úgy behúzódtak, mintegy lopva beköltöztek a gazdátlanmá vált fényes paloták alárendelt, földszinti helyiségeibe, s ott megvonultak szerényen. A török hatóságak elnézésből megtűrik őket, hogy a romladozó házakat mégis, legáltalában annyira, a mennyire, tatarozzák, fen tartásik. (De biz azok magyorkévéssé tatarozzák; e házak maholnap összeomlanak.) Hogy ez a dolog valóban így van, — a jelzett urak bizonyították. Mindenik házra, az ily volt vagy jelenleg is bentlakók közül többen is tartanak ugyan — a hosszas ususra alapított — igényt: de ez a jogigény nagyon kétes és a fölött magok között sincsenek tisztában.

A jobboldali, legszélső házsor épületeivel pedig úgy áll a dolog, hogy az ezek telkein állott régi házak Rákóczi alsóbbrendű udvarnépének lakóhelyei lévén, nem épültek olyan szilárdul, mint az átellenes sor palotái; mikor tehát idők múltán lakhatlanokká váltanak: egy-egy ravasz örmény az összedült ház helyére újat épített, de csak fából. Az akkori török basa — talán egy kis baksis is járulván hozzá, — elnézte. Így bátorodtak neki azután mások is, és lassanként keletkezett az egész sor ház, — de mind csupa faházak, melyeket le lehet bontani és másutt újra fölépíteni. Jól tudják ugyanis a circumpectus örmények, hogy, ha valamelyik rodostói valinak tet-

szeni fog őket e telkekről kiparancsolni, — hát akkor elhordhatják a házaikat. Mert a török birodalomban máig sincsen telekkönyv, és a vakuf-birtok — vakuf-birtok; azt csak a hatalmas padisah adományozhatja el: *az pedig Rákóczinak s a magyaroknak adományozá, nem az örményeknek vagy görögöknek.*¹⁾

Ezzel az örök-tulajdonjoggal, vagyis az Achmed szultán fermánjával, összefügg a rodostói *keresztjén temetők* ügye is. — a mint erről az egyházi matriculák adataiból s magából az ez nap délelőtt bejárt temetők helyszíni fekvéséből meggyőződtem. E sírkertek, — római katholicusoké, görög keletické és örményeké egyaránt, — mind a városon kívül, délre, a Rákóczi földjein fekszenek; már mint ezek a mostani új temetők: mert a régiek a városban, az illető templomok körül valának. Az áthelyezkedés ekképen kezdődött. Legelőször is a múlt század közepén a rodostói r. kath. ekleziának még többségét képezett magyar bujdosók közül némelyek nem a városi ó temetőben, hanem néhai szeretett jó urok, fejedelmök kedves kertjének földében kívánták magokat eltemettetni, — hogy örök álmaikat a nagy Rákóczi kezeivel ültetett bokrok, fák árnyékában alhassák. Ez az egykoron nagy gondal művelt díszes sétakert ott kezdődött mindjárt a jobboldali házior mögött, s lenyúlt a tengerpartig, a fejedelem márványszorgó-

¹⁾ Rákóczi József herceg titkára s végrendeletének egyik ellenjegyzője, Pierre François de la Chaume, 1739-ben a portához a hagyaték rendezése tárgyában emlékiratot nyújtván be, ennek »*Sur les maisons de Rodosto*« című czikkében engedélyt kér arra, hogy az öreg fejedelem által Rodostóban építtetett házak s pénzen vett telkek és földek a József hg. legátumainak fődözésére adathassanak el. (». . . que ces maisons et terrain sur lequel encore il avoit fait bâtir, soient vendus,« etc.; továbbá: ». . . che posse libero di disporre e far uso delli terreni e delle case, che S. A. fu il Principe Rakoczi Padre aveva comprato e fatto fabricare in Rodosto con suoi proprii denari.«) Azonban a porta az eladást nem engedé meg, hanem ezen realitásokat a bujdosó magyarok birtokában továbbra is meghagyta. (*Állami levéltár Bécsben. Turcica, fasc. 104.*) L. általam kiadva *Történelmi Tár*, 1890-iki évf. 414—423. l.)

kútjái, és kiterjedt jó messze dél felé. E kertnek a városhoz legközelebb fekvő részébe temetkezett el a halotti anyakönyvek bejegyzései szerint számos magyar. Lassanként egész kis sírtelep keletkezék itt, melyet a halotti-könyvek eleinte »hortus Hungarorum«, későbbben már »cemeteryum Hungarorum« névvel jelölnek. Utóbb a többi r. catholicusok is e szép helyre kívántak temetkezni; és ekkor már a »cemeteryum Hungarorum« és a »cemeteryum Chatholicorum« név fölváltva, de ugyanazt a helyet jelentve jő elő. Mert azután a városbeli szűk ó-temetőt egészen fölhiagyták. De e Rákóczi kertje-féle kath. temető magyar eredetének emlékezte oly sokáig fentartotta magát, hogy még a legutolsó magyar halála után pár évtized múlva: 1814, 1816, 1817-ben is találunk a halotti könyvekben ily bejegyzéseket: »Sepultus est in cemeteryo Ungarorum.«

A catholicusoknak e példáján nekibátorodnak vala utóbb az örmények és a görögök is. Régi sírkertjeik a városban betelvén: a magyarok gazdátlanul maradt földjeiből — a kath. temetőnél jóval küntebb — kihásítottak magoknak ők is egy-egy jókora új temetőket, s behelyantották első halottjukat. Tudták, hogy a törökök a temetőket, ha csak egy holt is nyugszik immár bennök, — a mohamedán vallás hitelvei szerint szent helyeknek tartják s nem bolygatják. Így tőnek tehát szert mindahárom keresztyén felekezetbeliek ingyen temetőkre, a magyarok egykori birtokán.

Sőt a r. catholicusok utóbb még tovább mentek. A »hortus Hungarorum« ugyanis 1830. körül a sírokkal immár betelvén: ismét küljebb költözködének, Rákóczi földeiből új temetőt kertelve. Szintúgy az örmények. A felhagyott ó-temetők halottait kiásatták, csontmaradványaikat áthordatták az új sírkertbe, s egy nagy közös sírverembe temették. (Így dúlátott föl a többiek között szegény Mikes Kelemen sírja is, és csontjai az új örmény temető ossariumában, örménycsontokkal elvegyülve porlanak.) A felásott sírok emlékköveivel pedig a templomudvarokat rakták ki, feliratos lapjaikkal fölfelé; (!) s a járókelők a szép síriratokat, czímereket idővel lekoptatták. Sic transit gloria mundi! . . .

A katholicusok, felhagyott temetőjük, a »hortus Hungarorum« területét azután, — közvetlenül a város alatt fekvő értékes telek lévén, — mint egyházuk tulajdonát, csak most egy pár éve, magánvevőnek elárúsíták, a ki egy, magában álló szép új házat épített reá, kerttel környeztetet. A török hatóság nem tőn kifogást ezen eladás ellen, miután a rodostói r. kath. eeclesia Rákóczinak végrendeleti hagyományosa, s más-ként is, azt a telket, mint temetőt, száz éven túl bírja.

A temetők mellett még hét szélmalom áll a magyarok földjeihez tartozó déli magaslatokon; lehet ugyan, hogy már Rákóczy idejében is állottak ott ily malmok, vagy hogy ő engedé meg odaépítésöket, mivel a szél e halmokat járja legjobban. Különb: temető, csorgókút, fürdő, malom, — közszükségre szolgáló dolgok; az ilyeneket a török nem bántja.

Így áll, íme, a rodostói egykori magyar gyarmat ingatlanainak állapota ez idő szerint. En ugyan sem el nem adtam, sem ki nem béreltem a görögöknek és örményeknek a magyarok szántóföldeit, rétjeit.)

Míg czekek a földet vásárolni, bérelni akarókkal végeztem: eljőve Rodostó Mathuzsálemé, a 95 éves görög aggasztján, kávéunk apja. Prémés galleru sötét kaffánba öltözött, astrachán-süveges, piros arcú, hófehér hajú és bajúszú, tisztes, szép öreg ember volt, a kinek még elég egyenes testtartásán s viruló arczszínén nem igen látszott meg a csaknem százados életkor. Ezt csupán homlokának tömérdek ráncza, könnybori-

1) Jellemző, hogy ezek, a mikor már látták: nem lesz semmi az alkuvásból, s szomorú arczczal elsompolyogtak, — egy még hátramaradt közülök, hogy hátha még is csak rágondolom majd magamat! És kávéunk, mikor atyjával a beszélgetést befejezém, megint odajött hozzám, s újra figyelmembe ajánlá ama földek, rétek bérbeadását, — íme, még itt vár a megbizott; ne vonakodjam alkut kötni vele! Az élelmes görög ugyanis a török hírlapokból olvasván, hogy én az Jyldiz-palotába hívtam s szultán ő Fölsege részéről többféle kitüntetést nyertem: úgy okoskodék, hogy, ha fajrokonai ama gazdátlan földek s rétek haszonélvezetébe az én segítségemmel — természetesen, valami olcsó árért — egyszer beleülhetnek: a törökök meg fogják azokban őket túrni, s többé ki nem zavarják. Ráfogták volna ök, hogy én a Rákóczy unokája vagyok, joggal rendelkezhettem! . . .

tott szemeinek révedező tekintete s füleinek nagyot hallása sejteté. Emlékező-tehetsége — mint meggyőződtem, — jó rendben volt még, s az aggastyán nem közönséges értelmiséget árult el. Szívesen elbeszélé, a mit tudott a régi dolgokról; kérdéseimre készséggel megfelelt, sőt mikor látta, hogy feleleteit jegyzem: maga bízott, hogy csak kérdezzek mindenről a mi érdekel, — nem fárad ő ki, örömet válaszol kérdéseimre. Ki is kérdeztem bőven, s jó emlékező-tehetségének, közlékenységének nem egy érdekes helyi adatot köszönhetek.

E kevés híján száz esztendőös élő-krónika szerint Rákóczi fejedelem palotái nagyon pompásak, sétakertjei igen díszesek és kiterjedettek valának. Palotasorának főbejárata nem az utcáról, hanem a tenger felőli oldalon nyílt, mely most el van falazva s beépítve. Ott emelkedett egy nagy, ezíra kapu, melyen a janicsárok strázsáltak, és e kaput esti dobóláskor bezárták. Kérdésemre: milyen alakú volt ez a kapu? — az öreg azt mondá, hogy ő ugyan nem emlékezhetik reá, mert még zsenge gyermekkorában lebontották; de szüleitől hallotta, *hogy épen olyan fényes, sőt még fényesebb (talán: újabb!) volt, mint a sztambuli császár kapuja.*(?) Mely válaszból az következtethető, hogy Rákóczi kapuja török stýlban, díszesen épült afféle nagyszabású, diadalívet-forma kapuépítmény vala, minők a konstantinápolyi régiebb, sőt némely újabb szultáni palotáknál láthatók. A janicsár-díszőrség számára csakugyan ilyen kapu illett.

A fejedelem palotáinak emeletéről — folytatá az aggastyán — *két szép függő-híd vezetett át az utca átellenes házsorának,* a melyben a kertészek s más udvari cselédek laktak, *emeletére s ezen át a »madzsar király» díszkertjeibe.* Mikor a király a palotákból sétálni indult, ezeken a függő-hidakon ment át. E hidak egyike, melyet még az elbeszélő a saját szemeivel sokszor látott gyermekkorában, a tenger felőli leg-szélső épületnek, az ebédlő-palotás háznak utcai oldalán lévő erkélyéről hajlott át; tehát körülbelől a mostani második kapu táján, (mert ez a ház ketté van ma osztva). A második híd pedig följebb volt: a ma a kath. ecelesia bérházát képező, akkori fejedelmi lakó-palota emeletéről.

Díszkertje Rákóczi királynak kettő vala: belső és külső.

A belső: a már föntebb ismertetett »hortus Hungarorum«, a későbbi magyar vagy catholicus ó temető területén, — a külső pedig, amavval összekötve, távolabb, — a mostani örmény sírkert környékén feküdt. E kertek a dombsor keleti széléig, vagyis a tengerpartig terjedének; sőt lent a tenger közvetlen szegélyét is, a két »madzsar cseszme« között, szép fasorral ültetetté be a fejedelem, melynek mentén hosszú, árnyas ösvény vezetett, — a hajdani magyar urak kedves sétáló, szellőző helye, a hol a jó, friss tengeri levegőt szívhatták.¹⁾ Egy szóval, — úgymond az aggastyán, — minden szép, igen díszes és rendezes vala itten. Azonban, mint boldogült szülőitől s nagyapjától hallotta: *a fejedelem halála után valami idegen népek, frenkek költöztek ide a magyarok közé, és azok felforgattak, átváltoztattak, elhanyagoltak mindent.* Ekként idővel pusztulás váltotta föl a régi díszet.

Az öregnek ezen mindent felforgató, átváltoztató, s azután elhanyagoló »frenkjei«, a *Rákóczi József herceg sokféle zagya nemzetből, de legkívált francia és olasz kalandorokból állott udvari népei valának,* a kik között még bosnyák gróf, egy jajezai Brankovich is akadt. Mikes Kelemen szintén említi, hogy József hercegnek semmi sem volt úgy jó, ahogy az apja elrendelte, — minden régi rendet felforgatott Rodostón. »*Nem halok én itt meg, mint az apám!...*« mondogatta gyakran. Profécziája szomorúan teljesedett be.

Az agg görög hagyományos elbeszélése tehát a történelemmel teljesen összevág. A Rákóczi-esorgókútról is megkérdezvén őt, azt felelé, hogy ez a belső az igazi »madzsar cseszme«, ezt készíttette a fejedelem: a külső is »magyar forrás« ugyan, a mennyiben azt is ők ásták; de az sohasem volt olyan ékes márványfoglalatú. Ennek a város alatti, belső madzsar cseszmeének a vizét itta a madzsar kiráj rendezesen. Ma is fennálló márványkőlapjai még az eredetiek, a Rákóczi által rakatottak; csak hogy ezelőtt nagy és szép márványkoronája volt, *a fejedelem czímerével* és latin feliratokkal ékesítve. E czímeres, feliratos.

¹⁾ Mikes szerint, szép holdvilágos estéken, éjjeli 11–12 óráig elsétálgattak ott a kies tengerparton.

faragott, csiszolt márványtáblákat azonban valami gonosz emberek lebontották és elhurezolták csak nem rég.

Utóljára, mint görög embert, a Panajia Revmatocratissa görög templom udvarán levő sírokról, a templomban nyugvó magyar urak sírjairól és ezen egyház restaurációjáról kérdezém ki az öreget. Azon az udvaron — mondá, — a templom körül terült el az ó (görög) temető, mely sűrűen telve vala sírokkal. *Itt, a kis fehérmárvány-csorgó közelében feküdt egynehány magyar hujdosó is: belső szolgálói ama nagy magyar uraknak, a kiknek síremlékei bent az egyház talapzatában láthatók. Ugyanis e há emberek holtuk után is uraik halmvainak közelében kívánván pihenni, itt váltottak magoknak sírhelyet.* 1828—30. táján azután a görög egyház is új temetőre tévén szert a városon kívül, a magyarok földjein: ekkor a templom körüli régi temetőt udvarrá, kertté alakították. Mielőtt azonban a sírdombokat a földdel egyenlővé tették volna: a sírokat *közülük az említett magyar urak szolgálóiét is* — felásták, a holtak maradványait összegyűjték és egy nagy közös csontverembe eltemették. Csupán azt az egy-két, ma is meglévő sírhalmot a csorgó körül hagyták meg, tiszteletből az orosz czár iránt, mert az ezekben nyugvók a czár szolgálói. A mi pedig a restaurációt illeti: igenis, ugyanekkor a templomépület is, a mely már nagyon rozzant vala, gyökeresen megújított; azonban a bent nyugvó három magyar nagy úr sírjait meg nem bolygatták. Ezt erősen állítá a vén görög, bizonygatván, hogy azoknak sírlapjai érintetlenül, ma is az eredeti sírok fölött fekszenek, s nem cseréltettek föl.

Körülbelől ennyi az, a mit Rodostónak e legöregebb emberétől megtudhattam. A kath. parochia házaira, földjeire, ó és új temetőjére, valamint az örmény és görög ó és új temetőkre nézve mindenben a szerint szólott ő is, mint fentebb már megírtam.

Ez után Bárczay és Kincses urak a fényképészhez s ezzel a Rákóczi ebédlő-palotájában általam kijelölt részleteket levetetni menének, én pedig Kunossal a Panajia-egyházba, — hogy, ha a metropolita engedélye megjő, — Bercsényi sírját felbontassam. Nagy reménykedve, de nem sokáig várakozám itt, midőn a

megtartott presbiteri gyűlésből néhány előkelő görög úrral megérkezett Pierre Aslan konzulunk; a ki kelleetlenül, röstelkedve jelenté, hogy ámbár ő minden ékesszólását elővette s bőven kifejté a gyűlés előtt czéломát, hogy t. i. én az emlékkő fölemeltetésével csupán arról akarok meggyőződni: vajjon a sírlap eredeti helyén van-e és csakugyan Bercesényi hamvai nyúgosznak-e alatta? de különben a koporsóból semmit el nem viszek és a hamvakat megbolygatni nem fogom, — mindazáltal a presbiterium nagy többsége az érsek indítványát fogadta el. Nevezetesen azt, hogy e műveletre nekem csak oly föltétel alatt adassék engedély, ha egyházuk javára legalább néhány száz frankból álló alapítványt teszek. Nagykövetségi engedély előmutatását is emlegették; ebben ugyan a dolog, azt hiszem, nem múlt volna. Fődolog a fizetés, — mert a görög nagyon élelmes, kapzsi nép, — mindenből hasznot akar látni.

Megütközve ez épen nem várt eredménnyen, azt válaszolám, hogy én magános utazó vagyok, a ki hazafias lelkesedésből, történelmi búvárlatokért, a saját költségemen utazom; a sírkő fölemeléseért stb. a munkásoknak járó-díjt, igenis, kész vagyok megfizetni: de annyi pénzt nem hoztam magammal, s hajlamom sincs reá, hogy itt egyházi alapítványokat tégyek, még hozzá oly körülmények közt, mikor csaknem bizonyosan tudom, hogy a sírlap alatt — mert eredeti helyéből elmozdított, — nem fogom Bercesényi koporsóját meglelni.

Aslan belátta: tökéletesen igazam van, s erősíté, hogy ő mindezeket ismételve hangsúlyozá úgy az érsek, mint a presbiterium előtt, — de, eléggé szégyenli, mindhiába; csak ezen őt ide kísért két-három művelt úriember, a kiket íme bemutat. szavazott a sírfelnyitás föltétlen megengedése mellett. — Kedvetlenül távozáuk a templomból.

A délelőtt hátra levő részét arra fordítám, hogy kimentünk a magyarok földjein fekvő ó és új temetőket bejárni. Ezeket ott és úgy találám, a mint már vázoltam. Csak azt kell még megemlítenem, hogy mindegyik temetőben valamennyi régibb sírkövet megnéztem: nincs-e közöttük magyaroké? De egy sem volt, s általában a legrégebbek csak az 1830-as, 40-es évekből valók. A korábbiak után tudakozódván, a konzul

és a kath. plébános úr, valamint a sírkertekben időzött néhány öreg görög és örmény azt válaszolták, hogy az ó kath. temetőből, az egykori »hortus Hungarorum«-ból, a sírköveket lassanként elhordogatták az emberek, szóval, azok rég eltűntek már, — alkalmasint fölhasználták házak építésénél; az örmény egyház azonban a régi örmény temető sírköveit elhordatta főtemplomának udvarába és azt kövezték ki velök. Azonnal megindultam ezeket látni.

Az örmény község főtemploma ezen városrész emelkedett pontján fekszik; hatalmas, faragott négyszög-kövekből rakott, igen szép és nagy, impozáns építmény. Belől is pompásan van díszítve; látszik, hogy érseki templom és gazdag egyházé. Terrasse-os, tágas udvara csakugyan csupa régi, fehémárvány és alabástrom-síremlékekkel van kikövezeve. Sívár vágygyal fogtam ezeknek vizsgálatához, remélvén, hogy hátha még a régi örmény sírkertbe temetett *Miklós Kelemen* és *gr. Csáky Mihály* síremlékeit sikerülend föllelnem közöttük? De reményemben keservesen csalódtam, mert e barbármódon járdaúl alkalmazott sírköveknek — keleti szokás szerint kidomborodóan vésett — feliratai és egyéb jelvényei a sok taposástól már úgy lekoptak, hogy alig lehet rajtuk itt-ott még néhány betű nyomát kivenni. Szorgosan megvizsgáltam egytől egyig mind; — a mennyire még kivehető, csaknem kivétel nélkül örmény jellegűek. Csupán egyet találtam — fehémárvány, középnagyságú, kopott emlék, — a mely más jellegű lehetett; fölül cherubinfő van rajta, lejjebb czímer vagy más jelvény helye; alább a teljesen lekopott felirathól az 1743. évszámot még kibetűzhettem. Ezen évben azonban a halotti-könyvek szerint csak egy, vezetéknévnek mellőzésével bejegyzett, »*Miska*« nevű magyar halt meg Rodostón, — tán valami szolga, vagy hajdú, s az is a görög, nem az örmény sírkertben temettetett el.

Imen ebédelni a főutczába lemenve, egy szembejövő öreg örmény földműves kívánt velem beszélni. Ez a becsületes ember elmondá: Hallotta, hogy én a »madzsar eseszmé«-nél járván, annak feliratos köveit kerestem; ő — úgymond — tudja, hová került e kövek egyike: ott van már vagy tíz esztendeje a plébános úr fáskanrájában! Megköszönvén a tudó-

sítást, megajándékozám a jóakaró atyáfit, — s ebéd után siettem mindjárt a plébániára. A lelkész úrnak semmi tudomása nem vala a dologról; azonban meghítt a kamarába, — kutassuk! És ott nem sok keresés után, holmi deszkák mögött csakugyan, egy a falnak támasztott nagy, négyszögű fehér kőlapot lelénk. A vastag portól letörülgetvén, láttuk, hogy három oldalról párkányzott fehérmárvány-tábla, latin betűs sorokkal. A párkány a baloldalon, a felirat sorainak kezdeténél hiányzik; a miből látszott, hogy a felirat elejét egy másik, párhuzamos kőtáblának kellett tartalmazni. Letérdelvén a kőlap elé, a következő — így magában egy kissé zavaros értelmű — sorokat olvasám le róla:

HOMO FONTEM
PRINCEPS PRIMUM
POSUIT FONDAVITQUE, (így!)
QUAM POSTEA UT VIDES
DE KESEK AB HUNGARIA.

QUE CONSUL

REDEGIT

ANNO 1812.

Azonnal meggyőződtem az őrmény szavának igazságáról: e kő csakugyan a Rákóczi csörgőkútja koronájához tartozott, s egyike ama két feliratos kőlapnak, melyeket Kutschera 1877-ben még a csörgő tetején talált és lemásolt. Hová lett a másik, valamint háová lett a *fejedelem czímerét* ábrázoló középső, harmadik kő? — ma már nem tudni. Ezt is csak véletlen szerencséből találhattuk föl. Kiegészítve most már a fentebbi sorokat Kutschera másolatával, a teljes felirat következő:

TUAM QUAE HANC
EXPLET SITIM
FRANCISCUS RAGOZZI
IN HANC FORMAM
DOMINUS GREGORIUS
ORIUNDUS GALLICUS
MELIOREM
DIE 17. FEBR.

(Czímer.)

HOMO FONTEM
PRINCEPS PRIMUM
POSUIT FONDAVITQUE
QUAM POSTEA UT VIDES
DE KESEK AB HUNGARIA
QUE CONSUL
REDEGIT
ANNO 1812.

Az itt olvasható Gregorius de Kesek név anyyi mint: nemes *Közszeghy Gergely*, a ki az egyházi anyakönyv szerint

Kőszeghy Györgynek és Vitális Mária-Angela nevű nejének volt, már itt Rodostón, 1769. martius 16-án született fia (s a már említett Kőszeghy Czecziliának, Aslan konzul nagyanyjának édesatyja), — s a jelen század elején a rodostói angol és orosz, majd a francia konzulság tisztét viselé. Ő vala tehát, a ki az akkor már romladozott Rákóczi-fontaine-t 1812-ben a nagy fejedelem emléke iránti kegyeletből helyreállíttatá s reá ezen újabb feliratot téteté, — büszkén hirdetvén ebben a saját magyar származását is, noha magyarul már, mint harmadik nemzedék, nem tudott, a mit a »Ragozzi« és »De Kesek« nevek világosan bizonyítanak, a kassai doctor 1794-iki följegyzésén kívül.

Ezzel a Rákóczi-csorgókút története tisztába van hozva. A rodostói Kőszeghy-ivadékokról még alább, a matriculák adatainak közlése után, tüzetesen szólandunk.

Ez nap — oct. 8. délutáni hat órakor egy személyszállító török gőzös volt indulandó Konstantinápolyba; azzal szándékozáink visszatérni, minthogy különben három teljes napig itt kellett volna várakoznunk. Különben is, rodostói kutatásaink jóformán bevalának fejezve. A még hátra levő pár órát arra fordítottuk, hogy a török várost bejárjuk. Fölmentünk a konakhöz, s bár ohajtottam volna a basinál tisztelegni: de a török ceremóniákat s szíveslátást ismervén, attól tartánk, — le találunk késni a hajóról. E látogatás elmaradt tehát; hanem történt velünk a török városrészben egy kis epizód, melyet, mint a törökök őszinte, meleg magyar-barátságának megható jelét, méltó följegyezni. A konakkal szemben fekvő póstahivatalba Kunos betért, hogy egy, anyjának Debreczenbe szóló levelezőlapot feladjon. A török póstatisztek a »Debreczen« szót olvasván a czímen, lélekszakadva rohantak ki a hozzánk csatlakozó Kunos után, s örömtől ragyogó arccal mondták:

»Hallottuk, hogy magyar testvérek járnak itt; tán ti vagytok azok? Reméltük, vártuk, hogy meg fogtok látogatni minket is, nem csak az örményeket!... Jertek be hozzánk legalább egy findzsa kávéra!«

Ilyen a törökök magyar-szeretete; még az utcán is elfogják a magyart, a szegény póstahivatalnokok is.

Imen hanunkoz, majd le a kikötőbe. Aslan konzul tengerparti házához menénk, búcsúlátogatásra. Saját csónakján vitetett be hennünket a hajóra; fia — fürge kalauzunk — még a hajóra is föl kísért. Hajónk kis török gőzös volt, tele néppel. Napnyugat tájban indultunk el. Elmélázva néztem a lehanyatló nap búcsúsugaraitól megaranyozott, gyönyörű fekvésű várost, különösen a baloldali részt: a magyarok utczáját, Rákóczi ebédlő-palotás ódon házat, s a fehérmárvány-lapjaival messze tündöklő »madzar eseszmét«, melyet legtovább kivethettem. A mint távolodánk, — a búsemlékü Rodostónak, Mikes Kelemen s a bujdosók »édes-keserves« laktaföldének felejthetetlen képe mindinkább elmerült, elmosódott az esti szürkületben.

A sík tengerre kiérvén, ez ringó hullámokat hányt, — de csak szelíden. A hullámverés észak felől jött: a Fekete-tengeren bizonyosan erős vihar volt ekkor, azonban a Bosporus szorúlatára felfogta és megtörte, s ide csak gyöngye tengerringás alakjában jutott el. A hullámokat keresztben szelte át hajónk, s így csak lengő hintázást éreztünk. Az óriási víztükör ezüstös holdfényben csillogott; s én csaknem az egész éjet a kapitány emelvényén töltöttem, gyönyörködve a tengeri út szépségében s kénvelve az európai vagy ázsiai partokon itt-ott haloványon fel-felvillanó kikötői lámpák világát. Ejjél tájban köd ereskedett a tengerre, és mi 2 óra után a San-Stefano alatti világító-torony közelében horgonyt vetvén, ott vesztegeltünk ködoszlásig. Reggel öt óra tájban bevezék az Aranyszarv galatai kikötőjébe.

Pérában még az napon meglátogatám az olasz minoriták főnökét, P. Salvatore Mentucciát, köszönetet mondandó a rodostói plébánoshoz, P. Francisco Randozzo-hoz adott hathatós ajánlatáért. Érdeklél tudakozódott kutatásaim eredményéről; s miután tudvágyát kielégítém, a rodostói lelkész úr nyilatkozatára utalva, fölkerítem: lenne szíves a zárda levéltárából Rákóczi fejedelemnek a nevezett r. hath. ecclésiát megalapító levelét kikerestetni s lemásolását nekem megengedni. Készséggel ígérte, azonban pár napi türelemre kért: mert az alapítólevél föltalálása — ha ugyan még megvan, — a kolostor épen újoncz archivi custósának tetemes idejébe kerül. A kitűzött

határidőre megbízásomból Bárczay barátom megjelenvén tudakozódní Mentuccia missió-főnök úrnál: ez nagy sajnálkozással mondá, hogy a keresett alapító-levél a zárda archivumában többé föl nem található; ugyanis ama másfélszáz év óta pérai kolostoruk egynehányszor leégett s régibb levéltáruk nagy része és azzal bizonyára Rákóczi rodostói alapító-levele is e tüzek valamelyikének esett martalékaúl. Azonban e helyett átadá a rend egyik tagja, Fr. Laurentius Caratelli »*Missio orientalis Fratrum Minorum S. Conventualium*« című kézirati történelmi művének — mely Simeoni bíboros számára 1878-ban, egyházi okmányok és hagyományok alapján készült — a rodostói missió-állomásról szóló fejezetét, kiírva. Nagyon rövid levén, szó szerint közöljük.

Caput IV.

De statione Sanctae Mariae Rodostes.

Ex traditione adhuc vivente apud Lálmos Rodostes, scimus quemdam pium Principem catholicum Hungariae, nomine *Francisci Ragoschi* profugum ob passum bellicum vel politicum infortunium, Rodostem appulisse, forsitan initio sacerdoti fuerit. Nominatus Princeps Franciscus Ragoschi *oratorium privatum* pro se suscepit — qui erant circiter *sexdecim* — extruxit. Inde vicario patriarchali Constantinopoleo capellanum petiit, qui sacrum fecerit, offerens adhuc et donans in perpetuum praedicto vicario *locum praefati oratorii et duas domos*. Re acceptata a vicario patriarchali, capellanus fuit in eo missus ab ipso, fortasse ex clero seculari.¹⁾ Primus capellanus Missionarius Apostolicus Rodostem missus fuit *Antonius Luvári*, anno 1738.²⁾ Anno 1795. unus ex nostris Rodostem missus fuit, P. Dyonisius Castiliani, P. Josephus Erandi, P. Antonius Jurghula, qui anno 1797. parochi titulo fuit decoratus, usque ad hodiernam diem. Notandum est hanc stationem vicario patriarchali iterum resignasse ob defectum numeri religiosorum nostrorum anno 1813. die 30. Novembris, eamque demuo ab eodem vicario recepisse anno 1848. die 28. Novembris, cum noster P. Franciscus Cagno Rodostem missus fuerit parochus.«

E hiteles jelleggel híró följegyzés szerint tehát Rákóczi már életében átadott volna az általa alapított rodostói r. kath.

¹⁾ E világi pap az olasz származású abbé *Damofli* lehetett; mert udvari gyóntatóját, *Radalovicst*, Rákóczi még hazulról hozta volt magával.

²⁾ A rendes ecclesiává alakult Rodostó anyakönyveit csakugyan Luvári és ezen évben nyitja meg.

ecclésiának két házat, melyek egyike nyilván a mai parochia-épület vala; azonkívül bizonyára pénzbeli fizetést is és szabad asztalt rendelt a haláláig mellette volt olasz papnak, Damofili Antalnak, az első — ideiglenes — rodostói parochusnak. Halálát közeledni érezvén pedig, s így valószínűleg 1735-ben, a fiatal plébánia fennállítását biztosítandó: még a kápolnával szomszédos saját palotáját (a későbbben két bérházra osztottat) és értékes szántóföldeket hagyományozott annak. Az 1736. vége felé Rodostóba érkezett Rákóczi József herczeg Damofilit anuyira megkedvelé, hogy — mint 1738. november 7-én kelt végrendeletéből látjuk, — udvari első papjává nevezé ki őt és 1737. őszszel magával vitte táborozásaiba, Viddin, Oroszcsik, szóval az Al-Duna vidékeire. Miután pedig a herczeg Csernavodán 1738. nov. 10-ikén — s épen Damofili karjai között — meghala: e lelkiatya nem tért többé vissza rodostói állomására, mert itt már előbb elfoglala helyét Don Antonio Luvari, mint első rendes parochus.¹⁾ Ez volt úné, a rodostói kath. egyházközség alakulása; a többi változás, ni. m. a papi administráció körében, már annak tisztán belső életére tartozik.

Azonban még egy érdekes történelmi adatra találunk Caratelli művében; azt írja t. h. hogy Rákóczinak Rodostóban *mintegy hatvan* bujdosó híve volt, (qui erant circiter sexdecim), a kiknek lelki gondozására a lelkészi állomást alapítá. Itt természetesen csak a r. catholicusok értendők. Érdekes lesz ebből az alkalomból számba venni: kik és körülbelöl hányan tartózkodnak vala állandóul, vagy legalább húzamosabban, a kurucz emigránsok közül a fejedelem mellett Rodostón? Annál inkább, mivelhogy e kérdés fejtegetés tárgyává tudunkra még sohasem tétetett.

A mennyire a hézagos adatokból kimutatható, az öreg fejedelem életében e következők laktanak és részben haltak is el Rodostón:

1. *Gr. Bercsényi Miklós*, 1725. nov. 6-án ugyanott történt haláláig. 2. Ennek második neje, szül. *gr. Csáky Krisztina*,

¹⁾ József herczeg P. Luvariról is megemlíkezik végrendeletében, 100 piaszter hagyomány-összeggel.

1723. apr. 25-én történt haláláig. 3. Harmadik neje, illetőleg özvegye, ns. *Köszeghy Zsuzsána*, 1726. ősszel Lengyelországba. Jaroslawba költözéséig. 4. Első nejétől született fia *Gr. Bercesényi László*, a ki 1720. szeptembertől 1721. júliusig tartózkodott Rodostón, itt szervezvén magyarokból álló francia huszárezredét; de a ki ennek kiegészítése, apai örökségének átvétele és a fejedelem látogatása céljából alkalmasint még utóbb és többszörösen is megfordult vala itt. 5. *Gr. Forgách Simon*, fiával *Zsijmond*-dal; azonban csak 1721. szeptemberig, a mikor Lengyelországba vándorolt. 6. *Gr. Esterházy Antal*, 1722. aug. 10-én történt haláláig; második nejével és fiával *gr. Esterházy Bálinttal*, de a ki Beresényi Lászlót követte 1721. júliusban Franciaországba. Atyja halála után ugyan még valószínűleg elzarándokolt ide, annak sírjához: mert síremlékét ő emeltette; mégis rodostói állandó telepes nem volt. 7. *Gr. Csáky Mihály*, egész 1757. végén bekövetkezett elhúnytáig, és pedig 1723. tavaszáig alkalmasint hitvesével b. Klobusiczky Évával s kiskorú gyermekeivel együtt; azonban nagy befolyású testvérei, *gr. Csáky Imre* cardinális, *†* kálócsei érsek és *gr. Csáky Zsigmond* tárnokmester, sógorölkük s ártatlan gyermekeinek Bécsben annyistiát eszközölve ki, *†* Mihály úr ekkor hazabocsátá őket. 8. *B. Zay Zsigmond*, holtáig, (1758. oct. 22.). 9. *Szarvaskendi Sibirik Miklós*, 1735. oct. 7-én történt haláláig. 10. *Kruesay István*, ki hol Jaroslawban lakott, hol itt, fölváltva; de a török-osztrák háború befejezte után, 1740-ben, végkép Jaroszlón telepedett le. 11. *Pápay János*, az 1737-iki kibontakozásig. (Meggalt 1740. tavaszán Bukarestben.) 12. *Pápay Gáspár*, az 1737-iki kibontakozásig; visszatért-e ide? mikor és hol húnyt el? — ninesen semmi nyoma. 13. *Ládonyi Horváth Ferencz*, 1723. február közepén itt bekövetkezett haláláig. 14. *Markusfalvi Máriássy Ádám*, ezredes és Rákóczi Józsefnek tábornoka, a ki hadait szervezé. Máriássy 1711-ben orosz, utóbb lengyel hadi szolgálatba állott, — de a mikor remény vala fegyverrel jutni a hazába: rögtön ott termett emigránstársai között. 1740-ben Rodostóba telepedett-e, vagy Lengyelországba tért vissza? Mikesnél nincs nyoma. Az 1794-ben Rodostón megfordult kassai doctor azt írja ugyan, hogy Máriássy

családja itt fogyott ki: mi mégis hajlandóbbak vagyunk azt hinni, hogy ő Lengyelországban húnyt el; mert olyan jelentékeny egyénről Mikes hogy meg ne emlékezett volna csak egyszer is, föl nem tehető. 15. *Zágoni Mikes Kelemen*, mindvégig, vagyis 1761. oct. 2-án történt elhúnytáig. 16. *Nosray János*, — ki időközben Lengyelországban is lakott, — az 1737-iki kibontakozásig. Vissza többé nem tért. 17. *Kosztolányi Jávorka Ádám* ezredes; többet tartózkodott Francia- majd Lengyelországban, mint Rodostón, aminthogy Jaraszlón hala is meg. Azonban, hogy legalább az 1724—1725-ik években, mint a fejedelem főlovászmestere és követe Péter czárhoz, Rodostón lakott, bizonyos. 18. *Radalovics János* apát; Rákóczinak s eleinte fiának is udvari főpapja, gyóntatója; az 1737-iki kibontakozásig. 19. *Abbé Le Roux*, francia udv. pap, kit a fejedelem Párisból hozott magával s diplomatai megbízásokra is használt; de a kit papi állásának még nem felelő magaviselete miatt utóbb, 1723-ban, hazájába visszaküldvén, helyére Camaldulból érkezett az akkor még ifjú *áldozár*: 20. *abbé Dumofili*. 21. *Langenthali Dr. Leó Ábrhás*, a fejedelem udvari orvosa, 1724. végéig, vagyis 1725. jan. 14-én Konstantinápolyban történt haláláig. 22. *Charrière Jakab-János*, azelőtt ezredese, Rodostóban udvari ellenőre a fejedelemnek; leányával együtt, holtukig. 23. *Bechon Lajos*, Rákóczinak s utóbb a francia titkára; ott élt még 1738-ben is. 24. *G. Antal*, egykor ezredese, utóbb diplomatája Rákóczinak; spanyol ügyeket negociálta a híres Alberoni (bíró) által a fejedelmet Törökországba követte, de lakott-e Rodostón? — nem bizonyos. 25. Id. és ifj. *b. Vigouroux*, francia diplomaták, Rákóczi szolgálatában; 1729. Rodostóból a lengyel és a porosz udvarokhoz küldve. 26. *Dr. Bachströhm*, ki az idősb Vigouroux-val 1729. Lengyelországban együtt járt. 27. *Paul Wilhelm Rohn*, a ki Rákóczi elhalt régi hű német titkárának helyére 1727-ben e hivatalt elfoglalá; azonban magát a konstantinápolyi osztrák nagykövet zsoldjába adván, ennek titokban kémszolgálatokat tén s egész a fejedelem halála utánig (előbb hadmérnök-őrnagy, utóbb gyalog-alezredesi) rendes zsoldot húzott az osztrákoktól, jutalmul áruló

szolgálataiért. 28. *Ináncsi Ebeczky Sámuel*, egykor Bercsényi főtitkára, majd 1711. után a fejedelem titkára, udvari tanácsosa, diplomatája. Csákyék közvetítésével 1723. annystiát nyervén, gr. Csáky Mihálynét s gyermekeit hazakísérte. 29. *Molítard Lajos*, a fejedelem nemes testőrségének kapitánya; Rákóczi haláláig ott lakott, udvarában. 30. *Genevière* (másként *Chenevière*), francia kapitány, Rákóczi szolgálatában; diplomatai küldetésekben is, Lengyelországba Krucsayékhoz, Viskyékhez stb. járt. 31. *Püzmándy Péter*, ezredes; (kiről ajább). 32. *Benedekfalvi Detrich Boldizsár*, volt testőrtiszt; (kiről alább). 33. *Kajdacsy Péterné*, ezredes özvegye, gr. Csáky Krisztina udvarhölgye, ki 1726. özv. Bercsényiné Kőszeghy Zsuzsánával Jaraszlóra vándorolt és ott halt meg, — de időközben többször megfordult még Rodostóban, fia látogatására. 34. *Kajdacsy Ferencz*, Rákóczi-nak keresztfia, Kajdacsy Péterné fiok; Rodostóban lakott a fejedelem holtáig. 35. *Jóó János*. Rákóczi cancelláriáján lajstromozó; minden valószínűség szerint Rodostóban ért véget. 36. *Nyitrai Tóth András*, francia dandárnok; mint fia, b. Tóth Ferencz tábornok memoire-jaiban írja, gyakran megfordult régi bajtársánál Rodostóban, és idejött meghalni; (lásd alább). E harminczhat rendbelin följül megemlékezik a fejedelem végrendeletében, mint udvari kedves belső-szolgáiról, ezekről: 37. *Kovács Gergely*, pohárnok; 38. *Lázár*, ajtónálló; 39. *Parajdy*, bejelentő; 40. *Kőszeghy (János)*, fegyvertöltő. Továbbá a matriculák szerint itt éltek: 41. Bercsényiné második udvarhölgye (és Mikes komatárs) *Spax Erzsébet*, (kiről még szólunk); 42. *Szathmáry*, 43. *Maloviczky*, 44. *Rózsa*, 45. *Katinkay*, 46. *Horváth*, 47. *Kutassy*, 48. *Takaró*, 49. *Kállai Kovács*, 50. *Györök*, 51. *Laczkó*, 52. *Erdélyi* alias *Simon*, 53. *György*, 54. *Laz*, *Lazy* vagy *Lázy*, 55. *Szaniszlay*, 56. *Gordúk (György Diák?)*, 57. *Ferencz* és 58. *Giordino* (??) nevű családok vagy egyesek; azonkívül számosaknak csupán a keresztnevét, meg hogy magyar, találjuk bejegyezve.

Íme, ezen épen nem teljes (sőt. jól tudjuk: még mindig hézagos!) névsor majd csaknem kiadja már a Caratelli által hozzávetőleg említett *hatvan* számot. Igaz ugyan, hogy az imént felsoroltak közül a két Pápay, Máriaassy, Ládonyi Horváth

Ferencz reformátusok, b. Zay Zsigmond és dr. Lang evangelicusok valának, Joó János pedig unitárius: azonban ezeket bőven kipótolják a névsorunkból hiányzók, — a kikhez kell venni még a megnevezettek nejeit, gyermekeit, magyar szolgálát. Például Bercsényinek egész külön, népes udvartartása vala; Forgáchék-, Esterházyéknak is számos kíséretök, magyar és lengyel. Magának a fejedelemnek sokféle nemzetbeli udvara és alsóbbrendű szolganépe egész légiót képezett; a főkamrás, Mikes gyakran panaszkodik, hogy »annyi néppel« kell bajlódnia, — még a fejedelem halála után is harmincz-negyven udvari szolgát emleget, a kiket József herczeg érkezéteig együtt tartania, fizetnie, táplálnia kell a tárhából. Végre, e mellett voltak idők, 1720–21-ben, mikor az ifjú Bercsényinek 3—400 huszára vala elhelyezve Rodostón és környékén. Koronként tehát ugyancsak élénk és népes volt a Marmora-tengerparti, utóbb olyan csendes magyar tanya. Rákóczi és Bercsényi saját udvari papjaik mellett elkelt lelki gondozásukra a külön pástor, — kivált az ily idegen földön febolgó nyájnak. Gondoskodott is róluk e tekintetben is. — mint láttuk, — a a buzgó vallásosságú »örög fejedelem«.

Ezek után lássuk immár a rodostói r. kath. anyakönyvek magyar vonatkozású bejegyzéseit. Először a *halotti*, azután az *esketési*, végül a *születési* matriculákat fogjuk ismertetni, és pedig, nagyobb hűség kedvéért, mindent a mi különösebb érdekekkel bírhat, az eredeti nyelven s lehetőleg szó szerint közölve. Megjegyezzük, hogy a két első az 1740-ik, az utolsó pedig az 1738-ik évvel, vagyis a rendes parochusnak, Luvarinak hivatalba léptével kezdődik. Ezt megelőzőleg anyakönyvek, úgy látszik, nem vezettettek; vagy ha igen: az udvari lelkész Damofili abbé nem adta át azokat a minorita-plébániának, és elvesztek. — Történelmi észrevételeinket a nevezetesb adatokra végül fogjuk megtenni, különben a többit, a hol kell, apróbb jegyzetekkel kísérvén.

Liber Demortuorum

Ecclesiae Rodostiensis.

Anno 1740. *Giordino*¹⁾ Hungarus, peste correptus et amissa statimque corpula obiit, et in cemeterio Armenorum sepultus a me, die 9. 8-bris.

Anno 1742. Die 5. Aug. *Petrus Pasmandi* (Pázmándy) Colonellus, Hungarus, in communione S. Matris Ecclesiae animum Deo reddidit, et sepultus in cemeterio Armenorum, mihi confessus, sanctissimo viatico effectus et sacri olei unctione roboratus per me, Antonio Luvari.

Anno 1743. Die 8. 9-bris *Misca* (Miska) Hungarus, peste repentine correptus obiit et in cemeterio Grecorum sepultus.²⁾

Anno 1744. die 23. 8-bris *Antonius Malovfischki* (Maloviczky³⁾) Hungarus, in communione S. Matris Ecclesiae animum Deo reddidit et ejus corpus sepultum in cemeterio Armenorum, per me Antonio Luvari.

Anno 1745. die 10. January obiit *Josephus*, filius *Joannis Kúseghí* (Köszeghy), aetatis circiter 15. et in cemet. Grecor. sepultus est a me Antonio Luvari, Missionario Apostolico⁴⁾

Anno 1746. die 27. Febr. in communione S. Matr. Eccl. animum Deo reddidit *Stephanus Lazy Hungarus*⁵⁾ et ejus corpus sepultum est in cem. Armen. a me Ant. Luvari, Miss. Ap.

A. 1745. die 26. Apr. obiit in Dno *Ladislavus Lazcho* (Laczko); et ejus corpus in cem. Armen. a me Ant. Luvari sepultum est.

¹⁾ Így; tán *Gyurgyina*. Ez a Lacz barát a magyar vagy magyarországi neveket olykor kimagyarázhatatlanul eltorzítja.

²⁾ Ez a *Miska* a Panaja-templomban nyugvó három magyar úr egyikének ama hű szolgálói közül való lehetett, a kik ott, uraik közelében óhajtottak pihenni.

³⁾ Trencsény vármegyei nemes család.

⁴⁾ *Laz*, vagy *Lazy*, — nem lehet tisztán olvasni; a keresztteltek anyakönyvében ugyanez »*Lazi István*« néven jön elő, mint tanú, az 1741-ik, és »*Laz*, Hungarus« néven az 1744-ik évnél. Végre Rákóczi József herczeg 1738. nov. 7-iki végrendeletében, udvarnokai között »au sieur *Lacz*, nostre grand-gobelet«, tehát mint főpohárnoknak, 100 piasztért hagy. *Laz*, *Lacz*, *Lazy*, *Laszy* vagy *Lázy* István volt-e ezekhez képest valódi neve ezen Rodostóban nyugvó *hazánkfiának*? (mert magyar volta Luvari bejegyzései szerint kétségen fölül áll), teljes biztossággal el nem döntendő; de mégis *Lazy* a legvalóbbszinű. Ugyanis Ungli vármegyében lévén egy — hajdan nemes közbirtokosságból álló — *Laz* község: e *Lazy* István gyaníthatólag idevaló volt s mint Bercsényi udvarnépéhez tartozó, követte urát a számkivetésbe. A mint is egy *Lazy János* és egy *Lazi Szűcs János* nevű unghli nemes az 1711. év elején Bercsényi unghvári várába befogadott fegyveres nemesek soraiban is lelünk. (*Archivum Rákóczianum*, VIII. köt. 419, 420. l.)

A. 1745. die 19. Julij *Elisabetha Theresia*, filia *Balthasari Ditrík* (Detrich) et *Julka*, Hungari, obiit aetatis circa duorum annorum, et a me sepulta in cem. Armen Ant. Luvári.

A. 1745. die 28. Julij *Georgius*, filius *Joannis Kussegghí* (Közsegghy) obiit et in cem. Grec. sepultus a me Ant. Luvári, Miss. Ap.¹⁾

A. 1746. die 16. X-bris *Maria*, filia *Joannis Kusegghí* obiit aetatis circ. 25. annor. et sep. in cem. Grec. a me Ant. Luvári.

A. 1748. Die 2. 8-bris *Michael Rósa*, ex Calvinista Catholicus facta abiuratione et a censura absolutus, mihi confessus, sancto viatico refectus, necnon s. olei unctione roboratus, unum Deo reddidit; ejus corpus sepultum est in cem. Armenor. etiam a me Ant. Luvári, Miss. Ap.

A. 1752. Die 28. Julij *Franciscus Hungarus* peste obiit et in cem. Armen sep. a me A. Luvári.

A. 1752. die 27. Ang. *Laurentius* filius *Heliac hotincai*,²⁾ (Katinkay) Hungarus, duorum circ. annorum obiit et in cemet. Armen. sep. per me A. Luvári.

A. Dni 1752. Die 11. 9-bris *Anna* filia *Heliac Hotincai*, Hungari, unius circ. anni obiit et in cem. Armen sepulta per me Ant. Luvári Miss. Ap.

A. 1752. Die 22. 9-bris *Stephanus Szatmári*,³⁾ repente obiit, signo aliquo poenitentiae dato, absolutus et sep. in cem. Armen. a me A. Luvári.

A. 1755. Die 13. 9-bris *Christina Vitalis* in communione S. Matris Eccl. animam Deo reddidit et sepulta die 14. ejusdem mensis in cem. Grecor. per me D. Ant. Luvári.³⁾

A. 1756. Die 18. 8-bris *Judita Ditrík* (Detrich Boldizsárné) in communione S. Matr. Eccl. et sacr. animam Deo reddidit et in cem. Armen. sep. per me A. Luvári.

Anno 1757. die 9. 7-bris *Andreas de Totte* (Tóth András) Hungarus, Brigaderus Suae Majestatis Regis Christianissimi, in communione S. Matris Ecclesiae, habita sacramentali absolute obit et in cimiterio Armenorum

¹⁾ *Luvári*-nak a tolla itt a keresztnévben megtévedt; mert Közsegghy Jánosnak nem a harmadik fia *György* halt meg (a ki felnőtt s család-fentartóví lön): hanem a második fia, az 1738-ban szül. *Lajos*, a kinek teljesen nyoma vész.

²⁾ Ez a családnév, mely egész a jelen század közepéig fentartá magát Rodostóban, sokféleképen iratik: C, H, Ch, K kezölöbetűkkel, s a második k-nak is ugyanennyiféle variatiójával, — de mégis a legtöbbször *Katinkay* kiajtással; s ez lesz az igazi.

³⁾ *Vitalis* nevű család van magyar is, olasz is; a rodostói — mely többször jön elő — talán inkább olasz volt, mert a családfőt *Vitalis Márkus*-nak (Marco) hitták. Ezért nem is vettük be a magyar családok sorába: azonban mégis föl kívántuk itt említeni, mert utóvégre magyar származása sem lehetetlen; *Vitalis* (másként *Vitárius*) János kurucz ezredes volt.

etiam a me sepultus est, Don Antonio Luvari, Missionario Apostolico, ut supra.

Anno 1757. die 7. X.bris Comes *Michael Ksachi* (Csáky Mihály) Generalis, in communione S. Matris Ecclesiae habita absolute obijt et in cemeterio Armenorum etiam a me sepultus est, Don Antonio Luvari, Missionarius Apostolicus et Capellanus.

A. 1758. die 19. 7-bris *Elisabeth Spax* (Paxy?) Hungara, in communione S. Matris Eccl. habita absolute obijt et in cem. Armen. pariter a me sepulta est, D. Ant. Luvari.

Anno 1759. die 19. 7-bris *Bossula Ferens* (Orsula Ferencz) obijt in Dno et sepulta a me in cem. Armen. A. Luvari.

A. 1759. 24. 8-bris *Suzanna*, anno aetat. suae circ. quinto, filia *Helie Hotincai* et Irene ejusd. uxoris obijt in Dno et sep. in cem. Armen. a me, Ant. Luvari.

A. 1760. die 11. Aug. *David*, filius *Martini Giuruk* (Györök Márton) et *Panajotae* ejus uxoris, obijt in Dno, aetatis 14. circ. et sepultus a me in cem. *Gregorum*, 1) D. Ant. Luvari.

A. 1760. die 22. Aug. *Bartholomaeus*, filius *Stephani Horvát* et *Constantiae* ejus uxoris, correptus est repentine pestifera malignitate, aetatis 14. circiter annorum, et sepultus in cemeterio Armenorum per me D. Ant. Luvari.

A. 1760. die 1. 7-bris *Christina*, filia *Stephani Horvát* et *Constantiae* ejus uxoris, peste correpta etiam repentina, aetatis circ. 11. annorum et sepulta in cem. Armen. a me A. Luvari.

A. 1760. die 4. 7-bris *Judita*, filia *Stephani Horvát* et *Constantiae* ejus uxoris, peste correpta est, aetatis circ. 5. annor. et sep. in cem. Armen. per me D. Ant. Luvari.

A. 1760. die 20. 7-bris *Jacobus*, filius *Baltasari Ditrik* et *Joannae Baptistae* ejus uxoris obijt aetat. circ. 2 mensium et sep. in cem. Armen. a me Ant. Luvari.

A. 1761. die 5. Mai, me graviter infirmante et in lecto detento, curavi ad me ferri *Simonem Transilvanum* (Erdélyi Simon?) pariter ad mortem infirmum, et habita absolute sacramentali, obdormivit in Dno. Sequentie die, 6. Mai sepultus est a fratribus in Christo in cem. Armenor. — Luvari. 2)

A. 1761. die 29. 7-bris tactus *Antonius Sathmari* (Szathmáry) peste et sensibus omnibus destitutus, mortuus, et sepultus in cem. Armen. per me D. Ant. Luvari.

Anno Dni 1761. Die 29. 7-bris confessus, sanctissimaeque *Eucharistiae Sancto* (Sacramento) reflectus, eodem Die tactus peste, sensibusque

1) Mert a fű anyja, drinápolyi Panajota, görög asszony volt.

2) Rákóczi József végrendeletében egy »*Baldazard Simon*« nevű udv. szolgájának is hagy 100 piaszt; lehet, hogy ez volt azon *Simon Boldizsár*, talán *Erdélyi Simon Boldizsár*.

*pariter destitutus, Dnus Generalis Miques (Mikes Kelemen) mortuus est 2. 8-bris, et a me sepultus in cemeterio Armenorum. D. Antonio Luvári, Missionarius Apostolicus.*¹⁾

A. Dni 1762. Die 6. Junii *Michael Covac de Kalo (Kállai Kovács Mihály)* Hungarus, munitus ex sacr. obiit in communione, sepultusque in cem. Grecor. per me D. Ant. Luvári.²⁾

A. Dni 1762. Die 22. 7-bris *Baltazar Dithrik (Detrich Boldizsár)* Hungarus, tactus infirmitate miserere obiit et a me in cem. Grecor. sepultus est, D. Ant. Luvári.³⁾

A. 1763. Die 11. 9-bris *Helias Hotincai (Katinkay Illyés)* Hungarus obiit in communione, sepultusque in cem. Armen. a me A. Luvári.

A. 1764. Die 12. Febr. *Jacobus Philippus*, filius *Hiliae Hotincai* et Irene ejus uxoris, annor. circ. 3 obiit et a me sep. in cem. Armen. A. Luvári.

A. 1764. Die 12. 9-bris *Janos (János)* Hungarus, munitus sacramentis obiit et sep. in cem. Armen. per me D. Ant. Luvári.

A. 1765. Die 22. Junii *Katarina Vitalis*, tacta peste, obiit, sepultaque a me in cem. Grecor. D. Ant. Luvári.⁴⁾

A. 1765. Die 30. Aug. *Hirena Hotincai (Katinkay Illyésné)*, tacta peste obiit, sepultaque a me in cem. Armen. D. Ant. Luvári.

A. 1767. Die 18. 8-bris *Lasslo de Giurii (György László)* Hungarus, tactus peste obiit repente et sepultus in cem. Armen. per me A. Luvári.

A. 1767. Die 27. 8-bris *Maria*, filia *Martini Giuruk (Györök)* et Panaiotae ejus uxoris, aetat. suae annor. 6 et 15 dierum obdormivit in Dno et a me sep. die sequenti in cem. Grecor. D. A. Luvári.

A. 1767. Die 10. 9-bris *Antonius*, filius *Martini Giuruk* Hungari et Panaiotae, aetat. ann. 2 et mens. 4 obdormivit in Dno et a me sep. die sequenti in cem. Grecor. D. Ant. Luvári.

A. 1768. Die 16. Julii *Georgius Stanislau (Szaniszlay György)* Hungarus, munitus sacramentis in Dno obiit et sepult. in cem. Armen. a me A. Luvári.

A. 1768. Die 28. 7-bris *Josephus Hotincai*, munitus sacr. in peste obiit et sep. in cem. Armen. a me D. Ant. Luvári.

¹⁾ Ezen irodalomtörténetünkre oly nagyérdékű bejegyzésre alább bővebben visszatérünk.

²⁾ E Kállai Kovács különböző a Rákóczi szintén Kovács nevű ajtónállójától, mert az utóbbi *Gergely* és tán református volt, vagy nem Rodostóban húnyt el, minthogy neve a kath. halotti könyvben nem fordul elő.

³⁾ Detrich Boldizsárra is visszatérünk még.

⁴⁾ Vitalis Katalinnak magyar volta kérdéses.

A. 1770. Die 6. 7-bris *Rosa*, filia adoptiva *Mariae Charic* (Charrières) munita sacr. obiit in Dno et a me sep. in cem. Armen. A. Luvári.¹⁾

Die 17. 7-bris A. 1770. *Antonius*, filius *Martini Ghivruk* (Györök) Hungari et Panaiotae, annor. 2. obdormivit in Dno peste, et a me sep. in cem. Greco. D. Ant. Luvári.

Die 16. 9-bris A. 1771. *Georgius Kisszcky* (Köszeghy) Hungarus, tactus peste obiit, et a me in cem. Armen. sepultus. D. Ant. Luvári.

Innét kezdve más írással; mivel a Rodostón a XVIII-ik században még oly gyakran felújuló rettenetes pestis-ragadvány nemsokára a 34 év óta oly sok magyar bujdosót eltemetett buzgó lelki-atyát, *Don Antonio Luvarit* magát is sírba dönté. Az utána következett kíségető pap, úgy látszik, rossz latin volt, mert az anyakönyveket olaszul vezeti vala. Legelső bejegyzése:

A. D. 1772. Primo Augusto e morto il Reverend. Padre *Antonio Luvári*, di peste; sepolto nella cimiteria degli Armeni.

A. D. 1772. Die 30. Sept. il figlio maggiore di *Horvat*, Ungharese. chiamato con nome *Giuseppe* (e marito) di peste, fu sepolto nelle sep. Armen.

Il secondo figlio di sopralfito *Horvat*, chiamato *Chorgiachi* (Gyuresi) e morto di peste 8. Ottobre A. 1772.

Ismét más írás a Rossi pütere.

Die 1. Julii 1774. . . . (olvashatlan név; talán Charrières), natione Gallus, obiit in Dno et sepultus a me in cimiterio *Hungarorum, facto in horto eorum.*²⁾ — Marinus Rossi, Missionarius.

A. D. 1777. Die 30. Julii *Clara Hatinkai* aetat. mens. circ. 8. in commun. S. Matris Eccl. animam Deo reddidit et sepulta in cimiterio *Ungarorum, facto in horto eorum.* — M. Rossi.

A. D. 1777. Die 16. Aug. *Maria Serra*, uxor Dni *Andreae Szakmári*, aetat. annor. 26. obiit in Deo; sepulta est in cem. Armenorum. — M. Rossi.

A. D. 1777. Die 20. Aug. *Maria Covaci* (Kovács) aetatis anni integri obdormivit in Dno. Sepulta est in cem. Armen. — Rossi.

1777. nov. 14., 1778. máj. 13. és oct. 4. három, különben nem magyar halott, — úgyszintén 1779. jan. 24-én is egy — »sepultus est in

¹⁾ Des *Charrières Mária*, Rákóczi francia dragonyos-ezredesének vala leánya.

²⁾ Itt emlittetik először a *magyarok kertjebeli temető*. Az az olvashatlan nevű francia, kit ide temettek, bizonyára Rákóczi egykori híve s a bujdosó magyarok bajtársa volt.

horto Hungarorum*. Tehát a magyar temetőt a r. katolicusok már általában használni kezdték.

A. D. 1780. Die 3. Martii *Martinus Giuruk* in communione munitus Sacr. obiit in Dno et a me sepultus est in cem. Grecorum.¹⁾ — Rossi.

A. D. 1780. Die 21. Junii *Agnes*, mater Domini *Andrae Szakmári*, in commun. munita Sacr. in Dno obiit et sepulta in horto *Hungarorum*.

Rossi.

A. D. 1780. Die 12. Julii *Stefanus Kutassi* obiit et sepultus est in horto *Hungarorum*.²⁾

Rossi.

A. D. 1780. Die 7. Sept. *Stefanus Kutassi*, parvulus aetat. ann. 2. et mens. 6 evolavit; cuius corpusculum sepultum est in horto *Hungarorum*.

Rossi.

A. D. 1781. Die 9. Martii *Georgius Kutassi*, parvulus mens. circ. 11. evolavit. Sepultus in horto *Hungarorum*.

Rossi.

A. D. 1781. Die 4. Julii *Ignatius Covacs* (Kovács) evolavit. Cuius corpusculum sep. est in cem. Grecor. — Rossi.

A. D. 1782. Die 24. Dec. Dnus *Andreas Sakmári* (Szakmáry) in communione munita Sacr. obiit in Dno. Sepultus in horto *Hungarorum*, (e szó keresztülhúzva és helyére írva már): *Ecclesiae nostrae*.³⁾ — Rossi.

A. D. 1785. Die 9. Oct. *Paulus Aloysius* natus ex *Martino Giuruk* et *Panaiota* Adrianopolitana, obiit in Dno et sepultus in cem. Graecorum.

Rossi.

A. D. 1788. Die 24. Febr. *Panaiota*, uxor *Martini Giuruk Hungari*, munita Sacr. obiit in Dno et sep. in cem. Grecor.

Rossi.

A. D. 1788. Die 5. Dec. *Antonius Giuruk*, filius *Martini Giuruk* et *Panaiotae*, obiit in Dno et sep. in horto Eccl. nrae.

Rossi.

A. D. 1790. Die 26. Julii *Anna-Christina*, filia *Gabrielis Covaci* (Kovács Gábor) et *Catarinae Comneno*, infantula 4. dierum obiit et sepulta in cem. nostro.

Rossi.

A. D. 1792. Die 13. Julii *Aniza* (Anicza) *Luzin*, nata *Giuruk*, immaturum peperit filium *Antonium*, qui statim mortuus est et sep. in cem. Cattolico.

Rossi.

¹⁾ E Györök Márton már jó öreg lehetett, egyike az utolsó, még magyarul tudó bujdosóknak. Kár, hogy Padre Rossi Luvarinál hanyagabb volt az életkorok följegyzésében. — Györöknek neje Panajota, — mint már láttuk, — drinápolyi görög nő lévén, családi temetőhelyük volt a görög sírkertben: azért temettette magát a férj is ide, gyermekei mellé, s nem a »hortus Hungarorum«-ba.

²⁾ E Kutassy, a vén *Horváth István* veje volt.

³⁾ Ez a *Szathmáry* vagy *Szakmáry András* az úri rendbeli bujdosók közül való volt, mert páter Rossi sohasem mulasztja el neve elé odatenni a »*Dominus*«-t.

A. D. 1798. Die 12. Febr. Domina *Maria Salier* (Charrières) obdormivit in Dno.¹⁾ Sepulta est ab Armen. patribus in nostro cemeterio.²⁾

A. D. 1799. Die 12. Sept. *Stefanus* (Horváth) *Hungarus, vulgo dictus graeco idiomate: Ojeros Stefanos* (Öreg István), *unus ex illis Hungaris, qui venerunt cum Principe Francisco* (Rákóczi), *hujus Rodostianensis Ecclesiae fundatore, unius anni infirmitate, in communione S. Matris Ecclesiae obiit Die 11. praedicti mensis et anni, hora prima post mediam noctem, aetatis suae centum viginti* (a »víginti« szó keresztülhúzza s helyére igazítva, de helytelenül): *decem annorum, miti infra-scripto confessus, sanctissimo viatico refectus et extrema unctione munitus a me; sepultus est in cemeterio Catholicorum, (vagyis a »magyarok temetőjében«).*

P. *Joseph Ambrosius Belletti*,
Missionarius Apostolicus.

Alább. Corripé: »unus ex illis Ungharis, qui venerunt cum principe, — die: unus ex illis Ungaris, qui post mortem Principis venerunt in hanc civitatem, captivus in bello et emptus a Rev. Dno Antonio Luvari, Missionario ac ejusdem Principis Capellano. Belletti.

Rodostó e legőregebb magyarjának, a már többször emlegetett *Horváth Istránnak* érdekes egyéniségéről alább, a matriculák közlésének befejezése után tüzetesebben szolanduuk. Ő volt a rodostói r. kath. ecclesia hatvanhatodik magyar halottja, 1740-től kezdve a század végéig; még igazi, a hazában született, vérben, szívből, nyelvben magyar, — a legutolsó. Az 1799-ik évben őrajta kívül magyar nem halt meg, 1800-ban sem, ő zárja be a múlt századdal a sort, s a XIX-ik század halottas-könyveiben oly magyarok következnek, a kik ámbár magyar vérből, — de már török földön születtek s a magyar nyelvet már nem beszélték. Ezek neveit is kiírtuk.

A. D. 1801. Die 27. Apr. Constantia, quondam *Jeru Stefano* (Öreg István = Horváth István) *uxor, senili infirmitate correpta obiit, aetatis suae 80. annorum. Sepulta est in cem. Catholicorum. Belletti.*

A. D. 1801. Die 28. Junii *Elisabeth filia Gabrielis Covazi* (Kovács) *Rodostianensis ex Catarina de Scio, obiit die predicta, aetat. suae 17. annor. et extrema unctione munita; sepulta est in cem. Catol. Belletti.*

A. D. 1807. Die 19. Junii *Katarina filia quondam Josephi Commeno et Beatrice Sciensis, uxor Gabrielis Covatzi, Rodostianensis, apoplexiae*

1) Ez a Charrières Mária említették Rákóczi végrendeletében.

2) Akkor, t. i. Rossi elköltözése után, egy ideig nem volt r. kath. parochus Rodostón.

morbo correpta obiit 18. praedicti mensis, aetat. suae 55. Sepulta est in cem. Cathol.

Belletti.

A. D. 1807. Die 16. Sept. evolavit ad coelum anima puellae *Elisabeth*, filiae *Josephi Kovalzi Hungari*, ex *Veronica Zadhid*, Armena cath. Obiit die 15. praed. mens.; sepult. in cem. Cath. Belletti.

A. D. 1812. die 19. Martii evolavit ad coelum anima pueri *Michail*, Chogia Gibrail Aleppini et Dnae *Clarae Catincai* (Katinkay) Rodostaniensis filii; puer unius anni, inopinanter obiit. Sepult. in cem. Cathol. Belletti.

A. D. 1813. Evolavit ad coelum anima *Theresiae, Illustrissimi Domini Gregorii Kessek* (Köszeghy) et Dnae *Veronicae* filiae, puellae 8. annorum; a tactu peste obiit. Sepulta est in cem. Cathol.)

J. Antonius Jurghulla,

Miss. Apost.

A. D. 1814. die 3. Junii Andreas Rissi obiit et sepultus est in *cemeterio Ungarorum*.

Augustinus Sad,

Sacer. Mission.)

A. D. 1826. die 8. Aug. *Gregorius Kösszegh* (Köszeghy), Agente Consul Galliae, aegritudine christ. mortuus est et sepultus in cem. Cathol.)

Gregorius Dalesio, Parochus.

A. D. 1827. die 23. Dec. *Maria Constantinopolitana* de Engnrih (Ancira), uxor *Illrmi Dni Josephi Kösszegh*, Agentis Consulis Germaniae mortua est in partu. Sepulta in cem. Cathol.

Dalesio.

A. D. 1838. die 17. Julii *Josephus Kösszegh*, Agente Consul Germaniae obiit in Dno et sepultus in cem. Cathol. G. Sargologo.

A. D. 1846. die 20. Julii mortua est *Christina*, filia Dni *Gregorii Chesek* (Köszeghy), Rodostiensis. Sepulta in cem. Cathol.

Benedictus Ferrerius,

Miss. Apost.

A. D. 1848. die 12. Martii *Teresia Katincai* Rodostiensis obiit in Dno, sepultaque in cemeterio Francorum.

Benedictus Ferrerius, Parochus.

E Katinkay Terézia az utolsó magyar név a régi matriculákban, melyek az 1848-ik évvel záródnak. Az időből

1) A hónap és nap vagy az eredetiből, vagy a mi másolatunkból kimaradt; egyébiránt e körülmény különös érdekel nem bír.

2) Tehát Sad Ágoston hittérítő atya a kath. sírkertet ismét »magyarok temetőjének« írja, valamint 1816, 1817-iki bejegyzéseiben szintén. Látszik, hogy még ekkor is, felváltva, régi nevén is hívták.

3) Ez a derék Köszeghy Gergely francia konzul volt az, a ki a Rákóczi-eszorgót 1812-ben helyreállíttatá.

kifogyván, az 1849. óta vezetett új anyakönyveket már nem nézhettük át; megnyúgodtunk a plébános úr azon teljes határozottsággal haugsúlyozott állításában, hogy különben is fölösleges fáradságot mívelnénk: mert ezen újabb matriculákban magyar nevek már épen nem fordulnak elő. S ezt támogatja az a körülmény, hogy íme, már a századunk első feléből származó anyakönyvekben is nagyon gyér a magyar név, és csupán három családra: *Kovács, Kőszeghy, Katinkay*, — szorítkozik. A többiek már a múlt században kihaltak, sőt e három is 1848. előtt; csak az egy Kőszeghy élt még leányágon 1888-ig. Ugyanis szorgosan kikérdeztvén a plébános urat, Aslan Péter konzult és fiát, a kik az egész Rodostó népét ismerik: hátha volnának még itt *Horváth, Kovács, Katinkay, Szatmáry, Kutassy, Takaró, Kőszeghy* nevű ivadékok? — mindenféle kiejtéssel variálám e neveket, de mindnyájan erősítették: nincsen többé ilyes nevű lakos, ezek a családok mind kihaltak már, avagy máshová költözének. A Kőszeghyek vérségét pedig, legalább ennek újabb ágazatát, Aslanék apróra ismerték: ők magok is abból származóan, s épen most, e napokban osztozván — mint már említők — az utolsó Kőszeghy-hagyatékon. Az ő és a parochus egyhangú állításai szerint a pár héttel ezelőtt — 1888. szeptember 20-ikán — 94 éves korában jobblétre szenderült *Kőszeghy Czeccilia*, Kőszeghy Gergely leánya és konzulunk nagyanyja, vitte sírba a legutolsó magyar nevet Rodostón.

*

Ezek constatalása után lássuk a *házasságkötési anyakönyvek* magyar vonatkozásait. Térkímélés okáért ezeket és a születéseiket csak rövid magyar kivonatokban közöljük, — kivéven a történelmileg fontosabb részeket, melyeket latinul, szó szerint idézünk, — a nevek eredeti írásmódját híven megtartva. Mindazáltal a házasságiakból Luvari első bejegyzését példaképen a maga teljes mivoltában kiírjuk.

Liber Matrimoniorum

pro Ecclesia Rodostiensis.

Anno 1740. die 8. X-bris, praemissis tribus diebus Dom. publicationibus inter m. solemnibus, ego Antonius Luvári, nullo canonico impedimento detecto, interrogavi *Balthazarum Ditrich* (Detrich) *Hungarum* et *Juditham Hungaram*, eorumque mutuo consensu habito, per verba de praesenti matrimonio coniunxi, praesentibus testibus *Dno Colonello Pasmándi* (Pázmándy) et *Ellijsabeta Spax*.

Erre a mintára megy a többi is, többé-kevésbbé czifrázva. — de még is inkább egyszerűbben.

1742. apr. 2. »*Stephanus Zattmari* Hungarus et *Agnes*, filia adoptiva Dnae *Ellijsabetae Spax*« esküsznek egymásnak örök hűséget. (Tanúik nincsenek bejegyezve.)

1743. január 13-án, a, mint láttuk, 1799. s illetőleg 1801-ben elhunyt házaspár: »*Stephanus Horvát* Hungarus et *Constantina*« kel egybe. Tanúik valának: *Balthazar Ditrich* et *Catharina Kusszeghi*.

1748. apr. 28. *Elias Hotincai* esküszik jegyesével *Iréné*-vel. Tanúik *Balthazar Ditrich* et *Orsula Ferenc*.

1752. *Michael Covac* (Kovács) et *Maria* ex *Combass*. (A szomszéd Cumbas község.) Tanúik: *Georgius Kusszeghi* (Kússzeghy) et *Agnes Szatmári*.

1759. Monsieur *Darné* et *Maria Horvát* esküsznek. »Testis Dnus *Generalis Miques* et *Agnes Szatmári*«.

1768. május 30-án »*Georgius Kússzeghi* Hungarus et *Angela*«. (*Angela-Maria Vitalis*.) Tanúik: *Josephus Zattmari* et *Elisabeth Ditrich*.

1770. június 5-én egy nem magyar felek közt kötött házasságnál tanúként szerepel: »*Steffanus Horvát*, Hungarus.«

1773. Egybekelnek *Josephus Sakmari* et *Elisabeth (Detrich)*. Tanú: *Joannes Chatincai*.

1774. január 9-én oltárhoz járniuk »*Joannes Baptista Chatinkai* et *Domina Adrianopolitana*«. Tanúik valának: Dnus *Andreas Sakmari*, *Josephus Justinianus Sciensis* et *Vincentius Corsi, Sciensis*.

1775. június 8-án kelnek össze »*Gabriel Covaci* Hungarus et *Catharina Comneno, Sciensis*«. Tanúik: *Dominus Andreas Sakmari* et *Joannes Hatinkai*.

1778. január 21. Örök hűséget esküsznek egymásnak »*Dominus Andreas Sakmari* et Dna *Victoria Milkovik, Andrianopolitana*«. Testis: *Gabriel Covac*.

1782. sept. 18. Egybekelnek Erzerumi »*Maghak-oglu Kazos Kivork* et *Magdalena*, filia *Stefani Horvát*«. Tanúik: Dnus *Andreas Sakmari* et *Joannes Hatincai*.

S ez volt az utolsó magyar lakodalom Rodostón.¹⁾

Ezzel elérkezünk a születettek, illetőleg keresztelték anyakönyveihez, melyek a legbővebbek. El kell ismerni, — a bujdosó családok s ivadékaik a délkeleti buja égalj alatt jól szaporodának, kivált a *Detrich*, *Katinkay*, *Horváth*, *Györök* és *Köszeghy* vér. De más részről nagyon sok gyermek halt el, mint a halotti bejegyzésekből már láttuk.

Liber Baptizatorum.

Ecclesiae Rodostiensis.

Anno Dni 1738. Die 22. Aprilis ego Antonius Luvári Missionarius Apostolicus Rodosti baptisavi infantem natum Conjugibus *Joanne Köszeghi* Hungaro et *Catharina* ejus uxore Constantinopolitana. Cui impositum est nomen *Ludovicus*. Patrini fuerunt Monsierr Bechon és neje.²⁾

1741. apr. 15. Luvári Rodostón keresztelt egy »infantem natum ex conjugibus *Gordiak* (György Diák) Hungaro et *Paraskievacz*. Patrini fuerunt *Lazi Istvan* (igy) et *Jutka*, Hungari. Cui nomen impositum est. . . . .« üresen maradt hely.

1741. jul. 16. Luvári keresztel *György* névre »e conjugibus *Joanne Köszeghi* Hungaro et *Catharina* ejus uxore Constantinopolitana« született fiút. »Patrini fuerunt *Hans Colonellus Pazmand* Hungarus et *Elisabeth Spax*, Hungara.«

1742. dec. 17. »Ex conjugibus *Balthazaro Ditrich* Hungaro et conjuge ejus *Julianna vel Jutka* Hungara« született fiú kereszteltetik *Joannes Ludovicus* névre. »Patrini fuerunt Monsierr *Gai*, Gallus et *Elisabeth Spax*, Hungara.«

1743. mart. 10. »Ex conjugibus *Stephano Zatmári* Hungaro et *Agnele* Greca-Cattol. ex territorio Rodostensi« szül. fiú kereszteltetik *Andreas* névre. Keresztszülék: »Hagi (Hadzsi) Maruka Kires-oglu Armen. Cattol. Rodostensis et *Jutka Ditrich*, Hungara.«

1743. oct. 27. »Ex conjug. *Stefano Horvat* Hungaro et Constantina Greca-Cattol. ex territorio Rodostensis ejus uxore« szül. lányka kereszt. *Anna-Mária* névre. Patrini fuerunt: *Balthazar Ditrich* et *Orsula Ferencz*.

¹⁾ A házassági matriculákat dr. Kunos Ignác kivonatozá; a későbbi években magyar házassulókat már nem talált. Miben én kételkedvén, magam is figyelemmel átnéztem 1780. és 90-ből több évet, — de én sem találtam.

²⁾ *Bechon Lajos*, francia titkár: Rákóczinak és De la Chaume mellett József hercegnek is. Ő lévén a keresztapa, innét a csecsemő keresztneve. A keresztanya *Bechon* hitvese volt.

1744. január 21. »Ex conjug. *Balthazaro Ditrich et Julka Hungara* szül. lányka ker. *Elisabeth-Theresia* névre. Patrini: *Lazi Hungarus*, loco Dni *Zachi* (Csáky) et Dna *Elisabeth Spax*, Hungara.

1745. jan. 3. »*Joanne Koeszeghi* Hungaro et *Catharina* uxore házastársaktól szül. fiú kereszteltetik. *Joseph-Alexander* névre. Kereszt-szülők: *Dominicus Salzani* et *Christina Vitale*. (Ú. l. olaszok; Salzani D. a Rákóczi József udvarához tartozott, — száz piasztert hagy neki végrendeletében a herczeg. ¹⁾)

1745. jan. 21. »E conjug. *Stephano Zatmari* Hungaro et *Agnete* uxore ejus szül. fiú ker. *Balthazar-Joseph* névre. Kereszt-szülők: *Balthazar Ditrik* et *Elisabeth Spax*.

1746. febr. 6. »E conjugibus *Balthazar Ditrik* et *Jutka* ejus uxore szül. leány ker. *Maria-Theresia* névre. Kereszt-szülők: *Dominicus Salzani* et *Elisabeth Spax*.

1746. aug. 28. »E conjug. *Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina* ejus uxore ex territorio *Rodostiensi* szül. fiú ker. *Bartholomaeus* névre. »Patrini: *Josephus Amandri Gallus* et *Catharina Kúseghi*. (Ezen *Amandri* is Rákóczi József udvarnokai volt; száz piasztert testül neki a hg.)

1746. novembernek még nem nevezett napján *Antonius-Joannes* névre kereszteltetik egy »*Stephano Zatmari* Hungaro et *Agnete* ex territorio *Rodostensis* házaspártól szül. fiú. Kereszt-szülők: »*Elias Katinkai* et *Jutka Ditrik*, Hungari. (A születés napjának hely van hagyva, de feledésből be nem töltetett.)

1746. nov. 25. »E conjug. *Joanne Kúseghi* et *Catharina* ejus uxore szül. leány *Mária* keresztnevet nyer. Kereszt-szülők: *Dominicus Salzani* et *Christina Vitale*.

1747. május 5-én: »Ego Ant. Luvari Miss. Apost. baptisavi infantem natam ex *Marina captiva*, habitante in mea domo, fugiente a Turcis. Compater fuit *Balthazar Ditrik*, (ez a magyar vonatkozás). Cui imposui tum est nomen *Maria*, aetatis *quatuor annorum*. (Elkeresztelés.)

1748. máj. 19. *Elisabeth* névre kereszteltetik »*Balthazar Ditrich* et *Julia* Hungara házastársak lánykája. Kereszt-szülők: *Dom. Salzani* et *Elisabeth Spax*.

1749. aug. 13. *Lőrincz* névre ker. »*Elias Hotincaj* Hungaro et *Irena Greca* házaspár fia. Patrini: *Balth. Ditrich* et *Francisca Ferencz*.

1749. sept. 21. »*Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina Greca* szülők leánykája *Christina* névre kereszteltetik. »Patrini fuerunt: *Balthazar Ditrich* Hungarus et *Orsula Ferencz*.

¹⁾ *Salzaninak*, valamint az alább előforduló *Amandri József* francziának 1745—48-ban (sőt az előbbinek még az 1750-es években is) *Rodostón* lakásuk s a magyarokkal baráti viszonyban létök bizonyítja, hogy Rákóczi József idegen nemzetbeli udvarnokai közül is többen állandóul itt, a magyar bujdosók közt telepedtek le s élvezték a porta talinját.

A következő bejegyzést *Mikesért* szó szerint közöljük:

»Ego Antonius Luvari Miss. Ap. baptisavi die 22. 8-bris 1749. infantem natum e conjugibus *Claudio* . . . . (üres hely) et *Maria*, Germani. Cui nomen impositum est *Paulus*. Patrini fuerunt *Dnus Miques Generalis Hungarus, et Elisabeth Spax.*«

1750. sept. 13. »*Elia Hotincei* Hungaro et *Hirena Greca*« házaspár gyermeke kereszteltetik *Anna* névre. Keresztszülők: *Dom. Salzani* et *Elisabeth Spax.*

1751. sept. 13. Ismét »*Elia Hotincei* Hung. et *Hirena Greca*« szülők kisdede ker. *Joannes* névre. Keresztszülők . . . . (üres hely; Joannes?) *Kiossek* (Köszeghy) et *Agnes Salmari.*

1752. nov. 5-én Luvari. Dominico Salzani keresztapasága mellett *Clara* névre megkereszteli *Marco Vitale* és neje *Christina* leánykáját, a mit csak azért említünk föl, mert e szokatlan megjegyzés követi: »Caeteraque ceremoniae peractae sunt etiam per me, Rodosto, in *Capella nostra, 18. ejusdem mensis*.« Úgy látszik tehát, a keresztelő — soron kívül — a háznál tartatott.

1753. mart. 15. »*Hilia Hotincei* Hungaro et *Irene Greca-Cathol.*« szülők fia ker. *Joseph* névre. »Patrini: *Dominicus Salzani* et *Ursula Ferencz.*«

1754. aug. 5. »Baptisavi infantem repertum ante *Fores Palatii*. Patrini fuerunt: *Georgius Kiossek* et *Maria Covac*. Cui nomen impositum est *Laurentius-Marcus*, sub cuius tutela traditus est.«

Luvarinak e bejegyzés fölötte érdekes. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy Rákóczi vagy lakó- vagy ebéllő-házát még ekkor, 1754-ben is *palotának* nevezték köznéven; mert csakis e két ház egyike értethetik a »*Palatium*« szó alatt. Mivel pedig a kitett kisdedet *Rákóczi palotájának kapujában* találták: a keresztzülőséget két magyar gyermek, *Köszeghy György* és *Kovács Mária* vállalta el.

1755. jan. 2. »E conjugibus *Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina* ex territorio Rodost. Greca-Catholica« szül. lányka kereszt. *Judita* névre. Keresztszülők: *Balthazar Ditrich* et *Judita*, ejusdem uxor.

1755. mart. 19. »E conjugibus *Michael Covace* (de Kálló) Hungaro et *Maria* ex Combas e territorio Rodostien. Greca-Cath.« szül. *Gabriel-Elisabeth* nevű leánygyermek kereszteltetett. »Patrini fuerunt *Dnus Generalis Mikes* et *Elisabeth Spax*, Hungari.«

Íme, *Mikes Kelemen* második keresztapasága Rodostóban! Komatársá ismét *Spax Erzsébet* vala, ki a magyar telepnek ez időben — úgy látszik — legelőbbkelő hölgye volt.

1757. febr. 10. »Ex *Elia Holincai* et *Irena* ejus uxore« származott fiú ker. *Balthazar* névre. Keresztszülők: *Balthazar Ditrich* et *Agnes Zalmari*, Hungari.

1759. dec. 17. »E parentibus *Stephano Takaró*, Hungaro et *Anna* ejus uxore« szül. lány ker. *Mária* névre. »Patrini fuerunt *Dnus Generalis Miques* et *Angela-Maria Vidali*.«

Ez Mikes *harmadik és utolsó keresztapasága*. Komatársra többé nem lehetett a régi, t. i. *Spax Erzsébet*: mert az 1758. sept. 19-én jobblétre szenderült.

1760. jún. 11. »E *Hilia Holinkai* et *Hircna* ejus uxore« szül. fiú ker. *Antonius-Georgius* névre. Keresztszülők: *Georgius Kössch* et *Agnes Satmari*.

1760. júl. 21. »E *Baltasaro Ditrík* et *Johanna* Baptista ejus uxore« szül. fiú ker. *Jacobus* névre. Keresztszülők: *Georgius Stanislas* (Szaniszlay) et *Anna* ejus uxor.

1760. aug. 7. »E *Martino Guruk*, (Giuruk, Györök) et *Paniota* ejus uxore« szül. fiú ker. *David* névre. Keresztszülők: *Georgius Stanislas* et *Maria Covac*.

1761. oct. 28. »E *Paniota* Adrianopolitana et *Martino Gürk* Hungaro« szül. leány ker. *Mária* névre. Keresztszülők: *Ladislav Giuri* (Györy) et *Maria Kovac*.

1761. nov. 29. »E *Baltasaro Ditrík* Hungaro et *Joanna* Bapt. ejus uxore« szül. leány ker. *Anna-Mária* névre. Keresztszüle: *Anna Stanislai*.

1762. mart. 14. *Elias Holincai* Hungarus és neje *Ircne* fia ker. *Jacobus-Filippus* névre. »Patrini fuerunt *Jacobus Charier* et *Agnes Zalmari*.«

Charrières *Jakab, II.* Rákóczi *Ferencz*nek hazánkban az 1710-ik évben oly vitézül harczolt dragonyos-ezredese tehát, íme, még 1762-ben is élt — bizonyára már mint nagyon öreg ember -- Rodostóban. Mert ezen ezredest *Jakab*nak hitták; fia pedig aligha volt, miután Rákóczi végrendeletében csupán leányát említi »*Sarír*«-nek, mint őt nálunk nevezték. Alkalmassint ő vala a »magyarok sírkertjének« 1774-iki francia halottja.

1762. aug. 27. »E *Stephano Horvat* Hungaro et *Constantinac* ejus uxore« szül. fiú ker. *Joseph* névre. Keresztszülők: *Joseph Zalmari* et *Agnes ejusdem mater*.

1763. sept. 9. »E parentibus *Stephano Taccaro* (Takaró) et *Anna* ejus uxore« szül. fiú ker. *Michael* névre. Patrina fuit *Angela-Maria Vidali*.

1764. (A hónap és a nap hiányzik.) »E *Stephano Horvat* Hungaro et *Constantina* uxore« szül. fiú *Georgius-Dominicus* névre kereszteltetik. Keresztszülők: *Stanislaus Valmi* et *Agnes Zalmari*.

1764. júl. 15. Beltrami Ferencz és neje Balemoghli Joannának fia keresztelésénél mint keresztanya szerepel *Agnes Zalmari*.

1768. . . . 14-én (a hónap kimaradt). »E parentibus *Martino Guruk* et *Panajota* uxore» szül. fiú *Antonius* nevet nyer. Keresztszülők: *Balthasar Hotincai* et *Elisabeth Ditrík*.

1769. mart. 16. »E parentibus *Georgio Kiösek* Hungaro et *Angela-Maria Vitali* ejus uxore» szül. fiú (a későbbi francia konzul) *Gregorius* névre kereszteltetik. Keresztszülők: *Marcus Vitali* et *Florentia Vitali*, ejusdem filia.

1769. mart. 25. »Baptisavi infantem natum ex Anthiza Adriano-politana, sed non legitimum. Cui nomen impositum est Theodorus-Josephus. Patrini propter defectum sola supplevit *Elisabetha Ditrík*.«

1770. nov. 13. Egy keresztelésnél, hol az apának csak keresztnéve *Dominicus* (Salzani?) olvasható, s az anya *Mária*, a keresztelt fiú pedig *Joseph*, — keresztszülék valának: *Balthazar Hotincai* et *Elisabeth Ditrík*, Hungari.

1771. mart. 24. »E *Martino Guruk* Hungaro et *Panajota* uxore» szül. fiú ker. *Martinus* névre. Keresztszülők: *Balthazar Hotincai* et *Elisabeth Ditrík*.

Ezeket eddig mind az öreg Don Antonio *Luvári* páter keresztelte meg. Ezután következnek a már a halotti anyakönyvekből ismert hivatali utódnak kereszteltjei; kik közül szintén minden magyar vonatkozást kiírtunk.

1772. nov. 1. *Gabriel Covac* és *Elisabeth Ditrík* mint keresztszülők említettnek.

1773. júl. 20. *Anna-Zsófia* névre kereszteltetik »*Martinus Hungarus* (Giuruk, Györök) et *Maria Panajota*» házaspárnak e hó 18. szül. leánya. Keresztszülők: *Zackmari Andreas* és neje *Mária*.

1774. jan. 10. Ker. *Sakmari Andreasnak* s nejének *Serra Mária-nak* *János* nevű fiok.

1774. apr. 2. Ker. *Georgius-Aloysius* névre *Ditrík Mária-nak* (a néhai *Detrich Boldizsár* leányának) természetes fia. Keresztszülők: *Gabriel Kovac* és neje.

1774. oct. 9. Ker. *Istrán* névre e hó 6-án szül. fia *Sakmari József-nek* és nejének *Ditrík Erzsébet-nek*. (1773-ban keltek egybe.) Keresztszülők: *Sakmari András* és neje *Serra Mária*.

1775. jan. 5. Ker. *Joannes Hotincai* Hungarusnak nejétől *Drinápolyi Panajótától* 1774. dec. 31. szül. fia *Andreas* névre. Keresztszülők: *Andreas Satmari* et *Angela Vitali*.

1776. máj. 15. Ker. *Gabriel Covac* Hungarusnak nejétől *Catharina Commenotól* szül. leánya *Victoria-Mária*. Keresztszülők: *And. Sakmari* et *Maria Sarier*, (Charrières).

1776. aug. 4. Egy örmény gyermek keresztelésénél keresztszülők: *Sakmari András* és *Vidale Angela*.

1776. oct. 13. Ker. *Sakmari József* és *Dilrich Elisabeth* házaspárnak e hó 9-én szül. leányuk *Victoria* névre. Keresztanyja volt *Sakmari Anna*, Andrásnak leánya.

1776. dec. 11. *Hotinkai János*nak és nejeének *Panajótának* nov. 17-én szül. leánya kereszttetetik *Clara* névre. Keresztanyja: *Angela Vidale*.

1777. febr. 1. *Koseki* (Köszeghy) *Gergely* (a még csak 8 éves fiú!) kereszttatyjául iratik be *Valmi Stanislas* leányának.

1777. febr. 17. *Martinus Giuruk* Hungarusnak s nejeének drinápolyi *Mária* Panajótának ker. *Paulus-Aloysius* nevű fiok. Keresztapja: *Sakmari András*.

1777. dec. 18. *Covac Gábornak* és nejeének *Comnena Katarinának* e hó 16-án szül. fiok *Ignác*z névre kereszttetett.

1778. mart. 5. *Kutasi István* Pungarusnak és nejeének *Horvat Magdalénának* febr. 26. szül. fiok *István* névre kereszttetetik.

1778. nov. 10. Ker. *Theresia* névre *Hatinkai János* magyarnek és feleségének drinápolyi Panajótának leánya.

1780. mart. 14. *Sakmari András*nak s nejeének *Mirkovic Victoriának* e hó 10. szül. fiok *János-Lajos* nevet nyer.

1780. apr. 12. *Kutasy István* magyarnek és hitvese *Horvat Magdolnának* e hó 10. szül. fiok *György* névre kereszttetetik.

1781. jan. 21. *Covac Gábor* és *Comnen Catharina* házaspárnak fia *József-Mihály* névre ker.

1783. febr. 27. Ker. *Ignatius-Hieronimus* névre Erzerumi Kazas Kivorknak s nejeének *Horvat Magdalénának* (azelőtt *Kutasy Istvánnak*) fiok.

1783. oct. 6. Ker. *Gergely* névre ugyanezen szülők fia.

1784. oct. 31. Ker. *Elisabeth-Maria* névre *Covaci Gábornak* s nejeének *Catarinának* leánya. Keresztanyja volt: *Sakmari Victoria*, szül. *Mirkovic*.

1785. jún. 9. Ker. *János-Gergely* névre Erzerumi Cazas Kivork és *Horvat Magdolna* fiok, ki május 31-én született.

1787. mart. 25. Ker. *Maria-Lucia* névre Erzerumi Cazas Kivork és *Horvat Magdolna* leányuk. Keresztszülők az anyai nagypapa és nagymama: *Stephanus Horváth* et *Constantina*, ejus uxor.

1787. apr. 1. Ker. *György* névre *Covacs Gábor* és *Comnen Katalinnak* fiok, ki mart. 30-án született.

1789. apr. 26. Ker. *György-József* névre Erzerumi Cazas Kivorknak s nejeének *Horvat Magdalénának* fia.

1790. júl. 24. Kereszttetetik *Anna-Christina* névre *Covac Gábor* s *Comnen Katalin* leánya. Keresztanyja: *Christina Terrasson*, nata *Kecsek*, (Köszeghy).

1791. mart. 4. Grimaldi fiának keresztapjával beiratik *Gregorius Küsscky*, kit a keresztségnél helyettesített egy más magyar: *Andreas Hatinkai*.

1791. oct. 31. Ker. *Theresia* névre Terrasson András francziának nejétől *Küsscky Christinától* szül. leánya.

1792. mart. 10. *Sakmari Victoria*, szül. Mirkovic, mint keresztanya iratik be Nicoli Lambrinuthi fiának.

1793. mart. 24. Erzerumi Cazos Kivork és *Horvat Magdolna* leánya, *Mária* kereszteltetik.

1794. nov. 19. Kereszteltetik *Küssceki Gergelynek* és nejének *Vitale Veronicának* újszülött leánykája, *Christina-Cecilia* névre.¹⁾ Keresztszülők: Andreas Terrasson és Angela Vidale.

1795. jan. 4. *Küssceki Gergely* s Dna *Maria Perin* mint kereszt-szülők szerepelnek.

1796. apr. 8. Ker. *Piüschülzj* (Pelsücy? Püspöky?) *György*²⁾ és *Horvath Magdolna* házastársak fia, *Antal* névre.

1796. sept. 5. Ker. *József-Antal* névre *Küssckj Gergelynek* s nejének *Vitale Veronicának* jún. 14-én szül. fiok: Keresztszülői voltak: Joseph Belchome Drinápolyból és *Angela Küssck*,

1797. sept. 9. Andreas et Clara *Chatincái* mint kereszt-szülők szerepelnek.

1797. sept. 29. Dna *Veronica Küssck* keresztanya.

1798. júl. 14. Ker. Mlgos *Küssceki Gergely* úrnak s nejének *Vitale Veronica* asszonyak fia *György*.

1798. dec. 11. Ker. Mlgos *Lusin* francia úrnak hitvesétől *Anna Ghiuruk* rodostói illetőségű nőtől szül. leánya, *Mária Nicoletta* névre. Keresztszülei: *Gabriel Covagi* (Kovács) et *Angela Küssck*.

1799. dec. 23. *Theresia Catincái* mint keresztanya szerepel.

1800. febr. 17. Mint kereszt-szülők szerepelnek együtt: Ilrmus Dnus Andr. Steph. Terrasson, drinápolyi angol s német konzul úr és *Catinco Covaci de Scio*.

1800. oct. 21. Mlgos *Küssckj Gergely* nagy-britanniai és orosz konzul úrnak s nejének *Vitalis Veronicának* fiok ker. *Ferencz-Márkus* névre.

1801. jún. 2. *Covaci György* és neje *Catarina*, vulgo *Catinco*, mint kereszt-szülők jegyezték be.

1802. máj. 10. Ugyanazok ismét kereszt-szülők.

1803. mart. 12. Ker. *Christina-Elisabeth* névre *Küssckj Gergely* britt, orosz és ragusai ágens úrnak s nejének *Vitalis Veronicának* leánykája. Keresztanya: *Angela Küssck*.

¹⁾ Ez volt a Rodostóba érkezünk előtt csak kevéssel, 94 éves korában meghalt *Kösszeghy Czeczülia*, az utolsó magyar ott.

²⁾ Horváth Magdolnának ez már harmadik férje volt.

1805. jan. 19. *Kessek Gergely* britt konzulnak s nejének *Vitalis Veronicának* leánykája *Mária-Therézia* nevet nyer. Keresztanyja a saját 11 éves testvérkéje: *Cecilia Kesseg* vala.

1805. júl. 16. Dna *Clara Catincai* mint keresztanya szerepel.

1806. sept. 10. Ker. *Mihály* névre aleppói *Gilbra* úrnak nejétől rodostói *Clara Katincai*-tól szül. fia.

1806. oct. 30. Kereszteltetik *Erzsébet* névre rodostói *Covaci Józsefnek* s nejének konstantinápolyi örmény *Veronicának* e hó 13-án született leányuk.

1807. febr. 19. Ker. Mlgos *Kessek Gergely* britt konzulnak s hitvesének *Vitali Veronicának* leánygyermeké, *Angela-Theresia* névre.

1808. febr. 10. Ker. *Mária-Theresia* névre *Covaci Józsefnek* s nejének *Veronicának* leánykája.

1808. mart 14. *Veronica Vitalis-Kesseg* mint keresztzüle szerepel együtt Jontom József orosz tanácsos- és főtölmácssal.

1808. júl. 15. Aleppói *Gilbra* úrnak s nejének rodostói *Catincai Klárának* leánygyermekük ker. *Constantia-Rosalia* névre.

1809. febr. 22. Ker. *Agatha-Catharina* nevű leánya a britt és orosz konzul *Kesseg Gergelynek* s nejének *Vitali Veronicának*. Keresztanya: *Angela Kesseg*.

1809. sept. 9. *Cecilia Kesseg* mint keresztanya szerepel.

1810. sept. 12. *Marcus* névre keresztelik *Covaci József* és neje az örmény *Veronica* fiúgyermekét.

1810. oct. 9. A páduai dt. *Caponi Sándor* fiát keresztelik *György* névre. »Compter fuit Dnus *Georgius, Dni Gregorii Kesseg filius.*»

1811. mart. 4. Ker. *Mihály* névre aleppói *Gilbra* kereskedőnek s hitestársának rodostói *Katincai Klárának* fiúgyermekét.

1811. jún. 2. *Anna-Theresia* névre ker. Mlgos *Kesegi Gergely* francia konzul úr s neje *Vitali Veronica* leánygyermekét. Keresztanya: *Cecilia Kesseg*.

1813. febr. 1. Aleppói *Gilbrának* hitvesétől *Clara Catincai* aszszonytól szül. *Antal* fia kereszteltetik.

1813. máj. 8. *Kesegi Gergely* francia konzul- s neje *Vitali Veronicának* *Felix* nevű fiok ker. Keresztzülök a kisednek testvérei: *Kesseg József* és *Cecilia*.¹⁾

1816. aug. 5. Aleppói *Gilbra* s *Catincai Klára* házaspárnak *József-Mihály* nevű fiát keresztelik.

¹⁾ Egy — nem tudni mi okból — idecsatolt confirmationális jegyzék szerint, mely 1782-ben kelt, *Kesseg Gergely* a *György* fiának, — *Katincai András* a *János* fiának, *Szatmari Anna* pedig *Szatmari András* és *Serra Mária* leányának iratik, az anyakönyvi föntebbi adatokkal megegyezőleg.

1816. sept. 8. Aleppói Naum Saïh Chodgiának ¹⁾ nejétől *Kessegli Ceciliától* szül. leánygyermekét keresztelik *Mária-Helén* névre.²⁾

1818. aug. 12. Aleppói Naum Saïhnek és feleségének *Kessegli Ceciliának* leányát ker. *Veronica* névre. Keresztanya a kisdéd nagyanja: *Kessegli Veronica*.

1818. dec. 10. Aleppói Gilbra és *Katincai Klára* házaspárnak *Franciscus-Felix-Andreas* nevű fiok ker.

1821. mart. 9. Ugyanezeknek *Georgius-Stanislaus* nevű fiok ker.

1821. mart. 9. Alappói Naumnak és *Kessegli Ceciliának* febr. 24. szül. lányuk *Katalin-Terézia* ker. Keresztanya: Terrassonné *Kössegli Christina*.

1822. máj. 6. *Kiösseki Marcus* és *Kiösseki Veronica* mint kereszt-szülők szerepelnek.

1823. máj. 14. *Kössegli György* és *Christina* kereszt-szülők.

1826. jan. 6. *Kössegli József* mint keresztapa szerepel örmény szülők gyermekének keresztelésénél.

1827. mart. 21. Aleppói Naum Saïh Chogianak nejétől *Kiössegli Ceciliától* szül. fia *Gregorius-Seraphinus* névet nyer. Kereszt-szülői: *Kössegli György* és hitvestársa *Terésia Vinelli*.

1827. oct. 16. *Chorvath József* és *Kössegli Christina* házastársaknak fia *György* névre kereszteltetik.

1827. dec. 22. Mígos *Kössegli József* úrnak, német birodalmi és sardiniai konzulnak s nejének *Ancira* örmény *Máriának* leánygyermeké *Theresia* névre kereszteltetik. Keresztanya: *Kössegli Cecília*.

1829. máj. 6. *Kessegli József* német és szárd konzulnak s (második) nejének *Catarina Riccinának* *Gergely* nevű fia ker. Kereszt-szülők: *Veronica* et *Marcus Kiossegh*.

1829. máj. 13. Naum Saïh Chogia és *Kessegli Cecília* házaspárnak *Alexius-Constantinus* nevű fiok ker.

1830. máj. 1. *Chorvath József* és *Kessegli Christina* ker. lányukat *Maria-Josephina* névre.

1831. dec. 8. Naum Saïh Chogia és *Kessegli Cecília* ker. fiukat *György-Rochust*.³⁾

1832. dec. 24. *Kiössegli József* és *Mária* mint kereszt-szülők szerepelnek.

¹⁾ Naum Saïh ép úgy, mint aleppói Gilbra, kikeresztelkedett *arabs* volt. Kössegly Czecziliával 1814—15-ben kelhetett egybe.

²⁾ Mostani konzulunknak, *Aslan Péternek* édesanyja volt e *Helén*.

³⁾ Ez a most Konstantinápolyban élő *Dr. Georges Saïh bej* török ezredes, kiről alább.

1834. apr. 4. *Kesseggh Veronica* keresztanya.

1834. oct. 18. Naum Sa'ih Chogia és *Kesseggh Cecilia* fiukat kereszteltetik *Constantin* névre.¹⁾ Keresztszülők: *Kessegghy József* konzul és neje.

1835. apr. 30. Dr. Riccardi Pál és hitestársa *Kesseggh Krisztina* ker. fiukat *Felix* névre. Keresztszülők: *Kesseggh József* és neje.

1835. oct. 20. Ker. *Kesseggh József* konzulnak és nejének *Máriá*-nak *Gergely* nevű fiok. Keresztanyja: *Kösseggh Cecilia*.

1836. nov. 4. *Kesseggh József* konzul és hitvese *Mária* fiokat ker. *Petrus-Kazimirus* névre.

1836. nov. 4. Kereszteltetik *Aslan György* és *Naum Sa'ih Helén* házastársaknak *Péter* nevű fiok.²⁾ Keresztanyja volt az anyai nagyanya: *Kesseggh Cecilia*.

1836. dec. 17. Toscanai Dr. Riccardi Pál és neje *Kesseggh Krisztina* fiukat *Pál* névre kereszteltetik. Keresztszülők: *Chorvath György* és *Chorvath Jozefina*. (Az újszülöttnek mostoha-testvérei).

1839. sept. 4. Gilbra Antal és *Klara Katincai* mint keresztszülők szerepelnek.

1846. mart. 19. Thomas Gazzolo és *Klara Katincai* Rodostiensis, keresztszülők.

Ez az utolsó magyar név az 1848-ik év végeig vezetett keresztelési régi anyakönyvekben. Az ezekből közölt föntebbi bőséges adatok nemzedékről nemzedékre, ízről ízre elének tárják a Rodostóba települt bujdosóknak s származékaiknak családi és rokonulási, szóval genealogiai viszonyait, — sőt közülök többeknek hivatalos állásuk, foglalkozásuk és társadalmi összeköttetések tekintetében is becses adalékokat nyújtanak.

Mi mind e viszonyok bővebb fejtegetésébe bocsátkozni ezúttal nem szándékozunk. Egyre-másra már kísérő jegyzeteinkben figyelmeztettük rövideden az olvasót. Tartozunk azonban még azzal, hogy mind a három rendű matriculákban előforduló némely nevezetesebb egyénekre és családokra nézve néhány történelmi vagy egyéb igazoló felvilágosítással szolgáljunk. Kezdjük mindjárt *Mikes Kelemennel*.

¹⁾ E *Constantin* jelenleg török őrnagy a haditengerészetnél.

²⁾ A jelenlegi osztrák-magyar konzul Rodostón.

Az irodalomtörténetünkben »Törökországi Leveli« s egyéb műveivel — de különösen ezekkel — halhatatlan névre érdemesült Mikes elhúnytának éve eddigelé nem volt tisztába hozva. Az lőn csupán ismeretessé Kubinyi-Ipolyi-Henszelmanék Rodostóban megfordúlta óta, hogy *pestisben halt meg, 1762-ben*; mely évszámot támogatni látszott Mikes »*Leveli*« 1794-iki, első kiadójának *Kulesár Istvánnak* az »Előszó«-ban tett azon

MIKES KELEMEN.

(1711-ik évi kép után.)

állítására is, hogy Mikés Kelemen »halála után, 1762-ben az egész (rodostói) bujdosó társaság feloszlott.« Honnan meríthette Kulesár ezen állítását, s mi annak voltaképi értelme? — majd alább kifejtsük; most csak az évszám összevágása végett idéztük.

Pedig éppen ez az évszám a hibás: nemannyira a bujdosó társaság »feloszlásának«, hanem Mikés halálának idejére nézve. Ugyanis, mint most már — a haldokló Mikesnek az utolsó szentségeket föladott és őt eltemetett rodostói plébánosnak

Don Antonio Luvarinak az ottani halotti-könyvbe iktatott, általunk m. 1888. évi oct. 7-én sajátkezüleg a legnagyobb figyelemmel lemásolt és föntebb betűhíven közölt hivatalos bejegyzésből — minden kétséget kizáróan tudjuk: Rákóczinak kedvelt főkamarása, hív bujdosótársa, a rodostóiaktól közönségesen »Generális« czímmel tisztelt Zágoni Mikes Kelemen az 1761-ik év octóber hó 2-án halt meg, csakugyan keleti pestisben. Sőt Luvari páter gondos följegyzése még a betegség folyamával is megismertet bennünket, írván, hogy a rettenetes ragadvány september 29-én támadta meg a 70 éven túl lévő férfit, s mintán előbb érzékeitől és így eszméletétől megfosztá: negyednapon váltotta őt meg szenvedéseitől a halál.

Luvarinak e matriculáris bejegyzését Ipolyiék is látták ugyan 1862-ben: azonban, mint kitűnik, igen sietve, fölületesen nézték meg és hibásan másolták le az évszámot. A XVII. és XVIII-ik század palaeographiájában jártas történetbúvárok előtt ismeretes az arabs számjegyű 1-esnek akkor divott — igen gyakorta használt — fölülről és alól is kampósan cifrázott, stülizált alakja, melynek felső gajmója előre és lefelé, az alsó pedig hátra és fölfelé hajlik, úgy, hogy könnyen a mostani, fordított S forma 2-esnek nézhetné az ember. Csak-hogy akkor másféle kettest írtak, a nyomtatotthoz hasonló. Különben, hogy az 1-es más számmal összetéveszthető ne legyen: fölraktak rá egy pontot; legalább gondos író ezt el nem hagyta soha. Így tön Luvari is: az 1761. évszámmal ilyen, alúl-föflül gajmós egyeseket írt, *de ez esetben is világosan láthatólag fölrakta reájok, nevezetesen a hátulsó 1-esre is, a pontot.* (Ezt nemcsak magam figyeltem meg azonnal: hanem társaimmal, Bárczayval és dr. Kunos Ignáczzal is constatáltattam.) Nos, hát ezt a XVIII-ik századi cifrázott, kampós egyest nézték az ezen század palaeographicus sajtáságait nem nagyon ismerő honfitársaink 1862-ben kettesnek, és úgy másolták hibásan Mikes halálának évül az 1762-öt, 1761 helyett.

Hogy pedig ez a dolog valósággal így van és más-képen nem is lehet: már maga a halotti-anyakönyv *bejegyzéseinek sorrendje* meggyőzőleg bizonyítja. Nevezetesen, Mikes előtt 1761-ben a magyarok közül meghaltak: május 5-én *Erdélyi*

Simon, és közvetlenül előtte s ugyancsak pestisben, *sept. 29-én Szathmáry Antal*, — a kinek halotti iktatványára vonatkozik a Mikesében lévő »*pariter*« (hasonlóképen, épen úgy) szócska. A Mikes Kelemenről szóló bejegyzést is *sept. 29-ével* kezdi: de folytatásából világos, hogy *oct. 2-án*, vagy még e nap után írta be Luvári. Ez után következik az 1761-ik év utolsó s az 1762-ik év téli és tavaszi hónapjaiban történt — bennünket magyarokúl nem érdeklő — több rendbeli halálesetek bejegyzése; sőt utóbb két magyar bujdosóé is: az *1762. jún. 6-án* elhalt Kállai Kovács Mihályé, és az *1762. sept. 22-én* ezt sírba követett Detrich Boldizsáré. Kérdjük: hogyan kerülhettek volna a szoros idő- és sorrendet tartó matriculábau e bejegyzések *elő a sept. 29-én* elhunyt Szathmáryé és az *oct. 2-án* elhunyt Mikesé, hogyha ezen férfiak nem 1761, hanem 1762. *sept. 29-én*, illetőleg *oct. 2-án* haláloztak volna el?!

Mind a kérdéses számnak, úgymint az 1-esnek akkori alakjából s a fölötté jól kivéhető pontból, — mind pedig a bejegyzések idő- és sorrendjéből világos tehát, hogy Mikes Kelemen halálának valódi éve és napja *1761. octóber 2-ika*. Ha semmi egyébét ki nem deríthettek volna rodostói kutatásaink ennél az évről, már akkor is meg volna jutalmazva úti fáradozásunk!

A mi már Mikes »*generálisi*« czímét illeti: ahhoz ő — a ki soha katonai ranggal nem bírt — véleményünk szerint talán így jutott. A török birodalomban a fényes porta védnöksége alatt élő összes magyar bujdosók főnökévé, »*basbug*«-jává, Rákóczi József herczeg, a szultán által athnáméval elismert erdélyi fejedelem elhunytával, tehát 1738 vége felé a porta Generális Gróf Csáky Mihályt, II. Rákóczi Ferencz fejedelem altábornagyát nevezte ki. Csáky e hivatalt haláláig, szóval teljes tizenkilenc évig viselé. Minthogy pedig Csáky tábornok vala: a főnöksége alatt eltelt hosszú idő, csaknem két évtized folyamán a törökországi s különösen a rodostói lakosság megszokta a bujdosó magyarok *basbugját generálisnak* nevezni, s e minőséget a főnöki hivatallal azonosította. Így történhetett aztán, hogy midőn gr. Csáky elhunytá után, 1757. decemberben a porta b. Zay Zsigmondot, majd ennek alig tíz havi főnökségében

bekövetkezett elhaltával Mikes Kelemen nevezé ki basbuggá és pedig a néhai Csáky tábornokéval egyenlő hatáskörrel: a lakosság e két utóbbi bujdosó főnököt — s azelőtti másodfőnököket — is a megszokott generáliszi címmeel illeti vala. A basbug hatalmi köre a bujdosók fölött feyelmi tekintethen ugyan olyan volt, valamint a tábornoké hadai fölött. Így lón Mikes Kelemen mint másodfőnök és utóbb mint basbug »generálissá«; aminthogy maig meglévő rodostói peccétnyomójára maga is a »Général Miqués« nevet véseté.

A keresztelési-könyvből láttuk, hogy Mikes Rodostóban háromszor szerepelt mint keresztapa; és pedig kétszer egy »Elisabeth Spax« nevű magyar úrnő, »Domina Hungara« volt keresztzszüle-társa. Ki vala ez a nő? Mikes egypárszor említi leveleiben, hogy nem férjes magyar hölgy (az úri rendből) Rodostón az ő javabeli férfikorában, az 1725-ik év előtt, csak a kis Kőszeghy Zsuzsika leány, meg két »özvegyasszony« volt. Ez utóbbiakat ugyan még nem nevezi; de nem nehéz kitalálni, hogy ezek egyike az általa többször említett »Kajdacsiné« vagy »öbesterné«, azaz Kajdacsy Péter ezredes özvegye, a gr. Beresényi Miklósné szül. gr. Csáky Krisztina első udvarhölgye vala; a második úr özvegyasszonynak gyanítjuk mi e »Spax« Erzsébetet, szintén Beresényine udvarhölgyét. E nőnek ugyanis férje nem említettik,¹⁾ csupán egy Ágnes nevű fogadott leánya, ki 1742-ben Szathmáry Istvánhoz ment feleségül s fia Boldizsár-József által a rodostói előkelő Szathmáry-ivadékok törzsanyjává lón. Visszatérve a mindig csak úri rendű lakodalmak és keresztelők alkalmával tanú- s illetőleg komasszonyként szereplő Spax Erzsébethez: alig lehet kétség benne, hogy ennek nevét a magyar nevek helyes írásával és helyes kiejtésével rettenetes hadi lábón álló Luvari elferdítve írja. Láttuk, mivé tudták torzítani s hányféle csodálatos alakban írják ő és olasz pap hivatali utódai pl. a *Katinkay, Kőszeghy, Kovács,*

1) Rákóczi József hagyományoz ugyan végrendeletében »Monsieur Spacz«-nak 200 piastert: de, hogy ez volt volna a Spax-né férje? semmi adat nem bizonyítja. S ha netalán mégis az volt: a bujdosóknak Rodostóba visszatértök előtt kellett e férfúnak elhálnia, miután itteni életének s elhúnytának nincs semmi nyoma.

Győrök stb. neveket! Valahány bejegyzés: csaknem annyiféle ortographia, — a mit mindenütt betűhíven visszaadni igyekeztünk. Erzsébet asszony nevét ugyan Luvari, nála szokatlan következetességgel, mindig »Spax«-nak írja: kérdés azonban: micsoda magyar névből alkotta ő ezt a különös hangzású nevet? Határozottan állítani nem merjük: de sejtelmünk azt súgja, hogy e név eredetileg a *Paksy*, *Paxy*, *de Pax*: régi magyar nemes családnév lehetett, — s ebből csinált az olasz páter Spax-ot.

Most térjünk át a házassági-anyakönyv legelső (1740-iki) bejegyzésében Spax Erzsébettel együtt tanúként s a keresztelési-anyakönyvben 1741. júl. 16-án Kőszeghy János, György nevű fiának keresztelésénél szintén Spax Erzsébettel kereszt-züleként szereplő, — a megholtak matriculájába pedig már 1742-ben halottul beiktatott *Pázmándy Péter* ezredesre.

A rodostói bujdosó-telepnek ez előkelő nemes családból származott és magas katonai rangot viselt tagjáról eddig alig volt némi tudomásunk. *Pázmándy Péter* — mint családi irományainkból kikutattam, — *Thököly Imre* fejedelem 1683–1685. évekbeli buzgó híveinek, hadi-főtisztjeinek: a Komárom- és Fehér-vármegyében nagybirtokos, később *Pázmándy Gergely*nek számos fiai egyike vala. *Gergely* úr (e sorok írójának is egyenes őse) a Rákóczi-háború idejében, már mint előregedett ember, nyugton üle győri cürüájában: azonban fiai közül a legképzettebb és legdélcegebbet már serdülő legényke korában elküldé Rákóczi fejedelem udvarába, hol Péter úrfi mint nemes-apród szolgálta.¹⁾ 1711-ben ő is követte fejedelmi urát a számkivetésbe, nevezetesen Franciaországba, s itt a fiatal Bercsényi és annyi más előkelő magyar nemes ifjú példájára a francia huszárezredek egyikében — ú. l., mint dunántúli fi, a Salamonfai *Ráttky György*ében — tiszti rangot vállalt. Elkíséré-e fejedelmét 1717-ben Törökországba? vagy csak

¹⁾ *Fogarassy István* udv. »főmnyaadó« Sáros-Patakról 1709. aug. 3. Körössy György főkamaráshoz Munkácsra intézett s az udvariak ruhaposztóit és egyéb felszerelési czikkeit sürgető levelében említi: »Kérem Kgldet, *Pázmándynak* a posztóját küldje meg, akár zöldet, akár kéket, vagy sahéjszint«. (Eredeli az orsz. ltárban: Rákóczi-lymbus.)

1736-ban jött el ide — már mint francia törzstiszt — Rákóczi József herceggel? nincs reá adatunk. Annyi bizonyos, hogy József hercegnek Máriássy Ádám tábornok által az Al-Dunánál szervezett hadsapataiban Pázmándy Péter huszárezredes volt s a hadjáratban részt vön.

Mikes 1738. oct. 14. Oroszcsukból (Ruscuk) kelt levelében említi: »Ezen hónapnak 6-ik napján mind hajóra ülének a *hajdosó urak*, úgymint: Csáky úr, Zay úrfi, Ilosvay, Pápay (János), Dásztí (D'Asti) — ez olasz, — *Pázmány* uraimék, és magam.« Rákóczi József is végrendeletében elősorolván az egyes híveinek szánt legátumokat, mindjárt a Mikesnek és Damofilinak rendelt hagyatékok után így rendelkezik: »Item, nous légons et laissons á *Monsieur Pasmány, un de nos gentils-hommes, deux cent piastres.*«

Ez a mindkét helyen említett »*Pázmány*« pedig senki más, mint a mi ezredesünk, *Pázmándy Péter*. Ugyanis e rokonságú két családnévét még ma is gyakran összezavarják, s annál inkább, mivelhogy mindkét nemes család ugyanegy vármegyében (Komárom) honos és birtokos, s még hozzá mindkettő ugyanegy vallásfelekezethez tartozik, t. i. református. Péterünk ugyan, — mint a rodostói halotti bejegyzésből következtethető — katolizált, és pedig valószínűen, ép úgy, miként Ilosvay János, Franciaországban, mint a melynek hadseregében protestáns ember magasabb tisztí rangra akkoriban még nem igen vergődhetik vala. Az anyakönyvek tanúsága szerint 1740-ben Pázmándy is Rodostón telepedett le és ott fejezte be életét 1742. aug. 5-én, nőtelenül.¹⁾

Érdekes egyéniség az ezen matriculákban oly sokat emlegetett *Ditrich*, igazabban *Detrich Boldizsár* is, a ki a Liptó vármegyei régi nemes *Benedekfalvi Detrich-családból* származott. Ámbár az anyakönyvek — talán egyszeri kivétellel, a mikor *Detrich* áll — mindig »*Ditrich*«-et vagy »*Ditrik*«-et írának: de a *Boldizsár* keresztnév helyes nyomra vezet bennün-

¹⁾ Nővérétől *Pázmándy Évától* s ennek férjétől *Sághfalvi Sándor Ferencz* kurucz huszárezredestől származik le e sorok írója. (Mit az említett családi irományok provenientiája tekintetéből vélttem indokoltnak érinteni.)

ket. Mert szolgált ugyan II. Rákóczi Ferencz hadseregében, úgymint az udvari ezredek között, egy »*Ditrich*« nevű német ezredes is, a ki urát Lengyelországba szintén követé: azouban ezt nem Boldizsárnak, hanem »*Hans-Jakob*«-nak nevezték, — a minthogy a magyarok rendszeren »*Hancz Jakab*«-nak hívták őt, nem Ditrichnek, és ezredét a »*Hancz Jakab regimentje*«-nek. Ez tehát nem volt, nem lehetett a Rodostóba került s az ottani anyakönyvekben mindenkor »*Hungarus*«-nak jelzett »*Balthasar Ditrich*«. Föl is találjuk a kit keresünk, az igazi »*Ditrich*« Boldizsárt, a Rákóczi Ferencz udv. nemes testőrségének fiatal lovagjai közt szolgált *Benedekfalvi Detrich Boldizsár* személyében, e testőrség (az »Isteni Gondviselés«-ről nevezett lovagrend) irományaiiban, a vörösvári Rákóczi-levéltárban. Az ifjú a híres ónodi országgyűlés *statutum*a alatt vétette föl magát a »Nemes Compáúia«-ba, vagy »Nemesi Társaság«-ba, — mint ezen élite-csapatot köznyelven nevezik vala. Megvan az eredeti ajánlólevél s illetőleg a bemutatott ifjú: Benedekfalvi Detrich Boldizsár »törzsgyökerez igaz nemességéről« és feddhetetlen jó erkölcsű viseletéről az előnt formula-szerint kiállított hivatalos bizonyítvány ma is; kelt az ónodi országgyűlési táboron, 1707. június 6-án. Sajátkezűleg aláírták s szokott pecséteikkel megerősítették *Lehoczky Imre* liptai alispán, *Okolicsányi Gáspár* liptai főjegyző, továbbá *Szent-Iványi Farkas*, *Szmrecsányi István*, *Máttyásorszky György* és *Okolicsányi László* liptai nemesek, az utóbbi egyszersmind árvai orsz. harminczados. Erre Boldizsár úrri a nemes testőrségbe fölvétetett; jelen volt a strázniczai, trencsényi s romhányi ütközetekben, és mindvégig a gárdában szolgálván, kibujdosott ezzel 1711-ben Lengyelországba. Mikor aztán 1712-ben Rákóczi ajánlatára ennek testőreit II. Ágost király szolgálatába vevé és egész 1715-ig mint külön magyar testőr-osztályt maga mellett tartotta: Detrich Boldizsár is ott szolgált a lengyel-szász udvarnál Varsóban, Drezdában, Mikó Ádámmal és többi bajtársaival, — s hihetően Bercsényivel és a lengyelországi kurucz bujdosókkal jöve 1716-ban a török birodalomba, mikor a szultán a magyar emigratiót meghívta.

Detrich — a ki 1707-ben 17-18 éves lehetett — ekkor, 1716-17-ben még virágzó fiatal férfi volt. A mint is. midőn

1740-ben végképen Rodostóba telepedett: első gondja vala megnősülni, még ezen év dec. 8-án oltárhoz vezetvén egy *Judith*, másként *Juliána* nevű magyar nőt, — kivel aztán számos gyermeket nemzett. Lakodalmi násznagyául régi bajtársát, *Pázmándy Péter* ezredest és nászasszonyául *Spax* (Paxy?) Erzsébet úrnőt kérte föl. *Judith* 1756-ban elhalván, a már koros *Detrich* másodsor nősült: *Johanna Baptista* nevű feleséget vőn, kitől szintén két gyermeke született.

Detrich Boldizsár egy évvel élte túl *Mikest*; 1762. sept. 22-én hala meg, kínos kórbán. Ha most már áll *Kulesárnak* azon adata (a mint is a feloszlásra nézve szó szerint nem áll), hogy a rodostói bujdosók társasága »1762-ben oszlott fel«: ¹⁾ úgy ez nem közvetlenül a *Mikes*, hanem *Detrich halála után* történt, amaz még 1761. ősszel halván el. Vagy nevezett ki a porta *Mikes* elhúnyta után még basbugot, vagy nem; ha nevezett — s mi úgy véljük: igen, — nem lehetett más, mint *Benedekfalvi Detrich Boldizsár*, az *Mikes*éhez hasonló előkelő nemes családból származott tiszteletreméltó öreg bujdosó. A mint *Csákyra* következék *Zay*, és *Zayra* *Mikes*: ép oly természetes, hogy *Mikesre Detrichnek* kellett következnie, s a bujdosó-társaság »1762-ben« csak ennek halálával »oszlott fel«. Mi tehát a bujdosók utolsó basbugjának *Detrichet* tartjuk.

Ha pedig a porta nem nevezett volna ki *Mikes* halála után többé magyar főnököt: úgy ennek oka csakis a bujdosók (már mint magok a *beköltözöttek* s nem *utódaik*) immár esekélyre leolvadt számában rejthetett. De azért, akár *Mikest*, akár *Detrichet* tartjuk az utolsó basbugnak: a rodostói bujdosó telep, — mint az anyakönyvek bőv adatai mutatják, — épen nem »oszlott fel«, sőt még hosszú ideig virágzott az utódokban is. A »feloszlás« alatt szerintünk azt kell érteni, hogy a porta az utolsó basbug halála után megszüntette az addig élvezett tahi — havi rendes tartáspénz — utalványo-

1) Ezen adatot *Kulesár* vagy b. *Tóth Ferencz* tbktól, vagy — a mi hihetőbb, — az öreg *Horváth Istvánt* Rodostóban az 1780-as évek elején meglátogatott s azután 1786-ban Bécsben megfordult *Mészáros* nevű szőlőnoki embertől hallotta, a kiről még alább szólandunk.

zását; azonban a még életben levő bujdosókat a rodostói Rákóczi-házak s birtokok használatában, — hogy ezek jövedelmeiből éljenek, — továbbra is meghagyta. A rodostói hagyományok és tényleges birtokállapotok legalább ezt bizonyítják.

A miket itt Detrichről mondottunk: azok megmagyarázzák Mikes Kelemen legutolsó (1758. dec. 20-iki) levelének eme szavait: »Mert azt jó megtudni, hogy a kik *ebben az országban az örey Rákóczival jöttünk*: azok közül csak én maradtam; hanem a kik most velem vannak, azok újak.« Ez szó szerint, vagyis úgy értendő, hogy ő azok közül maradt legutolsóinak, a kik Rákóczival, *tehát Franciaországból* jöttek a török birodalomba; mert a Mikest túlélt Detrich is még 1711-ben bujdosott ki Magyarországból, ép úgy, mint Mikes, — csak hogy Detrich nem Rákóczival: hanem egy évvel még előbb, Beresényivel érkezett — lengyel földről — Törökországba. Különben ép oly régi emigráns. Mikesből vett iménti idézetünk utolsó szavai pedig a Rákóczi-József idejében hazúlról kiszivárgott újabb bujdosó-rajta vonatkoznak; ilyenek lehettek pl. *Szathmáry István, Kabinkágy Illyés, Győrök Márton, György László* és más ifjabbak.

Ezek után emlékezzünk meg a Mikes Kelemen örökszép-ségű leveleivel halhatatlanná tett *Köszeghy Zsuzsika* családjáról, az anyakönyvekben gyakorta emlegetett és Rodostón oly sokáig, egész a legújabb időkig virágozott *Köszeghyekről*.

Ily nevű nemes család hazánkban több van. Az, melyből a Rodostóba szakadtak származának, a — mint látszik, — eredetileg nógrádi illetőségű, vagy az ottani füleki vár helyőrségében alkalmazva volt és ott kiválóbb érdemeket szerzett *Köszeghy György* által alapítottatott. E György, ki 1640–1711. közt élt, az armálisban csak általánosságban hangsúlyozott, a közügyek terén tanusított érdemeiért tüntettetett ki I. Lipót királytól az 1678. február 1-én Német-Újhelyen kelt czímereslevéllel Magyarország nemeseinek sorába emeltetvén, tőle és első nejétől Karánsebesi Bobik N. asszonytól született (de név szerint elő nem sorolt) és születendő mindkét nemű törvényes utódajával. A számára adományozott czímer: a paizs kék meze-

jében, sziklabérez ormán, kiterjesztett szárnyú pelikán-madár ül, s csőrével fölszakgatott kebléből saját vérével táplálja fiait. A sisak koronájából két sas-szárny emelkedik ki, melyek közt hegyével fölfelé irányzott nyilvessző áll.

A nemeslevélre Lossonczy Gyürky Pál — a későbbi kurucz generális, — ekkor Nógrádmegye hites jegyzője nevével s írásával rá van vezetve, hogy az adományozott nemesség e vármegyének a füleki várban az 1678-ik év július 4-ikén tartott közgyűlésén hirdettetett ki.¹⁾ A kihirdetés azonban utóbb több megyében is, nevezetesen *Unghban*, hasonlókép megtörtént.

A füleki kihirdetésből, Kőszeghy György utóbbi viszonyai-
val kapcsolatban azt következtetjük, hogy a nemesi rangra emelést ő vagy idősb gr. Bercsényi Miklós akkor bányavidéki tábornok, vagy Homonnai gr. Drugeth Zsigmond ajánlatának, fölterjesztésének köszönheté. Ugyanis K. Györgyöt utóbb e hatalmas főurak és családjaik szolgálatában találjuk folytonosan, törhetetlen hűséggel, mind haláláig. És pedig urainak teljes bizalmát bírva, udvarukban előkelő tiszti állásokat töltött be. Kőszeghy Györgyöt, mint az őri és terjedelmű unghvári uradalom tiszttartóját, a Drugethek házában kihaltával (1691.), az uradalomnak nejje — gr. Drugeth Krisztina — révén új tulajdonosa ifjabb gr. Bercsényi Miklós a birtokkal vette át. K. György, mint özvegy, ú. l. itt ismerte meg és vezette oltárhoz második nejét, *Nagy-Iday Zsuzsánát*, Máramaros-megyei törzsökös nemes család leányát. Azonban a hű ember 1695-ben már oly törődött vala, hogy a gróf őt az örökös utazgatással, jövés-menéssel járó tiszttartói állás helyett a nyugalmasabb uradalmi pénztárnokság tisztével bízta meg; mely állásában működött az öreg a nagy szabadságháború alatt is. utóbb egyszersmind az unghvári vár éléstárnoki tisztét viselve. De a háború végét már, — úgy látszik, — meg nem érte.²⁾

¹⁾ A nemeslevél eredetije jelenleg *Zala-Egerszeg*en, Zalamegye levéltárában. Oda 1822-ben, a nem sokkal azelőtt elhalálozott Bogdán János irataival került, a család Magyarországból maradt ágának már kihalása után. (L. a helytartótanácsnak 1822. febr. 13-án 3804. sz. a. kelt s valamennyi törvényhatósághoz tudomás végett megküldött közölvényét. *Orsz. ltár.*) A nemeslevélben a név *Kőszeghynek* van írva.

²⁾ Már 1709. aug. elején halála híre járt. *Szirmay Miklós*,

E Kőszeghy Györgynek egyik fia, *Imre*, az 1704. és 1705-ik években Bercsényi Vág- s Morva-vidéki hadjárataiban fővezéri ura mellett mint tevékeny haditiszt szerepel¹⁾; s az utóbbi év május havában már őrnagy vagy alezredes: mert külön — népfelkelőkből álló — gyalog-csapatot vezényel, Ocskay dandárában.²⁾ Azonban ennél magasb rangra nem emelkedik utóbb sem; ugyanis Rákóczi imént idézett, 1710. sept. 7-iki levelében Pongrácz János ezredesről említi: »*feljebbvaló tiszttal lévén Kőszegjénél.*«³⁾ S Kőszeghy Imréről ez, az érsek-újvári veszedelmes expedícióját elrendelő fejedelmi intézkedés az utolsó eddig ismert adat a kuruczvilágból.

Míg tehát az egyik fiú a katonai pályán működött: addig a vén unghvári tiszttartónak jogvégezett, jeles latin, egyébként is szép készütségű, jó maga-alkalmazású és urához atyja példájára tántoríthatatlan hűséggel, odaadással ragaszkodó

Bercsényi jószágigazgatója, említi Unghvárról 1709. aug. 13-án urához czimzett levelében: »*Kőszegyi Erőmet (Györgyöt, vagy Imrét?) itt nem találom, de az ő Kglmének szóló levelet felszakasztván, irtam ő Kglmének, ha megérvésű útjából életbe gyűhet meg; némelyek híresíték hátát is, hogy álban holt volna meg. — de még nem bizonyos.*« (Eredeti, az orsz. levéltár Bercsényi-lýmbusában.) A halálhír ekkor még valótlán volt, akár Györgyöt, akár Imrét fogta légyen Seirmay érteni; mert az utóbbi Rákóczinak Szerencséről 1710. sept. 7-én kelt levele szerint (*Archiv. Rákócz. III. 156.*) ekkor még mint haditiszt működött, s a fejedelem Pongrácz János ezredessel Érsek-Újvárra akará őt küldeni; György pedig 1710. május 16-ikán még mint unghvári éléstárnok szerepel. (*L. Archiv. Rákócz. VIII. 377.*) Azonban az ezen év nyarán az unghvári várőrséget nagyon megfogyasztott *pestis-ragály* sodorta el alkalmasint őt is: mert a gr. Bercsényi László 1711. január 12-iki jelentéséhez tartozó P. i. melléklet (»*Lista, melyből kiteszik Unghvár várában bészorúlt népnek subsistentiájára való alkalmatossága*«), róla már csak *múlt időben beszél*, és nevénél a rovatokat kitöltetlenül hagyja, írván: »*Kőszeghy György . . . . prófontmester lévén, mint ilyen szolgálta.*« (*Archiv. Rákócz. VIII. 119.*) Tehát vagy meghalt, vagy urával Lengyelországba bujdosott, a mely utóbbinak azonban nincs nyoma, holott az itt, e listában is, mint másokról, jelezve volna.

1) *L. Archiv. Rákócz. IV. 199. és 215. l.*

2) *U. o. IV. 544. l., 1705. máj. 23-ról. L. még róla u. o. VIII. 95. l.*

3) *Archiv. Rákócz. III. 156. l.*

másik fiát, *Pált*. Beresényi a legbizalmasabb udvari tisztii állásra emelé, — maga mellé vette *belső titkárául*. Ily minőségben kíséri urát pozsonyi, bécsi utazásaiban, s úgy a táborokba is, a mikor kellett. Kőszeghy Pál már 1693-ban s a következő években. Mikor pedig Beresényi második házasságát ünneplé, egybekelvén az ország egyik legelső úrnőjével, özvegy gróf Drasskovich Miklós országbíróné, szül. gr. Csáky Krisztinával 1695-ben: akkor Kőszeghy Pál, *a ki poeta is volt*, nagyterjedelmű szép magyar dicskölteményt írt a boldog pár tiszteletére, Gyöngyössy modorában, mythologiai képekben gazdagon, gördülékeny Zrínyi- és Balassa-versszakokban. E költői mű eredeti kézírata jelenleg a varsói gr. Krasinski-könyvtárban őriztetik.¹⁾

A költő-titkár csakhamar megnyeré új úrnőjének is kegyeit, a ki a hív és ügyes embert 1698-ban, teljes bizodal-máról tanúskodó feladatokkal bízta meg. Így élt Kőszeghy Pál a Beresényi-ház körében. Azonban kétes, ha a szathmári békekötést megérte-e még? mert a szabadságharcz éveiben már hallgatnak róla az iratok. Ha mégis megérte: akkor bizonyára követé szeretett urát, úrnőjét Lengyelországba, és itt hala el, bujdosásban. De valószínűbb, hogy még a háború elején, 1703. táján költözék ki az élők sorából. A hű szolgának két árváját: az 1692—93. körül született *Jánost* és a tíz évvel utóbb világra jött *Zsuzsikát* a kegyesszívű grófnő vevé gondos pártfogásába. A két gyermeket saját grófi udvarukban neveltették föl Beresényiék;²⁾ kivivé őket magokkal lengyel földre is, Brzezán várába. S a kis Zsuzsi itt cseperedett föl serdülő leánykivá, azzá a kedves lénynyé, a minőnek őt Mikes rajzolja leveleiben. Pérában, Therápiában, Rodostóban már eladólányyná fejlődött; s a bujdosók szomorú telepének ez a jószívű és víg kedélyű, kedves leány volt felvidító lelke. Szegény Mikes, mily sokat csevegett, nyájaskodott vele naponként, — sőt, hogy ugyancsak szerelmes is lön bele: megindító őszinteséggel maga írja meg leveleiben.

¹⁾ Teljes másolatát már bírjuk; nemsokára meg fog jelenni.

²⁾ K. Jánost már, mint serdülő fiút, a háború alatt Beresényi *nemes-apródljai* (page) közt leljük. (L. *Archiv. Rákócz.* VIII. köt. 374. l.)

Tudjuk, hogy a kis árva leányból utóljára grófné lett, hallhatatlan történelmi nevű főúr neje: Székesi Gróf Beresényi Miklósné. Második nejének 1723. tavaszán Rodostóban bekövetkezett halála után, az eltörődött, elbetegesedett Beresényi, — kinek hűn ápoló gyöngéd kezekre vala szüksége, — Csáky Krisztina neveltjére gondolt, s nőül vevé egykori titkárnak leányát. Mikes szelíd lemondással jegyzi meg, hogy a grófnak igaza volt: Törökországban magyar nőt jobbat és méltóbbat a kis Kőszeghy Zsuzsínál nem kaphatott volna! És Zsuzsika fel bírta fogni, meg bírta érteni férjét, ezt a nagy embert; megbecsülte sohasem várt szerencséjét; szerényen, föláldozó hűséggel ragaszkodott a grófhhoz, kit a leggyöngédebben ápolt 1725-iki nagy betegségében, holtáig. A grófi férj bőkezűen gondoskodott végrendeletében a fiatal hitvesről; — a ki, hogy néhai férje emlékét megtisztelje, titkon Mikeshez vonzódo szíve érzelmeit elnyomva, özveggyi tityolát sohasem veté le, holtáig büszkén és becsülettel hordá a nagy Beresényi nevet. 1726-ban Lengyelországba költözvén, Mikes verző szívvvel kísérte el hosszú útjára. Ott, Jaroslawban halt el 1750. martius 21-én a grófné, anyai hív barátneje: Kajdacsy Péterné karjai között.¹⁾ Korai elhúnytat a szegény Mikes, Kajdacsyné leveléből tudta meg Rodostóban.

Zsuzsína testvérbátya, *Kőszeghy János*, szintén Beresényiek udvarában élt, egész a grófnak haláláig. Pэрában laktuk idejében (1718 — 19-ben) megismerkedett egy konstantinápolyi, *Katalin* nevű, úgy látszik, magyar — vagy közöttük elmagyarosodott — lánnyal, kinek családnevét nem ismerjük. Ezt aztán, talán 1720-ban, nőül vevé, s tőle születtek — már Rodostóban — gyermekei: az 1746. huszonöt éves korában hajadonúl elhúnyt *Mária*; az 1745. serdülő fiúként elhalt *József*; az 1738. szül., de már 1745, jobblétre szenderült *Lajoska*; az 1741. szül. *György*, a későbbi családfentartó; az 1745. szül. második *József*; végre az 1746. szül. második *Mária*, — a mely két utóbbinak Rodostón nyoma vész.

Kőszeghy Jánost gr. Beresényi Miklós halála után Rákóczi

¹⁾ L. *Thaly*: »Jávorka Ádám ezredes, s a gr. Forgách- és Rákóczi-levéltár.« (Budapest, 1888. Grill Károlynál.), 85., 90. és 91. l.

fejedelem vevé maga mellé fegyverhordozóul; holtig oldalánál tartotta, s végrendeletében, mint leghívebb udv. szolgálói egyikéről, 1000 livre-nyi külön hagyatékkal emlékezik meg róla.

Rákóczi hű fegyvernökének neve a rodostói halotti-könyvekbe ninesen beiktatva; lehetően másutt halálozott el. talán Konstantinápolyban, neje rokonainál.¹⁾ Ugyanide szakadhatott két legifjabb gyermeke is utóbb. De *György* fia Rodostóban maradt, s ott alapíta családot. Ezen, a néhai unghvári nagyapa nevére keresztelt ifjabb *Köszeghy György*, ámbár külföldön született, még magyar volt nyelvében és minden ízében. 1768. tavaszán vezette oltárhoz Rodostó egyik legelőkelőbb hölgyét: *Vitalis* (Vitali, Vitale, Vidale) *Angela-Máriát*, a Marco Vitali levantei gazdag nagykereskedő leányát, a kitől született 1769-ben fia *Gergely*, s 1770- vagy 71-ben leánya *Krisztina*. E gyermekek azonban már zsengekorukban árvákká levének: atyjok, a virágzó élte 30-ik évét alig betöltött ifjú férfi, az 1771-iki irtóztató pestis-járványnak ezen év nov. 16-án áldozatiúl esvén.

A kis *Köszeghy Gergely* után édes atyját ily korán elveszíté: olasz anyja s ennek rokonai körében nevedett, és így ősei nyelvét, a magyart megtanulni alkalmá nem vala. De azért magyarul érzett, magyar eredetére büszke volt, azt márványba vésette, mint meglett férű, élete delén. Anyjától, Vitali Angelától a leggondosabb nevelést kapta; kereskedői és egyúttal diplomatiái pályára képeztetvén: Gergely a Rodostóban dívó három nyelven, a törökön, görögön és örményen kívül elsajátítá a levantei kereskedelem nyelvét, az olaszt; a diplomatiá nyelvét, a francziát, sőt. — mint az 1812-ben általa helyreállítatott Rákóczi-csorgókút felirata mutatja, — a latint is. Egy szóval, a fiatal *Köszeghy* igen művelt ember volt. Hugát *Krisztinát* a drinápolyi angol és orosz konzul:

1) *Köszeghy János* valószínűleg 1752. előtt halt el, mert *Kállai Kovács Mihály* esküvőjén — ezen évben — tanúképen már (ekkor még csak 11 éves) fia *Köszeghy György* szerepel; valamint 1754. a fejedelmi palota kapujában talált csecsemőnek is a 13 éves gyermek *K. György* lön keresztapjává. Atyjáról, *Jánosról*, ekkor már szó nines.

a francia eredetű Terrasson András vevé nőül (1790.), a ki maga is gyakran időzött Rodostóban hitvesével, ennek rokonainál.

Gergelynek pedig a saját családjából szemelt ki menyasszonyt Vitali Angela: elvetetvén vele a dús hozományyal bíró Vitali Veronikát, (1792—93.); Kőszeghy Gergely, — anyai örökéből s neje hozományából most már maga is egyik leggazdagabb kereskedője Rodostó városának, — hosszú és boldog házasesetet élt hitvesével, kitől 1794-től 1813-ig tíz gyermeket nemzett. Tekintélyét vagyona mellett becsületes jelleme és ritka képzettsége emelé; elsőrangú idegen államok keresték fel őt bizalmukkal, levantei kereskedelmi érdekeik képviselőjét illetőleg. Úgy, hogy Rákóczi fegyvertöltögetőjének unokáját, Kőszeghy Gergelyt már 1798-ban, s ettől fogva 1810-ig, mint Nagy-Britannia és az orosz birodalom rodostói konzulát találjuk hivatalos tevékenységben »Méltóságos Úr« (Illustrissimus Dominus) czímmel. Az 1811-ik évtől fogva pedig Franciaország konzuli tisztét viselé. Vele, és szintén »Méltóságos« czímet viselt József nevű legidősb fiával, a német birodalom és Sardinia konzulával, emelkedék a Rodostóban második hazát lelt Kőszeghy-család fényes főtöpontra.

Gergelynek 1826-ban történt halálával a nagy vagyon a tőzből felnőtt korra jutott hét gyermek közt oszlott meg. Ezek közül. — kiknek nevei a mellékelt származékrendi táblázaton láthatók, — a legidősb, *Czecczília* (a kit már ismerünk), aleppói Naum Saïh Chodgia (Gergely-Scraphin) nevű előkelő convertált arabs kereskedőhöz ment férjhez, kitől 1816. sept. 8-án született első gyermeke: Mária-Helén, — utóbb Aslan György szintűgy arabs eredetű kereskedőnek neje, s mostani konzulunk, Aslan Péternek anyja. Általában, a 94 évet ért Kőszeghy Czecczilnek számos ivadéka maradt. Testvéröcscsei *Kőszeghy III. József* és *III. György* szintén több gyermeket, — nevezetesen József három fiút — nemzettek: azonban József fiúága Aslanéktól és Saïh bejtől nyert értesülés szerint mégis kihalt már, sőt a Drinápolyba telepedett Györgynek is csak leányági utódai maradtak. (Ezek egyike most legközelebb, 1889. april hóban, romániai Galacz városából a m. tud. Akadémiához

intézett levelében tudakozódik a magyarországi Kőszeghy-rokonság felől.) Az ifjabb fiúk: *Márkus* nőtlenül, *Bódog* pedig gyermekkorban múltak ki. Az ifjabb leányok közül *Kőszeghy II. Krisztinának* első férje magyar volt: *Horváth József*, kitől 1827. fia, és 1830. leánya születik. E férj azonban korán elhalván, Krisztina másodszer egy olasz doctorhoz, *Riccardi Pálhoz* ment nőül, s 1846. húnyt el. Első férjétől szül. fia *Horváth György* vagy elhalt 1848 óta, vagy végkép elköltözött Rodostóruól, mert ottan többé nyoma nincs.

Megjegyezzük még, hogy Kőszeghy Czecziliának egyik fia — kivel Pérában ismerkedtünk meg, — a perfect európai műveltségű *Dr. Georges Sath bej.*, ezredes a török egészségügyi csapatoknál Konstantinápolyban, s nagy kegyelettel őrizi *Mikes Kelemennek* eredeti pecsétnyomóját, mely gazdájának halála után a Kőszeghyekre jutott. E pecsétnyomót Mikes óralánczán mint breloque-ot visel; aranykengyelbe foglalt s ennek tengelyében szabadon forgatható, három lapra csiszolt piros carniol-kő az, egyik lapján a Mikes-czímerrel, másikon »*Général Miques*« felirattal s a harmadikon török trúsjegyekkel, pecsétlésre való homorvészetben. — *Dr. Georges Sath bej* oly buzgó szeretettel csüng magyar eredetén s edesanyjára emléken, hogy fiával, Czézár-ral és testvérével, Constantinnal s ennek gyermekeivel föl akarja venni a *Kőszeghy* nevet; mire nézve a hatósági engedélyért lépéseket tőn.

A mi a család Magyarországbau maradt ágát, vagyis a nemességszerző Kőszeghy I. Györgynek második fiától, *Imre* volt kurucz alezredestől leszármazott utódait illeti: ezekről Ungh vármegye levéltárában lertünk némi adatokat. Ez unokák a nyilván még I. György által hű szolgálatai jutalmául gr. Bercsényi Miklóstól adományban nyert unghvári házat és tartozékait, továbbá az ugyancsak György által az Unghvártól félórányira fekvő Eőr-Darna helységben a Pálóczi Horváth családtól zálogjogon szerzett nemesi círiát s nehány jobbágytelket bírták, a múlt század utolsó negyedéig. — I. Imrének két fiáról maradt fenn itt emlékezet: *II. Imréről* és *Ferenczről*. Nevezetesen Ungh vármegyének két rendbeli nemesi lajstromában: az 1725-től 1760-ig vezetett »*Investigatio Nobilium*«, és az

A Kőszeghy-család származékrendje.

Kőszeghy (Keőszeghy) I. György, 1678. nemességszerző;

1692. anghvári tisztartó, majd uradalmi pénz- és várbeli élelőstárnok. — Élt 1640—1711. között. — Neje: 1. Karánsebesi Bobik N. 2. Nagy-Iday Zsuzsána.

Pál,

1693, 1695, 1698. gr. Beresényi Miklós titkára, † 1703. táján.

I. Imre,

1704—1710. kurnec alezredes. Kötél *II. Imre*, 1725—1765. és *Ferencz*, 1749, 1760, 1775, 1776. Eör-Darmáu, Ungbhan.

János,

szül. 1692—93. körül; 1725-ig Beresényi udvarában, Magyar-, Lengyel-, Törökországban; 1725—1735. II. Rákóczi Ferencz fejedelem fegyverhordozója Rodostóban; 1752-ben már nem él. Neje: Konstantinápolyi Katalin, † 1751. előtt.

Zsuzsána,

szül. 1702—1703. körül. Gr. Beresényi Miklósné, szül. gr. Csáky Krisztina neveltje s udvarhölgye Lengyel- és Törökországban. 1723. oct. 15-től gr. Beresényi Miklós harmadik neje, 1725. nov. 6. óta özvegye. † 1750. mart. 21. Jaroslawban.

Mária,

szül. 1721. † 1746. dec. 16. Rodostón. Hajadon.

I. József,

szül. 1730. Rodostón. † u. o. 1745. jan. 10.

Lojós,

szül. 1738. Rodostón. † u. o. 1745. júl. 28.

II. György,

szül. 1741. júl. 16. Rodostón, † 1771. nov. 16. u. o. Neje 1768. május 30-tól: Vitáli Angéla-Mária.

II. József (Sándor),

szül. 1745. jan. 3. Rodostón. †

II. Mária,

szül. 1746. nov. 15. Rodostón.

I. Gergely,

szül. 1769. mart. 16., † 1826. aug. 8. Rodostón. 1798—1810. ugraholl. angol és orosz konzul. „Méltóságos úr”; 1811-től francia konzul. Neje: Vitáli Veronika. (1834. még él.)

I. Krisztina,

szül. 1770—71. Férje 1790-től Terrasson András-István, angol és orosz konzul Driinápolyban. Krisztina 1821-ben még él.

Czeccilia,
szül. 1794.
nov. 19.,
† 1838. sept.
20. Rodostón. Férje: Aleppói Naum Sáh Chodgia, (Gergely-Seraphin.)

III. József (Antal),
szül. 1796. sept. 5.,
† 1838. júl. 17. 1827. német és szárd konzul, „Méltóságos” címekkel. 1-ső neje: Aneirai Terzibasith Mária, † 1827. dec. 23. gyermekágyban. 2-ik neje: 1829. Rieinela Mária-Katalin.

III. György,
szül. 1798.
dec. 11. Első neje, 1827. Vinelli Terézia. 2-dik neje, a kivel Drinápolyban élt, Fulika Katalin.

Márkies (Ferencz) Erzsébet,
szül. 1800.
oct. 21.,
1822. mint keresztapa jegyeztetik be. Nötelen.
†

II. Krisztina Erzsébet,
szül. 1803. mart. 12., † mint özvegy Rodostón 1846. júl. 20-án. 1-ső férje: Horváth József, 1827—1830. 2-ik: Dr. Riecardi Pál, 1835—1836.

III. Mária-Terécia,
szül. 1805.
jan. 19.,
† 1813. pestisben.

Angéla-Terécia,
szül. 1807.
febr. 19. Férje: Rossi.

Agatha-Katalin,
szül. 1809.
febr. 22. Hajadon.

Anna-Terécia,
szül. 1811.
jún. 2. †

Félix,
szül. 1813.
május 8. †

Első nejétől:

Teréz,
szül. 1827. dec. 22. Rodostón.

Másodiktól:

II. Gergely,
szül. 1829. május 6. †

III. Gergely,
szül. 1835. oct. 20. Rodostón.

Péter-Küzmér,
szül. 1836. nov. 4. Rodostón.

1700-tól 1765-ig szóló »*Extractus serialis*» etc. czíműben, a Darma községbeli nemesek sorában *Köszeghy Imre* és *Ferencz*, mint távollevők s megidézendők (absentes, citandi) említettnek. De, hogy ez az öregebb, vagy ifjabb Imre-e? következtetni nem lehet, miután a közelebbi évszám teljességgel hiányzik.¹⁾ Az 1775. és 1776. években, két peres ügyben, már csak *Köszeghy Ferencz* neve fordul elő. (Az egyik per a darmai curiát s egy pusztá jobbágy-telket érdekel.) Ezen túl *Ferencz*-nek sincs többé nyoma.

Végre, még ugyan az unghmegyei levéltár 1815—1817-iki iratai között találtatik néhai *Köszeghy György* Máramaros-megyei gör. kath. vicárius, egyszersmind m.-szigeti volt parochus végrendeletének végrehajtására vonatkozó bizonyos irományok lajstroma, melyek a hagyatékot illetőleg Máramarosmegye megkeresésére állítottak össze és a megyével 1817. hójtelő hava 24-én eredetiben közöltettek. A hagyaték tárgyai, mint látszik, Unghmegye területén léteztek. De, hogy e g. k. hitfelekezetű K. György a r. kath. *Köszeghy*-ből való volt-e? az iratokból ki nem deríthető.

Ez az unghi *Köszeghy*eknek utolsó emléke eme vármegyében, — a holott ma már semmi nyomuk; kihaltak, elenyésztek. Czímereslevelük miként jutott Zalába? — teljes homály fedi.

És most lássuk az unghi-rodostói *Köszeghy*-családnak hét nemzedékre terjedő származékrendi tábláját, a főntebbi anyakönyvi, továbbá a családtól (nevezetesen Saïh bejtől és Aslanéktól) nyert adatokból összeállítva.

(Lásd a táblázatot a megelőző oldalon.)

*

Végezetre térjünk át a rodostói emigráns-telep Mathuzsálemére, a mondhatnók: legendaszerű alakká vált *Horváth Istvánra*. E férfiú eltemette, túlélte úgy a II. Rákóczi *Ferencz* fejedelemmel és gr. Beresényi Miklóssal Törökországba jött első, valamint a Rákóczi József herczeg idejében ideszívódott

¹⁾ T. *Polányi Imre* megyei levéltárnok úr tudósítása szerint.

második bejidosó-rajnak összes tagjait, sőt — egy leányt kivéve — a saját összes gyermekeit is. Rendkívüli életerejű ember vala, ki mesés kort ért el. Mikor elvégre, 1799. szeptember 11-én az ő utolsó órája is elkövetkezék: a nem sokkal azelőtt Rodostóba került új olasz pap, Belletti, — mint a halotti-anyakönyv-nél láttuk, — eredetileg 120 esztendősnék jegyezte be őt; utóbb azonban, talán maga sem akarván hinni ezen, bizonyára az elhúnyt aggastyán özvegyétől bedictált ritka magas életkornak valóságában, 110 évet csinált a 120-ból. Pedig, mint más — és ugyancsak közvetlen — adat igazolja: az első bejegyzés volt a *valódi*. Ugyanis ki tudhatta volna ezt a távol Magyarországból s a távol XVII-ik században született férfúróról más, mint *önmaga*? Hitvese, Constantina is csak tőle értesülhetett, valamint értesült más: egy honfitársa, veudége, a kassai vándorló doctor, aki ezt, mint nagy ritkaságot, megírta hazájába. Ezen orvos, mint föntebb már idéztük, 1794. tavaszán fordult meg Rodostóban, a hol a magyarok utcájában volt szállva, *»egy öreg magyarnál, a ki 116 esztendős, Horváth Istvánnak híjóké s jól tud még is magyarul, egészséges ember«.* (Magyar Mercurius, 1794. évi 63-ik sz.)

E tudósítás írója nyilván magától értesült aggastyán házigazdájától ennek életkoráról, mely őt, mint orvost, kiválóan érdeklé. Ha tehát Horváth István 1794-ben a saját vallomása szerint 116 éves volt: öt esztendővel utóbb bekövetkezett halálakor már a 121-ikben kellett járnia; és így Bellettinek eredeti bejegyzése, *a betöltött 120 év a helyes, a valódi*, — nem az utólag tízzel megkevesbitett szám. E szerint ez a rodostói »*öreg magyar*« 1678-ban született, vagyis csak két évvel utóbb Rákóczinál, a kit teljes 64 esztendővel élt túl.¹⁾

A viruló egészségű, jámbor életű, szelíd jellemű, tisztelben megöszült aggastyánt, a ki mint a múltnak egy élő oszlopa maradt fenn, Rodostó apraja-nagyja jól ismerte s mint rendkívüli lényt, kegyelettel bámulá; úgy, hogy a görögök. —

¹⁾ A keleten ily magas életkorok manapság is gyakrabban fordulnak elő, mint minálunk; pl. most, 1889. tavaszán halt meg Konstantinápolyban a »Galata-szeráj« főiskola portása *125 éves korában*.

a kik közül való volt a hitvese. — élte utolsó évtizedeiben már nem is nevezték őt másképen. mint »Ojeros Stefanos. Jeros Stefanos«, = *Öreg István, Agg István*. Ez vala az ősz magyarnak közneve a népnél; még a pap is e néven iktatta be a matriculába, mikor meghalt.

És ez a jámboréletű agg valóban örök hálúra méltó szolgálatot tón magyar nemzetének, a magyar irodalmi világnak. Ő volt ugyanis az, a ki Mikes Kelemen halála után magához vevé s néhai bujdosó társa, volt főnöke iránti kegyelethől híven megőrizé, sőt a mint módja nyílt rá: eljuttatta Magyarországha Mikesnek hátrahagyott kézirati munkáit. E halhatatlan műveknek az enyészettől megmentése tehát *Horváth István érdeme*. A kitől e kéziratokat az öreg Horváth hazaküldé, az egy Mészáros nevű, szőlnoki születésű magyar volt, ki, mint Szelim bosnyai, travniki basa udvari embere, urával az 1780-as évek első felében Konstantinápolyba utazván, honfiumi kegyelethől ellátogatott onnét Rákóczi bujdosó és elhalási helyére, Rodostóba, és ott Horváth-tal megismerkedék.

Erre nézve a Görög Demeter szerkesztette »*Hadi és más nevezetes Történetek*« czimű bécsi magyar hírlap 1789. évi november 27-iki számából hecses tudósítást meríthetünk. Nevezetesen e hírlap Szelim travniki basa haláláról emlékeztvén meg, rokonszenvesen nyilatkozik róla: »Ez a basa egy megvilágosodott értelmű s jó gondolkodású úr volt; s egyéb sok szép tulajdonságaihoz az is hozzájárult, hogy *nagyon gyönyörködött nemzetünkben* s a gavalléros magyar öltözetben. Addig nem nyugodott, míg egy magyarra szert nem tett, a kit veres, rókatorkos s paszomántos ruhában jártatott és pompája nevelésére mind *Konstantinápolyban*, mind *Belgrádban* magával hordozott. *1786-ik esztendőnek a végén ide küldötte volt Bécsbe*, egynéhány török embereivel együtt *az említett magyart*, kit már akkor udvarában nagy tisztjévé tett vala. Ezek többet itt hagytak akkor Szelim részéről (vásárlásokért) húszezer forintnál. . . . Ez a Szelimnél szolgált hazánkfia *Szólnokról való, a Tisza mellől, Mészáros nevezetű*. Nevét azért tettük ki, hogy ezzel is megmutassuk eránta való háládatosságunkat, melyre azzal kötelezett bennünket, hogy *itt Bécsben létekor* (tehát

1786-ban), *egy igen ritka, magyarul írott könyvvel ajándékozott meg*, melyet ő Tekerdár-ból, — ezt másképpen *Rodos-tónak* is hívják, kereskedő város Ruméliában, a Mármora-tenger partján. — hozott ki, s a mint bizonyította: *néhai Rákóczi Ferencznek egy Horváth nevű ősz szolgájától kapta*, a ki azt vallotta, hogy az említett könyvet *Mikes Ádám* (toll-hiba: *Kelemen* helyett), a Rákóczi társa írta volna.

Íme, e közvetlen adatból világos, hogy Mikes kéz-iratai — legalább a »Törökországi Levelek« — nem, mint Toldy Ferenczcel egy ideig magunk is véltük, b. Tóth Ferencz révén: hanem a rodostói öreg Horváth István által Mészáros-tól hazajuttatva kerültek hozzánk s illetőleg nyilvánosságra. Görög Demeter ugyanis a nagybecsű ajándékot, — melyet ő, mint idézett sorai mutatják, méltányolni tudott, — kiadás végett általadta barátjának, Kúcsár Istvánnak, ki aztán azt 1794-ben közzé tette.

Ezekből valószínű, hogy Mikes többi munkáinak kéz-iratait is e szólnoki Mészáros hozta el a hazába, urának, Szelim basának halála után, s megőrzés végett ismerőseinél tette le. E nagy irodalmi kincsnek hű gondviselése s biztos kezeztől hazajuttatása egymaga elegendő ok arra, hogy a rodostói »*Öreg-István*«-ra kegyelettel gondoljunk.

Különben, Horváth Istvánnak magyarországi dolgairól: hol és melyik Horváth-családból született? — semmit sem tudhatni. Hogy művelt, értelmes ember volt: azt már e kéz-iratok hű gondviselése maga bizonyítja; és hogy nemesi származású, előkelőbb társadalmi osztálybeli egyén vala: azt látjuk az anyakönyvi vonatkozásokból. Nevezetesen, midőn Horváth István 1743-ban megnősült, oltárhoz vezetvén egy rodostói görög nőt, Constantina nevűt, násztanúi a bujdosók kiválóbbjai voltak: Benedekfalvi *Detrich Boldizsár* és *Köszegehy Jánosné*; gyermekeinek keresztszülei is ugyanczok s *Detrichné*, a későbbieké pedig *Szathmáry József* és *Ágnes*. Mikor pedig elsőszülött leányát, Múriát, 1759-ben egy Darnex nevű francia nőül vevé: *a kiadó násznagy maga volt a bujdosók főnöke Mikes Kelemen*, s a nyoszolyó-asszony *Szathmáry Ágnes*, Paxyné leánya, Szathmáry István özvegye. (*Testis: Dnus

Generalis Miques et Agnes Szatmary.») Végre, legifjabb leányának, Magdolnának esküvőjekor 1782-ben a tanúk *Szathmáry András* és *Katinkay János*. Mind jó nevek, a hátramaradt bujdosó családok legelőkelőbb tagjai.

Mészáros, Görög Demeternek Mikes kéziratairól — mint idéztük, — azt mondá, hogy azokat »néhai *Rákóczi Ferencz*nek egy Horváth nevű *ősz szolgájától* kapta«. Belletti lelkész is azt írá az anyakönyvbe először, hogy az öreg Horváth István egyike vala azon magyaroknak, »*qui venerunt cum Principe Francisco, hujus Rodostianensis Ecclesiae fundatore.*«. Később azonban e bejegyzését dícséretreméltó lelkiismeretességgel oda módosítja, hogy Horváth nem a fejedelemmel jött Törökországba: hanem annak már *halála után* telepedett Rodostóba; t. i. az (1737—39-iki) háborúban a törökök által elfogatrán, rabul gályára *huzoztatott*, honnét *Rákóczi* volt *udv. káplánja* és *Rodostó első rendes plébánosa*, *Luvári Antal* *váltotta* őt *ki s tevé szabaddá.*

Ha ez így van, — s okunk nincs kételkedni, — szép vonás Luvaritól, hogy a kegyes magyar fejedelem alapította egyház megtakarított jövedelméből *magyar hadifoglyot* szabadít ki a gályarabságból; és szép vonás, a hála megható jele Horváth István részéről, hogy nem tér vissza hazájába, hanem ama bujdosók körében kívánja hátralevő éveit tölteni, a kiknek derék papja őt a gályáról kiváltá.

Ugyane lelkész esketé aztán össze Horváthot 1743. január 13-án választott arájával, s ugyanez keresztelé gyermekeiket. A rendkívül szívós életerejű Horváth e menyekzőjekor már 65-ik életévébe lépett, — mindazonáltal 56 évet töltött boldog házasságban hű nejjével, Constantinával. E házasságból 1743-tól 1764-ig *hét gyermek* született: 1743. oct. 27-én *Anna-Mária*, 1746. *Bertalan*, 1749. *Krisztina*, 1755. *Judith*, 1756. és 1761. között *Magdolna*,¹⁾ 1762. *József* és 1764-ben *György-Domokos*.

1) *Magdolna* aligha Rodostóban született, mert neve az itt születettek anyakönyvében föl nem található; de, hogy ezen években kelle születnie: az férjhezmenetelének s gyermekei születésének idejéből következtethető.

Az első és utolsó leányt kivéve azonban, a többi a szülőknek nagy bánatukra lőn; mert öt gyermeküket zsenge vagy serdülő korukban kelle elveszíteniök. Különösen az 1760-ik év irtóztató csapást mért a szegény Horváth István házára; a keleti pestis-ragály beharapódván családjába, — alig két hét alatt három gyermekét ragadá el. 1760. aug. 22-én meghalt idősb fia, a 14 éves Bertók, sept. 1-jén második leánya, a 11 éves Krisztinka, 4-én pedig az alig öt esztendőös kis Jutka. E csapások 1772-ben ismétlődtek, a mikor sept. 30. és oct. 8-án még hátralevő két fia: a tíz éves *Jóska* s a nyolcz éves kis *Gyuresi* estenek áldozatul ugyancsak a pestisnek.

Nem maradt már, csak két leányuk: *Mária* és *Magdolna*. Az első, mint láttuk, Darnex francia még 1759-ben nőül vevén, szülői köréből, Rodostóból elvitte. A másodiknak 1776—77-ben kelle férjhez mennie a magyar *Kutassy István*-hoz: mert ettől 1778. márt. 5-én már *István* nevű fia születik, kit 1780. apr. 12. a másik *György* fiú követett. De szegény öreg Horváthnak sem véjéhez, sem ez unokáihoz nem vala szerencséje; ugyanis a *xó* — illetőleg apa — ifjan. 1780. júl. 12-én meghalt, s utána még ezen év sept. 7-én az idősb, két éves fiú, — 1781. márt. 9-én pedig a kis *Gyuresi*, alig 11 hónapos. Ekkép a szelidellű »*Öreg István*«-t övéinek ily sűrű elvesztésében számos csapás sújtá.

E sokszoros gyászt csak némileg enyhíté az, hogy a fiatal özvegy, *Kutassy-Horváth Magdolna* 1782. sept. 18-án újra oltárhoz lépven örményországi erzerumi származású *Maghakoglu* (*Maghak-fi*) *Kazos Kivork* nevű rodostói gazdag kereskedővel és földbirtokossal. — e második férjétől 1783-tól 1793-ig négy fia és két leánya lőn, s végre harmadik férjétől »*Piüschülz*« (*Pelsüczy?* *Püspöki?*) *Györgytől* 1796-ban egy fia, *Antal*. E harmadik férjjel *Magdolna* szülőinek halála után aligha el nem költözék Rodostóból: mert neve többé az anyakönyvekben elő nem fordul, mint halotté sem.

Magát az aggastyán *Horváth Istvánt* 1799. sept. 12-én, *Rákóczi* egykori kertjének, *a magyarok temetőjének* megszentelt hantjai alá helyezteté — hosszú, de bánatokban dús élete után — örök nyugalomra hívséges neje, *Constantina*, a ki

öt csak másfél évvel élte túl, 1801. apr. 27-én agykori gyöngeségben, 80 éves korában elhúnyván.

Rodostón ugyan, két-három évtizeddel ezután, még egyszer előbukkan a *Horváth* név: a Kőszeghy II. Krisztina (Gergely konzul leánya) első férjében, *Horváth* (Chorvath) *Józsefben*, kinek neje 1827. octóber 16-án *György* névre keresztelt fiút és 1830. május 1-én *Mária-Jozefina* nevű leányt szült; azonban ezen Horváth Józsefet az öreg Horváth Istvántól — kinek fiai mind gyermekkorukban haltak el, — az anyakönyvi adatok szerint leszármaztatni nem lehet. S ha mégis tőle származott volna: akkor az 1756—1761. évek között nem Rodostóban született, előttünk ismeretlen nevű fiától való unokája lehetett.

És ezzel a magyarul beszélő *legutolsó rodostói magyarra*, az ottani nép által még életében mintegy szentnek tisztelt 120 éves Horváth Istvánnal búcsúzunk el mi is a márványtegerparti, kegyeletes, bús emlékü várostól.

Tanulmányunkat még nem fejezhetjük be. Mert a rodostói halottak elvezetnek bennünket Konstantinápolyba, s az itteniek Ázsiába, Izmidbe. Még *egy-néhány* hírneves bujdosónak: *II. Rákóczi Ferencznek*, *Zrínyi Ilonának*, *Thököly Imrének* és *gr. Bercsényi Miklósné gr. Csáky Krisztinának* nyugvóhelyéről akarunk szólni.

Rákóczinak s hőslelkű édesanyjának hamvai tudvalevőleg a galatai Saint-Benoît-templom sírboltjában pihennek. Konstantinápolyban létemkor többször valék ezen egyházban; szent áhítattal merengtem a magyar nemzet eme dicső mártýrjainak síremlékeinél, sírboltjuk felett. Tüzetesen megvizsgálám a templomot belől és kívül, fönt és alant, úgy a mellette álló kolostort, ma a francia lazaristákét, kiknek főnökénél, *P. Lobry Ferencznél* bemutatattván magamat, a zárda irományairól s egyéb idevonatkozókról sokat értekeztünk, tervezgettünk vele. Jutottam is az ő szívességéből érdekes új adatokhoz.

A St.-Benoît egyháza román stýlben alkotott és szigorúan keletelt régi, olasz építmény, azon korból, mikor Galata váro-

sát a genuiaiak bírták. Szentélyével keletnek, hegyoldalba van építve, úgy, hogy északi hosszfa lá fönt a magaslaton, s a déli lent a völgyben áll alapjával, minélfogva ez az utóbbi sokkal magasabb. Alólról a templomot ó fallal kerített udvar környezi, a régi, még el nem torzított genuiai, díszes kapuzattal. A bejárás az egyházba nyugatról, fönt a hegyoldalban van. A déli fal mente pedig a templom-talapzatig, nagy, magas üreget képezvén, ezt belőlről felosztották fülkékre, úgy, hogy a koporsók — illetőleg a kisebb-nagyobb, zárt kripta-üregek — méhsejtszerűleg vannak egymás fölött és mellett.

Az egyház nyugati főkapuja fölött, a zárda felől, eme XVII-ik századi feliratot találtam:

†

UNIVERSITATE

AD MAIOREM DEI GLORIAM S. BENEDICTI PATRONI GLORIOSI
PRISTINAM DECUS ATQUE IMMORTALEM HONOREM TEMPLUM
HOC RESTAURATUM FUIT ANNO DNI 1682. LUDOVICI MAGNI
FELICIBUS AUSPICIIS REGIA MUNIFICENTIA.

E felirat szerint tehát ezen a genuiai uralom után sokáig romokban hevert templomot a bőkezű, nagy francia király, XIV. Lajos restauráltatta 1682-ben, s — mint a felirat fölötti jelvény mutatja, — adta át a francia jezsuiták keleti missiójának egyházzúl. A restauratio épen Thököly Imre hatalmának fénykorára esik. E templom azóta a konstantinápolyi francia nagykövetség oltalma, szóval, francia védnökség alatt állt és áll mai napig. *S e körülmény magyarázza meg: miért rendelé a haldokló Zrínyi Ilona, bujdosó fejedelemasszony, földmaradványait ideszállíttatni és e templom falai közt örök nyugalomra tétetni. Thököly hitvese a barátságos francia hatalom védszárnyai alatt kívánt pihenni török földben is.*

Mint hű titkára, Komáromy János pontosan írva hagyta: az Ázsiában, Izmidtől be két mérföldnyire, az Illyés próféta hegyén túl, a »Virágok mezején« fekvő szép villájában 1703. febr. 18-án jobblétre szenderült fejedelmi nő holtteste e hó 20-án koporsóba tétetvén s Nicomédiába vitetvén, ott mart. 8-án hajóra tétetett, 10-én vele Galatába érkeztek, és még az

nap estve az itteni jezsuiták templomában »pompás solennitással« sírboltba helyezték.¹⁾ Sírja fölé szép fehérmárványlapot helyezének czímerével s »*DONEC RESURGAT*« felirattal, és egy másik, szintén fehérmárványlapot a sír mellett a kőfalba raktanak, mely még ma is ott van. Magvas, jelentős felirata jól ismert. — többször ki volt már adva.²⁾

Mikor húsz év múlva egy másik előkelő bujdosónak hitvese, gr. Bercsényi Miklósné, Rodostón 1723. apr. 25-én, Zrínyi Ilona dicsőséges fiának. Rákóczinak jelenlétében örök álomra szenderülte: ezen utolsó betegségében ő is ide kívánczozott pihenésre, a fejedelem édesanyja mellé. S hű férje és ennek fejedelmi barátja teljesítették a kegyes úrnő óhaját. Mikes írja 1723. apr. 26-iki levelében Bercsényinéről:

»Ma tettük koporsóban szegényt, és gondolom, hogy a jezsuitákhoz viszik bé innét, Konstanczinápolyba.«

Emyit tudunk eddig, és hogy a szándék csakugyan teljesült: a St.-Benoît-kolostor archívumából, P. Lobry missió-főnök úr szívességéből most kikeresett s lemásolt idevonatkozó Bercsényi-féle alapítványlevél s a vele összefüggő iratok kétségtelenné teszik. Sőt ezen alapító-levélből kiderül az is, hogy az 1725. nov. 6-án Rodostón elhunyt gr. Bercsényi Miklós szintén a francia védnökség alatt álló galatai templomba, neje, gr. Csáky Krisztina hamvai mellé rendelt magát eltemettetni. — a mire van néni homályos czélzás Mikesnél is.

Bercsényi 1725. őszszel halálos betegségbe esvén, nagy keresztyéni áhitattal készült a túlvilágra. Saját és Rákóczi udvari papjainak buzgó lelki vigasztalásait fokozandó: octóber elején még kivítette magához Konstantinápolyból az ottani patriárcha-helyettest, *Mauri Péter* carthagói érseket, hogy tőle nyerjen végső absolutiót. Az érsek engedvén a halálra vált nagyhírű férfiú óhajításának, a magyar bujdosók körében gyakran megforduló konstantinápolyi francia jezsuita, páter *Cachod*

1) E »pompás solennitás«-ról l. bővebben alább, második tanulmányunkban.

2) L. pl. II. Rákóczi Ferencznek szintén ismeretes síriratával együtt, e fejedelem *Emlékiratai* V-ik kiadása függelékében (Budapest, Ráth Mór kiadása) közzé téve.

(v. Cachaud) Jakab kalauzsága mellett hajózott Rodostóba. Itt az egyháznagy minden földi terhek alól feloldozá a szenvedőt, megáldoztatá, és ihletett, bátorító imáival előkészíté a halálra. A mindenkor buzgó vallásosságú kurucz fővezér pedig bujdosó állapotában is megemlékezvén az egyházzól, a hajdanában kegyurasága alatt állott *unghvári* és *brunóczi* templomok számára nagyértékű, régi arany-, ezüst-monstrantiákat és áldozó kelyheket adott által Mauri érseknek, kérve őt, hogy e drágaságokat, mint az ő hagyományait, halála után juttassa el a konstantinápolyi osztrák követség útján rendeltetési helyökre.¹⁾ Ezen fölül Bercsényi 300 piaszterből álló kegyes alapítványt tón a jezsuiták Szent-Benedekről címzett galatai egyházának, — melynek sírboltjában boldogult neje nyugszik s ő maga is óhajtott pihenni, — oly czéllból, hogy lelki üdvösségükért ott, az ő és hitvese halálának évforduló napjain örök időkre egy-egy ünnepélyes gyászmise, továbbá évenként 300 csendes mise tartassék. (» . . . . Singulis Annis duo anniversaria vel solemnia officia suis propriis temporibus, cum honore et decore et cum debitis ceremoniis celebrantur pro refrigerio animae meae et *piae defunctae Consortis meae Christinae Csáki, in templo Societatis Jesu Galatae, ubi utriusque corpus requiescit,*« — etc.) A kamatok fennmaradó részéből pedig, hitvese leányának, gr. Erdődy Erzsébet-Zsófia pozsonyi Clarissa-apáczakisasszonynak évenként, míg él, száz piaszter küldessék; mely száz piaszter azután, ha a nevezett apácza meghal, évről-évre a konstantinápolyi bagno keresztyén rabjai közt osztassék ki alanzisnaképen, — főtekintettel *a magyar rabokra*, ha mikor ilyenek találtnak; (»et si ibidem fuerint Hungari: *habeatur eorum specialis ratio.*«) Íme, a még halálában is váltig magyar Bercsényi!

¹⁾ Ez meg is történt. A Bécsbe szállított egyházi-szereket a cs. kir. udv. főhaditanács vette át, és az unghváriakat a munkácsi, a brunócziakat pedig a lipótvári várparancsnok által juttatá az illető plébánosok kezeibe, Mauri érsek kísérő-leveleivel. (*Cs. és kir. hadi levéltár.*) Unghvárt egy, Bercsényi hagyományozta gyönyörű műv. monstrantia még mai napig megvan.

Ezen intézkedését a haldokló, Mauri érsek patriarchatusi cancelláriáján — a hová alapító-levelének eredetije is került. — örök-érvényűleg protocolláltatni rendeli; melynek végrehajtásával Főtiszt. Radalovics János apostoli provicáriust, a Fölséges Erdélyi Fejedelem első udvari káplánját bizza meg, halála után. »In cujus rei fidem — zárja be alapítványlevelét. — hasce Literas propria manu subscriptas et sigillo munitas dedi Rodosti, in Graecia, ad Propontidem, Anno Dni 1725-to, die 10-ma Mensis Octobris.

(L. S.) Comes Nicolaus Bercseny, m. p.«¹⁾

Csatolva van ez okirathoz még P. Cachod jezsuitának Rodostóban ugyancsak 1725. oct. 10-én kelt nyugtatványa, melylyel elismeri, hogy az egyháza részére tett föntebbi kegyes alapítványt az öröklagyo Mgos Generális Gróf Úr ő Exciájától, és pedig 1200 piasztort készpénzben s 1800 piasztort clenodiumokban, szóval az összes 3000 piasztor értéket átvette. E Bercsenyi-adta clenodiumok közül egy erősen megaranyozott, szép francia művű, barokk stíljű, 70—75 cm. magas ezüst-monstrantia még ma is megvan a St.-Benoît-templomban. (Bővebb leírását s rajzát alább közlendjük.)

Az évfordulati ünnepélyes s két gyászmisét s a — VII. Pius pápa 1808-iki bullája erejével harminczra leszállított — 300 csendest, az egyházi adatok szerint az alapítvány értelmében ma is mondják a galatai lazaristák gr. Bercsenyi Miklós és neje gr. Csáky Krisztina lelki üdvéért, — daczára, hogy csak ez utóbbinak földi-maradványai nyugsznak sírboltjukban. Ugyanis, mikor Bercsenyi — 1725. nov. 6-án — elhunyt, akkor tájban pestis uralkodván Rodostón és vidékén: holttestének Konstantinápolyba szállítását a porta nem engedé meg. Így tették aztán le azt a rodostói Panajia görög templomba, gr. Esterházy Antal hült porai mellé. Erre nézve olvassuk Mikesnél:

1) »L'original de cette copie est dans la Chancellerie de Monseigneur l'Archévêque Mauri.« (Egykorú másolat a galatai St.-Benoît-zárda ltárában.)

»Nem tudom valójában, ha azért nem vitték-e a testet Konstanczinápolyban, hogy sok költségbe került volna. *vagy azért, hogy nem engedték meg?* De azt tudom, hogy egy kis görög kápolnában temették el.« (1725. nov. 12-iki lev.)

Rákóczi, testi-lelki hív barátja után tíz év múlva, 1735. ápril 8-án elhunytán: mivelhogy édes anyja, Zrínyi Ilona hamvai mellett óhajta örök álmát pihenni, — hű kamarása, Mikes Kelemen, mint tudjuk, azon évi július 4-én indult meg Rodostórról tengeren, a gondosan bebalzsamozott drága tetemekkel Konstantinápolyba; hová 6-án megérkezvén, a koporsót rejtő ládát a galatai St.-Benoît-templomba szállíttatta. Itt, a fejedelmi halottat átvevő jezsuita-atyák, a koporsót az azonos-ság constatálása végett felnyitották. Ezzel a Zrínyi Ilona fejedelemasszony sírlapját — a DONEC RESURGAT felíratút — fölemeltetve, miután a hamvakat már annyira elporladva találták, hogy csak a koponyát emelhették ki: »*aztot a fia koporsójába bézárták, és együtt eltemették;*« — írja Mikes. Mikor pedig a Rákóczi szép, czümeres, felíratos, fehér márványszíremléke elkészült: anyja sírfejlapját elárolítván, ezt fektették a közös sír fölé.¹⁾ Mindazáltal Zrínyi Ilonának a falba rakott másik emlékkövét — a hosszabb felíratost — továbbra is megmagyták; most is ez van a falban, Rákóczié a talapzatban.

E síremlék és a közös sírüreg (caveau) a St.-Benoît-egyház — bemenettől jobbkézt fekvő — déli oldalhajójának vagy kápolnájának keleti vége felé, a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt oltár előtt terül el, kívülről tekintve: a magas déli oldallal 3-ik és 4-ik ablakai között s ez utóbbi alatt. Itt, külön sírbolt-fülkében aluszszja nagy álmait, dicső anyjával együtt, Magyarország s Erdély fejedelmeinek díszje, nemzeti létünk, alkotmányos szabadságunk, állami függetlenségünk felejt-hetetlen hőse.

Valamint Bercsényi, úgy Rákóczi és Thökölyné Zrínyi Ilona is, a galatai Szent-Benedek egyháza javára, a lelki üdvükért szolgáltató misék fejében, jelentékeny kegyes

¹⁾ Nem ugyan *közvetlenül* föléje, — mint harmadik tanulmányunk megmutatandja. Lehet azonban, hogy Rákóczi sírköve csak 3 év múlva, fiának Józsefnek odatemetésekor tétetett *jelentéki helyére*.

alapítványokat tőnek, — melyekről szóló alapító-leveleiket, s úgy a reájok vonatkozó egyéb iratokat, a zárda levéltárának 6-ik *fasciculusa* tartalmazza, a megtekintett elenchus szerint.

E levéltárral egyelőre sok bajunk volt, (nekem és elutazásom után megbízásomból továbbkutatott Bárczay Oszkár barátomnak); de mielőtt erről emlékezném, egy körülményt kell még kiemelnem. Azt nevezetesen, hogy a Rákóczi és Beresényi között halálukig fennállott benső barátságot ismerve, s tudva most már, hogy Beresényiné a St.-Benoît-egyházban pihen és Beresényi is ide óhajtott temetkezni: ez nyilván a fejedelem belcegyezésével s oly végből történt, hogy a volt fővezér és főtanácsadó, holta után is hön szeretett ura s barátja közelében nyugodjék. Következőleg Beresényi és hitvese hamvainak befogadására ugyanaz a sírbolt lehetett szánva, melyben Zrínyi Ilona már pihent és a mely utóbb Rákóczi holttestét is ölébe zárandó vala. (Mert a St.-Benoît-nak egy-egy külön sírűregében hat-hét koporsó, sőt a nagyobbakban sokkal több is elfér: aminthogy Rákóczi József herceg is ugy intézkedett 1738-iki végrendeletében, hogy ide, atyja sírboltjába temessék, s e célból ő is 3000 piasztert hagyományozott alapítványul e templomnak.) És, ámbátor magának gr. Beresényinek tetemei, — mint láttuk, — soha ide nem kerülének: de nejeé igenis itt nyugosznak, s pedig minden valószínűség szerint ugyanazon tájon a Rákócziéval. Ezt bizonyítja a mindjárt említendő, 1839-ik évi nagyérdékű sírlelet.

Most szóljunk tovább a kolostor levéltáráról és a lazaristák hagyományairól.

Páter Lobry missiófőnöknek — a ki buzgó francia és mint ilyen, nemzetére büszke, — érdekeltségét Rákóczi sirja és e végett folytatott történelmi kutatásaim iránt sikerült felkeltennem az által, hogy bővségesen megmagyaráztam neki a nagy francia király XIV. Lajos és Rákóczi közötti érdekszövetséget s egyúttal a neje révén való sógorsági és később Versaillesben, Párisban kifejlett személyes barátsági viszonyt, valamint Rákóczinak hű ragaszkodását Franciaországhoz. Ezek után a père supérieur minden kitelhető támogatását ígére búvárlataimhoz, s közlékenynyé lön. Elmondá, mint régibb rend-

társaitól átvett hagyományt, hogy ezelőtt vagy ötven évvel, templomuk javítása közben a munkásoknak feltűnően, hogy Rákóczi sírlapja a talapzatba kissé behorpadt, fölemelték azt. Alatta állítólag a boltozat egy helyütt beszakadt: ez okozá a horpadást. Lecreszkdévén a sírboltba, *ott két koporsót találtak, s felbontották: az egyikben erőteljes férfiú tetemei fekvének, még jól felismerhető állapotban.* (Ez nyilván a fejedelemnek behalzsamoszott holtteste vala.) A koporsót ismét lezárták. A másik, kisebb koporsóban pedig egy gazdagon felöltöztetett női halott volt, még olyan teljes épségben, *hogy láttára mindnyájan meg valának lepetve.* Ezt, a befalazott sírfelirat szerint Zrínyi Ilona holttestének vélték a leletnél jelen volt papok. És ámbár a dologbúl zajt ütni nem akarván, a templomot bezárták: a rendkívüli leletről hallgatni nem tudó munkások révén a hír mégis kiszivárgott a városba. És akkor — úgymond, — e sirok miatt nekünk sok kellemetlenségünk következett; de, hogy e kellemetlenségek miiben állottak? én körülményesen nem tudom; csak azt, hogy utóbb a franciaia követség is beavatkozott az ügybe, és hogy az egész leletről hiteles jegyzőkönyv vétetett föl, — a hamvak érintetlenül hagyattak, a koporsó lezáratott, és a sírbolt ismét befalaztatott.*

En mindenekelőtt e jegyzőkönyv felkutatását, lemásolásának megengedését, továbbá azt kéréim, hogy a rendház levéltárába, további búvárlatok végett, bocsáttassam be. P. Lobry a legválasztékosabb udvariassági formák között tudatá velem, hogy a levéltárba, rendi szabályaik szerint, idegen be nem léphet. — de sőt még ő maga sem mehetne be oda a föl-eketett rendi archivárius nélkül. Ez pedig — név szerint *páter Sina*, egy igen öreg szerzetestársuk, *a ki amaz ötven év előtti sírfelbontásnál személyesen jelen volt és a dologról bizonyára többet fog tudni,* — jelenleg a Taxim-kórházban fekszik betegen, s a levéltár kulcsait is elvitte. Egyébiránt ő, Lobry, le fogja az öreget e napokban hivatni, ha ugyan lejöhethet; vagy, ha nem jöhethet: a kulcsokat lehozatja és a helyettes levéltárnokkal fölkeresendí szívesen a kívánt jegyzőkönyvet s úgy a Rákóczira, Zrínyi Ilonára és a magyarokra vonatkozó egyéb iratokat, s készséggel lemásolandja számomra. A beteg pátert

pedig, — ha tetszik, — a kórházban meglátogathatjuk magunk is: el fogja mondani, a mire még emlékezik. ámbár szellemi erejében hanyatlott, nagyon vén ember már.

A supérieur szívésségét ez érdekes közlések- és biztató ígéretekért melegen megköszönvén, az ügyet újra meg újra a lelkére kötöttem. Egy hét múlva megbizottam. Bárczay, — én már hazautazván, — ismét jelentkezett a St.-Benoit-zárdában. P. Lobry a következőket tudatta vele: A vén, beteg archivárius csakugyan lejött a kórházból, s a levéltárban kutatott; mindazáltal — mint most már az évet bizonyosan mondhatja. — az 1839. nyarán történt sírleletről fölvelt jegyzőkönyvet megtalálni nem bírta. Hanem e helyett a kolostor és templom történetét tartalmazó journalféle könyvből lemásolá az idevonatkozó bejegyzéseket, — s ezeket Lobry megbizottannak átadá. Egyszermind közölvén, hogy az archivárius-kulcsokat az öreg baráttól itt tartotta: ígéré, hogy a helyettes levéltárnokkal a kutatásokat ő maga fogja folytatni, s a mi magyar vonatkozású irományt talál, lemásolja számomra. Végre tudatá, hogy az 1839-iki sírfelbontásnak még elő másolatok szemtanúja, egy 80 éves agg páter — ki a rendnek 1830 óta tagja — épen megérkezett Smýrnából, — azzal is beszélhet Bárczay.

A P. Sina által a régi zárdajournalból másolt irat eleje Thököly, Zrínyi Ilona és Rákóczi dolgaival foglalkozik, 1680-tól fogva, de igen összezavartan adja elé törökországi emigrálásuk eseményeit. Amyi új vehető ki belőle, hogy Zrínyi Ilona a jezsuiták »missions volantes« nevű, keleti, leginkább az archipelagi szigeteken működő hittérítő-állomásai javadalmazására, Nicomédiában laktakor, bizonyos, itt meg nem mondott összegű kegyes alapítványt tőn, melynek évi kamatai 200 piasterre rúgtak; továbbá fölemlíti, hogy úgy e fejedlemasszony 1703-ban, valamint fia Rákóczi Ferencz 1735-ben a St.-Benoit-templomban helyeztettek örök nyugalomra. Azután szórúl szóra — és ez a nevezetes, — így folytatja P. Sina irata:

»Au sujet de ces deux sépultures, après cent trente ans, il arriva un fait extraordinaire dans l'Église de St.-Benoit, relaté dans le journal du procureur de la Mission:

»Le 23. Juin 1839, — dit-il, — les ouvriers travaillaient dans la chapelle de la Sainte-Vierge, (a templom déli mellék-hajója); ils découvrirent deux tombeaux, dans l'un desquels ils trouvèrent deux cercueils, renfermant un corps entier parfaitement conservé. Quelques précautions qu'ait prises notre supérieur pour que cette découverte demeurât cachée: il n'a pas été possible d'empêcher les ouvriers de le divulguer. Alors une foule immense a encombré la maison pendant plusieurs jours, pour être témoin de ce fait extraordinaire. Le corps renfermé dans ce cercueil était celui de la Princesse.«

Ebből tehát megtudjuk, hogy Rákóczi és Zrínyi Ilona sírboltjának, koporsójának fölbontása 1839. június 23-ikán történt, nem kis feltűnést keltett, s a templomba és közelébe több napon át tódult a nagy esodára. — az ép női holttestet megbámulni, — a kíváncsi Keresztyén hívók serege. Sőt a Smýrnából érkezett öreg szerzetes, az egykori szemtanú, (kivel Bárczay azonnal sietett beszélni) még egy érdekes körülményről tőn emlékeztet. A 86 éves aggasztvának ez a dolog föl-
említettén, a félszázad előtt történt esemény részleteiről ő emyit tudott mondani: »Zrínyi Ilona fejedelemnő holtteste a koporsóban teljesen ép állapotban találtatott, a mi közbámulat tárgyát képezé, úgyannymá, hogy a görög lakosság erővel el akará azt a St.-Benoît-egyházról rabolni, állítván, hogy Zrínyi Ilona görög volt és szent, — tehát a hamvak őket illetik! Végre is a török katonaságnak kelle kivonulni s a klastromot és templomot az ostromlóktól megvédeni. Azután a koporsót megint lezárták s a sírűreget beholttozták.«¹⁾

¹⁾ Körülbelöl ugyanezeket hallá 1853. őszén Klapka György tábornok Konstantinápolyban, egy már 30 év óta ott tartózkodott öreg francziától, Zrínyi Ilona sírjának »vagy tizenöt évvel azelőtt« a St.-Benoît-templom javítási munkálatai közben történt felbontásáról; csakhogy, e francia szerint a görögök mellett még az örmények is igényt formálának a felnyitott koporsóban »dús pompájú hercegi köpenyében épségben fönmaradt női tetemre«, mint az ő szentjőkre. Versengésüknek s a nagy zajnak az osztrák követség »feltűnő beavatkozása« vetett véget, mely hatóság Zrínyi Ilonát »osztrák hercegnő«-nek (!) jelentvén ki, a görögöket és örményeket alaptalan keresetökkel elutasítatá. Mire aztán az újból lezárt koporsó

Ennyire terjedt a vén szerzetes visszaemlékezése, — melyhez még a zárda levéltárában később föllelt — páter Methodius-féle — tudósítás annyival járúl, hogy Zrínyi Ilonának romlatlan és mint látjuk, a néptől szentnek tisztelt holtteste *egy egész hónapon át volt volna 1839-ben a St.-Benoît-templomban, nyitott koporsóban az ájtatos hívők szemléljének kitéve, és azután az akkor Konstantinápolyban lakott három keresztyén püspök által ünnepélyesen beszentelve s úgy eltemetve.*¹⁾

Az 1839-iki sírfelbontók azonban nem tudták, a mit mi Mikes Kelemenől jól tudunk, hogy t. i. II. Rákóczi Ferencz sírbatételekor, 1735-ben, *Zrínyi Ilonának már csupán koponyája volt föltalálható, és azt fia koporsójába zárták.* Az 1839-ben Rákóczi koporsójával egy sírbolthban föllelt ép női holttest tehát valószínűleg a *gróf Beresényi Miklósné, gr. Csáky Krisztina holtteste vala.* Az ezen urnának idetemettetéséről szóló, föntebb ismertetett gróf Beresényiféle 1725. octóber 10-iki alapítványlevelet P. Lobry, folytatott kutatásai közben — 1888. november havában — találta föl a kolostor levéltárában s másolá le számomra.

Ugyancsak Lobry supérieur-úr szíveségének köszönök egy másik, 1839-iki följegyzést, a mely szerint e mondott évben a St.-Benoît-egyházbeli csoda-síreletnek nagy híre futamodván: a környékhől mindenfelől érkezének jámbor keresztyén

régi sírűregebe visszahelyeztetett. (L. Klapka György: »Emlékeimből«, 465—466. l.) P. Lobry viszont a *francia követség* beavatkozását említé, — a mi csak a kolostort védőleg történhetett. Annyi bizonyos, hogy nagykövetségi közbelépés tétetett, már akár Austria, akár Franciaország, akár pedig mindkét állam részéről, — mert ez sincs kizárva.

¹⁾ »Dum Anno 1839. die 29. Junii (hibás lesz, 23. helyett) Ecclesiae S. Benedicti in Galata Constantinopoli padimentum restauraretur, sublato sepulchrali lapide epitaphio insignito, inventus et in lucem protractus est sarcophagus, complectens bene conservatum cadaver defunctae Helenae Zríni, uxoris Emerici Thököly et matris Francisci II. Rákócziy, electi Transsylvaniae Principis, Partium Regni Hungariae Domini; quod per decursum unius mensis publico conspectui expositum, per tres tunc Constantinopoli degentes Episcopos fuit solemniter resepullum.«

betegek a galatai lazarista templomba, a szent magyar fejedelemné sírjához imádkozni, hogy az ő közbenjárásával gyógyulást nyerjenek. Így érkezett pl. 1839. augusztus 19-én az ázsiai partokról, Candilliből egy Unanian Katinko nevű, félig vak örmény leányka, »pour prier sur la tombe de la Dame Helene Seríni-Rakoski.« S imádkozék a sír felett: »Si vous êtes sainte, comme j'ai déjà bien lieu de le croire, manifestez la d'une manière plus élatante en me, guérissant radicalement!« — *És ím, azonnal visszanyeré látását, s azóta tökéletesen lát.*

Természetes, hogy a hívők kegyes adományai ily alkalmakkor a kolostornak jól jövedelmezének, s azért talán nem is bánták a szerzetesek a *csodát*. Színtén Lobry missió-főnök úr juttatá hozzám a rendház levéltárából másolatban egy, Konstantinápolyban (?) 1862. martius 1-én kelt s az akkori St-Benoît-supérieurehöz intézett tudakozó iratát *P. Methodiusnak*. E latin levél legfontosabb pontját menti jegyzetemben szóról szóra idéztem. Mint abból s a tudakozvány további szövegéből látszik, páter Methodius akkor tüzetesb nyomozásokat tétetett Konstantinápolyban Rákóczi hamvai felől, mint maga említi: a közelebről odaérkezendő *tekintélyes magyar küldöttség tagjainak tájékoztatására*. Ez alatt nyilván Ipolyi-Kubinyi-Henszlemanék expedícióját érti. Mire ment tapogatózásaival és tulajdonkép ki volt légyen ez a páter Methodius? — eddig földerítőnk nem sikerült. Kutattunk utána a lazaristák zárdáján kívül, Lobry utalására, a konstantinápoly-pérai Santa-Maria kolostor és a Francesco Martinez spanyol rendfőnök alatt álló »Oratoire et Commissariat de la Terre-Sainte« irattáraiban. — de sehol nincs nyoma. Annyit puhatolhattunk csak ki, hogy a lazaristáknál őrzött levelét az eredetiről P. Poulin rendtag másoló, a ki jelenleg Franciaországban, Montpellierben papnöveldei tanár. Talán Ipolyi irataiból még kiderülend P. Methodius kiléte;¹⁾ különben, hogy Rákóczi hamvainak felkutatására nézve semmi jelentőset nem végzett, az bizonyos. Ipolyiék 1862-ben a fejedelem síremlékét csupán *me glátogat-*

¹⁾ Más forrásból derült ki már. (L. alább, második közleményünkben, 147—148. l.)

tük, — mint annyi sok száz magyar azelőtt és azóta. Semmi többbe nem bocsátkozának, a mint ezt maguktól, különösen legutóbb Henszelmantól értették.

A mi ezt a rejtélyes P. Methodiust előttünk kelletlen emléküvé teszi, az a következő körülmény. Lobry supérieur, kinek jóindulatát fáradozásaim számára annyira sikerült megnyernem, hogy utóbb maga is egész kedvvel látott e magyar ügyben a levéltári búvárkodáshoz, — a mint a Beresényi-féle alapítólevélre és monstrantiára is ilyenmódon bukkant rá, — az általam annyira óhajtott 1839-iki sír- s illetőleg koporsó-felbontási jegyzőkönyvet mindvégig hasztalanul keresvén, végtére oly nyomokra talált, melyekből azon következtetését tudatá velem, hogy e jegyzőkönyvet, úgy látszik, kiadták 1862-ben P. Methodiusnak, és azután ott veszett nála.

Én ugyan még ebben sem nyugodtam meg. Fölkértem Bárczayt: menjen el Pankalóba a Taxim-kórházba, tüzetesen kikérdezni e jegyzőkönyvről és az 1839-iki sírfelbontás részleteiről az agg, beteg P. Sina archíváriust. Az általam főfontosságúaknak tartott kérdéseket különösen papírra vetetem számára. Megbizottam buzgón s ügyesen jött el. A vén, kóros barátot, a ki eleinte rosszkedvűnek, bizalmatlannak mutatkozott: szép szavakkal, hízeltudással utóbb mégis beszédesebbé tette. Előbb azt mondá, hogy mitsem tud egyebet, mint a mit részemre már följegyzett s illetőleg lemásolt. Arra jól emlékszik, hogy Zrínyi Ilona teste tiszta ép volt. »De, emlékezzék csak vissza, — híztatá Bárczay, — abban a másik, nagyobbik koporsóban, a Rákócziéban, minő vala a halott arca, alakja? S nevezetesen, nem volt-e a kezében fejedelmi buzogány? az oldalán kard? ruháin egyéb ékszer?« A páter válasza: »*Mit kételkednek az urak, hogy a fejedelem ott nyugszik érintetlenül?* Hiszen a sírfelirat erre elég bizonyosság! Miért bolygatják önök a holtakat? Hagyják békén nyugodni!« Bárczay megmagyarázá neki, hogy nem akarjuk mi megbolygatni, — sőt éppen a nagy kegyeletből nyomozzuk emlékét. Az agg páter elgondolkodott: »Én maholnap meghalok, jól érzem; megmondanék én teljén mindent, hogyha többet tudnék; — mért ne mondanám meg?! A jegyzőkönyvet nem tudom, hol van, nem

tudok róla: ha még egyszer lemehetnék a kolostorba: utána kutatok. Csakhogy, kérdés: eljuthatok-e én még oda valaha? Addig is, menjen ön el a pérai *Santa-Mária zárdába*, kérdezősködjék ott, — azok tán többet tudnak?»

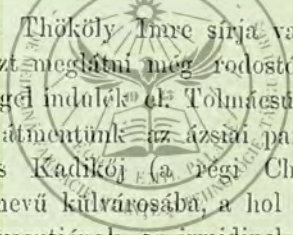
A beteg öreget nem csalá meg halálsejtelmé: nem mehett le többé a galatai kolostorba; ott halt meg a Taxim-kórházban; 1888. dec. 18-kán már temetéséről tudósított Bárczay. Az aggastyán tanácsára azonban nem késett ellátogatni a Santa-Mária-kolostorba, mely osztrák védnökség alatt áll régóta. Itt a parochus készséggel megmutatott minden adatot: 1. A Sz.-Mária templomában lévő összes síremlékek lajstromát. 2. Mindazon halottak névsorát, a kik 1688-tól fogva ezen egyház sírboltjába tétettek. 3. A klastromnak naplószerű történetét, stb. De mindezekben sehol semmi magyar nyom, vagy Rákóczira emlékeztető név. A vén P. Sina tehát, — a ki gyengülő emlékezőtehetségével Lobry szerint sok dolgot össze-zavart már, — identitásával alighanem tévedett.

Azonban minél az a, mind a smyrnai agg barát, mind Lobry supérieur és a lazarisita-convent összes tagjainak egybehangzó állításaik szerint, *Rákóczi sárja 1839 óta felnyitva nem volt, s a nagy fejedelem drága hantjai ott pihennek háborítlanul maig saját külön sírűregében, a ezímeres, felírtos emléktáblák alatt.* De Lobry nem bíztat, hogy azokat a szerzet, melynek gondjaira bizattak, valaha kiadná és onnan elvitetni engedné, — mert ez, úgymond, rendi szabályaikba ütközik.

Konstantinápolyban elmentem a ferikkői magyar sírkertbe is, hogy a campo grande-i ó-temetőből oda átszállított két régi, Rákóczi-féle sírt és síremléket megnézzem. Az egyik a fejedelem udvari orvosának Langenthal Dr. Lang Ambrús nürnbergi patriciusnak díszes sírköve, melynek feliratát Rákóczi Emlékiratai függelékében már közlém. A másik az a még díszesebb, névtelen (mert felírtos felső fele hiányzik) fehér-márvány-sarcophag, mely rajzban már több ízben megjelent, s a melyet az 1849-iki emigratio tagjai közül sokan tévesen maga Rákóczi sírkövének tartottak s belőle emlékdarabokat tördelének. Alatta, mikor a campo grande-ról 1859—60 táján

általszállíták, kettős boltozatot és az alsó sírüregeben nyugvó erős férfi-csontvázatot leltenek. A sarcophagon két ovális vértben kettős — nem magyar jellegű — czímer van, szép vésetű, heraldicai pontos jelzésekkel. Az első pajzson fekete mezőben két tört ezüstpólya; a másodikon, a mely négyelt pajzs, az 1. és 4. aranymezőkben szárnyait kiterjesztő, egyfejű, jobbra néző, koronás fekete sas, míg a 2. és 3. kék mezőkben egy-egy ezüstkereszt.

Én ezeket francia czímereknek tartom, s azt vélem, hogy — a mennyiben e sír eredetileg is a dr. Lang sírja mellett fekvék, — Rákóczinak valamelyik itt elhalt előkelő francia főtisztje nyúgoszik alatta; talán *gr. D'Absac*, talán *Des Charrières* lovag, vagy *Molitar*, a nemes testőrség kapitánya. Francia czímergyűjtemények nyomra vezetnének.

Ezek után csak Thököly Inare sírja van még hátra, a bithyniai Izmidben. Ezt meglátni még rodostói kirándulásom előtt, október 5-én reggel indultunk el Tölmácsul Kunost vivém magammal. Gőzhajón átmentünk az ázsiai partra, Konstantinápolynak Skutari és Kadiköj (a régi Chalcedonia) közt elterülő Haidar-basa nevű külvárosába, a hol a török birodalom egyetlen ázsiai vasutjának, az izmidinek pályaháza áll. Tiszta, verőfényes időben, tündéri vidékeken, hegyek lábainál, mindenütt a nicomediai tengeröböl partjai felett haladtunk, húsz mértföldnyire be Ázsiába. Cziprusligetek, festői villaesoportok, érett gyümölcsessel rakott olajfa-erdők, nagyterjedelmű szőlőültetvények, kitűnően megmivelt, vízenelő-gépekkel öntözött zöldséges és gyümölcsös kertek váltakoztak sűrű helységekkel. Meglepett ez a nem várt ázsiai kultúra. A főbb állomások: a zamatos fehér boráról híres *Kartal*; a szultánnak egészen európai módra épült selyemgyárával és csinos munkásházaival ékeskedő, szintén pompás ború *Erenköj*, és a valamennyinél gyönyörűbb fekvésű *Gebze*. Alattunk mindenütt ott kéklott a bithyniai öböl fénylő tükre, s a mint a bájos herczegszigetek elmaradtak: túl az öblön erdőborította szép hegyláncz tekintett át, mögötte és fölötte a Brussa melletti

hatalmas Olymp-bérczekkel, melyeknek égbe emelkedő taraját most egész hosszában és felhőktől mentesen láthattuk. Az öböl ázsiai végét a sátor-alakú »Illyés próféta hegye« jelölé. Ez volt célpontunk.

A gebzei várromok (Dzsenevív) tündéri fekvésén és történelmi nagy emléken, menet is, jövet is leirhatatlan érzelmekkel merengtem. Ezt a romot úgy nevezik maig, hogy: *Hannibál sírja*. Történelmileg igazolt tény, hogy midőn a carthagói világhódítót háládatlan hazája, Rómával békét kötven, száműzte: a nagy hadvezér, Róma bosszúja elől Prusias bithýniai királyhoz menekült, s ez Gebze várát, itt a tengerparton, adá neki lakásul. Azonban Róma keze idáig is elért; nemsokára itáliai hadi hajók, ostromló légiók vevék körül a várát, és Hannibál, hosszú ostromot kitartott védelem után, — nehogy élve essék ellensége kezébe s Rómában diadal-szeker előtt, megalázva hurrholják, — megmérgezte magát. Eltemették a várbán, melynek boltjai később ráomlottak sírjára.

Gebze ó vára a tengert uraló magaslaton terül el; romjain egy pár bus ciprus áll az égnek, s dúslevelű babérbokrok, repkény, iszalag és más folyondárok sűrű zöldje borítja omlatag falait. Ezeken túl, alól, a tengerparton, csipkés párkányzatú fehér tornyok merednek: a genuiak egykori kikötő-erődjének bástyái. Alatta a kék, nyugodt tengeröböl, szemben az Olympus, — elragadó, elbűvölő kép!

Szegény Thököly Imre, mikor itt, Bithýniában számkivetésben élt, el-elrándúlt Nicomédiából ide, — *Hannibál sírja fölött a világi szerencse múlandóságán búsongani*. Azzal vigasztalgatá szomorúan magát, hogy lám Hannibál sokkal nagyobb ember volt, világhódító volt, — s mégis ide került, mégis kizárta a békességből hazája, — épen mint őt, Thökölyt, a karlóczai békekötésből kirekesztették. S a bujdosó kurucz király itt merengett a carthagói hősnek heroskadt, ódon sírján . . . Elsőrangú festőink esetére méltó történelmi kép volna!

Mindinkább közeledtünk Izmidhez, a hajdani Nicomédia városához. A tengeröböl itten végződik. A táj rendkívül regényes. Balkézről jó magas, erdős hegyláncz húzódik mellet-

tünk, melynek oldalai szőlőkkel, olajfa-erdőkkel és gyümölcsös-kertekkel borítvák, le a tengerig. Az öblöt jobbról a sötétkék, impozáns Szent-Illyés-hegye (török nevén: Gök-dag) zárja el, — mely közt és az izmidi magaslatok között a tengeröböl végén lapály terül el, mélyen behúzódva Ázsiába. E síkságot a messze távolban, a 7—8000 láb magas Ála-dag (fősíges hegy) nevű havasnak szakadozott sziklaormai határolják. Mely havas és az Illyés próféta hegye között elterülő gazdag rónaságon, két órányira a tengertől, paradicsom kiességű vidéken állott Thököly »Virágok mezeje« nevű csiflikje (villája), »az ő szép, virággal béborúlt mezejével, a közel való havasokról lejövő gyönyörűséges, pisztrángos patakjaival, szép bő, híves palátiai forrásával, sok szép gyümölcsös, árnyékos és minden életre való alkalmatosságával, s azzal a puszta várral, mely egy hegyen az csiflik felett van, valamely omladékaival . . . . Ez az Virág-csiflik az Méltóságos Zrínyi Ilona fejedelemsasszonynak, bujdosásában, kivált az jó vízéért, igen kedves lakóhelye volt.«¹⁾ Amint hogy ott is hala meg.

Kegyeletteljes áhitattal tekintettünk az Ála-dag előtt, Sz.-Illyés-hegye mögött törzszakadó eme virágmezős, csörtető havasi patakoktól átszelt, kies lapályra. — Thököly ottani majorházát nyaralóul használta; a török császár által rendelt lakóházai bent valának Izmid városában, a tengerparton.

Izmid ma 10—12,000 török, örmény, görög és zsidó lakosságú, igazi ázsiai jellegű város. Fekvése még szebb, mint Rodostóé: a mennyiben a hegyoldal, melyre építve van, a rodostóiaknál jóval magasabb és meredekebb. Az itt-ott gyönyörű gyümölcsös kertescskékkal s ciprusfákkal környezett keleti modorú házak sokszoros terrasseokban, sűrűen állnak egymás fölött, a tengerpartról föl egész a bérczetetőig. Közben mindenütt a sok szép csorgó források, márványmedencéikkel. »Ennek az helynek — írja Komáromy, — oly szép s annyi szőlőhegyei vagynak, s gyümölcsös, nagy messzire kiterjedett hegyei, kertjei, kikben az fűcányok is seregenként lanknak, fogolyhadárnak sokaságával együtt, hogy majd merő para-

¹⁾ Komáromy János diáriuma.

dicsomnak mondathatik; az minthogy tartományával együtt — melyben az gabonának, szőlőnek s gyümölcsnek nagy bősége vagon, úgy sokféle vadnak: szarvasoknak, dämvadaknak. vad-dísznöknak etc. bősége, — az törököktől Kücsük-Miszirnek: *Kis-Egyiptomnak* hivatik.* A Nicomedes királyról. Julius Caesar, Diocletján. Nagy-Constantin s más császárokról híres-nevezetes régi Nicomediának akkor még itt tekintélyes romjai álltanak; korunkban már nagyobbára eltűntek. A Thököly idejében oly élénk parti forgalmat pedig ma már a vasut közvetíti a fővárossal. Ott jártunkkor Izmid kikötőjében csupán egyetlen nagy hajó, egy angol gőzös horgonyzott.

Dél tájban érkezénk meg. Mivel pedig a visszainduló vonatig nem sokat késhettünk: hogy a temetőt megjárhassuk, Erenköjből előre táviratozánk az izmídi állomásfőnöknek. kilétünket, célunkat tudatva, és — kérve őt: gondoskodni számunkra készen álló fogatról. S az udvarias francia pályafőnök intézkedéséből nemcsak hogy egy tulipántos tatár-kocsi várt már készen reánk, sőt a derék férfiú előzékenysége annyira mene: az örmény felkészül és tudatá érkeztünket, hogy ott várjon bennünket kinn a sírkertben; s ehhez még egy vasuti tisztet, alárendeltjét adott mellénk kalauzál.

Bebújtunk a tulipántos-lada formán kifestett, echós tatár-szekérbe, melynek fenekét ázsiai juh gyapjával tömött matrác borítá; ezen kellett, lábainkat magunk alatt keresztbe téve, kuporognunk. A kocsis pedig neki biztatván kancasukás tatár-korbácsával két apró, de fürgé szürkéjét, — csörtetve és robogva rohantunk könnyű szekerünkkel a város utcáin végig, a nyugatra, a tengerpart fölötti hegyoldalban fekvő örmény temető felé.

Kezemben tartám Komáromy diárumát, a melyből Thököly Imre sírjáról olvasám:

»Ott Nicomédiában, az császár udvarán túl, közel az tengerhez vagon az örményeknek egy kövel bekerített nagy, új (1705-ben új) temetőjük, — kiben szegény (Thököly) gyakran járt magát múlatni, egy nagy sűrű fa alá, — egy hideg forrás mellé, hol közel senki sincsen temetve. Én azon helyet az örményektől hatvan talléron megvettem, s az sűrű nagy fa alatt, a hol életében sokat feküdt, nekie sírt ásatván, s kövel a koporsó körül megrakatván, s vastag cserfa-deszkákkal béborít-

IZMID. (NICOMEDIA.)
(A tengerpartról.)

ván, eltemettetem. Felül nagy öreg fehérmárványkő-monumentumot tettem, mellyen aranyosan az czimerét fölmetszettem, ilyen irással, mind megaranyozva tisztességesen. (*Következik a jól ismert sírfelirat.*) Az monumentum fölibe szép, cserepes épületet csináltattam. Már ezt minden útonjárók, — valakik jönnek-mennek egész Ázsiába, a Szent-Földre vagy Kanaán földére, Egyiptomba, Syriába, Babyloniába, Arábiába, a Sínai-hegyre, egy szóval akárhová, Persiába és egyéb helyekre, *minthogy más úton nem is lehetnek*, — mind láthatják.

Az ázsiai karavánok és mekkai zarándok-csapatok ezen nagy útja akkoriban lent a tengerparton húzódott; azonban később, már századunkban, — mint kalauzunk mondá és a helyet balkéz felől útunkban meg is mutatta. — valami építkezések miatt az országútat fölvitték a hegyoldalra a magaslatra, a hol most mi is haladánk. S ez az út-felkanyarodás épen keresztben szelvén a leírt örmény ó temetőt: ezt az örményeknek át kelle engedniök; kaptak helyette, a várostól nyugatra, a régítől egy jó puska lövésnyire, ugyanazon hegyoldalban elterülő más, nagyobb területet sírkertnek, melybe aztán nevezetesebb halottaikat — *köztük Thökölyt is* — által szállították.

Ezen újabb örmény temető kapuja előtt állott meg szeke-rünk. Ott várt már reánk, magas fekete süvegében, bő fekete tulárjában, az őszbe csavarodott nagyszakálú, derék, tisztos örmény pap, a fehérhajú vén sírkertőrrel, még néhány más öreg ember s egy csomó siheder, gyerek, kiket a kíváncsiság hozott ide: mert csakhamar megtudták a városban, hogy a messze, messze *Madzsarisztánból* zarándokok érkeznek a néhai *madzsar kiráj* sírjához. Ritka, nagyon ritka esemény vala ez a távol ázsiai kis városban.

A komoly, szerény, humánus örmény lelkész a kölcsönös üdvözlések után azonnal elvezetett bennünket a temető legszebb részében fekvő Thököly-síremlékhez. Ő és a vén sírásó — ez utóbbi mint élő szemtanú — elmondák, hogy az ő temető felhagyása s a hamvoknak ezen újba átszállítása mintegy hatvan évvel ezelőtt, 1828—30-ban történt. A magyar fejedelem sírját ők, örmények, — úgymond, — folytonos kegyeletben tartották; és egyházi irataikból megtudván, hogy annak halálakor temetőhelyét udvari emberei tőlük, vagyis parochiájuktól, *örök*

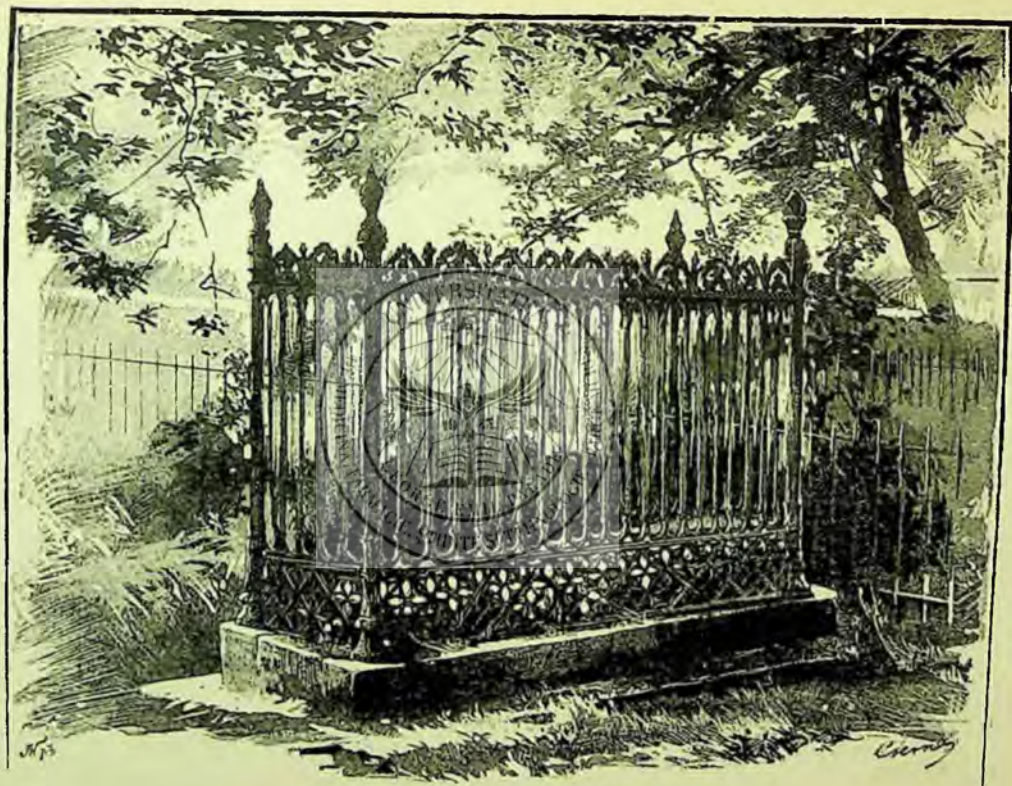
ülökre vásárolták meg: az egyháztanács becsületbeli kötelességeül tekinté a hamvakat és síremléket a temető felhagyásakor fölszedetni s az új sírkertbe áthozatni. Az öreg sírásó, mint ifjú, személyesen jelen vala akkor Thököly sírja felbontásánál; s nem hiába, hogy a hű Komáromy fejedelmét oly nagy gondal — a mint föntebb idéztük — temettette volt el: a cserfadeszkák alá, kőrákás közé helyezett jó, keményfa koporsó még 1830-ban is, 125 év múlva, oly épnek találtatott, hogy a hamvakat még ugyanabban, — ámbár egy másik, ládaforma külső koporsóba helyezve, — szállították át ide. Agg tudósítónk szerint a koporsót föl sem nyitották. (Ugyanezt erősíté egy másik, a temetőben velünk lévő öreg örmény, ki a sírbontáskor szintén jelen volt.)

A mostani sírkert délkeleti részében, egymástól nem távol, két óriási, terebélyes platánfa áll. Egypár száz évesek lehetnek. Ezek egyikének, a keletre, a bejárathoz közelebb állónak, a tenger vagyis dél felé lehajló hatalmas lombsátora alatt terül el a bujdosó kurucz király ódon síremléke.

A sírt, kellemes meglepetésünkre, teljesen ép, jól gondozott állapotban találtuk. Nevezetesen a még Komáromy által készített nagy fehérmárvány sírfedő-tábla (ámbár az idők mohától már szürkületen) még az eredeti, hossz-négyszög kökegreten fekvén: e kőkeretből egy új, — alig tíz-húsz esztendőös — öntött vasból nagyon díszes formában, félig-meddig csúcsíves stýlban készült, czifra, sűrű és igen magas rácszat emelkedik fel körskörül, rongálásoktól teljesen védve a hatalmas sírkövet. És e vasrács csak most pár év előtt lehetett újra befösvé, — olyan élénk rajta még a zöld festék.

Elcsodálkozván e fölött, megkérdeztem a lelkészt és a sírásót: *Ki gondozza így a madzsar kiráj nyugvóhelyét?* Azonnal megvolt rá a felelet: »*Az angolok, uram, az angolok, — a kik ide temetkeznek melléje!*«

Vizsgálni kezdtem a Thököly síremléke körül álló sírkövek feliratait, — s íme, csupa britt halottak nevei, csupa angol sírirat! A legutóbbi közülök, az épen Thököly szomszédjában nyugvó, egy 1878-ban itt elhunyt fiatal angol tengerész-tiszté volt.

THÖKÖLY IMRE SÍRJA IZMIDBEN.

A szabad és protestáns Albion fiai, a szabadságért és protestáns vallásért egykoron annyit küzdött s végezetre harczainak mártýrjává lett híres magyar fejedelem sírja közelében óhajtanak pihenni a távol ázsiai hant alatt. És ők gondozzák kegyelettel, ők tartják fenn a saját nemzete által elfeledett régi magyar hős síremlékét.¹⁾

Bús kegyelettel állottam a sokat hányatott bujdosó fejedelem sírjánál, melynek követ a reá hulló platánlevelek egészen ellepték. A sűrű rácsozat közt pálczámmal benyúlva, hártám el róla a harasztot, hogy a czímert és írást meglássam. Az előbbi még elég jól kivethető; azonban a felirat márványbetűit (haut-relief) az idők foga s a reáomló hó és esővíz nagyon megemészté. Elővevém Komáromy diáriumát s abból az eredeti feliratot fenhangon olvasván, Kunossal együtt constatáltuk, hogy az a sírlappal szóró szóra összevág; csakhogy ezen segítség nélkül magáról a sírkőről már régig lehetett volna leolvasni.²⁾

A sírásótól és a másik szentanú öregtől kérdést tettem a Komáromy naplójában említett *lúdgy fészéről* vagy *csorgóról*, mely ott csörgedezett az ő temetőben, Thököly eredeti sírjánál: tudnak-e róla valamit? látták-e? visszaemlékeznek-e még reá? És ím, a két agg egyszerre mondotta: Igenis, emlékezünk reá, láttuk, — ott bugyogott a forrás; és mert az is a fejedelem sírterületén, tehát az övé volt: *a csorgó márványköveit fölszedette az egyház és áthordatta híven azokat is; — íme, itt vannak!* S a síremléktől öt-hat lépésnyire keletnek fekvő néhány fehér márvány kődarabra mutattak. Megtekintém, és csakugyan előttem láttam Thököly egykori temetői csorgókutacs-kájának márványkö-gyűrűjét (kávóját) s az e fölé tartozott egy pár,

¹⁾ Egy megbízható öreg barátom értesülése szerint ugyan egy magyar is: az 1849-ben Smýrnába szakadt s ott elhalt *Nogell István* hódmező-vásárhelyi hazánkfia restauráltatta volna egy ízben, 1870. körül, Thökölynek izmidi sírját. Még előbb a pozsonyi születésű b. *Vecsera* nagykövetségi tanácsos javított rajta, mint Klapkától tudom. A díszes vasrácsot is ő készítette, de az angolok festették be újabban.

²⁾ 1891. martiusban néhai *Baross Gábor* minister járt ott, s mint tőle hallám, azóta a sírirat még jobban megrongálódott. — Egyébiránt kiadtam Rákóczi Emlékiratai függelékében ennek szövegét is.

négyszögűre faragott korona-követ; persze, most már szétszedve, nem lévén itt forrás. De megőrizték, még e köveket is megőrizték, — a mi meglepett. *Ilyen ázsiai rend, becsületesség és kegyelet előtt elpirúlhatna Európa!*

Még jobban meglepett azonban egy körülmény, a mit a vén sírásótól hallék. Ez ugyanis azt mondá, hogy Thököly hamvait mikor általszállíták: nem e helyre temették el és síremlékét sem itt állíták föl eredetileg. — hanem egy kissé amarrább, nyugatnak. *Sőt magok a hamvak most is ott, és nem e sírkö alatt fekszenek; mert a síremléket az angolok hozatták ide később, a saját temetőrészük díszéül, — de a koporsót föl nem ásták, meg nem bolygatták, csak a sírkövet.*

Hát hol nyugosznak a hamvak? kérdezém. — jelölje meg énmekem pontosan a helyet! A sírásó rögtön meg is jelölte; a másik nagy platánfához vezetett és attól velem nyugati irányban egyenest, a két sírdombor közötti úton tizet lépven, két sírhalom közt — lapos téren — megállapodott: »*Íme uram, itt, ezen a ponton pihennek a madzsar kiráj hamvai, — ide temették el az átszállításkor!*»

Jól megjegyeztem magamnak e helyet, s a lelkézt is kértem: jegyezze meg jól, ha egyszer a vén sírásó elhalna: feledésbe ne menjen; mert *keresni fogják még azt Madzsarisztánból valaha!*¹⁾

¹⁾ Utóbb, már jelen munkácskám *első kiadásának* megjelenése után, régi irataim között kutatva, kezembe akadt Donáth Mátyás 1849-iki menekültnek Konstantinápolyból még 1861-ben hozzám intézett levele. Ez szintén tanúsítja az izmídi öreg örmény sírásó állításának igaz voltát, hogy t. i. a száműzött kurucz király síremléke jelenleg nem igazi helyén, vagyis nem az ó temetőből átszállított koporsó fölött áll. Figyelemreméltó továbbá Donáth tudósításában az, a mit a Thököly mellett Izmidben s a beljebb fekvő »*Virágok mezején*« lakott és ott elhunyt bujdosó magyarok temetőjéről és sírköveiről ír; azért e tudósítást pótlékuł íme közöljük:

»Izmithen — írja ő — az örmények mintegy kilencz év előtt (tehát 1852 körül) egy új örmény templomot építtetvén, a temetőben talált sírköveket mind a templom falaiba felhasználták. (Rოდostóban is ép így tőnek, csakhogy ott a templomudvart rakták ki velők). Akkor *gyaníthatólag* Thököly sírkövet is kiemelek helyéből: mert az most (1861-ben) *helytelenül fekvőleg*, nagy fák sora alatt

Soká nem időzheténk; a vasuti tiszt óráját nézegetve, egyre sürgetett: mennünk kell, mert a vonatról lekesünk! A Thököly síremlékére boruló platánról néhány levelet tépvén emlékül s beletévén Komáromy diáriumának lapjai közé: a derék lelkész szívességét megköszöntem, a vén sírásót megajándékozám, — s azzal helebújva tatár-kocsinkba, hajtattunk lóhalálában vissza, végig a városon. A pályaház előtt a mozdony már prüszkölt, a vonat indulásra készen állt; a pályafőnök udvariaságból néhány perczig még váratott reánk, — csakhogy épen jegyet válthattunk s felülhettünk.

Búcsúpillantásokat veték a Thököly sírját rejtő hegyoldalra, a terrasse-szerűleg, regényes magasságban fekvő város háztömkelegére, mialatt vonatunk a gyönyörű kertek, szőlők, olajfaligetek közt gyorsan robogott. A távol Ázsia mélyéből intő Ála-dag havas phantasticus körvonalait és Ilyés próféta hegyét még sokáig láthattam. Még egyszer — és pedig a legfestőibb esti világításban — gyönyörködhetem a hős Hannibál

van, mindjárt az út mellett, egészen a földbe beereszkedve. (E nagy fák közül ma már csupán a két terebélyes platán áll.) Továbbá Thököly hívei *Kazuklu-Eszkete* fölött voltak letelepedve egy faluban, melynek csak temetője tudatik, hogy hol volt, — most is *puszta magyar falunak* hívják, a törökök e helyet. Egy *Madzsaroglu* (magyar-fi) nevű öreg ember még él Serajliban az unokák közül. Múlt nyáron, hogy a nogaji tatárok átköltözének török földre, oda is levetődtek s a temető-helyet áskálni kezdték, de mivel *keresztekre* (vagyis általában: *keresztyén sírkövekre*) találtak, — abbanhagyták. Továbbá onnan harmadfél óra járásnyira, *Baktsadzsik* nevű örmény faluban a ceszmebe (csorgókútba) vannak beépítve innen kövek, de felirataikkal befelé; vannak még emberek, kik jól tudják, hogy ezek a *puszta magyar falu* temetőjéből vitettek oda.«

Eddig terjed Donáth Mátyás tudósítása; a mi mindenesetre méltó arra, hogy Konstantinápolyban élő vagy oda ránduló hazánkiai részéről ez érdemben gondos helyszíni nyomozások tétessenek. A vaspálya most már Izmidtől Angoráig tovább épülvén, keresztül-szeli a »*Virágok mezejét*«, az Ilyés próféta hegye mögött elterülő s az Ála-dag havasairól leomló »pisztrángos patakoktól« öntözött szép síkságot. A kutatások tehát e tájon, a közlekedés megnyitásával, minden nagyobb nehézség nélkül végbemehetnek. Ha mi még egyszer odavetődünk, — el nem mulasztanók.

repkény-koszorúzza, bús ciprusokkal ékes várrom-sírházában; majd odább, az alkonypírtól tündöklő, ezen oldalról különösen fölséges Olýmpusban. Az alatta, az öböl túlpártjain húzódó erdős hegyek már esthomályba borúltak; sűrűen ragyogának fel rajtok a szén-égetők s pásztorok tüzei. A Márványtenger síma tükrét bíborosra festé, a herczegszigetek ormait s a proti-i regés Szent-Györgykolostort megaranyozá a lealkonyuló nap búcsúfényé. — Késő estve érkezünk meg Pérába.

E napi kirándulásomat — nemesak Thököly és Hannibál sírjáért s Izmidért, — de a látott tájak leírhatatlan szépségeiért is, el nem felejttem a míg élek. Mindenkinek őszintén ajánlhatom ez utat, a ki Konstantinápolyt meglátogatja. A Haidar-basazimidi parthie nincsen ugyan benne a közkezen forgó utazókönyvekben: azonban jó lélekkel állíthatom, hogy a bithýniai öböl tájszépségekre nem állhat rább a világhírű Bosporusnál.

A föntebbiekkel kívántam beszámolni az 1888-ik évi keleti utazásom alatt s után a Rákóczi- és Thököly-kori bujdosó szabadság-martyírok emlékeinek felkutatása érdekében tett bűvárlataim eredményéről. Minő sikerrel? — az olvasó ítélje meg. Mi teljes szerénységgel azt hiszszük, hogy a magyar száműzöttek főtanyájáról, *Rodostóról* talán sikerült némi képet nyújtanunk, s az ottani kegyeletes emlékeket, valamint a konstantinápolyi és izmidi szent sírokat s hamvakat illetőleg egyet-mást, eddig ismeretlen, kiderítenünk. Fáradozásainkat nem szántuk, s ezekért már csak az utazás és helyszínlátás élvezetei által is bő jutalmat nyerünk. Ha pedig a t. olvasó megelégedve fogja jelen tanulmányunkat letenni, és ha a későbbi történetbűvár hasznára fordíthatja azt: akkor jutalmunk kétszeres, háromszoros leend.

A hazájokért mindenöket feláldozott *Rákóczi, Bercsényi, Zrínyi Ilona, Thököly* emlékezetéért fáradozván, — igaz lelkesedéssel, magyar szívből, magyar szívvel tettük a mit tehattunk, irtuk a mit írhattunk.

II.

KONSTANTINAPOLYI ÚJABB KUTATÁSOK

RAKÓCZI-EMIGRATIO KORÁRÓL.

I.

Az 1889-ik évi konstantinápolyi utazásom, minthogy a Corvina-maradványainak és az ó török állami levéltár magyar vonatkozású okiratainak felkutatása ezéjából kiküldött magy. tud. akadémiai bizottságban vettem részt, természetszerűen legfőként e kijelölt feladatok megoldására irányult munkálkodással telt el. És idénk e tekintetben annyira igénybe vevé, hogy daczára a török fővárosban töltött 24 napnak, — Rodostóba ezúttal sehogyse tudtam eljutni; a kirándulásra oda teljességgel nem maradt időm. Csak messziről tekintgettem sovárgva fájó szívvel, a maradli-i vasútállomást megelőző emelkedésről, a Márványtenger tükre mellett kékelő rodostói hegyekre. Nem adatott meg ez alkalommal a kurucz bujdosók »édes-keserves laktu földét« színről-színre újból meglátnom és ott némi pótló búvárlatokat tennem. Mindazáltal Konstantinápolyban sem mulasztám el szabad óráimban a Rákóczi-korra további kutatásokhoz fogni; mikre nézve — maga a császári kincstárbeli ó könyvtár által szolgáltatott egy igen nevezetes államjogi okirat mellett — legtöbb új anyagot a francia lazaristák galatai rendházának levél- s könyvtára nyújthatott és nyújtott.

A szeretetreméltó modoráért, szives előzékenységeért s érdeklődéséért nálam már a múlt évről kedves emléken álló lazarista missió-főnök P. Lobry Ferencz urat, — kiről »Rodostó és a bujdosók sírjai« című, föntebbi tanulmányomban ismételve a legőszintébb hálával emlékeztem meg, — mindjárt Konstantinápolyba érkezésünk első hetében siettem meglátogatni.

bemutatván neki dr. Fraknói Vilmos apát-kanonok urat, mint bizottsági tagtársam és barátomat, s átnyújtván a Rákóczi hamvait híven őrző rend könyvtára számára. hálám némi jeléül »*Rodostó*«-mnak, továbbá a nevezett fejedelem latin s francia nyelven írt *Confessiói*-nak egy-egy példányát. E figyelem s az említett munkámban kifejezett meleg elismerés a derék, művelt, humánus házfőnökök és rendtársainak láthatólag jól esett; a ki is kérésünkre nemcsak kész örömmel engedé meg, hogy Fraknói a Rákóczi fejedelem sírja előtti oltárnál a következő vasárnapon — hallhatatlan Ipolyink példájára — misét mondhasson és én történelmi kutatásaimat a rend levél- s könyvtárában folytathassam: sőt ez utóbbi munkálatokban ő maga is, az új levéltárnok és könyvtárnok urakkal együtt, a legszívesebb buzgalommal közreműködött.

A misét Fraknói a Magyarország védasszonya tiszteletére szentelt oltárnál, a konstantinápolyi magyar gyarmat számos tagja és több, ép ott időzött magyar utazó jelenlétében, a lazarista atyák fényes segédlete mellett, szeptember 29-én tartá meg; mi alatt mi magyarok mély áhítatba s bús kegyeletbe merülve borultunk le a lágzó hazaszeretetet nagy-lelkű martýrja: II. Rákóczi Ferencz és dicső anyja, Zrínyi Ilona hamvai felett.

A következő napokban azután sokat jártunk le a zár-dába kutatni Fraknói és én, majd barátom hazautaztával csak magam, s a húzamos érintkezések közben a legszívélyesebb barátság fejlett ki köztünk és *P. Lobry* supérieur *P. Vachette* procureur, *P. Romon* levéltárnok, *P. Droitecourt* s a többi derék lazarista atyák közt. Kérdézősködéseikre Rákóczi Ferencz, Zrínyi Ilona, Thököly, Rákóczi József, Bercsényi és Bercsényiné életviszonyairól, összeköttetéseikről a francia udvarral és a portával stb. egész kis történelmi előadásokat rögtönöztem nekik; ők szorgalmasan jegyezték — kivált neveket és dátumokat, — s e jegyzetek nyomán folytatva a kutatást a levéltárban: ha valami újabbat föllelhettek, örömmel siettek föl Pérába hôtelembe, hírt adni a leletről és magokhoz újabban meghívni. Egy alkalommal pl. *P. Jules Vachette* a következő levelkét hagyta hátra számomra szállásomon:

»Le Père Archiviste a découvert après votre départ (értsd a zárdából) quelques papiers, qui vous intéresseraient. C'est un mémoire sur la conversion du *Prince Tékéli*; c'est l'inscription de la pierre tombale, qui se trouvait sur la tombe de la *Comtesse Berchini* . . .« etc.

Természetes, hogy ily örvendetes tudósításra azonnal siettem le Galatába a Saint-Bonoít-kolostorba, az illető papírok átvizsgálása s lemásolására. A lazarista rendnél ugyanis azon szigorú szabály áll fenn, hogy zárdáik *levéltáraiba* idegen — akár világi, akár egyházi férfiú — nem léphet be, sőt még magok a rend tagjai is csak a fölesketett levéltárnok jelenlétében. Így tehát én is, Fraknoi is csak a terjedelmes könyvtárban búvárkodhatánk személyesen; a rendházfőnök és levéltárnok urak azonban a legelőzékenyebb készséggel kutatnak fel az archivumban útasításaim szerint mindent, s a mi magyar vonatkozású iratot találtak: kihozták és rendelkezésemre bocsáták. Teli voltak e buzgó férfiak céljaink iránt a francziákat jellemző felkes érdeklődéssel, udvarias segédkezési vágygyal, — s a leletek fölötti örömben ők is osztozának. Kutatásaim legnevezetesebbikét pedig — október 7-én — maga a konstantinápolyi patriárcha-helyettes, Monseigneur *Bonetti* palmyrai érsek s pápai intermundius ó excja is, — a ki szintén a lazarista rend tagja, — megtisztelé jelenlétével.¹⁾

Mindezeket kedves kötelességemül tekintem a galatai Szent-Lázár rendház tiszteletreméltó atyáiról elmondani a magyar olvasó közönség előtt; mert nemzetünkbeli történetbúvár csak ritkán tapasztalhat ily buzgó és meleg támogatást törekvéseiben messze, idegen földön, félbarbárnak tartott országban. (A civilisatiójával feunen kérkedő *német birodalomban* pedig ugyan aligha!)

*

A II. Rákóczi Ferencz, Zrínyi Ilona, Thököly Zsuzsána, gr. Beresényi Miklósné s Rákóczi József herczegnek hamvait sírboltjaiban rejtő galatai Saint-Benoít egyházat, e régi, román

¹⁾ I. erről bőven a harmadik tanulmányban.

stílusú, genuai építményt »Rodostó és a bujdosók sírjai« czímű, említett tanulmányomban bővebben leírtam, s előadám, hogy romjaiból 1682-ben XIV. Lajos restauráltatá azt s avattatá fel francia — akkor jezsuita — templommá. Ehhez most megjegyzem még, hogy a különben a XVII-ik század második felének megfelelő barok-ízlésben átalakított egyház mind három hajójának félkerekded boltozatú, eredeti, régi kupolái a hajók keleti végén az oltárok fölött szerencsére épen hagyottak s ma is díszei a templomnak. A középhajó kupolája a főoltár felett, tágasabb és emelkedettebb a mellékhajókéinál. A buzogányszerű tetején csipkézett védpárkányzatot tartó, hosszényszögű, erős torony is ódon állapotában van még. Ez hajdan, mikor Galatát a genuaiak bírták, — mint alkatáról világosan látható, — egyszersmind védbástyaül szolgált; általában, ezen templom és zárda környékén sok még a genuai régi erődítmények maradványa; — az ő bástyafalak nyomait a tetőn álló nagy »Galata-toronytól« le, csaknem a tengerpartig lehet követni.

A St.-Benoît-egyházat — mely egészen be van építve — a rendháznak nagy, díszes, igen terjedelmes épületei környezik, melyeknek főormozatára büszkén vonják fel ünnepnapokon a francia tricolort. Mert a lazaristáknak nemcsak kolostoruk, hanem a konstantinápolyi francia gyarmat ifjúsága s egyéb keresztyén gyermekek nevelésére és oktatására szánt virágzó iskolájuk is van itt, nagy könyvtárral, természetrajzi múzeummal, s árvák, szegény gyermekek számára lakással, bentartással. A vallás-erkölcsi oktatás, humanismus, keresztyéni jótékonyosság műveivel e rend igen áldásosan működik keleten, úgy itt a központban, mint Macedoniában, Epirusban, s különösen az archipelági szigeteken és Kis-Ázsia partvidékein bírt missió-állomásain.

E missió-állomásokat s a galatai Szent-Benedek egyházat és zárdát fölszereléssel, alapítványai s javadalmaival, könyv- és levéltárával egyetemben, a lazaristák a jezsuita-rendtől örökölték, ennek Mária-Terézia idejében történt eltörlése után. Minden ügyiratot azonban, úgy látszik, a jezsuiták nem adták át utódaiknak, avvagy az átvételt megelőzőtt rövid intervallum alatt tűnhettek el némely alapítványlevelek, irományok, jegyző-

könyvek, régi leltárak; a mihez járúl, hogy a St.-Benoit templom és rendház épületei a múlt és a jelen század folyamában négyszer-ötször leégtek, olykor be is égtek, — úgy, hogy a levéltár és könyvtár egy része is elhamvadt. Mindezen változások egyaránt közrehatottak arra, hogy az archivum kincsei csak tetemes hézagokkal jutottak el napjainkra. A gazdag könyvtár könyvei pedig, a mint a legutóbbi tűzvész alkalmával mentés végett halomra hányva huzzottattak le a pinczék s más boltozatos helyekbe: ugyanazon rendetlen módon rakattak fel újon épült ideiglenes padláshelyiségükbe, — a catalogusok odaégtek. Eddig csupán az iskolai s egyházi kézikönyvtár van rendezve; a nagy könyvtár most fog átszállíttatni állandó helyiségébe, az épen elkészült új, téres és tűzmentes terembe, s egyúttal rendeztetni, szakszerűen lajstromoztatni.

A levéltár lajstromozva van ugyan, mindazáltal oly föfléletesen és hiányosan, hogy a múlt év végén elhunyt öreg könyvtárnok P. Sina sem bírt benne eléggé eligazodni. Példa erre, hogy, mint megelőző tanulmányunkban említők, a Rákóczi és Zrínyi Ilona koporsóinak 1839-iki felbontásáról s újra sírhelyezéséről szóló jegyzőkönyvet sem tudá ismételt szorgos kutatások daczára, sem ő, sem Lobry supérieur feltalálni. Annál kevésbbé igazodhatik el még egyelőre a most kinevezett új archivárius P. Romon, — a ki pedig nagyon sürge, ügyes fiatal ember. Annyit ugyan sikerült már kifürkésznie, hogy ezen általam oly hön óhajtott jegyzőkönyv 1839. augusztus 18-án kelt. és *Moitrelle, Scafí, Calavassi*, akkori lazarista atyák által van aláírva. Ezen a nyomon remélhető, hogy reá fog majd akadni, (s ígérését bírom, hogy másolatát azonnal közlenni velem), kivéven azt a P. Lobry által föltételezett esetet, ha t. i. e jegyzőkönyv az Ipolyi-Kubinyiek számára 1862. elején előzőleg tapogatódzott P. Methodiusnál maradt volna végképen.

E rejtélyes P. Methodiusnak kilétét is megtudtam immár, régóta Konstantinápolyban élő Beszédes Kálmán nevű festőművész hazánkfia révén. Methodius magyar ember volt, Nyitra vármegyei, tót-megyeri lelkész, családnevére *Gazdgyik*, egyébként szent-Ferencz-rendű szerzetes, s a forradalom előtt 14

évig a pérai főutezai Santa-Maria templom káplánja, a mely templom osztrák-magyar védnökség alatt áll.¹⁾

Habár azonban az 1839-iki jegyzőkönyv a St.-Benoît levéltárából a f. 1889-ik évi kutatások alkalmával sem került még elő: ugyanott ezúttal más, nem esekély édekű új adatokra bukkantunk a Rákóczi- s Thököly-emigráció történetére nézve. Kezdjük ezek ismertetését mindjárt magánál Rákóczi Ferencz fejedelemnél.

A fejedelem a galatai St.-Benoît templomnak és a keleti missiókat azon időkben buzgalommal ellátott jezsuita-rend elhez kapcsolt zárdájának, elejétől fogva mind haláláig kegyes jóltevője volt. Nevezetesen a templomi, zárdai, könyvtári naplók, lajstromok és sekrestyei levéltárakban sűrűn találkozunk különböző nagyságú és különböző időkben tett kegyes adományai s alapítványai bejegyzésével.

Első ily tényét a legszentebb érzelem szülé: a hálás fiú kegyelete néhai édesanyjának emléke miatt. Zrínyi Ilona feje-

¹⁾ Beszédes ugyan *Jarjók*-nak írja P. Methodius nevét, de hibásan: *Gazdgyik* helyett. Hazatérvén ugyanis, nem késtem megszerezni a Szent-Ferencz-rend magyarországi tartományfőnöke ft. *Dosztól Gaudentius* úr szíveségéből a rend levéltárából meríthető adatokat a nevezett Methodius atyáról. Az ezen úton nyert hiteles följegyzések szerint *Gazdgyik József* 1802. május 30-án szül. Rajeczen, Trencsénymegyében; 1823 óta szent-Ferencz-rendű növendék Malaczkán, 1828. áldozárrá szenteltetvén, *Methodius* szerzetesi nevet nyert; 1830. segédlelkész Szobon, 1831—32. Cséven. *Majl keletre utazott hittérítőnek, s 1833-tól 1847-ig működött a ferencziek konstantinápolyi missió-állomásán*, (Santa-Maria). Tehát, 1839-ben, Rákóczi sírjának ott oly nagy zajt keltett felbontásakor, a török fővárosban lakott; mindazáltal, már említett tudakozó levelét kivéve, írást nem hagyott erről hátra. 1847-ben hazatérvén, a nagy-szombati rendházba osztatott be; 1849. és 1850. rendházfőnök Malaczkán; 1851. Oszuszkón, 1852—60. Nyitrán, 1861—1863. Tót-Megyeren lelkész. *Imét írt 1862. elején Ipolyiek kértére Konstantinápolyba a lazarisztákhoz levelet*. 1864—72-ben a nyitrai zárdában élt visszavonulva, a hol is az utóbbi év május hó 6-án hunyt el. Keleti tapasztalatait, különösen ethnographicus följegyzéseit a »Cyrill és Method« című tót lapban tette közzé; mert a latin és olasz mellett a tót nyelvet bírta legjobban. Egyébiránt magyarul is folyékonyan beszélt.

delemasszony ugyanis, — a ki St.-Benoît galatai templomát maga is több értékes tárgygyal (ú. m. szent edények- s drága egyházi öltözetekkel) gazdagítá az ezen rendház tagjai közül való udvari káplánja P. Cachod Jakab jezsuita-anya útján, s a ki P. Sina volt archiváriusnak 1888-ban velem közlött irata szerint, az archipelagusi hittérítő-állomások javadalmozására szintén alapítványt tőn (125. l.), — 1703. mart. 10-ike óta ezen egyház déli hajójának a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt oltára előtt («ante Imaginem Sacelli B. M. V.») pileni örök álmait. Rákóczi még Franciaországban laktakor, 1716-ban, gyászmisék tartását rendelé el felejthetlen édesanyja lelki üdvéért a galatai Szent-Benedek-egyházban, s e célra megfelelő alapítvány-összeget küldött az ottani jezsuiták főnökének P. Raugiart-nak. P. Romon, Sz. Lázár-rendi ez idő szerinti levéltárnok úr az archivum jezsuita-actáiból merített s részemre átadott jegyzékének idevonatkozó pontja így hangzik:

»Son Altesse Sérénissime, Monseigneur le Prince Ragozzi fit faire, sous le P. Raugiart [1716.] un service pour la Princesse sa mère, ce qui procura à l'Église différents objets, dont le détail n'est pas donné»

E följegyzésből tehát megtudjuk azt is, hogy a Zrínyi Flonától a templomnak ajándékozott tárgyak részleges lajstroma az archivumban többé föl nem található. Mindazáltal valószínű, hogy a fejedelemasszony a St.-Benoît-egyházat e szent tárgyakkal (kelyhekkal, casulákkal, oltárterítőkkel, stb.), második férjétől Nándor-Fehérvárott született, Nikápolyban meghalt, s Konstantinápolyban, e galatai templomban eltemetett egy éves kis leánykájának, Thököly Zsuzsika hercegnőnek koporsója ide letétele alkalmával, tehát még 1695-ben ajándékozá meg.¹⁾

Mennyi volt Rákóczi 1716-ban letett miscalapítványának összege? a »Série des fondations« ez. jegyzékben szám szerint nincs kitéve; az alapítványlevél pedig elveszett, vagy elégett.

A mint a fejedelem Rodostón letelepedék: folytatta jóté-

¹⁾ Thököly Zsuzsika sírját, édesanyjával együtt, a vörösvári Rákóczi-levéltárból általam közölve l. »Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei«, etc. II. Monum. Hung. Hist. Script. XXIV. 515. l.

kony alapítványait a szeretett édesanyja porait őrző St.-Benoit-egyház és papjai, különösen a missiók számára, — mindjárt az első évben, 1720-ban, P. Bourgnon atya rendházfőnöksége alatt 333 piasztert, s utóbb ugyanezen supérieur kormányja idejében újból 1000 piasztert adományozván.¹⁾ S a mint a világi szerencsétől oly sokat hányatott, amnyit csalódott, immár idősbülő Rákóczi áhítatos lelke, rodostói remeteségének bús magányában a vallásos merengésekbe mindinkább belémerül vala: egyházi célú kegyes alapítványai is, mindinkább szaporodnak. Így 1726-ban 666, 1730-ban 1000, ugyanezen évben ismét más 1000 és 1731-ben egyszerre 10,000 piaszter alapítvánnyal gazdagítja a St.-Benoit-egyházat.²⁾

Ezen utóbbi nagyobb összeg a keleti »missions volantes« céljaira volt szánva, úgy, hogy az Archipelagon és környékén működni hivatott két hittérítő-anya tartassék el kamataiból.³⁾ Ugyane célra a következő 1732-ik évben kelt végrendeletében ismét 10,000 piasztert hagyományozott a kegyeslelkű bujdosó fejedelem.⁴⁾

Ugyancsak ő, értékes könyvajándékokkal is gyarapítja a galatai Szent-Benedek rendház könyvtárát. Így például az adományozók (bienfaiteurs) lajstromában be van jegyezve Rákóczi, mint a ki Gresset atya főnöksége idejében (1730—31.) *Calmet*-nek az ó- és új-szövetségi könyvek és a zsidók történetéről írott s Fleury bíbornok költségén díszesen, gazdag illusztrációkkal s térképekkel Párisban kiadott 27 vaskos kötetből álló nagy-

¹⁾ »Sous le Père Bourgnon (1720.) du Prince Ragozzi environ 333 p. Sous le même Père le Prince Ragozzi donné 1000 p.« (A török piaszter akkor körülbelül a frankkal volt egyen-értékű.)

²⁾ »Sous le P. Verteau (1726.) le Pr. Ragozzi donné 666. p.
Sous le P. Duban (1730.) » » » » 1000 p.
Sous le P. Gresset (1730.) » » » » 1000 p.«

³⁾ »Sous le P. Gresset, (1731.) le Prince Ragozzi donné pour les missions volantes . . . 10,000 p. Cette somme devait servir à l'entretien de deux missionnaires destinés à donner des missions dans l'Archipel et aux environs«.

⁴⁾ »Le Prince Ragozzi à lasset par Testament pour la mission volant . . . 10,000 p.« (I. erre nézve a fejedelem végrendeletét is, Emlékiratai toldalékául általam kiadva.)

szerű munkáját ajándékozá a könyvtárnak, francia, aranyozott barna bőrkötésekben. A mű értékét a hivatalos ó leltár 400 piasterre becsüli.¹⁾ Nem késtünk fölkeresni a nagy könyvtárban e ma is hiány nélkül, teljes épségben meglévő köteteket, — melyeket előbb bizonyára maga Rákóczi olvasott át rodostói magányában, — s hozzá méltó kegyelettel lapoztuk. A fejedelem kezétől származó névbeírást, lapszéli vagy egyéb jegyzeteket ugyan nem leltünk bennök; de ott találtuk a kötetek elején az egykorú jezsuita bejegyzést:

»*Ex Dono Celsissimi ac Serenissimi Principis Transilvaniae, Domini D. Francisci Ragoeci.*«

A nagy 8-ad rétből kiállított munka czíme: »*Histoire de l'ancien et du nouveau Testament et des Juifs.* — Par le R. P. D. Augustin Calmet, Religieux Benedictin.« Az első kötet 1719-ben, az utolsó 1730-ban nyomtatott, némely kötetek azonban az elsőnél jóval előbb készülének el, s már 1712, 1713, 1715-ben kerültek ki a sajtó alól, (pl. a 14-ik, stb.) E korábbi köteteket Rákóczi nyilván még Franciaországból vivé 1717-ben magával Rodostóba. Láthatjuk e műből, hogy a bujdosó fejedelem milyen tárgyú, tartalmú és irányú könyvek olvasásával töltötte a Márványtenger partjain, csendes contemplatiókra oly bő alkalmat nyújtó visszavonultságában idejét; következtethetjük továbbá adományából, hogy Rodostóban is rendezett volt be magának könyvtárt.

Ha most már a főtebb kimutatott készpénz-adományokhoz Calmet drága művének jelzett becsértékét hozzáadjuk: kiderül, hogy Rákóczi, a néhai édesanyja lelki üdvéért szolgálendő misékre szentelt, számszerűleg ismeretlen alapítványösszegén kívül, *összesen 24,400 piasterrel adományozott* az egykor jezsuita, most lazarista St.-Benoît templom, rendház és a keleti vándormissziók támogatására; — a mi, akkori számkiivetett állapotához és a hajdanihoz képest szűk pénzügyi viszonyaihoz mérve, tekintélyes áldozatnak mondható. Tiszteletreméltó

¹⁾ »*Son Altesse Sérénissime Monseigneur le Prince Ragocki se trouve parmi les bienfaiteurs de la bibliothèque. Il a donné, sous le R. P. Gresset (1730—31.) Dom Calmet en 27. volumes... (la valeur) . . . . 400 p.*«

bizonyítékai ez adományok a fejedelem humanismusának, jótékony nemeslelkűségének, keresztyéni mély vallásos érzületének.

Még egy, szomorú bejegyzés a sekrestye leltárában rekeszti be a dicsőséges Rákóczi-névvel összeköttetésben álló tételek sorát.

»Mikor — úgymond — Lamblée atya főnöksége idejében, 1735-ben a fejedelem holttestét Rodostóból ide a mi templomunkba szállíták: a koporsó egy nagy fekete-selyem gyászterítővel volt beborítva; ennek értéke . . . 40 piaszter.«¹⁾ Midőn ugyanis Mikes Kelemen és a szent hamvakat Konstantinápolyba kísért társai a koporsót júl. 6-án a St.-Benoît templomban letévén, a jezsuitáknak átadták, — e gyásztakarót az egyház szertárának ajándékozzák.

Ez a jezsuitáktól eredő utolsó bejegyzés Rákócziról a templomi könyvekben.

Most lássuk a gr. Beresényi Miklósról és nejéről gr. Csáky Krisztináról szólókat. Valamint Rákóczi: úgy Beresényi is jelentékeny jöltevéje yala a galatai egyháznak, a levéltári adatok és szertári lajstromok tanúsága szerint. Azt már fentebb, »Rodostó«-nkban (119—121. l.) közöltük, hogy a bujdosó magyar gróf és főhadi vezér, közeledni érezvén halálát, Mauri carthagói érseket és konstantinápolyi patriárcha-helyettest Rodostóba hívatta, Zrínyi Ilona egykori udv. papjával P. Cachod öreg jezsuita páterrel együtt, s előttök és a fejedelem első udv. lelkésze Radalovics János apostoli vicárius előtt 1725. oct. 10-én 3000 piaszternyi kegyes alapítványt tőn, a néhai hitvestársa és saját lelke üdvéért mondandó misékért a St.-Benoît-templom számára, s ezen összeget P. Cachod kezéhez részint készpénzben, részint értékes egyházi szerekben tüstént letevé. De míg ezen alapítványlevelél egykorú másolata, Cachod nyugtája s az örök időkre tartandó misék számának későbbi lejjebb szállítást illető iratok a levéltárban maig megvannak: a jezsuitáknak 1725-ik vagy következő évekbeli bevételi lajstromaiban,

¹⁾ »Sous le P. Lamblée (1735.), quand on transporta le corps du Prince de Rodosto dans notre église, sa bière étoit couverte d'un grand drap mortuaire noir en soie . . . 40 p.«

alapítványi jegyzékeiben, e tetemes összegű kegyes hagyomány — csodálatosképen — elő nem fordul. (Tudjuk pedig, hogy a gyászmisék még ma is tartatnak.)

E helyett azonban a lajstromok egyikéből, nevezetesen a templomi fölszereléseket tartalmazó sekrestyei leltárból, Beresényinek egy más, még nagyobb összegű, úgymint 4000 piaszter értékét képviselő adományáról nyerünk értesülést, ugyancsak a St.-Benoît számára. Ugyanis a gróf, 1723. tavaszán, midőn nagymíveltségű s kegyeslelkű nejét gr. Csáky Krisztinát elvesztvén, hamvait Konstantinápolyba szállíttatá, hogy e templom boltívei alá, Zrínyi Ilona közelében tétesse örök nyugalomra: a még Magyarországból magával hozott, családi tulajdonát képező sok és pompás, gazdag készületű egyházi szerekből ezen gyászalkalomkor a következőket ajándékozá a majdan saját porhüvelyének is nyughelyéül választott szentegyház részére:

1. Egy igen szép pirosszínű teljes ornamentumot, ú. m. oltárterítőt, casulát, fátylat, stb.

2. Más, szintén igen szép fekete ornamentumot, ezüsttel szegélyezettet; ú. m. oltárterítőt, casulát, fátylat, stb.

3. Egy nagy selyem ravatalborítót.

4. Egy szép templomi memnyezetet, (baldachint).

Végre 5., a boldogult grófné gyászrequiemjei tartásához gyertyákra nagymennyiségű viaszkot.

Mind e tárgyak értékét maga a jezsuiták készítette lajstrom 4000 piaszterre teszi.¹⁾

Hogy a St.-Benoît egyháznak ezek szerint kétszeresen is, összesen 7000 p. erejéig, bőkezű megadományozója, gr. Beresényi Miklós, — eleve kijelentett szándéka ellenére, — fátuma úgy hozván magával, mégsem ezen általa kegyelt templom sírboltjában, hanem a rodostói Pauajia görög egyház földében aluszsa

1) »Sous le Père Bourgnon (1723.) du Comte Bersini: Un bel ornement rouge, un devant d'autel, une chasuble, un voile, etc. — Un bel ornement noir brodé en argent, un devant d'autel, une chasuble, etc. — Un grand drap mortuaire en soie. — Un baldaquin. — Aux obsèques de son épouse la Comtesse, une grande quantité de cire . . . . . 4000 p.«

örök álmait: azt már föntebb bőven megírtuk; valamint említők azt is, hogy viszont hú neje gr. Csáky Krisztina csakugyan itt porlad. Arról azonban 1888-ban még nem tudtunk meggyőződést szerezni: miért nem található fel többé a grófné síremléke a St.-Benoítban, holott Zrínyi Ilonáé s Rákóczié ugyanitt épségben fenmaradt? Mert, — Bercsényinek nagy, s méltán nagy kegyeletét neje iránt ismervén, — azt semmiképen föl nem tehattük, hogy ennek nyugvóhelyét feliratos, címeres, a grófnő rangjának megfelelő díszű emlékkövel megjelölni elműlasztotta volna.

Legutóbbi, 1889-iki kutatásaink által meg van oldva e rejtély. Most már tudjuk, hogy igenis, emeltetett Bercsényi gróf őt a számkivetésbe önként követett s a hontalanság keserveit héroszi lélekkel tűrő hív életpárja, az oly nemes gr. Csáky Krisztina hamvai fölé pompás márványemléket, melynek az elhunyt matróna erényeit dicsőítő, költői fordulatokban és magvas gondolatokban gazdag, classicus latinságú feliratát bizonynyal maga a fényessellemű gyászoló férj szerkeszté. Valóban, e sírfeliratnak nemcsak vésete volt aranybetűs; de eszméi is aranygondolatok. Egyike az legszebb síríratainknak, — yefekszik a Zrínyi Ilonáéval; s aligha tévedünk, midőn azt liszszük, hogy ezen inscriptiót a régi jezsuita atyák valamelyike nemcsak kegyeletből, hanem főleg épen classicai szépségeért másolá le a rendház levéltára számára a síremlék márványlapjának töredékeiről, a mikor ezek még teljesen el nem pusztulának.

Mert elpusztultak. Szegény Bercsényinét még síri nyugalalmában sem szűnt meg a nehéz fátum üldözni. A St.-Benoít egyháznak volt még egy, ma már csupán neve emlékezetében ismert oldal-kápolnája, a Xavéri Sz.-Ferencz tiszteletéről nevezett. Ez, a szerzetesek szerint, a Boldogasszonynak szentelt déli hajó nyugati sarkánál állt vala; s Bercsényi grófnét 1723-ban azon boltív (arkád) alá temették, mely e kápolnát a chorustól elválasztá. Nem lehetett azonban nyugalma sokáig. A múlt századi, már említett tűzvészek egyike, az 1730-iki — tehát alig hét évvel a grófnő, s öt évvel férje halála után, — Sz.-Ferencz kápolnáját annyira romba dönté, hogy azt többé föl sem építék. Az égő boltozat lezuhant, s az izzó zsarátnoktömeg Bercsényiné szép márvány-síremlékét, mésztartalmánál

fogva megolvastá, — elannyira, hogy nemesak a sírfedő kő-tábla: sőt maga a sír, a koporsó is megégett, elszenesedett; a holttest maradványait azután a jezsuita-atyák a déli hajó oltára elé, balról, — a Zrínyi Ilona koporsójának átellenében — helyezték új sírba.

Közöljük ime, a szerencsére legalább másolatban fennmaradt ékes sírfeliratot:

HIC REQUIESCIT
 ILLUSTRUM MATRONARUM VERE IDEA
 MORUM ET VIRTUTUM DECORE EXCELLENS
 ILLUSTRISS. ET EXCELLENTISS. COMITISSA
CHRISTINA CSÁKI
 DE KERESZTSZEGH
 PATRE STEPHANO JUDICE CURIAE REGIAE,
 TERRAE SCEPUSIENSIS COMITE,
 MATRE MARGARITA LÖNYAYANA NATA,
 PROSPERA MUNDI EXPERTA ET TRISTIA FATA,
 QUAE OMNIBUS
 GRATIAE, NATURAE, FORTUNAEQUE DONIS
 ORNATA,
 PIETATE DEUM, OBSEQUIO MARITUM,
 CUNCTOS VINCEBAT MODESTIA.
 VIM TAMEN FORTUNAE VITARE NON POTUIT
 DUM VIRI SUI
NICOLAI BERCSÉNI
 COMITIS DE HUNG.¹⁾
 ARMORUM PRO PATRIAE LIBERTATE CONFOEDERATORUM
 SUB DUCATU SERENISSIMI PRINCIPIS TRANSYLVANIAE
FRANCISCI II. RÁKÓCZI BELLANTIUM
 SUPREMI REGNI HUNGARIAE GENERALIS
 ET LOCUMTENENS DUCALIS
 UTRIUSQUE FORTUNAE FIDISSIMA CONSORS,
 ADVERSAM EJUS EXULATUS SORTEM
 NON PATIENTI MINUS QUAM HEROICO ANIMO
 SPONTE SECUTA EST,
 IBI SE PATRIAM REPERISSE RATA,
 UBI DEUM ET MARITUM ESSE CREDIDIT.
 SE IPSA FORTIOR.

¹⁾ Így; de mi úgy véljük, hogy a síremléken UNGH-nak kellett állani, t. i. *unghi főispán*; ezt azonban a másoló franczia szerzetes nem értvén és hibásnak gondolván, HUNG-ot írt helyette, Beresényinek magyarországi grófságát kívánva jelezni.

VICTRIX TANDEM VINDEXTQUE SUI
 EXUL E PATRIA IN PATRIAM FELIX
 SVAVISSIMA IN DOMINO MORTE
 MIGRAVIT AETERNAM
 IN RODOSTO AD PROPONTIDEM SITO
 DIE XXV. APRILIS ANN. DOM. MDCCXXIII.
 AETATIS SUAE LXIX. EXULATUS XIII.
 HIC PIE LECTOR
 DIC PATER ET AVE.

E felirat fölött valószínűleg a Beresényi és Csáky grófi czímerek valának kifaragva: ezeket azonban a másolatvevő páter nem rajzolta le. Különben eléggé ismeretesek.

Más, de szintén egykorú jeszuita-írassal az elsárgult parpírlap túldoldalára ezen érdekes jegyzet van iktatva:

»Epitaphe de la Comtesse Berseni, qu'on a recueillie avant d'enlever la tombe, qui a étoit calcinée par l'incendie de 1730. Elle étoit sous l'arcade qui separe la Chapelle de St.-Xavier du Choer. «¹⁾

Ily szomorú vége lón in gr. Csáky Krisztina, az egykor oly hatalmas, oly előkelő úrnő, gr. Drasskovich Miklós országbíró s utóbb gr. Beresényi Miklós kurucz fővezér és fejedelmi helytartó hitvese díszes sírmlékének, temetvényének! Most immár a galatai csendes templomban kő nem jelöli porait. A gyászmiséket ugyan még tartják lelke üdvösségeért; férjének az örök-alapítványban letett kegyelete túlélte a márványt.

Pedig márványsírkövet a gyászoló férj nem csak egyet, nem csupán a főntebbit: hanem még egy másikat is emeltetett a Szent-Benedek-egyházban, nagyszellemű nejének emlékére. Hogy ezen utóbbi, amavval egy művészi egésznet képezett ékes kőfaragvány a múlt század közepén még álla, és így az 1730-ban elhamvadt, elrongálódott sírlapnál jóval tovább fennmaradt, -- bizonyos. Ugyanis az orsz. levéltár Rákóczi-lýmbusának utolsó csomagában, valami trinitárius barát által a XVIII. század

¹⁾ Lemásoltam Konstantinápoly-Galatában, 1889. octóber 12-én.

derekán Konstantinápolyban a St.-Benoît-egyházban őrzött három sírírátról készített másolatot találunk, ilyen czím alatt:

»*Epitaphia, quae Constantinopoli marmori insculpta habentur. Per quemdam P. Trinitarium Constantinopoli ex Epitaphiis collectae, copiatæ et allatæ inscriptiones.*

Úgy mint: Nro. 1. *Zrínyi Ilona* ismert sírírata. Nro. 2. *II. Rákóczi Ferencz*nek szintén ismert, ma is meglévő sírírata. És »Nro. 3.« a következő:

SISTE VIATOR
 CERNE HIC REGIUM CUMANIAE CAPUT
 (INSIGNE CSÁKYANUM)
 UNIUS E NUMERO SEPTEM DUCUM
 SCYTHIAE PANNONIAM
 OCCUPANTIUM DEXTERA DETRUNCATUM
 HOC UNICUM VIRTUTIS TROPHAEUM
 GLORIOSUM EST INSIGNE CHAKYORUM.
 HIC NOSCE
 VETUSTAM DOMUS NOBILITATEM
 PROPINQUITATE REGUM
 IN HUNGARIA FLORENTEM
 HEROICA PROGENIES
 QUORUM VIRTUS
 ET IN MULIERIBUS HICAT.
 TOLLE IN LATUS OCULOS ET LEGE
 QUAM DIGNA HIC LAPIS, HOC CAPUT
 OSSA TEGIT.

Valamint maga a sírfedő márványlap elpusztult: úgy ezen, bizonyára a grófnő sírja fölött a falba korona-párkányzatként berakva volt ékes faragványú Csüky-czímeres és föliratos második márványemlék sem található többé a templomban. Valószínűleg egyik barbár restaurator kegyeletlenségének esett áldozatul, úgy lehet, a múlt század végső tizedében, vagy a jelen század elején, mely időben sok ilyesmit pusztítottak el, merő tudatlanságból.

Még egy igen becses, kiváló műértékkel bíró emléktárgyról kell szólanunk, mely a St.-Benoît-egyház kincstárjában őriztetik s Rákóczi, Beresényi nevével, eredeténél fogva szoros kapcsolatban áll, és így a magyar olvasó kegyeletére méltó. Ez ama

gyönyörű mívű, nagy ezüst-szentségtartó (monstrantia; ostensorium), melyről föntebb, »Rodostó«-mban (121. l.), tudósítás nyomán rövideden már megemlékezém. Mostani kutatásaim alkalmával siettem e műkincset tüzetesen megvizsgálni, fölkérvén P. Lobry supérieur urat az ennek provenientiájára vonatkozó levéltári adatoknak kikerestetésére. Szíves készséggel keresték is ezeket, úgy maga a rendházfőnök, valamint a levéltárnok urak, napokon keresztül, — átnéztek a jezsuitáktól eredő minden templomi szerjegyzéket, leltárt: azonban biztos írott nyomra nem akadhattak. Mindazáltal a zárda személyzetében nemzedékről nemzedékre szálló határozott hagyomány szerint ez a drága ereklye Rákóczi Ferencz fejedelemtől avvagy gr. Beresényitől, — de bizonyára e két nevezetes férfiú egyikétől származik és jutott a templom kincstárába. És ebben okunk kételkedni nincs: mert a mű stíljja tökéletesen megfelel az ő koruknak s kiváló nemes ízlésűeknek.

Ezen ostensorium nehéz, tömör ezüsből, franciaia művész vésőjére valló, finom, remek ötvösmunkával készült. Ámbár díszletei, a korhoz képest, melyből erednek, barok-motívumokat mutatnak: mindazonáltal még teljesen mentek a későbbi rococco-ízlés túlterheltségétől, szép arányokban domborúlok, nemesek és gyönyörűen, művészi gondal dolgozvak. Már maga a compositió igen szerencsés; az egésznek alakja karesú, elegáns, nehézkességtől mentes. A csinos, könnyed lombdíszítványekkel koszorúzott, széles, lejtős párkányzatú talapzat négy, szárnyas-oroszlán fejet s lábat ábrázoló tartón áll; fölebb, másik, dombordad, szalagfonatos párkány következik, fölfelé mérsékelten keskenyülő alaptömböt, piedestált környezve, mely négy oldalához képest négy mezőre oszlik. A sarkakon, fönt, egy-egy igen kedves, bodri cherubin-fejecske tartja a félkörívben hajló felsőbb párkányzatot, mely portálé-szerű; míg e szárnyas anygalfőcskéktől le az alsó párkányig, a négy szögelet élén ékes virágfűzér fut alá. Az ennyi díszszel kerített mezők közepét mind a négy oldalon finom miniature domborvésetű képecskék töltik be, a Szent-Írásból vett jeleneteket ábrázolók. Például az előlap miniature-je az utolsó úrvacsora képét tünteti elénk, a tanítványai körében ülő Megváltó magasztos alakjával

közepén, — valóban műremeknek beváló vésetben. Az e fölötti négyszög-talapzat szőnyegén, dús ránczozatú lenge öltözetben,

BERCSÉNYI- VAGY RÁKÓCZI-FÉLE SZENTSÉG-FELMUTATÓ
A GALATAI ST.-BENOIT-EGYHÁZBAN.

ékes szárnyakkal, nagyon szép, könnyed, karesú alakú angyal szobra áll; jobbválláról a lepel lecsúszott, a testidomok gyönyö-

rűn látszanak, a mint két kiterjesztett karját vágyakozva nyújtja fel, a fölötte villogó gloria-fénysugarak felé. Hullámos fűrtök környezte homlokát, nagy szemcseit, ihletett arczát az egeknek emeli, elmerülve a gloriafénybe. Fölötte ez a szent fény mintegy hatalmas, sugárzó nap tűnik fel; a váltakozó, széles ezüstsugarak dűsan megaranyozvák. A nap tányérát képezi a tulajdonképi szentségfölmutatónak kerek kristálya, melyet habos ezüstbáránnyfelhő-koszorú, itt-ott kis cherubin-fejecskekkel, körít.

Magassága e művészi készületű ostensoire-nak 73 cm., a gloria szélessége 31 cm. Kérésre P. Vachette úgy ezt, valamint a Rákóczi, Zrínyi Ilona és Beresényiné sírjai előtti Boldogságos Szűz oltárát igen sikerülten lefényképezé, s több példánnyal megajándékozott, melyek egyikét itt közöljük.

Végre, a mi a provenientiát illeti: az írott emlékek e gyönyörű monstrantia egykori tulajdonosául inkább Beresényit, mint Rákóczit sejtetik, a mennyiben P. Cachod 1725. oct. 10-iki nyugtájából látjuk, hogy a gróf 3000 piasztteres mise-alapítványa lerovásánál 1200 p. készpénz mellett 1800 p. értékű *clenodiumokat* adott át neki, a St.-Benoit-egyház részére. Nagy kár, hogy Cachod az átvett *clenodiumokat* — melyek között talán ez az ostensoire is való, — nem specificálja. Annak, hogy Rákóczi adott, avagy hagyott volna a Sz.-Benedek-templomnak szent edényeket és szerket: semmi írott nyoma nincs. Tőle efféléket tán inkább az ő alapította rodostói r. kath. egyház örökölt, — hol azonban azok ma már nincsenek meg. Mindazáltal ezen állításunkkal az ismertetett szentségfölmutató kítől eredettségének kérdését nem tartjuk végleg eldöntöttnek. Akár Rákóczié, akár Beresényié volt legyen, — nagyérdékű s a mellett művészi értékű darab. Sértetlen, teljes, tiszta épségben tündöklő e műkincs ma is; bélélt bőrtokban őrzik gondosan. —

A boldogtalanul élt, boldogtalanul halt Rákóczi József herczeg és trónkövetelő, — mint megelőző tanulmányomban idézett végrendeletéből tudjuk, — h. e. édesatyja mellé rendelé magát eltemettetni, s 3000 piasztert hagyományozott a St.-Benoit-templomnak gyászmisékre. Ezen összeg fölvétele a leltárakban, úgy József herczeg neve a »jóltevők« lajstromában

nem fordul elő; azonban e körülmény az alapítvány kézhezvételét még ki nem zárja: hiszen atyjának 1716-iki miscalapítványa s úgy szintén Bercsényi 1725-iki, ugyancsak 3000 piaszteres pium legatuma sincs oda beiktatva, — pedig ezekről kétségtelen, hogy befizették. Rákóczi József ugyan egyelőre halálozási helyén, Csernavodán temettetett el s hamvainak átszállításáról a szűkszarvú Mikes Kelemen nem emlékezik: mindazáltal, úgy látszik, hogy a porta engedélye erre nézve utóbb kiadatott, — avagy a francia jezsuiták titkon szállították át a holttestet; elég az hozzá: erős okunk van hinni, hogy a fejedelmi teste atyjáé közelében nyugoszsza örök álmait. Miről *most* bővebben nem írunk, — csak jelezni kívántuk egyelőre.

Mielőtt a Thököly Imrére vonatkozólag a lazaristák levéltárában lelt nagyfontosságú okiratot bemutatnánk: még a könyvtárról kell röviden emlékeznünk. A rendnek jelentékeny földbirtoka van Kis-Azsiában, a Bosphorus partjaitól, Beikósztól be 2—3 óra járásnyira. E birtokot már vagy húsz év óta egy 1849-iki magyar emigrans, a Trencsénymegyei Krajcsovics Ferencz kezelte, mint gazdatiszt. Emec szorgalmas, becsületes, de kevés tudományos ismerettel bíró honfitársunk beszélé a konstantinápolyi magyaroknak több ízben, hogy ő egyszer, valami tíz évvel ezelőtt, gazdáinak nagy könyvtárában, itt a St.-Benoît zárdában böngészgetvén unalmában: régi magyar kéziratokra bukkant, — meg is jelölte, hogy körülbelől melyik szekrényben. *Rákóczi-emigratióról szóló írásoknak mondá.* Ottilétem idejében súlyos-betegen szállították őt a taximbeli francia kórházba, hol nemsokára el is hűnyt. De halála előtt még kikérdeztem részletesen: Emlékezzék jól vissza, csakugyan *magyar kéziratok* voltak-e azok, vagy *nyomtatványok?* s körülbelől mit tartalmaztak? Sok volt-e, vagy csak egy kötet? s több efféle.

A halálra vált idős ember a súlyos kórtól csak nehezen és keveset bírt már szólani, — annyit azonban mégis mondott, hogy valami kendőbe vagy terítőbe összekötött *egész nagy csomó, magyar nyelvű, régi, fakó írások* voltak, sok *kézirat, és egy nyomtatott, szintén magyar könyv.* Tartalmukra már nem emléke-

zik, — de majd gondolkodni fog róluk, és ha jobban lesz, szívesen elmondja. Nem mondhatta el többé! . . .

Az öreg gazdatisztnek e vallomásaiból önkéntelenül Mikes Kelemennek vagy más rodostói bujdosónak ismeretlen kéziratára gondolva: vérmes reményekkel indultunk dr. Fraknói Vilmos barátommal a St.-Benoitba, s a zárdakönyvtár e célból leendő átkutatását készséggel megengedett P. Lobry supérieur kíséretében föl a nagy könyvesházba. Említém már, hogy ez, a legutóbbi tűz óta még rendezetlen állapotban, ideiglenes, padláshelyiségben van.

A gyűjtemény sok ezer darabból álló; közte több százra menő ódon kötésű, sokat ígérő könyv, mindenféle alakban és nagyságban, össze-vissza, rend nélkül rakva a polczokra, Mohó vágygyal fogtunk a kutatáshoz, — kutattunk ernyedetlen buzgalommal órák hosszatt: Fraknói épen a rendházfőnök és a könyvtárnok; s utóbb másodízben én, Vachette atya és a könyvtárnok. Ama magyar kéziratok s könyvek föltalálása lévén kizárólagos célunk: a kutatást mindjárt a Deteg Krajcsovics által megjelölt szekrényeken kezdtük. Megtekinténk darabonként minden réginek látszó kötetet, közben tömérdek érdekes ódon nyomtatványra (többnyire classicusok, theologiai s philosophiai latin, francia, olasz, görög munkák) akadtunk; van sok kézirati codex, leginkább görögök és örmények, egynéhány arabs és török is, — csak magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású iratot, könyvet nem leltünk egyet sem, Calmet-nak Rákóczi ajándékozta, már fönt ismertetett huszonhét kötetén kívül. A Krajcsovics-látta régi magyar írásoknak sehol semmi nyomuk. Csüggedve távozáunk a könyvtárból. És mégis; mi oka lehetett volna annak az egyszerű, becsületes magyar bujdosó embernek valótlanul beszélni s azt még halálos ágyán is megerősíteni? Ez lélektanilag megfejthetetlen volna. Hiszen valamely zugban, bent a szekrények alján, rejtőzhetik még valami, a mihez mi hozzá nem férhetünk! Szóval, a sikerről én végképen még le nem tévén, ismételve a legmelegebben megkértem P. Lobry supérieur-t és a könyvtárnokot, hogy a könyvtár épen most megkezdett rendezésénél s átszállításánál az új terembe, legyenek kiváló figyelemmel elhúnyt gazdatiszt-

jök állítására, s ha valami magyar kéziratot vagy könyvet találnak, — értesítsenek róla, tudassák címét, tartalmát, stb. A derék lazarista atyák szívesen megígérték ezt. Eddigelé nygvan — mikor jelen sorainkat írjuk, s utóbb is, midőn azokat másodszer nyomatjuk ki, — még semmi tudósítást nem vetünk tőlük erre nézve.¹⁾

Megemlíthető még, hogy nagyobb megnyugvás kedvéért a rendház kisebb, kézi-könyvtárát is átnéztük, noha ez nagyobbára iskolai könyvekből s modern olvasmányokból áll. Ez utóbbiak közt találtunk egy magyar és pedig Rákóczi-vonatkozású, olasz nyelven írt curiosumot, melyet eddigelé nem ismertünk s hazánkban aligha ismeri valaki, — azért címét ide jegyezzük. Turinban, A. F. Negro kiadásában jelent meg egy történelmi regénytárféle, díszes nyomatban, szép illusztrációkkal; címe: »*Le Sireni* gia celebri di tutti i tempi.« Szerkesztették Gomin, Lorenze Masutti és Morgari. E vállalat III-ik kötete, — mely évszám nélkül adatott ki, de nyomtatásáról ítélve, századunk közepéről, sőt tán a 60-as évekbeli való, — egy, szerelmi kalandokkal teli regényes históriát foglal magában, »*La Principessa Rákóczi*« címmel, az ifjú II. Rákóczi Ferenczről, a ki az egyik, finom metszetű képen igen jól találva, 20—22 éves gyönyörű fiatal embernek ábrázoltatik, a mint kalpagosan, pompás magyar ruhában, délezege paripán lovagol, édesanyjával Zrínyi Ilonával s mostoha-apjával Thökölyvel, egy olasz város ódon utcáján, melynek népe lelkesen »evvivá«-zza a a daliás magyar fejedelmi családot. Tartalmáról nem szólhatunk, — megvalljuk, nem olvastuk el, nem vévén komoly számban; azt, hogy szerelmi kalandokkal telt regény, P. Lobrytól hallók. A Rákóczi-irodalom teljességeért s a most érintett szép metszetért, mint könyvészeti ritkaságot említjük csak fel itt. A lazaristák könyvtárába is Rákóczi neveért vásároltatott csak meg, nem tartalmi becséért.

1) Krajcsovicznak a lazaristák tanintézetében nevelt és magyarul már nem tudó fiától, a kit szintén kikérdezőnk, utóbb olyast hallottunk, a mi e kéziratoknak *elhamvadására* enged következtetni.

II.

Most térjünk át az ugyancsak a St.-Benoît levéltárában Thököly Imrére, közelebbről ennek állítólagos hitváltoztatására vonatkozólag lelt igen nevezetes történelmi adat ismertetésére. Ez 1704-ben kelt s ugyanez évi másolatban fennmaradt francia nyelvű diplomatai emlékirat, ily czímmel: »*Mémoire au sujet de la conversion du Prince Tékély.*«

Thökölynek a r. kath. hitvallás fölvételét tervező szándéka régibb eredetű, — egyidejű ügyének állandó rosszrafordulásával, s összefüggésben áll Munkács vára feladásával. Maga II. Rákóczi Ferencz beszéli azt el *Vallomásai*-ban körülményesen, — kétségkívül az 1687. év végén a titokba Absolon Dániel által beavatott, ekkor munkácsi, később kassai főkapitányának, a hozzá haláláig hit Radics Andrásnak előadása szerint. A nagy-harsányi ütközet, Várad bukása és hadai eloszlása következtében úgy a saját, mint immár neje és Munkács sorsa iránt is kétségbeesett kurucz vezérnek titkos jegyekben írt leveléhez képest, Zrínyi Hona udv. káplánjának, Bárkányi Ferencznek kellett volna Lengyelországon át Rómába a pápához megvinni Thököly katolizálási ajánlatát, oly föltétel alatt, ha ő Szentsége a convertálandó fejedelem hanyatló ügyének reudezése végett a bécsi udvarnál sikerrel közbelép. (12—14. l.). Rákóczi ugyan nem késik hozzátenni, hogy mostoha-apjának ezen áttérési eltökélése *nem vala őszinte*, («... non sinceram fuisse intentionem ejus»). Aminthogy ekkor, 1687—88-ban nem is lőn belőle semmi, mert a buzgó lutheránus Absolon munkácsi árulása az egész, inkább politikai, mint vallásos meggyőződésbeli műveletet meghiúsítá. A történetíró azonban tartozik megemlékezni — már csak lélektani, jellemfestési szempontból is — arról, hogy a sorsüldözött »kurucz király« *már ekkor* nem idegenkedett az áttéréstől, legalább mint mentő eszköztől.

Később Thököly, bithyniai száműzetésében, nem sokkal halála előtt, múlt századi jezsuita történetírók szerint csakugyan katolizált volna. E végleg tisztába nem hozott, okira-

THÖKÖLY IMRE TÖRÖKORSZÁGI ARCZKÉPE. (1691—1698.)

Egykorú olajfestményről, mely Marquis of Bath tulajdona, Angliában, Longleat, Wiltshire.)

tokkal nem bizonyított, tehát kétségesnek, mindenesetre legalább homályosnak tetsző állítást azonban megdönteni látszék Thököly Imrének újabb időben eredetiben is fölfedezett s a Monum. Hung. Hist. Script. XXIII. kötetében kiadott végrendelete, melyet halála előtt csak tíz nappal, sajátkezűleg írt és melynek 13-ik pontjában arra kéri Rákóczit, hogy hamvait hazaszállíttatván, Magyar- vagy Erdélyország valamelyik kulcsos városának *lutheránus templomában* temettesse el. Még élénkebb világot vetett a dologra a bujdosó fejedelem Nicomédiában 1705. sept. 10-én, — s illetőleg megerősítő külfelirata szerint sept. 13-án, tehát titkára Komáromy János diáriumához képest már haldoklása óráiban, — kelt eredeti, s. k. codicillusának 1874-ben aláírott által a b. Radvánszky-család levéltárában történt föllelése s a Századok azon évi folyamában kiadása.

E kétségtelen hiteltű potvégrendeletben, — melynek borítékára elhúnyta előtt alig néhány órával, már elhomályosuló szemekkel és reszkető kézzel írta a haldokló Thököly: »Holtom után szakaszsa fel Komáromi uram, Szőlősi és Szkárosi uram, és effectuálják az mit benne megírtam.« — a fejedelem a felforgó ügyről maga vallja *«me multa habuisse colloquia cum Reverendo Patre (alkalmasint P. Branconnier-t a galatai jezsuiták akkori főnökét, vagy P. Cachod-ot, neje volt udv. gyónatóját érti) Societatis Jesu, in iisque dictum fuisse, quod in casu ultimae necessitatis et extremitatis, si in his terris Turcicis habitare non esset securum, illius auxilio futurum fore, quod in Gallia vel Italia habiturus sum securam vitam et honestam et quietam. In his autem ille suis promissis et datae parolae non satisfacit. Itaque, dum violatis conditionibus, violentur et pacta, — ego autem fateor nunquam me cum Eodem sincere tractasse: omnibus illis igitur contradico, reprobó, annihiló in casu futuro meae mortis, protestorque coram Deo et hominibus me ab his pernominatum Patrem deceptum fuisse. Adjuro etiam confidentiosos meos familiares, qui inveniuntur in aula mea, ut sepulturam et ceremonias ex parte Catholici Patres in casu agonis et mortis, ne permittant*

*circa me. Sic Deus illos adjuvet! Hoc est ultimum meum testamentum.*¹⁾

E sorokból világosan kitűnik, hogy Thököly mint evangelicus halt meg, — aminthogy protestáns szertartás szerint temettetett is el, az izmídi örmény temetőben. Azonban kitűnik és saját beismerő szavai értelméből tűnik ki egyszersmind az is, hogy a jezsuitáknak, (mely időben? közelebbről meg nem jelöli) ígéretet tőn az áttérésre, ha segélyükkel a török birodalomból Francia- vagy Olaszországba telepedhetik s ott nyugodt és tisztességes (azaz: rangjának megfelelő) életet folytathat. A jezsuiták közbenjárása e célból szükségkép a francia és a római udvarnál, a pápánál volt megindítandó. És, hogy ők ezt nem is mulasztották el egyik helyen sem, sőt hogy a dologban XIV. Lajos portai követe a jól ismert *Feriol* őrgróf is tevékeny részt vőn: megtudjuk a St.-Benoît levéltárában most föllett *Émlékiratból*, mely nagy eszélyességgel s diplomatiái elmeccéllel van szerkesztve, talán a magyar viszonyokkal ismerős P. Cachod, vagy a galatai rendház említett főnöke Bränonnier — mindenesetre valamely a titokba beavatott Jézus-társaságbeli atya — ügyes tollával. Továbbá az áttérés időpontjáról más meglepő körülményekről is értesülünk e magyérdelű iratból, — mikről alább. Most közöljük a nevezetes okmányt, az eredeti nyelven, — hogy kétség ne férhessen hozzá; — közöljük szó szerint, úgy a mint ezt tettük annak idején a fejedelem végrendeletével s codicillusával.

Mémoire au sujet de la conversion du Prince Tékély.

Le Prince Tékély, car c'est ainsi qu'on parle dans les états du Grand Seigneur, où les officiers de sa Hauteesse donnent à ce Comte le titre de Prince et même de Roy; ce Prince, dis-je, fit enfin profession de la Religion Catholique le 18. de May de l'année dernière 1703, et détesta en même temps les erreurs de Luther dans lesquelles il avait eu le malheur d'estre élevé.

Il est vray, que cette profession de foy ne fut pas publique, Mr. L'Ambassadeur (*Feriol*) ayant jugé à propos de la tenir

¹⁾ Századok, 1874-iki évf. 583. l.

secrette : mais du moins elle est signée de la main du Prince et scellée de son sceau (!), et reconnue pour telle par une déclaration de la main propre de Mr. De Ferriol Ambassadeur du Roy à la Porte, comme on peut le voir par l'original, qu'on est prest de produire.

Le nouveau converty ayant témoigné n'avoir rien plus à coeur, que de se tirer de Turquie et d'aller finir ses jours en Chrétienté, Mr. L'Ambassadeur m'a assuré, il y a plus d'un an, que le Roy luy avait ordonné de fournir un bâtiment français au Prince, pour son passage et pour douze personnes de sa suite, et de luy faire conter outre cela trois ou quatre mille écus pour les fraix du voyage, en cas qu'il pût obtenir l'agrément du Pape pour aller faire publiquement sa profession de foy à Rome, comme il témoignait le souhaiter.

Le secrétaire de Mr. L'Ambassadeur, qui fit l'an passé (1703.) un voyage à Rome en partie pour ce sujet là, ne trouva pas à la vérité dans cette cour là toute la facilité qu'on s'en promettait pour l'exécution du dessein du Prince. Mais le Prince ne s'est pas rebuté pour cela, et s'il est obligé de rester en Turquie, il aymera mieux y faire profession ouverte de la Religion qu'il a embrassée, que d'y rester dans la gêne de conscience, où il se trouve, en différant de se déclarer.

Les titres de Prince et de Roy dont il jouyt dans les états du Grand Seigneur, ne seraient point un obstacle à son passage en Chrétienté; il fait gloire depuis longtemps d'estre fidèle et zélé serviteur du Roy, il ne souhaite rien plus maintenant, que d'estre son sujet.

Il aymeroit certainement beaucoup mieux estre Comte Tekély en France, que d'estre actuellement en possession de la Principauté de Transylvanie, (??) et pour peu qu'on soit informé de ses sentiments, on connoitra, que sous un air toujours grand et une conversation noble et agréable, il a changé ses anciennes idées pour ne penser qu'au repos et au salut de son âme. Le mal est qu'il n'est pas aisé de le tirer de Turquie, les changements fréquents qui se font à la Porte, sont cause qu'on trouve quelquefois des difficultez insurmontables dans des affaires qu'on croyait finies. D'ailleurs les infirmités du Prince ne luy permettent plus guères de faire le voyage de Chrétienté, et quand il pourroit y passer, ne pouvant plus se tenir sur ses pieds, il ne sauroit plus paraître devant le Pape, ny les autres souverains dans une posture convénable. Il est vray, que ce serait une consolation particulière pour l'Eglise Romaine de voir de ses propres yeux ce fameux héros des protestants rentrer solennellement dans le bercail du souverain pasteur; mais en quelque lieu qu'il fasse

profession de la Religion Catholique, *sa conversion servira toujours à abattre de plus en plus le party hérétique en Hongrie et en Transylvanie, et elle fera même beaucoup de bien à Constantinople, non seulement parmi ses domestiques, qui suivront apparemment la plus part son exemple, mais encore parmi les autres hérétiques et les schismatiques sujets du turc.*

Mr. L'Ambassadeur craint apparemment, que si la conversion du Prince vient à éclater où il est, les turcs sollicités par les ennemis de la Religion, ne se servent de ce prétexte pour luy ôter la pension annuelle de dix à douze mille livres, qui luy est payée assez exactement par ordre de la Porte. Et c'est sans doute pour cette raison que son Excellence n'a pas jugé à propos jusqu'à présent, qu'on fit éclater cette conversion. Mais si le Prince avait quelque secours d'ailleurs, et qu'il fut en état de faire de temps à autre quelques présents aux officiers de la Porte: il se conserverait aisément sa pension même après s'estre déclaré Catholique. Il ne faudrait pas de grosses sommes pour le contenter, et comme il est sans femme et sans enfants, *et qu'il ne peut raisonnablement se promettre que peu d'annees à vivre,*¹⁾ les pensions qu'on luy ferait, ne seroient pas une grosse charge pour l'état, et seroient s'il me semble d'un grand mérite devant Dieu pour ceux, qui voudraient bien coopérer par là, à la conversion de ce Prince et aux suites avantageuses qu'elle peut avoir²⁾ pour la Religion.

Comme c'est à la France seule qu'il s'est attaché jusqu'à présent et qu'il veut s'attacher désormais, c'est uniquement de là qu'il attend le secours, qui luy est nécessaire. Le Roy a bien des moyens de luyder sans toucher pour cela à ses finances; il espère, que sa Majesté voudra bien jeter sur luy un regard de compassion, et faire connaitre au publicque cette conversion lui agréée.

*Ce sera sans doute pour le Prince Ragotsky et pour tout son party un nouveau motif de soutenir vigoureusement la puissante diversion, qu'ils font si à propos en notre faveur, que d'apprendre qu'on se souvient encore en France des services du Prince Tékély, et qu'on ne l'abandonne pas dans sa disgrâce, au lieu que ces braves Hongrois seraient peustestre raffroidys dans la poursuite de leur entreprise, si l'exemple de Tékély et des siens leur donnait lieu de croire, qu'en cas que les armes ne leur soient pas favorables, il n'y a plus pour eux de ressource, que de se remettre à la discrétion des allemands ou des turcs.*²⁾

¹⁾ Thököly gyógyíthatlan mellbetegségének ekkor már előhaladott stádiumában szenvedett.

²⁾ E nagy diplomatai ügyességre valló sorok a Rákóczi-mozgalmak elején irattak, mikor XIV. Lajos a rohamosan terjedő

Les rapports vifs et fréquents que le Prince et toute sa maison continuent d'avoir avec Mr. L'Ambassadeur de France à Constantinople, qu'on sait avoir été Colonel dans ses armées et envoyé du Roy auprès de luy, ces rapports, dis-je, font, que les diverses nations qui sont à Constantinople, comptent le Prince Tékély parmi nos protegez, et regardent le mauvais état de ses affaires comme une espèce de deshonneur pour notre nation. Au lieu que les ennemys les plus déclarés de la France ne purent s'empêcher de témoigner leur satisfaction de la part, que Mr. L'Ambassadeur de France voulut bien prendre aux obsèques de la Princesse Epouse du Prince Tékély et Mère du Prince Ragotsky d'aujourd'hui, en les honorant de sa présence, et en faisant accompagner le corps par la plus grande partie de sa maison et de la nation française depuis le port de Constantinople où on l'avait apporté de Nicomédie, jusqu'à l'Église des Pères Jésuites où il devait estre inhumé. Cette conduite, dis-je, fut applaudie de toutes les nations. ¹⁾ Et sans doute bien des gens ont déjà pénétré la conversion du Prince Tékély et n'attendent que de la voir éclater pour publier, que le Roy se propose en toute chose le bien de la Religion, et qu'il est toujours avantageux de s'attacher à la France, surtout quand on le fait autant par maxime de Religion, que par intérêt d'état.

C'est pourquoy cependant on attendra toujours avec beaucoup de soumission et de respect les ordres de sa Majesté, qui seront seurment la règle inviolable de la conduite qu'on tiendra.

Certifié conforme à la copie conservée dans les archives de St.-Benoit :

Eu. Romon,

Prêtre de la Mission, Archiviste, m. p.

Előttünk ím az okirat, egész terjedelmében. A történelem most már ítélhet a tény fölött. Itt a meglepő, de annál határozottabb állítás, hogy Thököly Imre 1703. május 18-án megtagadta légyen evangelica vallását s a jezsuita atyák és

s általa támogatott magyar diversiótól — alapos reménnyel — oly sok hasznót várt és nyert.

¹⁾ Munkács hősnője temetésének ezen érdekes részletei eddig ismeretlenek voltak; hű titkára Komáromy János diáriumban röviden csak annyit ír róla, hogy a koporsóval »martius 10. Galatába érkezhén, ugyanazon napnak estvéjén az galatai jezsuiták templomában pompás solennitással eltemettetem«.

Feriol marquis francia nagykövet előtt áttért a r. kath. hitre, és ezen a politikai viszonyok — nevezetesen pedig Thököly török évdíjának továbbra is biztosítása miatt — a nagykövet tanácsára egyelőre titokban tartandott tettéről ünnepélyes tanúsítványt írt alá saját kezével, pecsételt meg saját pecsétével. Ezt a francia nagykövet hitelesítvén, magához vévé a térítványt, s a bujdosó fejedelemnek, a protestantismus egykori híres hőisének conversiója ügyében követségi titkárát ¹⁾ Rómába, a pápához küldötte.

Ha Thökölynek már 1687-iki szorult helyzetében czélba vett convertálási szándokát is fontolóra vesszük s a saját codicillusában érintett »conditiókat» és általában e codicillus tartalmát a jelen Emlékirat részletezett állításaival egybevetjük: a dolog *nagyon valószínűnek látszik*. Teljesen különböző eredetű források, s mégis lényegben, tartalomban meglepőleg egyezők. Ha még Thökölynek 1703. május 18-iki említett reversálisa is netalán elő fog kerülni a konstantinápolyi francia követség, esetleg a Feriol család, vagy hitelesített másolata a vaticán levéltárából: akkor a jelen Emlékirat állításainak hitelessége megtámadhatatlan.

Hogy Thököly kis-ázsiai szünkivetéséből Francia- vagy Olaszországba vágyott; hogy ez iránt a jezsuitákkal, — hite megtagadása árán, — egyezkedésre lépett: codicillusában maga bevallja; s hogy a jezsuiták a kitűzött föltételeket kieszközölni komolyan törekedtek: annak, Branconnier atya e czélből történt 1704-iki Rómába utazása mellett ²⁾ legjellemzőbb, legkétségtelenebb bizonyítéka maga ezen, mint látszik, a francia kormányelnöknek, Colbertnek szánt Emlékirat. Hogy czélt nem értek, — nem rajtok, hanem Thököly egyénisége politikai súlyának csökkenésén múlt. A pápa nem akart miatta a bécsi udvarral kellemetlenségbe keveredni, s XIV. Lajos sajnálta tőle a pensiót. Elhajította, mint a már kifacsart citromot.

¹⁾ Alkalmasint a Thököly végrendeletét hitelesítő záradékkal ellátott François Belin-t.

²⁾ L. De la Mothraye: Voyages, Tome I. 373. és Lettres édifiantes et curieuses, Paris, 1780. T. II. 362. V. ö. még J. W. Zinkeisen: Gesch. d. Osman. Reiches, V. köt. 217—222. l.

A szerencsétlen bujdosó fejedelem, természetesen, pótvégrendeletében más színben igyekszik feltüntetni a dolgot, állítván, hogy a jezsuiták megcsalták: mert nem teljesítették (más szóval, nem bírták kieszközölni) föltételeit, és így »*violatis conditionibus, violentur et pacta*«. Ez áll; de hát, ha a tény, a hiteserélés ténye már *előzetesen*, — bár egyelőre titokban — megtörtént? ¹⁾ Annyi bizonyos, hogy a haldokló Thököly Imre lelkére ónsúlylyal nehezedett valami. — talán az az 1703. május 18-iki reversális; s ez íratta vele utolsó napjaiban azt a végső agóniája idejéig rejtegetett, zárt-codicillust, melyet csak halála után rendelt fölbontatni.²⁾ Ebben aztán, meghiszszük, hogy lelke meggyőződéséből, igazán vallja »*nunquam se sincere tractasse*« a jezsuitákkal, és mint lutheránus kvánt meghalni.

Ez azonban magán az elkövetett tényen, — hogy t. i. történelmünk e fényes tehetőségű, de jellemére nézve nem épen ideális feddhetlenségű alakja, vallását arucikként volt kész eladni. — alig változtat, alig változtathat. E fölfogásunkat ki kellett jelentenünk, ámbar sajnáljuk, hogy épen mi, a kik

¹⁾ Nevezetes, hogy Thököly legújabb életírója *Angyal Dávid*, — kinek művének befejező része jelen tanulmányunk megírása s az Akadémiában fölolvasása óta jelent meg, — e kérdésre nézve, ámbar egészen más és nem ily bőven csorgó forrásokból merítve, a miénkhez *egészen hasonló eredményre jutott*. »A galatai jezsuiták — írja ő. — már ekkor (1701-ben, midőn Feriol az áttérést legelőször javallá a bujdosó fejedelemnek) kísértették Thökölyt. Rendházuk főnöke, Branconnier atya, sokszor meglátogatta a száműzöttet Kis-Azsiában is. A Ferioltól megpendített (s Thökölytől az őrgrof szerint vissza nem utasított!) eszme ilyenkor többször szóba került. Branconnier megígérte Thökölynek, hogy lehetővé teszi elutazását Francia- vagy Olaszországba; Thökölynek viszont meg kellett ígérnie a kitérést, s *úgy látszik, mintha Branconnier meg nem elégedett volna a pusztá ígérettel. A jezsuiták azt híresztelték, hogy Thököly kitért.*« (L. Magy. Történelmi Életrajzok, V. évf. 4-ik füz. 273. l.)

²⁾ V. ö. erre vonatkozólag is *Angyal D.* idézett művét, 275—76. l., a ki szintén így fogja fel a dolgot; a minthogy a codicillus tartalma és az előzmények után nem is lehet máskép felfogni.

Thököly eredeti végrendeletét és codicillusát napfényre hoztuk, épen mi akadtunk rá a véletlennek saját szerű intézkedéséből e reá nézve oly terhelő tartalmú Emlékiratra, s nekünk kell letörölni segítnünk jelleméről az ideális vonást. De ráakadtunk, s kiadtuk, — el nem hallgathattuk! Mert: »*Barátunk Rákóczi, barátunk Thököly: de legnagyobb barátunk — az igazság!*« A történetírónak — gyakran még a sympathiák rovására is — ezt kell nyomoznia.

Méltánytalanok volnánk azonban, ha e most mondottakkal szemben, Thökölynek némi mentségeül, nem hangsúlyoznánk az *időpontot*, mikor az az Emlékiratban idézett áttérési nyilatkozat kelt: *1703. május 18.* A legkétségbeejtőbb korszak rája nézve! A hazából a karlóczai békekötés által évek óta kirekesztve; a török portától Ázsiába internálva; híveinek legnagyobb részétől elhagyatva; szűk vagyoni viszonyok között, nem ritkán még anyagi szükségét is szenvedve, — maga és hitvestársa családi ékszereinek zálogbavetéséből tengette életét. Lelkét búbanat, roskadozó testét súlyos kór gyötörte. S épen ekkor, — a reversális alánása előtt pár hónappal, veszté el örökre szenvedéseinek mindvégig hű társát, védangyalát: dicső nejét, Zrínyi Ilonát.) Csoda-e, kérdezzük, ha az ennyi csapástól sújtott, tört testű és tört lelkű ember, az őt más, keresztényen országban csendes, nyugodt, kellemes étellel biztató jezsuiták szépen csengő szavaira egy gyenge pillanatában ráhajolt, — szabadulni vágyván e pokolból, gyötrelmei helyéről, *bármilyen áron?!*

Persze, az idők kevéssel utóbb egy kissé megváltoztak, — javára. Mostohafiának, II. Rákóczi Ferencznek diadalmas fegyverei 1704-ben meghódíták csaknem egész Magyar- és Erdélyországot. S a nemeslelkű fiú nem feledkezett meg imádott édesanyja férjéről. Thököly dús uradalmait azonnal visszaadatta számkivetett mostoha-apjának, kihez régi hívei által vígasztaló, gyöngéd leveleket s anyagi helyzete javítására, mihelyt tehetne, tetemes összegű pénzeket — csak egy ízben is 2000 aranyat —

1) 1703. február 18-án; véletlen-e, hogy áttérési nyilatkozatát három hó múlva, épen neje halálának napján keltezte?

küldözött. Ekként Thökölynek életfentartási viszonyai lényegesen javultak, s hazatérhetési reménye is föléledt. Ennek teljesülését azonban a mindinkább közeledő halál meggátlá. Ily körülmények közt írta meg azután codicillusát, melyben az áttérésről és jezsuitákról most már hallani sem akart, s Isten és emberek előtt óvást emelt. »*Hoc est ultimum meum testamentum!*...« Akarata szerint ment végbe. Mint protestáns temettetett el.

A mi végre a most közlött Emlékirat keltének idejét illeti: ez, az elején olvasható szavakból: »*de l'année dernière 1703.*« világosan az 1704-ik évre, és pedig ezen évnek elejére tehető, mikor Rákóczi győzelmes előnyomulásának hirtelensége nem hatolt még el Konstantinápolyba, s az ő küldötté pénzsegélyek nem érkezének még Thökölyhez, Izmidbe.

E most ismertetett történelmi adatlékokat nyújtá, íme, 1889. évi kutatásaim alkalmával a galatai St.-Benoît-levéltár. Kisebbségű, sporadikus adatok ugyan, de mivel a Thököly- és Rákóczi-emigrációról ilyenek is csak nagy ritkán lelhetők, s a bujdosók belső életére világot derítenek, — érdekesek voltak, sőt a legutóbbinak kiváló fontossága, el nem vitatható.

*

Hátra van még a Rákóczi idősb fiára vonatkozólag szultán ő Főlsége topkapu-seraili kinestárában talált államiratról szólanunk.

II. Rákóczi Ferencz öregebbik fiáról, József herczegről tudvalevő, hogy öcsce példáját követve, 1734. vége felé Bécsből, a cs. udvar örökös szemei elül Olaszországba szökött, s itt Velenczében, majd Bolognában és Rómában lappangott egy darabig, a francia követ oltalma alatt. Törökországba igyekezék atyjához, — azonban ezt a halál 1735. april 8-án elragadá előle. Alig hűnyta le szemeit a halhatatlan szabadsághős, még el sem temették: a török porta már megkérdezteté a rodostói bujdosó-telepet: »Akarják-e, hogy üdvezült urok nagyobbik fiát ide hozassa fejkül?« Mindnyájan akarták; a porta tehát érintkezésbe bocsátkozott József herczeggel, a törökké lett

híres gróf Bonneval egykori osztrák altábornagy útján, ki az ifjú Rákóczit még Bécsből ismeri vala. Az alkudozások bár hosszan húzódnak, — elvégre is czélhoz vezettek; Rákóczi József 1736. december 5-én Rodostóba érkezett s nem sokkal utóbb Konstantinápolyban járt, nagy intimitásban lévén Bonnevallal.

A dolgok ekkor már az osztrákkal zavarodni kezdének, a kitört muszka háború következtében; s 1737. közepén VI. Károly császár — a passaroviczi békekötést megszegve — teljes erejével megtámadta az oszmán birodalmat, mint orosz szövetséges. A két oldalról, két hatalmas monarchától fenyegetett Törökországnak nagy előny lett volna ily körülmények között, ha Magyarországon és Erdélyben a császár ellen fölkelést idézhet elő. A Rákóczi név varázserejére gondoltak, s 1737. szeptemberében József herceget a régi hujdosók főbijeivel Konstantinápolyba híván, nagy kitüntetésekkel fogadták és elkezdének alkudozni vele, ¹⁾ egy sept. 8-án kelt, olasz nyelven szerkesztett herjedelmes emlékiratban tizennégy pontba foglalva kívánalmait.

Ezen emlékirat alapján indultak meg aztán a további tárgyalások. Rákóczi fiát V. Málmuud szultán császári residenciájában december 2-án ünnepélyes kihallgatáson, nagy pompával fogadá, erdélyi fejedelemséggel bízatta, gazdagon megajándékozta, s ugyanazon évpenzt rendelé számára, a melyet atyja élvezett volt. A tárgyalások befejezésére a nagyvezér utasított. Ez utóbbiak eredménye az 1738. január 20-iki kétoldalú szerződés, mondhatnók: véd- és dacszövetségi oklevél, melynek példányai ötöd-napra ünnepélyesen kicseréltettek, s ez alkalommal — január 25-én — a szultánnak az erdélyi fejedelemségről szóló athmámját is, a szokásos szertartásokkal, átadá a nagyvezér a trónjelölt Rákóczi hercegnek. »Ma — írja a jelzett napon Mikes Kelemen, — nagy pompával a vezérhez menénk. A vezér melléje ültetvén a fejedelmet, egy

¹⁾ Ez emlékiratnak egykorú, gróf Canal piemonti portai követ által kormánya részére megküldött másolatát a turini államlevéltárból kiadtam a *Történelmi Tár* 1890. évi f. 401—405. ll.

kevés idő múlva kávéát adata, és a fejedelemre egy nyusztos kaftánt adának, és minket (a kíséretet) is felkaftányozának. Ez meglévén, a vezér és a fejedelem felkelének, és a vezér a fejedelem kezében adá az athnámét, a mely levélben a császár erdélyi fejedelemnek üsméri lenni a fejedelmet; *a fejedelem is a vezér kezében adá a portával csinált szövetségnek levelét* és elbúcsúznak egymástól. Ebéd után pedig a császár harmincz lovat küldte a fejedelemnek, — a fele szép paripák voltak, a fele közönséges lovak, — és ezek mellé egy bécsi hintót hat lóval.«¹⁾

Erről a Rákóczi József által ekkor a fővezér kezébe adott »*portával csinált szövetségnek leveléről*« lesz most szó, — mert ennek eredetijét leltük meg a serail kincstárában. Mikor a török császári ház mesés sokaságú s értékű kincseit magában rejtő Kube-Altı épület harmadik termébe 1889. évi szeptember hó 24-én engemet. Fráknói és Vambéry társaimmal először bevezettek, s a karzati szekrényekben őrzött Corvina-maradványokat és egyéb európai eredetű, zsákmányolt könyveket a terem asztalaira tömegestől lefordítván, e tisztos, ódon folián-sokat darabról darabra vizsgálni kezdenők: csakhamar feltűnt előttünk egy, kötésének fényes keleti jellegével a nyugatias kötésű s részint elrongyolott borítékú codexek tömkelegéből kiváló darab. Ez egy nagy folio alakú, de aránylag vékony könyv volt, színes virágokkal s arannyal gazdagon átszótt török selyembrokátba, tárczamódra bekötve. Kitértük, és íme előttünk, múlt századi díszes írással írva, e latin cím:

»*Instrumentum Pacti inter Augustissimum Imperatorem Sultan Mammut (igy) Han et primum Josephum Principem Rákóczi.*«

Fordítjuk a végső lapot, tehát ott a kelet: »Datum Constantinopoli, die vigesima Januarii Anni MDCCXXXVIII.« S alatta a sajátkezű aláírás: *Josephus Rákóczi, m. p.* és a nagy kerek pecsét Erdély címerével, melynek szív-pajzsában a Rákóczi-ház címere.

A cím és az aláírás mindent megmagyarázott. Azonnal

¹⁾ »*Törökországi Levelek*«, II-ik kiad. II. köt. 93. l.

tisztában valánk, hogy itt az utolsó erdélyi trónjelölt s a porta között kötött alapszerződés eredeti kéziratával, egy kétségtelen érdekű államjogi irattal van dolgunk, mely minden valószínűség szerint csakis könyvalakú fényes kötésecért, tévedésből került a birodalmi levéltárból ide, a keresztyén ó-könyv-kincsek közé.

Hasonló sors ért és hasonló okból egy másik, ugyan e korbeli s szintén kezünkbe jutott államszerződést, mely Mahmud szultán és Frigyes svéd király közt 1737-ben kötött. Ennek kezdete:

»Wir Friederich med Guds Nade Sweages, Giöthes och Wendes Konung,« etc. etc.

Kelte: »Quod factum est Holmiae in Urbe Regiae Nrae sedis, die 16-ta Mensis Augusti Ao. 1737.«

Aláírvák: *Friedericus* m. p. Leonh. Klinekowström m. p.

A szerződés tartalma a bevezetésen és záradékon kívül 18 cikkelyből áll, két nyelven: elől a svéd, azután a latin. A svéd történetírők előtt hábar e példány nem is, de szövege mindenesetre ismeretes lesz; csupán jelezni kívántuk tehát. E könyv alakja szintén nagy folio, kötése: kemény táblák, kívül tengerzöld hárszínnyal borítva s belől sárga selyemmel bevonva.

A Rákócziának, — mely vastag, finom francia regálvelőpapírra nagy díszszel, szép kerek betűkkel íratott s elég terjedelmes, — teljes másolatát és a trónkövetelő herczeg aláírásának fac similé-jét vettük.

Rákóczi József ezen államszerződés homlokzatán, mint üdvözült atyjának a porta által immár hivatalosan elismert jogutóda, annak címeit viseli, mégis a változott viszonyokból következett némi kihagyások s módosításokkal, ekképen:

»*Nos primus Josephus Rákóczi, Transilvaniae Princeps, Dux Hungariae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes, Comes de Sáaros, Dux Munkácsiensis et Makoviciensis, Dominus Perpetuus de Sáaros-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod. Damus pro memoria, —*« etc.

RÁKÓCZI JÓZSEF HERCZEG, ERDÉLYI TRÓNKÖVETELŐ.

(1738.)

Az okirat sokkal terjedelmesebb, semhogy e helyütt közölni lehetne; azért jelen tanulmányunk keretében csak rövideden ismertetni kívánjuk szerkezetét, tartalmát. — A szerződés áll hosszú bevezetés előrebocsátásával tizenegy cikkelybe foglalt pontból, melyek után az ezek szoros megtartását mindkét szerződő fél részéről erős fogadalommal kötelező záradék következik.

A bevezetésben József herceg, mint kegyeletos fiú, mindenekelőtt boldog emlékü fejedelmi édesatyjáról emlékezik meg, kijelentvén, hogy az ő nyomdokait követendő, jött ez országba, a győzhetetlen török császár védszárnyai alá. Lelkében semmit melegebben nem óhajt, mint Magyar- és Erdélyország a német császár VI. Károly által elnyomtatott rendeinnek s népének fölzsabadítását s ősi jogaik, szabadságaik visszaállítását, ezek egész teljességében. Hogy ezt a fényes porta hathatós segélyével kimunkálódhassa: az okossággal tündöklő Mehemet basa birodalmi fővezér és császári helytartó jóakarató közvetítéséhez fordult, átnyújtván neki, a nevezett országok fölzsabadítása munkáját ezek lakosságának óhajtatásához képest czélzó, pontokba foglalt emlékiratát, melyet is szultán ő Fölsége kegyes elmével értett, őt és általa a mindkét országbeli magyar nemzetet, — mint az elnyomottak és üldözöttek védője, — hatalmas pártfogásába, oltalmába venni ígérkezék, s említett fővezérét ő Exeját utasította, hogy a benyújtott pontozatokat a magas porta dívánja elé terjessze. A mi is megtörtént; s a birodalom tanácsában mindent meghányván-vetvén és a fölmerülő nehézségek elhárítására módokat találván, a közakarattal elfogadott pontozatok legfelsőbb helyen jóváhagyattak s oklevélbe (instrumentum) foglaltatva, a fővezér által minékünk átadattak. Mi e fényes diplomát illő tisztelettel vettük, tartalmát megértettük, elfogadtuk, s latinra fordíttatva, a részünkre engedélyezett császári szerződés szerint szórúl szóra, belőle semmit el nem vétvén, sem hozzá nem vétvén, jelen levelünkbe iktatjuk, a mint következik.

E diploma elején a szultán hosszasan elmondja, hogy régi idők, több század óta a magyar királyok (a két Szapolyay) és erdélyi fejedelmek önként az ő ősei és trónelődei oltalma

alá adták magokat és ez alatt éltenek, hogy ellenségeik ellen megmaradhassanak. Különösen kiemeli a Rákóczi-házat és a németektől ősi szabadságaiktól jogtalanul megfosztott magyarok által e házból magyarországi vezérlő s erdélyi uralkodó fejedelemmé választott, csak nem rég elhunyt II. Rákóczi Ferenczet, a ki az austriai császár erőszakos hatalma elül szintén a fényes porta védszárnyai alá menekült, és a kinek példáját idősb fia, Rákóczi József herceg is követé, kérvén őt, a szultánt, hogy Magyar- s Erdélyország rendeit a németek zsarnoki uralmától szabadítsa meg. Ő birodalma vendégeiül fogadá e számkiűzött fejedelmi személyeket, és mivel igaztalanul üldöztetnek s a magyar nemzet is igaztalanul nyomatik el: császári szívében eltökélé kérelmöknek teljesítését. De mivel közte és a magyarországi trónbitorló Károly német császár között szerződésen alapuló, 24 évre kötött béke állott fenn: ezt ő a dicsőséges ottomán birodalom részéről megszegni nem akarván, a felszabadítás üdvös munkájának megkezdésében eddigelé akadályozva volt. Mindazáltal a német császár a békekötést erőszakosan felbontva, hadseregeivel váratlanul határainkra tört. Mi sem akarunk tehát most már eltökélé kegyes szándékunk végrehajtásával tovább késni, hanem Isten kegyelméből hozzálátunk Magyar- és Erdélyország felszabadításához s hajdani szabadságaik helyreállításához, gondoskodván nekik hozzájuk méltó fejedelemről, a keresztyén népek uralkodó háza között tündöklő, híres-nevezetes nemzetségből származott Rákóczi József herceg személyében, a kivel is fővezérünk s helytartónk, a nagyjeleségű Mehemet basa, megbízásunkból a következő, általunk minden cikkelyeiben szentül megtartandó szerződésre lépett:

Articulus I. Hogy a Magyar- s Erdélyországban trónbitorló német császár helyére ezen országok lakosai, szabadválasztási jogukkal élve, amott királyt, emitt fejedelmet választhassanak magoknak, ez jelenleg, tudvalevően, több nehézségbe ütközik. Ugyanis Bethlen Gábor és Apafy Mihály, kik a fényes porta által tétettek fejedelmekké, immár utódaikban is kihaltak, és sem az ő házukból eredő oly egyén nincs, a ki a magyar- s erdélyországi fejedelemségre igényt tartana, sem szabad választás útján e méltóságra emelhető érdemes férfiú

— a hozzájuk menekült magyarok nyilatkozata szerint — ott nem található. »Mint hogy pedig a Rákóczi-ház az erdélyi fejedelmi trónt hosszú időn át tettelegesen bírta és magyarországi vezérlő-fejedelemségre is emeltetett; mint hogy ez a ház régi s a keresztyén nemzetek között dicsőséges; és mint hogy ezen házból származó I. Rákóczi József fejedelem az ottomán cs. birodalomba s ennek oltalma alá jött, kérvén, hogy mielőtt Magyar- és Erdélyországok rendei által az említett fejedelmi méltóságra megválasztatnék, — a török császárság által ilyenül jelöltessék ki, ismertessék el s vétessék pártfogásba: annakokáért a nevezett Rákóczi-házbeli József herceg, kívánata szerint, addig is, míg az alábbirt cikkelyek tartalma foganatba mehet, az ottomán császárság részéről Erdély fejedelméül (Princeps) s Magyarország vezérlő-fejedelméül¹⁾ (Dux) elismertetik (acceptatur), és hogy Magyarország s Erdély rendei részéről fejedelméül választassék, arra nézve részére az ottomán birodalom segélye és pártfogása (succursus et protectio) biztosíttatik s ezéljau előlépésére segedelem (auxilium) adatik.«

Art. II. Miután Magyar- s Erdélyország rendei által a fölülnevezett fejedelem meg fog választatni: hogy ebbéli fejedelmi méltóságában magát erősen és állandóul fentarthassa s megszilárdíthassa, a török császárság részéről folytonosan pártfogoltatni és fejedelmi székében megtartatni fog. És ha valami indigena vagy idegen, ki a magyar nemzetnek nem kell, más hatalmasságok által erdélyi fejedelemmé vagy Magyarország vezérlő-fejedelmévé tétetnék: ezt az ottomán császárság soha, semmiképen el nem ismerendi, — kivévén, ha valakit, a főtnevezett fejedelemhez hasonlót és szintén a fényes porta védszárnyai alatt élő, magok a két ország rendei közmegegyezéssel szabadon választani akarnának; akkor az ily fejedelmek számára is a jelen cs. szerződés Magyarország s Erdély javára szolgáló cikkelyeinek megtartása biztosíttatik. Általában, Magyar- s Erdélyország lakói szabadságának helyre-

¹⁾ E szóval fejezé ki magyarul az 1705-iki szécsényi országgyűlés a latin Duxot, s így írta magát II. Rákóczi Ferencz.

állítására, jó rendbevitelére és megtartására folytonosan szorgalmas gondviselésünk lészen.

Art. III. Ha valamely városok és várak Magyarországon s Erdélyben általunk el- illetőleg visszafoglaltatnak: az ottomán császárság s Magyar- és Erdélyország közt annak idejében tartandó értekezletek döntendik el, hogy melyik várak s városok maradjanak tartozandóságaikkal együtt Török-, melyikek pedig Magyarország vagy Erdély állandó birodalmában. De a magyar lakosság az előbbi categoriába jutó várak elfoglalásában is egyaránt közreműködni tartozik. Annakutána a nem érdekelt hatalmasságok konstantinápolyi követei intézzék el e helyek hovátartozandóságának ügyét véglegesen és igazságosan.

Art. IV. Magyar- s Erdélyország lakosai az Isten segedelmével befejezendő felszabadítás után békés állapotban hagyatnak, fogságra semmiképen nem hurczoltatnak, vagyonuk birtokában meg nem háborítottatnak; valamennyi ott élő keresztyén felekezet a maga vallása gyakorlatát szabadon követheti s más hit fölvételére nem kényszerítetik, úgy, mint az e cs. birodalom-beli keresztyén nemzetek. Templomaikat, még a német bitorlás idejében épülteket is, háborítottanul bírhatják, úgy, a mint most bírják, s a romlásnak indultakat megépíthetik; a török cs. kormányzóktól, tisztektől, bíráktól stb. mindezekben semmi módon nem akadályoztatnak.

Art. V. A föntnevezett fejedelem s utódai, valamint minden alattvalóik ígérnek és kötelezik magokat, hogy az ottomán birodalom barátainak barátai, ellenségeinek ellenségei lesznek, megkülönböztetés nélkül, és a szükség úgy hozván magával, az erdélyiek határaikon belől vagy ezek szomszédságában húszezer, határaikon kívül tízezer, — a magyarországiak pedig határaikon belől vagy ezek közelében százezer, s határaikon kívül harmincezer fölszerelt harczost állítanak saját költségükön a török császárság oltalmára. E seregek odaigyekezzenek, hogy téli szállásaikat ellenség földén üthessék föl. Viszont, ha a szükség azt kívánja, hogy Magyar- és Erdélyországba török haderő küldessék: ezen országok lakói nyolczvanezer emberből álló ottomán hadsereget elegendő élelemmel eltartani vonakodás nélkül köteleztetnek.

Art. VI. A kik a nevezett fejedelem kiadandó manifestumának Magyarországra s Erdélybe eljutása és kihirdetése után az abban foglaltaknak engedelmeskedni elmúlasztják s nyakasul az ellenség pártjához ragaszkodnak tovább is: ha közülök valakiket a török csapatok elfognak, az ilyenek semmi szín alatt el nem bocsáttatnak, ha csak irgalomból nem. És miután Magyarország s Erdély ősi szabadsága s kiváltságai a hajdani állapotba visszaállítatnak: a török császárság által a lakosság azokban megtartatik és megoltalmaztatik. Ha azonban némely szabadságháborítók s rendbontók ezen állapotot fölforgatni és azzal a jelen szerződés czikkeit megsérteni merészelnék: az ilyenek sem az ottomán császárság, sem Magyarország és Erdély fejedelmei részéről semmimódon nem pártfogoltatnak, szavaik meg nem hallgattatnak, — sőt méltó büntetéseket veendik.

Art. VII. Míg a fentnevezett fejedelem Magyarország vezérlő-fejedelmévé vagy királyává, avagy Erdély fejedelmévé közakarattal meg fog választatni: az addig a német hadseregből segítségére átfővők, úgy a fényes porta védszárnyai alá menekülő magyar- s erdélyországi lakosok, valamint mindazok, kik a fejedelem hadai közé magokat fölvetetik és beiratják, — ezt minden akadály nélkül megtehetik s elfogadtatnak. Mivel pedig a magyarországi s erdélyi lakosok török császári pártfogás alatt leendnek: ha a szükség úgy hozandja magával, elegendő török haderő fog indíttatni segítségükre.

Art. VIII. Magyarország s Erdély lakói szabadságának s a nevezett fejedelem és fejedelmi s vezérlő-fejedelmi utódai trónjának fentartása és pártfogolása az ottomán császárság részéről szentül biztosítatván: az e biztosítás és pártfogás viszonzásául Magyar- s Erdélyország részéről a portának fizetendő tiszteletdíj összege akkor fog mindkét fél egyetértésével méltányos és illendő formában megállapíttatni, a mikor ezen országok a németek járma alól Isten segedelmével immár föl lesznek szabadítva.

Art. IX. Az ottomán birodalom, nemkülönben Magyarország és Erdély lakosságának nagyobb gyarapodására s hasznára megengedtetik, hogy annak idejében oly kölcsönös

kereskedelmi és vámszerződések köttessenek közöttük, a minők a török császársággal barátságos viszonyban élő más idegen nemzetekkel fennállnak. A magyar és erdélyi főurak közül négyen a fényes portán fognak tartózkodni s évenként föl-váltatnak; és miután az ügyek Isten segítségével rendeztetni fognak: ha mi olyasok fordulnának még elő, melyek az ottomán birodalom méltóságával egyezők, Magyarország és Erdély szabadságaira nézve üdvösek s a föntnevezett fejedelem állásával összeférők, — az ilyenek czikkelyekbe foglaltatván, e császári diplomába a jó rendnek öregbítése végett időről-időre be fognak iktattatni.

Art. X. Ha a dolgok, a jelen háború befejeztével netalán más formában folynának: akkor a föntnevezett fejedelem örökös-jószágainak, valamint egyéb javainak ügye nem fog mellőztetni; hanem az idők és körülmények mivoltához képest minden lehető elkövetetik arra nézve, hogy az, nemkülönben a fejedelemehez ragaszkodó főurak és nemesek jószágainak ügye a békekötés czikkelyeibe iktatassék.

Art. XI. Ha az isteni gondviselés úgy hozná magával, hogy a föntemlített fejedelem Magyarország s Erdély határain kívül fogna maradni: akkor neki, főuraival, nemeseivel és ezek szolganépével, az ottomán császárság részéről megengedtetik ezután is Rodostóban tartózkodni s maradni. Valamint a fejedelem üdvözült atyja s ő maga, az őket követőkkel egyetemben, mostanáig a török birodalom vendégei gyanánt tartattak: ezentúl is úgy fognak tekintetni. Hogyha azonban a fejedelem, avagy valaki hívei közül más fejedelmek országaiba óhajtana költözni, — ez nekik az ottomán császárság részéről megengedtetik.

E 11 pont tartalmazza a szerződés lényegét. Következik a szultán ratificatiója, a szokott ünnepélyes formulákkal s a mindenható Istenre, Mohamed prófétára stb. tett erős fogadalommal. A fővezérnek, állam-ministereknek, basáknak és egyéb hadi tiszteknek, úgy az egész hadseregnek, különösen pedig a tatár chánnak s ragadozáshoz szokott fegyveres népének szigorúan megparancsoltatik a szerződés czikkelyeiben foglaltaknak szoros megtartása, megtartatása. Senki ellenkezőt

cselekedni ne merészeljen. Bezárja ezt a szultáni tigrával megerősítés kelte: »Dabantur Constantinopoli, Anno Hegirae MCL. ultimis diebus Lunae Ramazan.«

Az egészet berekeszti Rákóczi Józsefnek a Szent-Háromságra tett esküjével erősített hasonló ünnepélyes fogadalmát kifejező zárszava, maga és lívéinek nevében kötelezvé a szerződés hű megtartását örök időkre. Az ő aláírása keltét már föntebb közöltük. Az egyesített erdélyi és Rákóczi-czímert ábrázoló nagy, kerek, még eléggé ép, piros pecsét körirattalan, mint József herczeg atyjáé volt 1703-ban. A herczeg nagy betűkkel, igen czifrán írú alá nevét; különben az okirat — ámbár alapvető, »örökérvényű« államszerződés gyanánt készült s kiállítása ehhezképest nagyon ünnepélyes, — még is ellenjegyezve nincs, holott a svéd királylyal kötött hasonló szerződésen ott áll a »*Friedericus*« m. p.« mellett a cancellár ellenjegyzése: »*Leonhard Klinkowström* m. p.« Mily körülmény gátolá Rákóczi József cancellárát — atyjának egykori udvari tanácsosát és főtábornokát, *Pápay Jánost* az ellenjegyzés megtételében? — tudni nem lehet.

A jelen szerződésnek másik eredeti példánya, — t. i. a szultán tigrájával megerősített török példány, — Rákóczi József valamint atyja rodostói levéltárával, minden valószínűség szerint az ifjabb fejedelemfiú, György herczeg birtokába, s ennek neje révén utóbb talán a marquis Bethune-család archivumába került. Itt, vagy esetleg a francia államlevéltárban, még sok Rákóczi-féle, emigratió-korbeli iratnak kell lappanganí.

Rákóczi József 1739-iki életrőja s arczképének kiadója, a német H. E. S., a most ismertetett szövetségszerződés létezéséről értesülve volt, és tett is lépéseket annak másolata megszerzésére, de ez nem sikerülvén, csupán czímét közli, ilyképen: »*Pactum inter Imperatorem Sultan Mahumed Khan et Principem Josephum Ragoczy in unum*, — prout copia ad nos translata in 4-to, 1738.«¹⁾ Diplomatak azonban csakhamar

¹⁾ »Wiewohl man aller angewandten Mühe ohngeachtet diesen Tractat dem G. L., indem man seines gleichen in der Historie wenig finden wird, gerne communiciret hätte, so ist es doch nicht möglich gewesen solchen herbey zu schaffen,« etc. (»Merkwürdiges Leben und

szereznek belőle kormányaik számára másolatokat; így a turáni államlevéltárban *egy*,¹⁾ s a bécsi cs. és kir. családi és állami titkos levéltárban *két* példány egykorú másolatát találjuk.²⁾ A francia és spanyol államlevéltárakban szintén okvetetlenül meglesz. Mindazáltal *kiadva* e korát és annak viszonyait erősen jellemző s épen azért nevezetes érdekekkel bíró államszerződés még eddig nem vala. Örvendünk tehát, hogy mi — nem másolatból, hanem magából az eredeti, kétségtelen hiteli példányból — a föntebbiekben megismertethettük.³⁾

Korát erősen jellemzőnek mondottuk e szövetséglevelet. Egy hajdan a félvilágtól rettegett, de már hanyatló nagyhatalmasság kötötte azt, egy a lángoló honszeretet és harezi dicsőség ragyogó nyimbusától környezett, de kiháló fejedelmi ház sarjával. Nevezetes okirat: *az utolsó erdélyi fejedelmi trónjelölés okmánya*. A régi időkkel régi állapotokat akará vissza-idézni, teljesen megváltozott viszonyok között. A kísérlet a török porta részéről későn jött: tényvé nem válhatott, — vajjon a magyar nemzet önállóságának s nemzeti jellegének javára-e avagy kárára? Nagy kérdés: De, ha a porta elég politikai éleslátással bír, való megvan-e a kísérletet húsz-harmincz évvel előbb, 1708 vagy legalább 1718-ban, József herceg atyjával, II. Rákóczi Ferenczcel,⁴⁾ s nem most, 1738-ban a fiúval tenni meg, — bizony, a történelem kerekei máskép fordultak volna! . . .

Thaten des Prätendenten von Ungarn und Siebenbürgen Joseph Ragooczy«, von H. E. S. Frankfurt und Leipzig, 1739. 79. l.)

¹⁾ Reg. Cort. Stran. T. 100. 2-do Addizione. Vienna, Mazzo I-o, nro 31. (»Genuinum Tractatus ex authentico originali, pacto inter Augm. Imperatorem Sultan Mohamed Chan et Seren. Principem I. Josephum Rákóczi Ducem Hung. et Princ. Trans.«)

²⁾ Turcica, fasc. 104.

³⁾ »Az utolsó erdélyi trónjelölt történeléhez« cz. a. az 1737. sept. 8-iki emlékirattal stb. együtt egész terjedelemben kiadtuk a *Történelmi Tár* 1890. évi f. 401—423. II.

⁴⁾ Természetes, nem magyarországi vagy erdélyi várak és területek átengedése árán; mert ily áldozatra Rákóczi Ferencz még 1710-ben sem volt rábírható, — legföljebb a rácság lakta Szerémséget volt volna hajlandó török felsőbbség alá visszaengedni.

E szerződés kelte után nyolcz, kicserélése és az athnámé kézhezvétele után három nap múlva Rákóczi József, mint a porta által decretált erdélyi fejedelem, már kiadá manifestumát, (1738. január 28-án). Ezen, a trónjelölést a külföldi kormányokkal tudatós Magyarországra és Erdély lakosságát fegyverre hívó manifestum még Konstantinápolyban kelt, — és pedig a külállamok kormányai részére francia, a magyar nemzet számára pedig latin nyelven szerkesztve,¹⁾ — de a keltét követő napokban az ifjú fejedelem már megindult, vérmes reményeivel, összes udvarával, a magyar emigráció fejével s fényes török katonai kísérettel a nagyvezír után a táborozásra, Viddin, Fetiszlán, Orsova felé.

Rákóczi József manifestumának sem idehaza a lakosság közt, sem a cs. táborokban a magyar katonaság közt, nem lett meg várt hatása: az az óriási hatás, mely egykor apjának brzezani manifestumát, vagy a bíres »*Recrudescunt . . . .*«-ot követi vala. Bizonyos, Erdélyben keletkezett, de még csirájában elfojtott gyenge kísérletet kivéve, otthon senkisémmozdult, s a katonaság csak igen gyéren szivárgott át az új trónjelölt viddini táborába.²⁾ Ennek többféle oka volt; a császári hadvezérlés s a politikai hatóságok a legéberebb örködést fejtették ki, a határokat szorosán vigyáztatták, — minckövetkeztében a manifestum példányai alig juthattak be a hazába, s legtöbbszörre elkoboztattak; de ha bejuthattak s elterjedhettek volna is: az ekkor élt nemzedék már egészen más vala (nemzeti érzületében nagyot süllyedt, meghunyászkodó kor

¹⁾ Francia példánya a turini államlevéltárban: »*Manifeste de son Altesse Sérénissime le Prince Josef Ragozi.*« (Reg. Cort. Stran. T. 100. 2-do Add.) Latin szövegű példányai történetirodalmunkban már régóta ismeretesek.

²⁾ Rákóczi József 1739-iki életrajzírója ugyan azt mondja, hogy a fejedelemnek — atyja egykori szárnysegéde, *Máriássy Ádám* ezredes, most tábornok által a viddini táboron szervezett — hadereje e nyáron, egyforma színbe öltöztetett s pontosan fizetett 6000 főnyi huszárból állott, (153. l.); azonban, ha e szám nincsen túlozva: akkor ezen katonaság nagyobb részének aligha magyar szökevényekből, hanem inkább török tartományokbeli toborzott népből kellett kitelni.

szülötte és neveltje), mint a szathmári béke előtti; és végre, Rákóczi József sem volt — *II. Rákóczi Ferencz.*

Károly császár pedig Bécsben 1738. ápril 29-én ellen-manifestumot hocsátott és hirdettetett ki ország- s táborokszerte, melyben Rákóczi Józsefet fölségárulónak és országháborítónak nyilvánítván, fejére tízezer forint vérdíjat tűzött ki. Ezenfölül még a római szent-széknél sikerült kieszközölnie, hogy a pápa sept. 5-iki bullájával a trónkövetelőt, mint a »pogány« törökkel szövetkezettet, egyházi átokkal sújtotta.

Ily körülmények közt Rákóczi József, — ki a török birodalomba érkezte óta különben is folyvást betegeskedék, — semmi jelentősbet végbe nem vihetvén, küzdötte végig az 1738-iki hadjáratot; s táborozás közben egynehányszor vérhányástól meglepetve, sorvasztó lázaktól gyötörten, ez év november 10-én, bolgárországi Csernavodán — az Al-Duna partjain — elhunyt. S most ott pilken atyja mellett a galatai Saint-Benoît egyházban. A kitől életében el vala szakítva: azzal a halál egyesítette. 1738. november 7-én kelt s eleddig kiadatlan végrendeletét a fentebbenlített két államirattal együtt a *Magyar Történelmi Társ.* 1890-iki évfolyamában közöltük.

Konstantinápolyi második kutatásunk eredményeiről szóló jelentésünket ezzel fejezzük be.

III.

II. RÁKÓCZI FERENCZ HAMVAI.

(A Magyar Történelmi Társulat 1892. évi május 15-ikén tartott negyedszázados emlékülésén előtérve.)

Az 1873-ik év folytatában történt, hogy II. Rákóczi Ferencz és Kossuth Lajos szülőföldje, *Zemplén vármegye*, a maga tavaszi közgyűlésén egyhangúlag, nagy lelkesedéssel elhatározá, hogy előlnevezett dicső fia, a halhatatlan emlékű fejedelem s bujdosó társai hamvainak hazahozatala érdekében az országgyűléshez fölriratot intéz, — s ennek pártolására egyszersmind a hazai összes törvényhatóságokat kömrítalag felszólítja. A Rákóczi név iránt a magyar szívekben élő kegyelet csakhamar országszerte nyilatkozott; a vármegyék és szab. kir. városok egymásután csatlakoztak *Zemplén hazafias indítványához* és irtanak fel pártolólág az országgyűléshez.

Mivel azonban úgy a zempléni, valamint a többi feliratokban a részletek nem voltak szabatosan kifejtve: alúlírott, mint a Rákóczi-kor történetbúvára, megkísérlé e hiányt pótolni egy értekezésben, melyet a Magyar Történelmi Társulatnak azon év april 3-iki ülésén tartott, és a mely — nagyobb elterjedés okáért — másnap a *Pesti Napló*, *Hon* és más akkori napilapokban egész terjedelmében közöltetett. Ebben azon eszmét vetettük föl, hogy Rákóczi földi maradványai, a dicső-emlékű szabadsághős születésnapjának kétszázados évfordulójára: 1876-dik évi martius 27-ikére szállíttassanak haza, gr. Bercsényi Miklós és többi hív társainak hamvaival együtt; e napon rendeztessék tiszteletökre országos emlékűnnep, továbbá az 1715-ik évi 49-ik törvényczikknek a most megnevezettekre

és számkivetett társaikra vonatkozó része decretáltassék helytelennek, érvénytelennek, s ellenkezőleg Rákóczi, Bercsényi és követőik honfői érdemei iktattassanak törvénybe a halás haza által, stb.¹⁾

Nem csekély elégtételül szolgál vala alólírottoknak, hogy a fentebbi főpontokban formulázott indítványát, annak már közvététele után, az országgyűléshez felírt törvényhatóságok közül többen a magukévá tették, és Zemplén köriratát ezen értelemben kiegészítve pártolták; mint pl. *Veszprém és Közép-Szolnok vármegyék*, stb. De még nagyobb elégtételben részesült indítványom akkor, midőn — hosszú évek múlva már — a XIX-ik század II. Rákóczi Ferencze: *Kossuth Lajos*, az őt 80-ik születésnapjára díszpolgári diplomáikkal megtsiztelt harmincznál több magyar város közönségének, e kitüntetésért gyönyörű köszönő-levélben válaszolva, ennek szövegében egyebek közt szóról szóra ekként nyilatkozott:

» . . . . . Sem nem illenek, sem nem szabad, sem nem lehet föltennem, hogy az 1879-iki L-ik (az ú. n. kihonosítási) törvény személyes vonatkozással hozatott, mint a minő jellegű volt az 1715. XLIX-ik törvény, mely Rákóczi Ferenczet, Bercsényit és követőiket a haza nyilvános ellenségeinek s az igaz szabadság felforgatóinak káromolva, proscibálta. És ez a magyar név becsületét inzultáló káromlás még ma is ott piszkolja törvénykönyvünket eltörtletlenül.²⁾

A Rákóczi és társai hamvainak hazaszállítását sürgető feliratokat a képviselőház egyhangú határozattal a miniszterelnökséghez tette át, oly utasítással, hogy ez a kívánt értelemben intézkedjék. Közbejött az országgyűlés nyári és őszi szünete. Ennek leteltével azonban ismét érkezének be hasonló fölterjesztések, többek között Vas-vármegyéé s Székes-Fehérvár városáé, melyekkel az ezen ügyben felírt törvényhatóságok száma 48-ra szaporodott. E két utóbbi fölterjesztés tárgyalása alkalmával — a képviselőház dec. 1-ji ülésén — alólírottól e végből megkerestetve, föl szólalt néhai *Simonyi Ernő*, s emlékez-

¹⁾ L. *Századok*, 1873-iki évf. 288—289. l.

²⁾ L. *Egyetértés*, 1889-iki évf. július 3-iki sz. és ekkori összes hírlapjainkban.

tetvén a kormányt a ház határozatára, lelkes hangon sürgette meg ennek foganatosítását, különösen a diplomatiái út igénybevételét. Mire *Szlávy József* akkori miniszterelnök úr kinyilatkoztatá, hogy ő, igenis, foglalkozik Rákóczi hamvai hazaszállításának ügyével, — nem szándéka azt elodáztatni, és annak idejében megteendi jelentését a háznak.)¹⁾ Ennélfogva a Simonyi által kiküldetni kívánt szakbizottságot fölöslegesnek tartotta.

Még 1874-ben is négy törvényhatóság intézett fölterjesztést e hazafias ügyben a törvényhozó-testülethez; úgy, hogy Rákóczi és bujdosó hívei hamvainak hazahozatalát összesen 52 vármegye és szab. kir. város kívánta felíratilag. Impozáns bizonyítéka ez a *Rákóczi név* ma is élő varázsának és impozánsan nyilvánuló kegyelete a nemzetnek, a késő utókornak, a szabadságvédő dicső ősök hervadhatlan érdemei iránt.

Mindazáltal bizonyos bécsi körök ebben a tisztán a *történelmi kegyelet* jellegével bíró tényben is politikai tüntetést véltek fölfedezhetni, és azon voltak, hogy a hazafias mozgalmat elaltassák, — a mi lassanként, s némiképp felkapott és a komoly látszat színében odaállított ürügy alatt sikerült is nekik. Távol van tőlem, hogy itt *Szlávy* volt kormányelnök úrnak netalán lanyhaságára, vagy érdeklődéshiányára akarnék czélezni; ellenkezőleg, határozott tudomásom van róla, hogy ő, rövidtartamú miniszterelnöksége alatt őszintén odaigyekezett, hogy a képviselőház határozatának eleget tehessen, s a diplomatiái út igénybevételével, még az 1873-ik év lejárta előtt hivatalosan megkereste a konstantinápolyi osztrák-magyar nagykövetséget, a szükséges előnyomozások megtételére és tájékoztatásra, — mint ezt mi a Századokban még akkoriban jeleztük,²⁾ ámbár mindent, a mit megtudtunk, a kívántató titoktartás miatt ki nem írhattunk. Most azonban az ügy immár a történelemé lévén, indiscretió nélkül, sőt *Szlávy* úr igazolására kijelenthetjük, hogy ő Exceja, a mint a konstantinápolyi akkori nagykövet gr. Ludolf válasziratát megkapta, annak tartalmán maga is megütközött, s főtitkára *Reviczky Sándor* ministeri

¹⁾ L. *Századok*, 1873-iki évf. 731—732. l.

²⁾ L. *Századok*, 1874-iki évf. 363. l.

tanácsos által egyenesen hozzám, alólírotthoz küldé a nagykövet válaszát eredetiben, oly felhívással: olvassam át, — mit szölok tartalmához? És közöljem vele ezen a bizalmas úton véleményemet a további teendők iránt.

Ludolf gróf válasza udvarias szavakban azt tartalmazá, hogy ő a miniszerelnök úr megkeresésére készséggel megindítá a nyomozásokat Rákóczi hamvaira vonatkozólag, — azonban e nyomozások (nagyon *fölkületes*, vagy talán olyan »nem akarom«-féle nyomozások lehettek!) arra az eredményre vezetnek vala, hogy a keresett hamvak *nem léteznek többé*, legalább Törökországban nem. Ugyanis a nagykövet úr értesülései szerint Rákóczi sírját már az 1849-iki emigránsok felbontatták egy ízben, — de az *üres volt*. Ezt a lesújtó hírt terjesztették azután a Konstantinápolyban megfordult magyarok között az ottani osztrák diplomatia tagjai folyvást, következetesen; tanú reá pl. a néhány év múlva ott járt *Vadnay Károly* ismert írónk és orsz. képviselő, — ki véleményemben többször (még a múlt évben is, a mikor még nem nyilatkozhattam az alábbiakról), a mondott állítást jóhiszeműleg, erősen vitatta.

A nagyköveti választól olvasára, megvallom, magam is megdöbbsentem. Mert ámbár nem hittem ama hírnek valóságában, s ámbár jól tudtam, hogy Rákóczi holtteste, a saját kívánságára, néhai édesanyja, a dicső Zrínyi Ilona hamvai mellé a galatai francia templom sírboltjába helyeztetett hívei által örök nyugalomra, s innét való elviteléről tudomásunk nincs: mindazáltal nem tarthattam *teljesen* kizártnak, hogy a fejedelemnek Párisban élt ifjabb fia, György herceg, nem szállította-e utóbb atyja hamvait talán nagy titokban Franciaországba, hogy ott neje Charlotte hercegnő mellé, avvagy grosbois-i egykori kedves magányában temettesse el? Ily titkos elszállítás azonban csak a francia diplomatia segélyével történhetett; következöleg, ha netalán csakugyan megtörtént volna: *a konstantinápolyi francia nagykövetség s esetleg a párisi külügyminiszerium levéltárában nyomának kell lenni!* . . .

Azt üzentem tehát vissza Szilávy miniszerelnök úrnak, hogy én Ludolf gróf kutatásai eredményének alaposságában gyanakszom, s látom: *azon az úton* aligha fogunk célhoz jutni.

A sír állítólagos ürességéről előbb minden kétséget kizárólag meg kellene győződni; s ha az, — mit nem vélek — csakugyan üres: akkor szép csendesen, de nem osztrák nagykövetségi hivatalnoknak, hanem szakértő és megbízható magyar történetbúvárnak a konstantinápolyi francia nagykövetség archivumában kell tovább kutatni. Ott majd nyomra lelünk, s ha valaha elvitték a hamvakat, meg fogjuk tudni: mikor s hová vitték? És ezen a nyomon fölталálhatjuk azokat, ha nem Török-, hát Franciaországban. Egyszersmind készségemet jelentém ki, hogy magamat rendelkezésére bocsátom, ha ő Excja ilyen bizalmas természetű nyomozásokat óhajtana tétetni.

De Szlávny kormányelnöksége kevéssel utóbb megszűnt, és a dolog a minisiterelnökség részéről — tudtomra — csak ennyiben maradt. Én ugyan, mint magánember, nem mulasztottam el ezután is megtenni, a mit szerény összeköttetéseimmel megtehettem. Nevezetesen, konstantinápolyi nagykövetté Ludolf helyére még az 1874-ik év tavaszán id. gr. Zichy Ferencz neveztetvén ki, ő Excja fiát és egyik attaché-ját, Ágost grófot (a későbbi fiúmei kormányzó) a lehető legmelegebben fölkeretem a helyszíni kutatások folytatására, s ígéretet nyertem tőle erre nézve, valamint arra, hogy Rodostóba is el fog járni, Bercsényi és a többi bujdosók sírjai mily állapotban lételének személyesen utánanézendő.) Ugy látszik azonban, az ifjú gróf, másnemű bokros teendői miatt minderről megfeledezett; legalább értesítést tőle nem kaptam s nyilvánosságra sem juttatott semmit.²⁾

Másik feladatomból tekintém, hogy kikutassam, a mennyire a távolból tehetem, a sír állítólagos üres voltának valóságát avvagy valótlanságát, s igaz-e, hogy azt az 1849-iki emigránsok — Ludolf gróf válaszirata szerint — egy ízben fölnyitatták? vagy, ha nem, hát honnét eredhetett a hír, annak üres voltáról?

1) Századok, 1874-iki évf. a most id. h.

2) Mert a Kutscheva Húgó 1877-iki rodostói kirándulásáról a *Pester Lloyd* 1878-iki júl. 16. és 18-iki számaiban megjelent két tárcza-közleményt alig vélem gr. Zichy Ágost úrral valami kapcsolatba hozhatni. (L. e. közleményekről: »Rodostó és a bujdosók sírjai« című munkán elején, főntebb.)

Hogy megbízható eredményt érjek el: természetesen, magánúton, kéz alatt kelle nyomozódnom. E végből levelezésbe s egyúttal — odautazó ismerőseim révén — szóbeli érintkezésbe is bocsátkozám Konstantinápolyban élő, még 1849-ben odaszakadt magyarokkal. Így sikerült azután a dolognak idők jártán a nyitjára jutnom. Az ottani campo grande-i keresztyén ó temetőben a Rákóczi-korból két síremlék volt látható, — 1849-iki emigránsaink kegyeletének tárgyai. Az egyik a fejedelem udvari orvosáé, Langenthali dr. Langh Ambrúsé, s egy másik, közvetlenül e mellett álló, de sokkal díszesebb: ékesen faragott, nagy fehérmárvány-sarcophag, címerekkel, hanem felirat nélkül, — mivel az inscriptiót tartalmazott kőfedél már rég eltűnt. Erről a címeres (szerintem *francia címeres*) és ritka díszű síremlékről az 1849-iki menekültek közül sokan — a galatai St.-Benoit templombeli valódi Rákóczi-sírról nem tudván, — tévesen azt tartották, hogy alatta *maga a nagy fejedelem nyugszik*, hű doctora mellett. S ezért a sarcophag sarkából, párkányairól emlékül márványdarabkákat tördelgettek le, és kegyelettel őrizték, haza is küldözgettek belőlük.¹⁾ Sőt néhány Konstantinápolyban elhunyt hazánkfia ezen vélt Rákóczi-sír közelében kívánt eltemettetni; (pl. Csernátoni Cséh Sándor).

Mikor aztán a török kormány 1859—60 táján a campo grande-i ó temető felhagyását s a hamvaknak és sírköveknek a ferikkőji új temetőbe áthelyezését elrendelte: az ottomán fővárosban élő magyarok dr. Langh sírját és ezt az állítólagos Rákóczi-sírt is felbontatták, hogy a hamvakat és síremlékeket átszállítsák. At is szállították. A nagy fehérmárvány-sarcophag alatti — kövel kirakott — sírt azonban *üresnek találták, semmi koporsó-, vagy csontmaradványokat nem tartalmazott az.*

Ennek, természetesen, csakhamar híre terjedvén: *innét keletkezett a Rákóczi sírja emigránsok által történt felbontásának s üresen taláztatásának mythosza*, a mit Ludolf gróf

¹⁾ A magyar történelem lelkes kedvelője, társulatunk alapító tagja, *Baj Nona* úrnő is kapott egy hazatért emigránstól egynehány ily márványdarabkát, és nekem ajándékozta. Én jól tudtam ugyan, hogy *nem Rákóczi síremlékének töredékei*, — de azért híven őrizem ma is.

említ. Az osztrák diplomatai és konzulátusi hivatalnokoknak e hír kedves s épen kapóra jövéen, — készséggel terjesztették.

Pedig még az a campo grande-i felirattalan sír sem volt tulajdonképen üres. Mint ugyanis utólag, — törökországi első utam alkalmával, 1888-ban, — Konstantinápolyban lakó és köztiszteletnek örvendő hazánkfiától, *Kún Albert* úrtól értesültem: a sarcophag alatti kifalazott üres sír fenekéről a munkások utóbb azt vették észre, hogy *kong.* Üreget sejtven tehát alatta, a boltozatot (mert az volt), nagy fáradsággal áttörték, és ott csakugyan egy második, mély sírüregre bukkantak, melyben egy hatalmas, erős férfi-csontváz feküdt. A sarcophaggal együtt átszállíták a ferikkői sírkertbe.¹⁾ Kún Albert úr ennél a sírbontásnál s a hamvak átszállításánál személyesen jelen volt, és így elsőrendű, hiteles tanú. —

Még ugyan 1874—75-ben, s 1888-iki leutazásomat megelőzőleg ismételten tapogatódzni kezdtem a konstantinápolyi francia diplomácia köreiből otthonos megbizottaim révén a végett: találhatók-e a nagykövetség levéltárában Rákóczi-korabeli és kevéssel utóbbi, név szerint *Villeneuve* marquis nagykövetsége idejéből származó, magyar vonatkozású iratok? hogy igenlő esetben a párisi kormánytól kutatási engedélyt eszközölhessek ki magamnak. Egy francia követségi titkár s utóbb maga a levéltárnok a legnagyobb előzékenységgel kutattak; de — sajnálatukra, a mint kijelentették, — eredménytelenül. A francia követség palotája ugyanis a Pérában gyakori tűzvészeknek többször lett áldozatává a múlt században, (az éveket is megjelölték: mikor?) s ez alkalmakkor levéltárak is a lángok martalékává vált, annyira, hogy 1760. előtti irományok csak elvétve, csekély számmal találhatók már benne. Magyar vonatkozásúira épen nem akadtak e töredékek közt, — a miről, ha tetszik, magam is meggyőződhetem. Különben — mondák — régebbkori nagyköveteiknek szokásuk volt levelezéseik egy részét hivataluk megszüntekor magukkal vinni; és így a *Feriol*, *Des Alleurs*, *Villeneuve* stb. családok franciaországi levéltáraiban

¹⁾ I. e sírről bővebben s különösen ezimereinek leírását fentebb, 130—131. l.

lappanghat talán valami Rákóczira vonatkozó irat még. Ennyire azonban már nem volt módom kutatásokba becsütközni, — a Ludolf-féle mythosz keletkezésének földerítése után egyébként sem mutatkoztán immár ennek szüksége.

Miután 1878-ban magam is képviselővé választattam, — hogy Rákóczi hamvai hazaszállításának rég szendergő ügye végkép el ne aludjék: egy alkalommal parlamenti fölszólalással emlékeztettem Tisza Kálmán akkori miniszterelnök urat a ház 1873-iki határozatára, s kérdést intéztem hozzá az oly hosszan húzódó ügy mibenlétéről. Válaszában említé, hogy a háznak ilyenmő határozatára, igenis, emlékszik, kész is azon értelemben eljárni; de nem tudhatván, hogy ez az ügy mostan előkerül: pár napi időt kért, hogy magát informáltassa. Bizonyára a Szláv idejebeli actákat, Ludolf gróf válasziratát keresték ki neki a miniszterelnökség irattárából; mert azután válaszolva, kijelenté: Az ügy nincsen abban a stádiumban, hogy a hamvaknak hazaszállítása iránt intézkedni lehetne, mivel még az is kérdés: *egyáltalában megvannak-e azok?* Mindenekelőtt *ezt* kell constataálni.

Meggyőződtem, hogy ha *ezt én* nem constatálom: *nem constatalja senki.* Eltökélém tehát magamban erősen, hogy a mit kormányelnökség s nagykövetség a rendelkezésükre álló hatalmas módokkal nem tudnak vagy nem akarnak elérni: megvalósítom én, a magánember, az egyszerű képviselő, a hatalmamban álló egyetlen eszközzel: *a Rákóczi-kor iránti lelkesedés akaraterejével.* Azonban tudtam, hogy sikerre másként nem juthatok, mint személyesen, közvetlenül *a hely színein.* Ez és Rodostó meglátogatása lön tehát főczéljává régóta kitűzött törökországi útannak, melyet sok akadály leküzdése után elvégre 1888. ősszel és folytatólag 1889-ben foganatosíthattam.

1888-iki utazásom tudományos sikereiről »*Rodostó és a bujdosók sírjai*« című munkámban tüzetesen beszámoltam. Azokat tehát nem ismétlem. Rákóczi fejedelem hamvaira nézve — miután az 1839-ben véletlenül történt sírfelnyitás történetéből megtudtam, hogy a keresett drága hamvak a galatai Saint-Benoît-egyház sírboltjában megvannak, vagy legalább ak-

kor még megvoltak, — főczélomúl tűzém ki a sírbolt ezen részének újlagos fölbontását és megvizsgálását, *személyes jelenlétben*. Föltettem magamban, hogy ezt, török-szakad: elérem, akárhányszor kelljen is érette Konstantinápolyba fáradnom. De mivel ott tett személyes tapasztalataimból meggyőződtem, hogy sírfelbontás, halottak nyúgalmának bolygatása a keleten — kivált a fővárosban — igen kényes természetű dolog, mely nagy nehézségekkel jár, s nyílt hírlelés esetén épen nem, hanem csak óvatosan, csak szoros titok leple alatt vihető végbe: ennél fogva szándékomról hallgattam (csak egypár, segédkezésre fölkért barátommal közölvén azt), és különösen igyekeztem a St.-Benoît-templom és sírbolt őreivel, a francia lazaristákkal s első sorban főnökükkel, Père *François Lobry* supéiécurel mennél bizalmasabb viszonyba jutni. A mely derék. művelt, szelidlelkű főpaprak bizalmát ritka mérvben megnyernem s érdeklődését hajdani nagy királyuk, XIV. Lajos hű szövetségésének, II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek személye és hamvai iránt fölkeltennem sikerült is. Megismerttettem őt a fejedelem s családjának történetével, jellemével, Franciaországhoz való viszonyával, a mi, magyarok nagy kegyeletével iránta; s iparkodtam a supéiécuret s szerzetes társait büszkévé tenni arra, hogy Rákóczi és Zrínyi Hóna sírjait ők őrzik templomukban. Mind e törekvéseimben *Nyáry Jenő* báró és *Bárczay Oszkár* kir. kamarás barátaim buzgó támogatóim voltak.

P. Lobry és rendtársai megnyitották kutatásaim számára kolostoruk könyv- s levéltárát; készségesen közölték régi szerzetesektől átvett szóbeli hagyományaikat; az 1839-iki sírfölbontásról még élő tanúkra (két öreg lazaristára) hivatkoztak, a kiket kihallgattunk, stb. Mindezeket, szíves előzékenységük meglehangú kiemelésével, idézett munkámban bővebben megírtam. Egyet azonban — és pedig a legfontosabbat — a dolog természeténél fogva el *kell*ett hallgatnom; azt, hogy a lazaristák főnökét, a derék Lobryt, *Rákóczi sírja fölbontása eszméjének már 1888-ban megnyertem*. Ezt főleg az által sikerült a buzgó francia szerzetes-főnöknel elérnem, hogy nemzeti hiúságára, továbbá rendje becsületének, tekintélyének latba vetésével papi érzületére is hatást gyakorolhattam. Közöltem ugyanis

vele, hogy az osztrákok azt a hírt terjesztették s diplomatáik még hivatalos jegyzékeikben is írták, mintha a török területen is a francia nemzet védszárnyai, francia szerzetesek őrizete alatt nyúgodni kívánó magyar fejedelemnek gondjaira bízott drága hamvai nyomtalanul eltűntek volna és *sírja ma üres*. Ezen osztrák rifogás megdöntésére nekünk, francziáknak és magyaroknak, kezet kell fognunk. Az azzal ellenkező valóság kétségtelen constatálása a lazarista rendnek becsületbeli kötelessége; a sírt tehát föl kell nyitattatnunk!

Ez az érv hatott. A rendházfőnök határozottan állította, hogy 1839. óta — mikor a fejedelem és Zrínyi Ilona hamvait a sírboltba visszahelyezték, — *ez fölnyitva nem volt; a hamvak tehát okvetetlen megrannak.*¹⁾ S ennek bebizonyítására, jó, — ő igenis, hajlandó a sírboltot előttem mint Rákóczi fejedelem életírója előtt fölbontatni és a hamvak azonosságának megállapítását megengedni, a mélyről majd jegyzőkönyvet vegyünk föl s írjunk alá, a zárda levéltára számára. Azonban ez mostani ittlétem alatt még lehetetlen: mivel öneki magának, rendi szabályaik értelmében, nem áll hatalmában a sírboltnak fölbontatása; e fölött csak a rend conventje határozhat, mikor majd mindnyájan össze fognak gyűlni a keleti missió-állomásokról. És ez mikor lesz? Kérdezte megbízottam, Bérczay. »A jövő 1889-iki január havában, hangzott a felelet; — akkor ő az ügyet előterjesztheti s meghatalmazást szerez. Én azután utaztam le az 1889-ik év folyamán újra, a mikor nekem legalkalmasabb, — ő addig várakozni fog.« *Ez az, a mit idézett tanulmányomban meg nem írhattam* s rajtam és Bérczayn kívül nem tudott senki, még Nyáry sem; mindazáltal vele — mint benső barátommal s e kutatásokban hű társammal — utóbb, már Budapesten, szoros titok zára alatt közöltem.

1889. martius havában érkezett szultán ő Főlsége meghívása a magy. tud. Akadémiához, a Corvina maradványainak kikutatása céljából Konstantinápolyba küldendő bizottság kirendelését illetőleg. Természetes, hogy főntebb érintett 1888-iki kutatásaim folytathatása szempontjából is nem kis öröömre vált

¹⁾ L. főntebb, 130. 1.

az Akadémiának megtisztelő határozata, melylyel a Vámbéry Armin vezetése alatt öt tagból (Vámbéry, Fraknoi, Thaly, Csontos, Abel) alakított szakbizottság egyik tagjává engemet, mint a török fővárosban és a Jyldiz-palota udvari köreibben immár ismerős egyént, méltóztatott megválasztani. A bizottság szeptember hó második felében iudult útnak, s négy hetet tölténk Konstantinápolyban búvárlatokkal, a melyeknek eredményéről már rég számot adánk, nevezetesen alólírott, saját speciális kutatásairól, egy a m. tud. Akadémia 1889. dec. 9-iki ülésében föl-olvasott *külön jelentéssel*, mely azután a Századok 1890-iki évfolyama január és február havi füzeteiben jelent meg. és a jelen kötetben újra lenyomatva szintén olvasható. Ebben azonban — ámbár minden egyébre kiterjeszkedém, — az alább irandókat akkor, egyelőre, el *kellett* hallgatnom.

Hogy Rákóczi hamvainak felkutatására nézve eltökélt régi szándékomat megvalósíthassam, a már érintett okok miatt a legnagyobb elővigyázattal, természetleg volt szükséges eljárnom. A galatabeli francia Lazarista atyák, különösen a lelkes, nyájas, derék rendházfőnök P. Lobry jóindulatának, bizalmának méginkább leendő megnyerése végett, s hálából mult évi szíves előzékenységeért, 1888-iki búvárlataimról írt »*Rodosto*« stb. című munkám egy példányát a nevezett supérieur s egyet a rend könyvtára számára magammal vittem, mellékelvén francia fordítását a mű mindazon részeinek, a melyekben róluk s előzékenységükről, templomukról, könyv- és levéltárukról stb. a legmelegebb elismerés hangján emlékezem meg. Elvittük továbbá ugyancsak Lobry missió-főnök úr részére II. Rákóczi Ferencznek latin és francia nyelven írt »*Confessiói*« egy példányát, hogy abból ő a dicsőült fejedelem magasztos szellemével s mély vallásosságával közelebről megismerkedhessék.

Bizottsági tagtársaim közül, föltett czéлом elérhetését elősegítő társamúl *dr. Fraknoi Vilmos* barátomat szemeltem ki, mint a ki erre nemcsak mint minden történelmi érdekű eszméért, minden szépért és nemesért lelkesülő jeles történet-tudós: hanem — a lazaristákkal való bizalmas érintkezést tekintve — főpapi állásánál fogva kiválóan alkalmasnak tűnt föl előttem. Minthogy azonban Fraknoi, mint historicus, tudva-

levőleg nem tartozik a Rákóczi-cultus hívei közé: föltettem magamban, hogy *őt azzá kell tennem, legalább ezen alkalomra.* Gondolkodtam, és sikerült szerencsésen megtalálnom az idevezető kiindulási pontot. Ez, az általa is, általam is a legbensőbbben ápoltt igaz kegyelet érzése, társulatunk néhai elnöke, a nagy-tudományú egyházfő s lángoló hazafiságú tudós: *Ipolyi Arnold* emléke iránt. Fraknóinak utazásunk közben megnyertem ígéretét arra nézve, hogy az előttem udvarias szeretetreméltóságukért már a múlt évről oly kedves emlékü lazarista atyákat velem együtt meglátogatandja s kolostoruk könyv- és levéltáraiban kutatásaim folytatását támogatni fogja. Ennyi egyelőre nekem elég volt.

Midőn azután Konstantinápolyban az első napokat eltöltöttük s a császári és nagyvezéri palotákban stb. az első tisztelegéseket megtettük: idejét láttam egy lépéssel továbbmenni. Fraknói barátomat emlékeztetvén szíves ígéretére, indítványozám, hogy menjünk most már *mi ketten* a St.-Benoítba, a lazaristák látogatására; adjuk által P. Lobrynak a hozott könyveket s kérjünk engedélyt tőle, először a búvárlatok folytatására, s másodsor arra, hogy templomukban, *a Rákóczi és Zrínyi Ilona sírjai fölött álló oltárnál ő, Fraknói, misét mond-hasson.* Főlemlítém neki, hogy feledhetetlen *Ipolyink*, mikor 1862-ben id. Kubinyi Ferenczcel és Henszelman Imrével itt járt: nemcsak Rodostón, Rákóczi kápolnájában, de itt is a St.-Benoítban, a fejedelem sírja fölötti oltárnál misét szolgált; ha tehát az ő mestere, a tudós váradi püspök ezt tevő: ő a hű tanítvány, a váradi kanonok, csak a kegyeletnek fog adózni, midőn püspökének nemes példáját követendi. Küldöttségünk tagjai s a Konstantinápolyban levő magyarok jelen lesznek, és odahaza is kétségkívül kedvesen fogják venni tőle, ha értesülnek, hogy *Rákóczi sírjánál* áhítatoskodott, mint magyar főpap.

Az Ipolyira és példájára való e kegyeletes hivatkozás láthatólag meghatotta barátomat, — s nem sok habozás után ráállott. Ezzel a második lépés is meg volt téve. Lementünk a lazaristákhoz Galatába. És a szerencse rendkívül kedvezett: mert nemcsak a rendházfőnököt odahaza, hanem a konstantinápolyi patriárcha-helyettest: Monsignore *Bonetti* palmyrai érsek és

pápai internuntius ő Excját is épen nála találtuk. E kitünő nyájas modorú egyházfejedelmet már személyesen ismertem a múlt évről, midőn szelamlík alkalmával a Jyldiz-palota előtti nagyköveti páholyok egyikében találkozáván vele, szultán ő Főlsége szolgálattelvő szárnysegéde bemutatott az internuntius úrnak, a kivel aztán együtt néztük végig az egész fényes ünnepélyt, s együtt nyújtva át a szultánhoz szóló búcsúiratainkat, egyszerre kaptunk kegyteljes választ. Most, a váratlan viszontlátásnak részemről nagyon örülve, siettem bemutatni ő Excjának s úgy P. Lobry missió- és rendházfőnök úrnak Fraknói barátomat. A legkedvesebb fogadtatásra leltünk. Fraknóit, mint magyar főpapot, aranykeresztes apátkanonokot, rendkívül kitüntették, s engemet, mint már régi ismerőst, a lehető legnyájasabban fogadtak. Hálajelül átadott könyveimet a supérieur nagy köszönettel átvevén, a további kutatásokra az engedélyt tüstént megadá, s e részben a levél- és könyvtárnokot utasítva, azonnal megtett minden intézkedést, sőt maga is közreműködni ajánlkozik. A fejedelem sírjánál mondanó misére nézve pedig, hogy ez annál ünnepélyesebb legyen: a legközelebbi *vasárnapot*, Szent-Mihály napját jelölé ki Fraknóinak.

Sept. 29-én reggel 9 órakor Rákóczi és Zrínyi Ilona sírjánál ez a mise, a lazaristák fényes segédlete mellett, teljes díszszel, — a mi küldöttségünk, gr. Széchenyi Ödön és a török fővárosban lakó számos honfitársunk s magyar utazók jelenlétében ment végbe. Bús kegyelettel áldozánk mindnyájan áhitatunkkal a szent helyen, a hazaszeretet vértanúinak porai fölött. E hely szentsége, ez óra ünnepélyessége, a bujdosó fejedelem és fejedelemnő hamvait rejtő síremlékek látása, ihlettel töltött el mindnyájunkat, — Rákóczi nagy lelkének varázsát éreztük körülöttünk lebegni.

Az isteni szolgálat főszereplője, Fraknói, szintén mélyen meg vala hatva; a Rákóczi-cultus ellenállhatlan büvkörébe volt már vonva ő is. Melegen megköszöntük neki e hazafias egyházi ünnepélyt, s én siettem azt megírni a hazai hírlapokba. Fraknói el volt ragadtatva a derék lazaristák tiszteletteljes előzékenységétől, s szerényen mondá el nekem: mennyire meg-

lepte őt, hogy e francia atyák olymódon segédkezének neki az oltárnál, *a mint ez püspököknek szokás.* (Barátom akkor még nem volt püspök; de lám, a jó lazaristák előre sejtették már e csakhamar bekövetkezett egyházi méltóságát.)

A mint így Fraknóival a mise után szállodánkban négy szemközt beszélgetnénk: *elérkezettnek vélem a pillanatot, hogy előtte titkos czélfatomat Rákóczi sírjának fölnyitása iránt, most már a maga egész valójában kitérjem s közreműködését kérem.* Megismertetem őt az ügy állásával, kezdettől fogva, úgy, a mint főntebb leírtam, — egész a múlt ősszel Lobry rendházfőnöktől kapott biztató ígéretig. Azután a legmelegebben fölkérem: menjen le ő másnap, csak egyedül, magában, — hogy az én, mint világi ember jelenlététől fészélyezve ne legyenek, — a lazaristákhoz, különösen P. Lobryhoz látogatásra, azon szín alatt, hogy a mise megengedését, és a kitüntető, fényes segédletet jött megköszönni. Majd a beszélgetést Rákóczi fejedelemre és hamvaira vezetve, emlékeztessé a supérieur nevemben a tavaly adott ígéretre; hozzá szóla, hogy a teljes óvatossággal történendő sírfölbontásnak most volna a legjobb alkalmá; hangsúlyozza, hogy ezt megtenni, a diplomatiái úton is terjesztett tévhiedelem lerontása czéljából (t. i. hogy a sír üres volna,) maguknak a lazaristáknak is, mint a szent hamvak őreinek, a saját reputációjok végett érdekükben áll, stb., — mint már tavaly kifejtettem volt. Egy szóval: nyerje meg a rendházfőnököt a sírfölnyitás végbevihetésére. Fraknói barátom, — ki az ügy iránt a legélénkebb érdeklődést tanúsította, — mindezek előterjesztése után is nagyon csekély reményt táplált ugyan a kívánt czél elérhetésére: mindazáltal — hála nemes buzgalmának! — vállalkozott reá, hogy részéről kész mindent megtenni. Tervezet, mint kellő elővigyázattal s czélszerűen kieszeltet, helyeslé, és ajánlkozott másnap ellátogatni Lobryhoz. Különben, az egészről mély titoktartást fogadtunk egymásnak, hogy még bizottsági tagtársaink se sejtsenek semmit.

Ekképen történt aztán. Sept. 30-án Fraknói csakugyan lement a St.-Benoít rendházba — *egyedül.* Én szívszorongva vártam az eredményt, a mely ha balúl találna kiütni: rég ápolat egész tervem hajótörést szenvedhet, vagy legalább hosszú időre megfeneklik.

Azonban a lazaristák határtalan előzékenységét irántunk, s különösen a mindenkép oly kitűnő Lobrynak múlt évi biztató ígéretét tekintve, — erősen bíztam. Hiszen, Rákóczi iránti érdeklődésüket azóta még magasabbra fokoztuk, s a »*Rodostó*« munkában róluk írt hálás elismerés láthatólag jól esett nekik.

Várakozásomban nem csalatkozám. Egy óra múlva Fraknói visszajövetén, örömtől ragyogó arcczal lépett szobámba. Még most is fülembé csengenek első szavai:

»Képzeld csak, — *beleegyezett!...!!*«

Elmondá azután, mily szerencsés órában érkezett; a supérieureurt épen Rákóczi Confessióinak gyönyörű vallásos elmelkedései olvasásában elmerülve találá. A bujdosó fejedelem fenkölt szellemétől, keresztyéni mély ihletettségétől P. Lobry egészen el volt ragadtatva, — áhitatos imáinak, megható contemplatióinak szépségét alig győzte, a legmagasztalóbb szavakkal dicsérni. (A *Rákóczi-cultus hatalma* így ragadá varázskörébe íme, a francia papot is!)

A lelkes, derék supérieureurnak ezen emelkedett hangulatában Fraknóinak nem könnyű munkája. A mint a fönt elősorolt okokat kifejté, s a múlt őszi ígéretet érintve, a sírfelbontás iránti kérésemet előadva, a rendházfőnök kijelentette, hogy, igenis, ő részéről *készséggel beleegyeznek* abba, csak a kellő discretio mellett történjék. A rendi convent belenyugvását, úgy látszik, már januárban megkapta; mivel azonban az ilyeshez Törökországban rendkívüli óvatosság kívántatik: még felsőbb engedélyre volt szükség. Ezt a *pápai internuntius* van jogosítva megadni. Lobry ajánlkozott, hogy mindjárt az nap, vagy e napokban személyesen el fog menni ezen felsőbb engedély kieszközlése végett Msgr. *Bonetti* ő Exejához, s reméli, hogy az engedélyt megnyerendi, annál inkább, mert az érsek úr is a lazarista-rend tagja, és buzgón ragaszkodik szerzetéhez, rendtársaihoz.

Nyert parthienk volt. A palmýrai érsek fölvilágosodott szellemét, kiváló, barátságos előzékenységét ismerve, — most már cseppet sem kételkedtem többé a sikerben.

P. Lobry pár nap múlva azon örvendetes tudósítással sietett fölkeresni bennünket, hogy a sírfelnyitást Bonetti inter-

nuntius nemcsak megengedé: hanem maga is ő Excja élénken érdeklődvén az ügy iránt, személyesen jelen kíván lenni a fogauatbavételnél. Az engedély azonban a következő föltételekhez vala kötve: 1. A felbontás és kutatások egész csendben, zárt templomajtók mögött menjenek végbe, — nehogy, mint 1839-ben, a hír a városba kiszivárogván, népcsődület támadjon a templom körül, (melynek védelmére akkor, mint már »Rodostó«-mban megírtam, utóljára katonaságnak kellett kivonulni, s a dologból nagy lárma, felekezeti pörpatvar és diplomai beavatkozás keletkezett). 2. A sírok felnyitásánál, a lazarista rend tagjain kívül csak kettőnknek: Fraknóinak és énnekem lesz szabad jelen lennem; azért az egész ügyről mindenki, még bizottsági tagtársaink előtt is mélyen hallgassunk. 3. Kötelezzük magunkat írásban arra, hogy a sírfelbontásról és annak eredményéről *két év leforgásáig* sem szóval, sem írásban, semmit senkinek ki nem jelentünk, nyilvánosságra nem juttatunk, — hanem mindent mély titokban fogunk e jelzett határidő elteltéig tartani. 4. Erekyéket a fejedelen koporsójából vihetünk magunkkal kegyeletes emlékül; de igérjük meg, hogy Rákóczi hamvainak az ő templomukból elszállítására régett hazánkban agitációt *mi* nem kezdendünk.

A két első pont szükségét beláttuk magunk is; a harmadik pontban írt hallgatási határidőnek miért épen *két évre* szabása okát nem tudtuk, — de nem is kutattuk, jobban mondva: nem tartottuk ildomosnak kutatni. Legnehezebb volt nekem a 4-ik föltétel elfogadása. Mindazáltal, főczéлом lévén a hamvak meglétének s azonosságának constatalása, — ha csak ettől elesni nem akartam, bele kellett e pontba is egyeznem.¹⁾

Miután a föltételeket elfogadtuk s az írásbeli nyilatkozat kiállítását a 3-ik pontra nézve megígértük: rátértünk a sírfelnyitás napja kitűzésére. Én, bizonyos történelmi visszaemlékezések szempontjából, *octóber 6-ikát* szerettem volna. Azonban e nap akkor épen vasárnapra esvén, és így az egyházban délelőtt,

¹⁾ Szomorúságomat e kikötésre nézve csak némileg enyhíté azon körülmény, hogy íme tehát a lazaristák a gondjaikra bízott drága hamvak birtokára kiváló súlyt helyeznek, azokat templomuk nevezetességének, föltett kincsének tekintik, — és így legalább híven megőrzendik.

délután isteni-tiszteletek tartatván, lehetetlen volt. A supérieur, mint legalkalmasabbat, a mindjárt reákövetkező hétfőt, october 7-ikét javaslá, mint a mikor csak egy rövid reggeli mise tartatik. Beléegyeztünk; és így, sajátságos intézkedéséből a gondviselésnek, 1889-ben épen az a nap lőn Rákóczi sírjának felnyitása napjává, a mely napon egy év előtt a fejedelem utolsó lakóhelyére s elhalálkozásának színterére, *Rodostóba* érkeztem.

Lobry ezután a sírfelbontás miként történendő módozataira nézve óhajtván megállapodni velünk: beszélni kezdett a templom és az alatta elterülő sírboltok építési szerkezetéről. A St.-Benoît egyháza, mint »Rodostó«-mban föntebb, 117—119. l. leírtam, XIV. Lajos által 1682-ben romjaiból restaurált régi, genuai építmény. Három hajós, kelet felé fekvő szentélylyel, a galatai hegy oldalába oly módon építve, hogy északi hosszfa a hegyoldalon, a déli ellenben a kerített udvart képező völgyben áll és igen magas. E két fal és a templom talapzata között tehát nagy üreg van, melyet több emeletre és sok fülkére osztott sírboltul használtak s használnak. A templomnak fent mind a három hajója boltozott, és a szentély fölött külön-külön, domború kupolákkal bír. A középhajó kupolája nyitott, a mellékhajóké pedig zárt, félgömbszerű. A déli mellékhajó szentélyében áll a Boldogasszony oltára, mely előtt Rákóczi és Zrínyi Ilona sírkölapjai láthatók; az első a talapzatban, keresztben lerakva, s a második a szentély felőli utolsó ablak alatt, függőleg befalazva. Közvetlenül alatta, a fal tövénél, egy két méter hosszú, keskeny kőlap terül, melyhez a talapzat lapos, csiszolt koczkái csatlakoznak.

A supérieur említi, hogy ő — az internuntiustól az engedélyt megkapván, — néhány szerzetestársával mindjárt lement volt a kriptába, nevezetesen a déli szentély alattiba, annak szerkezetét újból szemügyre venni. Megfigyelték, hogy a sírbolt a maga egészében épen úgy van boltozva s hasonló hármas kupolával bír, mint fönt maga a templom; csak hogy itt a középső kupola is zárt. A délkeleti kupola vizsgálatából meggyőződtek, hogy a fejedelem és anyja nem — mint ők eddig hitték — külön sírűregben nyugosznak (mert ott ilyen nincs); hanem a földtől 4—5 ölnyi magasan, az alsó kupola boltozata mellett,

vagyis, mint a szerkezetből következtethető: a kupola mellék-tartányai és a templomtalapzat kövezete között lévő térségben kell rejleni koporsóiknak. Ugyanis középen a kupola félgömb-szerű domborúlata miatt lehetetlen, — nem lévén ott a talapzatig koporsó-magasságnyi tér. Én a rendházfőnök úr combinációja helyességét az elhunyt fejedelem kamarásának, Mikes Kelemennek följegyzésével erősíthetem meg, a ki 1735. július 18-iki levelében ura temetéséről ezt írja: »Sírt pedig azon a helyen *ástak*, a hová temették volt az Urunk anyját.«¹⁾ Ehhez képest nem boltozott üregről: hanem — a talapzat koczkáinak fölszedése után az ezek alatt s a kriptaboltozat fölött s illetőleg mellett feltöltött földben — *ásott sírről* van szó, még pedig Zrínyi Ilona sírhelyén: vagyis — feliratos emléklapjának állóhelye szerint — az egyház negyedik ablaka alatt, a déli főfal mentében, tehát a külső és az alsó kupola domborúlata között, emették jobbra.

Mint hogy azonban magának a fejedelemnek Rákóczi-czímeres és feliratos sírlapja nem ott, hanem ezen helytől valamivel távolabb, a kupolától nyugatra van a talajkoczkák közé — a mellékhajó irányával keresztben — letéve: legegyszerűbbnek tetszett előttünk mindenekelőtt azt constataálni, hogy ez a sírkölap netalántán valóban sírlepcsőzetes lejárattól föld-e, avagy a fejedelem koporsója közvetlenül alatta fekszik? Mert az utóbbi esetben azonnal célhoz jutnánk. Elhatároztuk azért legelőbb *erről* győződni meg. Ámde Rákóczi fehérmárvány síremléke oly roppant kölap, hogy csak igen nagy munkával és bontással, emelő vasrudakkal, számos munkás egyesült erejével volna helyéből kiemelhető; a lazarista atyáknak pedig teljesen megbízható, a titkot ki nem fecsegő házi munkás csupán egy állott rendelkezésükre, — s idegen munkásokat alkalmazni ezen sírbontási műveletre, az 1839-iki sajnós tapasztalat után nem mertek. És így abban állapodánk meg, hogy a fejedelem nagy sírkölapja maradjon helyén, mozdíttatlanul; hanem olyan módon jussunk alája, hogy a munkás a közte és a kupola közötti

¹⁾ L. Mikes Kelemen: »Törökországi Levelek«, Toldy-féle kiadás, II. köt. 66. l.

talajkoczkákat az oltár felőli oldalon szedje föl s ott ásson le a földbe, a sírkőlap alá. Lobry azt ajánlá, hogy ő ezt a munkát — mely tulajdonképen még csak előmunkálat — az idő kímélése czéljából mindjárt a délelőtti istentisztelet befejezte után el fogja kezdeni az említett házi munkással, minthogy a talapzat fölszedése és a föld kihányása a szűk téren hosszabb időt vehet igénybe. A mint azonban a munkás netalán koporsó nyomára, avvagy hullamaradványokra találna bukkanni: akkor tüstént abbanhagyatja a munkát vele, a mi odaérkezésünk perczéig. Mivel pedig Bonetti érsek d. u. 2 órára ígérkezett eljöni: akkorra legyünk ott mi is, hétfőn, octóber 7-ikén. — Ebben maradánk.

A nevezett napon délben Fraknoi és én tudattuk bizottsági tagtársainkkal, hogy mi a lazaristáknál fogjuk kutatásainkat folytatni, s ott leszünk elfoglalva egész délután. (Ők, természetesen, könyvtári és levéltári kutatásokat gondoltak.) Nagy várakozásokkal eltelve mentünk le a szép, tiszta, verőfényes őszi napon barátommal Galatába, én Mikes Kelemen munkájával s tárcza-jegyzőkönyvvel kezemben. A St.-Benoít rendházba érve még valamivel 2 óra előtt, — már ott találtuk Lobry supérieurnél Bonetti internuntius, s Vuchotte, Droitecourt, Romon lazarista atyákat, kikhez utóbb, már munkaközben, még egykettő járult. A rendházfőnök tudatta velünk, hogy a délelőtti előmunkálatok a megbeszélt mód szerint végbementek, a föld ki van már hányva; és mivel a fejedelem sírkőlapja alatt koporsó oldalára találtak: ő a munkát rögtön félbehagyatta, — most folytathatjuk.

Miután a 3-ik pont alatt említett reversálisunkat a missiófőnöknek átadtuk, kis csapatunk a palmyrai érsek vezetése alatt megindult a templomba.¹⁾ Ennek bejáratánál várakozott

¹⁾ Ezen sírfelbontási kutatásainkat értettem akkor, midőn 1889-iki jelentésemben így írtam: »Kutatásaink legnevezetesebbikét pedig — octóber 7-kén — maga a konstantinápolyi patriarcha-helyettes, Msgr. Bonetti palmyrai érsek s pápai internuntius ő Exeja is, — a ki szintén a lazarista rend tagja, — megtisztelt jelenlétével«. (Századok, 1890. évi folyam, 3. l. És e kötetben 145. l.) Többet s világosabban lelepleznem akkor még, a két évi titoktartás kötelező pecsége tiltotta.

reánk a munkában segédkezendő néhány lazarista szerzetes fráter, kik barátságuk elé nagy zöld vászonkötényt kötöttek s kezeikben földhordó kosarakat, vaslapátot tartottak, továbbá kétágú feszítő-csákánnyal vállán a kolostornak kőműves-mesterséghez értő házi munkása: egy jóképű, igazi török típusú s csakis a török nyelvet beszélő ember, a kit ú. l. a lazaristamissió papjai térítettek át, s azóta itt van alkalmazva rendházukban. Föltétlen hűségű, becsületes ember; a délelőtti előmunkálatot is ő végezte. Mindnyájan beléptünk az egyházba, melynek ajtaját utánunk belőlről bezárták s a supérieur rendeletéből a fráterek egyike folyvást ott állá őrt.

Egyenest a déli oldalhajó szentélyébe menénk, a honnét a padok el valának rakva, Rákóczi sírkölapja mellett az oltár felől a talajkoczkák fölszedve, s vagy másfél méter mély gödör ásva; az ebből kihányt föld nagy halmot képezett. E föld egészen száraz porból s törmelékből állt, közte igen sok mészdarabbal. A talajkoczkák alja ugyanis e helyen, mint Lobry mondá, oltott mészszel találtatott beöntve, a mit nyilván 1839-ben, a sírok újra behódosítására cselekedtek, talán a hullaszag fölhatolásának meggátolása czéljából, hanem oly barbár-módon, hogy az olvasztott mészt a mint csakhamar meggyőződünk — a sírkölap alatti, már födeletlen koporsóba is behatolt, a holttestre.

A munkálatokat én és a rendházfőnök valánk vezetendők. Leereszkedém tehát a gödörbe Lobryval s alánéztünk a fejedelem sírkölapjának. Ekkor tűnt csak ki, hogy e nagy fehér-márvány-empléktábla mekkora kötémegeből áll; ugyanis vagy másfélarasz vastagságú s alsó lapja nincsen simítva, hanem csak vésővel darabosan nagyolva. Nem is egyenlő átméretű mindvégig, hanem az északnak fekvő, vagyis a címer körüli része a kölap közepéig vastagabb, mint a fal felőli rész. Föl-emelése, roppant súlyánál fogva, nagy erőt kívánna. De erre nem volt szükség: oldalról tökéletesen alája lehetett hatolnunk a sírkőnek. Jól láttuk, hogy közvetlenül alatta, földdel, törmelékkal, mészszel fődött fakoporsó fekszik, és pedig szélesebb végével, vagyis a halottnak fejével, a főhajó oldala és lábaival a fal felé. (Északról délnek.) Elrendeltük, hogy a munkás a

halottnak a feje fölött fekvő földanyagot, le egész a derék tájáig, távolítsa el kellő óvatossággal, és a koporsónak felőlünk eső baloldalát tegye egészen szabaddá, hogy hosszát megláthassuk. Csakhamar kitűnt, hogy középtermetű ember koporsójával van dolgunk, — mire rögtön megjegyzém, hogy *ez nem a fejedelem hamvait rejtí magában: mert II. Rákóczi Ferencz öl magasságú s egybéként is hatalmasan kifejlett testalkatú férfit vala; az ő koporsója tehát ennél sokkal nagyobb. Világosan kitűnt továbbá, a mint az oltott mészréteget törökünk lassú munkával, vigyázva le és szétfeszegette, hogy koporsófödél többé nincs. Ez lehetőleg oly korhadt vala már, hogy midőn 1839. június 23-ikán a templom behorpadt talapzatát javító munkások reábukkantak és fölfeszítették, darabokra törött, s az újra befödéskor nem tették többé vissza, sem pedig legalább deszkákat nem raktak a helyére, — hanem elég cynicus módon a nyitott koporsót csak behányták hólmá porrá, törmelékkel, s oltott meszet olvasztottak föléje. Magát a koponyát is (mely körülbelől a sírlapra vésett Rákóczi-czímer alatt fekszik), mészréteges földből emelők ki. Kezembe vettem azt s megtörülgetvén, megkopogtattam és gondosan vizsgáltam: ha vajjon rendesen behalzsamozott halottnak a feje-e? ki volt-e szedve belőle az agyvelő és e végből fel volt-e nyitva, a szokott csontfürészeléssel?*

De semmi léknek, fűrészelésnek nyoma nem vala rajta fölfedezhető; a mi határozottan bizonyítá már a koporsónak közép-hosszú voltából merített következtetésem helyességét, hogy t. i. ez nem II. Rákóczi Ferencz feje, mint a melyet — Mikes Kelemen tanúsága szerint — a balzsamozó orvosok felfűrészelésnek s agyvelejét kiszedték. Még nagyobb bizonyosság okáért megrázogattam a teljesen ép koponyát, s az összeszáradt agyburkok kopogása a belső csontfalakhoz jól hallatszott, — a mint erről Lobry atya is, ugyanezen művelet ismétlésével meggyőződött. Különben, szabályos alkotású, középnagyságú, fehéres, immár kiszáradt férfikoponya volt, és pedig java korában elhűnyt, aránylag fiatal emberé: mert a fogak mind megvalának, még elég szép, ép, el nem vásott, el nem koptatott állapotokban.

Kimondám véleményemet, hogy ezen, közvetlenül Rákóczi Ferencz fejedelem czimeres sírtáblája alatt nyugovó, középtermetű férfiholttest nem lehet másé, mint a nevezett fejedelemnek az 1738-ik évi táborozás közben Csernavodán, élete 38-ik évében elhalálozott idősebbik fiáé: *Rákóczi József herceg, erdélyi trónkövetelőé*. A ki is 1738. nov. 7-kén kelt végrendeletében meghagyta, hogy földi maradványait Konstantinápolyba szállítván, ott a jezsuiták (ma a *lazaristák*) templomába, boldogult édesatyja mellé temessék; mely célra 3000 piasztert hagyományozott a galatai jezsuita-atyáknak. Kik is a fejedelmi Rákóczi-czimer alá nyilván *csakis egy Rákóczinak* hamvait helyezhették, — idegenét nem.¹⁾

Indokolt véleményemben a jelen volt kutatók mindnyájan osztozának. A koponyát tehát visszahelyeztük a koporsóba; s mintán a holttestnek melléről is a derekúig eltávolítván a mérszréteget és törmeléket, láttuk, hogy — az 1839-ben a munkásoktól teljesen kifosztott koporsóban semmi ruhafoszlány, ékszer, fegyverdarab, — szóval, egyelőre a puszta csontváznál nem található: a további holttestet, mint czéltalant és a már megtörtént constatalás után szükségtelent, abbahagytuk. Deszkákkal födeleztük be a koporsót, és úgy jött reá a száraz törmelék, a mennyiben a gödörben el nem fért teljesen.

E helyütt tehát czélunkhoz nem jutván, most kérdés támadt: hogy a szentélynek melyik pontján folytassuk a kutatást?

¹⁾ Rákóczi József végrendeletét általunk kiadva lásd a *Magy. Történelmi Társ.* 1890. évi folyama 414—419. ll. — A most vázolt sírfelnyitás eredményeképen nyilatkoztam volt konstantinápolyi 1889-iki, fentebb közölt tanulmányomban ekként: *»Rákóczi József ugyan egyelőre halálozási helyén Csernavodán temettetett el s hamvainak átszállításáról a szűkszavú Mikes Kelemen nem emlékezik: mindazáltal, úgy látszik, hogy a porta engedélye erre nézve utóbb kiadatott, — avvagy a francia jezsuiták tilkon szállították át a holttestet; elég az hozzá: erős okunk van hinni, hogy a fejedelemfi teste atyjáé közelében nyugoszsza örök álmait. Miről most bővebben nem írunk, — csak jelezni kívántuk egyelőre.» (I. Századok, 1890. évi f. 16. l. és a jelen kötetben 161. l.) Most immár tudja a t. olvasó: miért nem írhattunk akkor bővebben! . . . Egyébiránt inkább a kiemelt lithos átszállítást mutatja az a körülmény, hogy Rákóczi József nevével jelölt emléktáblát a St.-Benoît-ban hasztalan keresünk, — hanem atyja sírköve alá helyezték őt, *családi czímere* alá.*

Én, Mikes Kelemennek már idézett utalására hivatkozva, azt kívántam, hogy a Zrínyi Ilona falba rakott emléktáblája alatti tért, közvetlenül a déli főfal hosszában bontassuk föl: *ott kell a nagy fejedelem koporsójának feküdni.* P. Lobry supérieur azonban az épen átellenes oldalon, az oltár előtt balra, a mellékhajót a főhajótól elválasztó korlát mellé lépve, a maga alatt lévő talajkoczkákra mutatott és állítá, hogy zárdai hagyományok szerint a fejedelem teste azon a ponton nyugodnék. Szecessiük föl előbb ott a koczkákat, és csak, ha ott hiába fáradszunk, nyitassuk föl a túlsó oldalt. A zárdai hagyománynak ellentmondani már csak udvariasságból sem akarván, belégyeztem, — egyébként sem tartván lehetetlennek, hogy Rákóczi koporsóját az 1839-iki sírbolygatáskor netalán odahelyezték volna által, és így erre vonatkoznék a hagyomány.

Becsületes török munkásunk hozzálátott a korlát hosszában fekvő talajkoczkák fölleszegetéséhez. Ezek alatt is újabkori oltott mészréteget lelénk, melyet eltakarítva, porföld következett, és ez alatt csekély mélységben, előre állított, keskeny, magas, fehér kőlapok felső párhuzama kezdett mutatkozni párhuzamos két sorban, egymástól egy cubit fekvő testének megfelelő távolságra mintegy vérfül egymánt fölüllogatva, s éléikkel szorosán egymás mellé illesztve. A nyugatnak és keletnek néző két rövid oldalt pedig egy-egy ilyen kőlap zárta be. Az egésznek olyan széles vályú, teknő, vagy nyitott csatornaforma alakja volt. Koporsót kezdtünk benne sejteni, s a közben fekvő földet elhárítottuk. És íme, koporsó helyett csakhamar koponyára és csontváza akadtunk, mely a templom talapzatától alig egy lábnyi mélységben feküdt. Koporsómaradványoknak nem vala körülötte a legkisebb nyoma sem, — csak a fölállítgatott pusztá kőlapok, melyeknek belső oldala itt-ott kormos, füstös, olvadozott volt, mintha tűz nyomait viselnék magukon. Kellemetlen szagot is terjesztettek, — azok-e, vagy a nyirkos testmaradványok? nem tudhattuk. Égett sírral volt dolgunk, bizonyos.

A meszes törmeléktől, porha földtől borított, s a mint kivehető volt: közepes, vagy ennél kisebb termetű, már igen szétronlott csontváz *női holttest maradványának* látszott. Fejével keletnek, az oltár felé, lábaival nyugatnak fordítva feküdt.

Koponyáját kiemelvén, a kezeimbe adták, s vizsgáltuk. Sárgásbarna, sírpenész-lepett, igen nyirkos volt, s fölfordítva, nagyon kellemetlen, rothadt szag áradott szét üregéből. Bonetti érsek rosszul kezdé érezni magát, a templom távolabbi részébe húzódtott, — majd csendesen végkép eltávozék. Fraknóinak gyöngéd idegzetére szintén rendkívül izgatólag hatott ezen földült, égett sír és nyirkos koponya szemlélése; elhaloványult, szédelgett, — mindazonáltal iparkodott erőt venni magán, s még egy darabig folytatá velünk a vizsgálatot, — csak azután vonult a távolabb eső padokba. Én is kezdém magamat nem épen kellemesen érezni, kezeimben *ezen* halálfővel, — de elnyomtam, leküzdöttem a gyöngeséget; úgy, hogy senki észre nem vevé rajtam a pillanatnyi változást, s a supéieurrel és áldozárokkal szorgalmasan tanulmányozám a koponyát. Ez meglehetős öblös lévén, én férfi-fejnek tartottam; azonban Gobry s a lazaristák *határozottan női koponyának* mondták. Ok bizonyára jártasabb craneologusok nálam, s Fraknoi is hozzájuk esatlakozott véleményével. Ha tehát *női* fej: akkor, — az égett sirt tekintve, — könnyen tisztába jöhettem e szegény, koporsó nélküli halott kilétével, — a ki egykor Magyarország egyik legünnepeltebb szépsége, egyik legelőkelőbb úrnője, *székesi gróf Bercsényi Miklósné, szül. gr. Csáky Krisztina* volt. Vanitatum vanitas!...

A rendház levéltárában lett jezsuita-följegyzésből tudtuk ugyanis már, hogy a nevezett úrnő, egy gyönyörű felirattal ékes márvány-sírlap alatt, a templom chorusát a Xavéri Szent-Ferencz hajdani kápolnájától elválasztó arkád alatt pihent. Azonban ezt a kápolnát az 1730-iki tűzvész megemésztvén, az égő boltozat lezuhant, s az izzó zsarútnoktömeg a grófnő szép márványsírkövét mésztartalmánál fogva megolvasztá, — anynyira, hogy maga a sír, a koporsó is megégett, elszenesedett. A holttest maradványait azután a jezsuita-atyák (kiknek e temploma számára a néhai grófnő férje 7000 piasztarnyi gazdag alapítványt tón), kegyeletből átszállították a Rákóczi-család temetőhelyét képező déli hajó szentélyébe, s itt, az oltár előtt balról — a Zrínyi Ilona koporsójával átellenben — helyezték nyugalomra; mindazáltal, a mint most láttuk, elég gondtalanul, újabb koporsóba-tétel nélkül, csak úgy a földbe körüle felállított kőlapok közé fektetve, melyek minthogy égés

nyomait mutatják: hihetően a grófnő előbbi sírűregének képezték oldalfalazatát, avagy a soha többé föl nem épült Xavér-kápolnának talajkoczkáit.¹⁾

Az azonosságot ezen okok s körülményekhez képest el kellett fogadnom, és leküzdenem ama scrupulusomat, hogy a koponya állkapcsaiban a fogak még igen épek s ifjabb életkorra látszanak mutatni, mint a tisztos matrónaképen, 69 éves korában elhunyt Bercsényi grófnő kora volt. Igaz ugyan, hogy találkoznak emberek, a kiknek fogai még 70—80 éves korukban is jók, épek; és ilyen lehetett a nevezett úrnő, a ki, egykorú iratok s köztük Mikes leveleinek is tanúsága szerint, nagyon tudta gondozni magát.

Félig megégett hullával lévén dolgunk, a már igen szétmállott csontmaradványok körül, természetesen, semmi tárgyat nem leltünk. Ép ezért a meszes törmelék borította vázat nem is bolygattuk föl egészen.

E sírbontásból a rendházfőnök s lazarista atyák meggyőződtek, hogy zárdái hagyományuk Bercsényi grófnő sír helyét téveszté össze a Rákóczi fejedelemével. S most már ők is rátértek nézetemre, hogy az utóbbit okvetetlenül a déli főfal mentén, Zrínyi Ilona sírtáblája alatt kell keresnünk. Miután onnan a padokat már elrakták volt, láttuk, hogy e sírtábla, vagyis a legszélső templomablak alatt, a talapzat szegélyét a fal hosszában egy, két méter hosszúságú egyetlen kőlap képezi, melynek belső széle a falba van berakva. Ezt tehát nagy bontás nélkül kimozdítani nem lehetvén, a mellette s előtte fekvő talajkoczkákat kell vala fölszegegettetnünk és úgy leásnunk. A kőcoczkák fölszedetvén, alattuk e helyütt oltott mézsréteg — szerencsére! — többé nem, hanem csak nagyon száraz föld és törmelék találtatott. Melyet is midőn becsületes törökünk elkezdett vaslapátjával kihányani s a sírgödört fölsni: akkora porfőlleg kerekedék, hogy közelben meg nem maradhatánk. Sőt az iszonyatos porfelhő végre az egész szentélyt, az egész templomot úgy betölté, hogy kénytelenek valánk az ablakokat mind a déli, mind az északi oldalou kinyitvatni, a sűrű por-

¹⁾ L. 1889-iki tanulmányoniban, különösen a gyönyörű sírfeliratot is közölve, főntebb, 154—157. l.

föllegeket az erős légvonattal kifuvatandók. Attól nem kellett tartanunk, hogy a kigomolygó poroszlop az utcán járókelők előtt elárulja munkánkat: mert ezek azt gondolhatták, hogy a tegnapi istenitisztelek után söprik a templomot. Jámbor törökünk azonban egyszer kilépvén az ásta gödörből s kibontakozván a szaharai porfelhőkből, köhécselve nyögé, hogy ő már majd megfúl, nem bírja tovább, s engedelmet kért a szabad levegőre kissé kinenni. Mi viszont az éles légvonatot nem bírtuk; és így a munkát az atmoszféra megtisztultáig megszüntetvén, a sekrestyébe menekülénk, hol a vendégszerető supérieur frissítővel enyhítettette tikkadt tüdőinket. Együttal intézkedett, hogy a munkánál szorgalmasan segédkező fráterek kerti öntöző-kannákban vizet hordjanak s a fölásandó földet, valamint a már kihányt igen száraz porhalmot, öntözzék meg. Ez czélszerű rendelkezés volt, mert az ablakokat ezentúl becsukhattuk s folytonos öntözés mellett a porral többé nem sok bajunk lőn.

A húsz percz múlva újra kezdett földásás most már gyorsan haladt. Mikor a gödör már két lábnyi mélységre ki vala vájva: becsületes törökünk jelenté, hogy *koporsó mutatkozik*, még pedig *kettő*, s oldalajkát a földtől óvatosan megszabadítá. Leszállottam a sírba, mely mivel homályos volt: gyertyákat kértem, hogy a koporsókat megvizsgálhassam. Csakhamar meggyőződtem, hogy valóban két koporsóra találtunk. Egészen egymás mellett feküdtek. Fődele — a mennyre kivehettem — nem volt már egyiknek sem, hanem száraz porfölddel, törmelékkal valának borítva. Az egyik, az innenső, a belsőnél jóval rövidebb, kisebb és korhadtabb, összeomlottabb volt; a másik, mely a hosszú talapkő alatt, belső oldalával szorosán a fal mellett fekvék, amannál épebbnek látszó, sokkal hosszabb s nagyobb, általában hatalmas koporsó. Ámbár keleti részők a talajkoczkák alatti, még érintetlen föld alá nyúlt be, s így az oltár felőli végöket nem láthattam: mindazáltal az már kitűnt, hogy mindakettő a szélesebb végével nyugatnak, és így a két halott fejfel szintén nyugatnak, vagyis a templomhajó irányában, lábbal pedig keletnek fekszik, arcaikkal mintegy az oltár felé tekintve.

ZRÍNYI ILONA TÖRÖKORSZÁGI ARCZKÉPE. (1691—1698.)
gykorú olajfestményről, mely Marquis of Bath tulajdona, Angliában, Longleat, Wiltshire.)

A hatalmas, nagy koporsóról nem volt többé kétségem, hogy az magának a fejedelemnek hamvait rejti; a mellette levő kisebbik pedig — Rákóczi végrendelete és Mikes tanúságtétele szerint — nem lehet másé, mint Munkács egykori dicső hősnőjéé, a nagy szabadsághős édesanyjáé. E nézetemet kimondván, Lobry szállt le utánam a sírgödörbe, s a koporsókat ő is megnézte gyertyavilágnál. Most immár a cél közelében lévén, a további eljárást állapítók meg. Először is, a gödröt bővítettünk kellett még, balra, az oltár felé, a koporsóknak legalább közepéig, s illetőleg a fejedelemének keleti végéig; nyugati végével a nélkül is egy irányban valánk. Még néhány koczkát föl kelle szedetnünk; de már a további, teljes kibontás ropant földtömeg kiemelésével járt volna. Úgy igyekeztünk tehát, hogy a fejedelemének keleti végéhez magából a koporsóból, belülről hatoljunk el, a fejtől való szélesebb részt, le egész két-harmad hosszúságig, teljesen szabaddá fogván tenni. Előbb azonban az innenső, kisebb koporsó nyugati feléről kívántuk elhárítani a földet, hogy tartalmát megvizsgálhassuk.

Mivel a koporsóinak csakúgyan nem volt már födele (hihetően 1839-ben pusztult el), munkásunkat, a ki immár folyton gyertyavilágnál dolgozott, utasítottuk, hogy a holttest, feje környékéről vigyázza, a kezeivel harítsa el a földet. Mi ott állánk a sírgödör szélénél. A koporsó szélesb végénél csakhamar feltűnt a koponya. Kiemelvén, kezeimbe vevém s kegyelettel vizsgálám. Gömbölyded, gyönyörű alkotású, minden kétségkívül *női koponya* vala. Síma és fehér, mint az alabástrom. Szébb női fejet képzelni lehetetlen, — miként életében is híres szépség volt Munkács nagy asszonya. Mert okvetetlenül az ő feje; *ott fekszik föliratot sírtáblája alatt, dicső fia hamvai mellett.* A koponya, a mely egészen kiszáradt már, teljes épségű; számos foga megvan még s elég ép állapotban, kivált 60 éves életkorát tekintve a fejedelemasszonynak. Majdnem oly épek e fogak, mint a Bercsényinéjéi.

A koporsóban tovább a koponyán kívül csupán néhány apró, fehér csontdarabot találtunk, s nem a rendes fekvésben többé: hanem szétszórtan, a sírláda ürét betöltő törmelék között. Ruhafoszlányoknak, gyöngyöknek, ékszereknek, stb. teljes

hiánya. A széttördelt apró csontdarabokból is alig-alig lehetett már kivenni: a testnek melyik részéhez tartozhattak? ¹⁾)

E pusztult állapotot megfejtik Mikes Kelemennek 1735-ben, Rákóczi Ferencz sírbatételekor írott sorai: » . . . . A ládát, a kibén a koporsó volt, a jezsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivévén belőle, felnyitották, hogy a testet meglássák. Sírpedig azon a helyen ástak, a hová temették volt (1703-ban) az *Urunk anyját. A kinek is csak a koponyáját találtuk meg (?) és aztot a fia koporsójába bészárták és együtt eltemették.*« (II. köt. 66. l.)

E sorokból következtetve, mi azt vártuk, hogy Zrínyi Ilona koponyáját a fia koporsójában fogjuk lelni. De íme, a közvetlenül fiáé mellett fekvő saját koporsójában leltük meg, a fő rendes fekvő-helyén. Ezt az ellenmondást kétképen lehet kimagyarázni. Egyik lehetőség az, hogy Mikes, — mint »küldöttem«, »találták, zárták, temették,« (s nem: »találtuk, zártuk, temettük«) szavaiból következtethető, — a sírba helyezésnél nem volt személyesen jelen, hanem másodkézből, a jezsuitáktól, esetleg ezeknek egyikétől értesült; avagy talán csak a koporsót átadott udvari szolgák relatioja, szóbeszéde után írt. Lehet, hogy a jezsuita-atyák eleinte csakugyan szándékoztak a fejedelemaszony koponyáját és apró csontmaradványait a fia koporsójába zárni, — de utóbb mást gondoltak, és meghagyták eredeti helyén, a saját sírládájában, a hol maig feküdt és fekszik.

A második lehetőség pedig az, hogy Zrínyi Ilona kopor-

¹⁾ Hogyan egyeztethetők ezzel az állapottal össze az 1888. decemberben elhalt P. Sina öreg lazarista által halála előtt kevéssel számomra a rend naplójából kiírt s a másik öreg szerzetestől ugyanakkoriban elbeszélit amaz állítások Zrínyi Ilona testének csodálatos épségben (?) föltaláltságáról, — melyeket »*Rodostó*«-mban (I. főtébb, 124—127. és 129. l.) ismerttettem? . . . ma sem tudom; mert a test 50 év alatt csak nem pusztulhatott volna el *ennyire*?! Hacsak a *fia* holttestét nem tévesztették össze az övével? de a mi szintén hihetetlen. És Bercsényi grófnő holtteste sem lehetett az, (mint 1888-ban gyanítám,) mert most már tudjuk, hogy ennek koporsója s ruhái elégték még 1730-ban. Pedig, ha föltennök is, hogy a két öreg szerzetes, továbbá Klapka tbk. francziája tévedtek volna visszaemlékezéseikben: a *rend egykorú naplóföljegyzését mégis csak hitvesnek kell tartanunk.* Itt tehát valószínűs megoldhatlan rejtélyvel állunk szemben.

nyáját ők valóban behelyezték a fejedelem koporsójába, — honnan azután, mint nem odatartozót, az 1839-iki sírbontók kivén, általtették az újra-eltemetéskor a saját omladozott koporsójába. — Mi is visszraktuk, a csonttöredékekkel egyetemben ide, és hogy a föld korhasztó hatásától megóvjuk: a koporsónak fejtől való részét gondosan befödöttük deszkákkal, — épen úgy, mint József herczeg és Csáky Krisztina grófnő hainvainál tevők.

Most hozzáfogtunk a belső, *nagy koporsó* tüzetes kutatásához. Födele ennek sem volt már többé, — csak egynehány elkorhadt darabját találtuk meg, följül a törmelékben. (Két darabkáját el is hoztam magammal.) Valószínűleg 1839-ben, midőn fölfeszegették, ronesolták volt szét ezt is. Máskülönb mag a hatalmas térfogatú koporsó ép állapotban van még; a mi nem is csoda: mert, a mint meggyőződünk, *cezdrusfából* készült. Letérdepelvén melléje, Lobkóczy rendházfőnökkel gondosan megvizsgáltuk, megkopogtattuk, s kiürítése után centiméterrel kívül-belől megmértük pontosan. A koporsó színe ma. a régiségtől zölde-sbarna. Kívülről, hajdan selyemmel volt bevonva; ennek nyomait itt-ott még megtaláltuk rajta. Hossza a koporsónak alant 1 m. 92 cm. Rákóczi igen magas termetének megfelelően. Szélessége fönt a fejnél 75 cm. Meglevő alsó ládájának mélysége 33 cm., a mihez még a födél járult. (Lábai, mint egyáltalában az azon kori koporsóknak, nincsenek.)

A mi a koporsó fekvését illeti: ez — mint említők — jobboldalával egészen a déli főfal mellett, a legszélső, nagy hosszú lapos talapkő alatt úgy fekszik, hogy nyugati vagyis a fej felőli szélesebb vége, a mint megmértem, Zrínyi Ilonának a falba rakott föliratos emléktáblája nyugati szélével *egészen egy vonalba esik*, valamint a koporsó keleti — keskenyebb — vége is ugyanezen emléktábla és a hosszú talapkő keleti szélével körülbelöl egy vonalban van. A koporsó nem fekszik mélyen; a templom talapzatától két — harmadfél lábnyira lehet a feneke, és épen maradott ládájának felső széle a fölötte levő hosszú kő aljától nincsen egy lábnyira. Azonban még ez a keskeny tér is fölötte, — nemcsak maga a beomlott vagyis inkább az 1839-iki fölnyitáskor szétszakadozott födelétől meg-

fosztott koporsó, — be vala hányva, töltve barbármódon földdel, törmelékkal, mely majdnem a hosszú kőlap aljáig fölért; Zrínyi Ilona koporsója fölött pedig egészen a talajkoczkákig feküdt volt a földtömeg.

Bizton tudván, hogy most már okvetetlenül maga a nagy szabadsághős koporsója fekszik előttünk: tanácskoztunk annak minél kíméletesebb módon s mégis mennél alaposabban végbeviendő átkutatása mikéntjéről. Lent a sírgödör szűk és sötét volt, csakis gyertyáknak a koporsó széléhez tartásával lehetett a kőlap alá belátni, és pedig térdeplő vagy földön ülő helyzetben. Három embernél több a gödörben egyszerre el nem fért; a koporsó mellett csak kettő: egyik, a ki a gyertyával bevilágít, — csupán a másik dolgozhatik tehát, karjaival benyúlva. A nagy, nehéz — egyik szélével a falba rakott — hosszú kőlapnak helyéből fölemelése, vagy az oltár felé még szélesebb gödör ásása pedig akkora talajbontással és munkával járt volna, hogy arra, idő és munkáskezek hiánya miatt nem gondolhatánk. S ezek nélkül a koporsót kiemelni, — hogy tartalmát fönt a templom-szentélyében, lámpák világánál kutathassuk át, — lehetetlen volt. Sőt, mivel a nagy koporsó földdel telt vala: hat embernél kevesebb föl sem emelhetné; és, ha ennyi kéz hozzáférhetne is, — alaposan lehetett attól tartanunk, hogy az ódon s bár oldalain épnek látszó, de ki tudja, talán már korhadt fenekű sírláda, ha megmozgatnák, fölemelnék: beltartalmának nagy súlyától széjjel fog omlani s a drága hamvak a földdel együtt szertehullanak és össze-visszahányódnak.

Mindezeket megfontolva, abban állapodánk tehát meg, hogy a koporsót helyéből ki nem mozdítjuk, hanem — bármily kellemtelen is a térden állva, gyertyát tartva, fedő kőlap alá nyúlással dolgozás, — *így kutatandjuk át*. Először is a fejénél kezdvén, jámbor munkásunkat utasítottuk, hogy a földet, törmeléket onnan csakis a két kezével, a legnagyobb vigyázattal szedje el. Én a supérieurrel ott állottam a gödör szélén, s aláhajolva, néztük minden mozdulatát. Fraknói, ki rosszul érzé magát, a főhajóban ült a padokban. Droitecourt atya a gödörben guggolt és a gyertyát tartotta a munkásnak. Ennek fényénél, a törmelék fokozatos elhárítása után, csakhamar előtűnt a koponyának

kidomborodó alakja. Valami elbarnúlt foszlányok takarták, melyeket vastag porréteg lepett. De megnyugtató volt mégis látni, hogy az 1839-iki sírfelbontók a visszahelyezéskor ezt a szent főt legalább befödtek, habár csak szövetdarabbal is. A mint a fej körvonalaít megpillantók: Lobry rendházfőnök tüstént leszállott az üregbe s a munkást félreállítá, magának, mint a sírbolt főörének tartván fenn a jogot, hogy a fejedelem koponyáját koporsójából a saját kezeivel emelje ki s nyújtsa által constatálás czéljából Rákóczi történetírójának. Fraknoi barátomat odaszólítám, hogy ezt az ünnepélyes jelenetet szemlélje.

P. Lobry a koporsó mellé térdelve, kezeivel nagy óvatossággal fúrt be a porha földbe, a fej alá, melyet aztán, — úgy, a mint be vala burkolva, a nyakrészeket is ellepő foszlányokkal együtt, — lassan megmozgatott, gyöngéden kiemelt, s átadá nekem, a sírgödör szélén lehajolva várónak. A drága koponyával két tenyeremben, néhány léppessel ottabb, a főhajót elválasztó korlátig mentem, a hol világosabb volt. Esteledni kezdett ugyanis már, s a templom homályos vala; de ott, az ablakkal szemben, jó világos helyre találván, — elkezdém a foszlányokat a portól megtisztogatni és vigyázva lebontogatni. Fraknoi, Lobry, Vachette, Droitecourt, Romon, stb. — mint papok — körülvették az egyetlen világi embert, engemet, s minden szót visszatartva, élénk érdeklődéssel várták az eredményt. A portól megtisztított, időbarnította puha foszlányok, a mint lassan kiburkolgatám, elkezdettek arany-ezüstszínben csillogni. Vizsgáltam; régi, rendkívül finom s szép, fűtolszerű lenge selyemszövet volt, arany-ezüstsálakból szalagformán behímzett másfél cm.-nyi széles, négyszögű szegélyekben két fajta gyönyörű arany-ezüstlevelű rosettekkel, s négy-négy pontocskával minden koczkában. Foszladozott és nagyon gyöngé már, — de egykori tündöklő fényének jeleit még jól mutatta. Eredetileg fehérszínű vala, a közbehímzett arany-ezüstdíszítményekkel. Mint később előkerült még számos darabjából meggyőződünk: *a nagy halottnak szemfödője volt ez.* Lebontogatott foszlányait egyenként adám által a supérieurnek. Végre kitént alólók a szép gömbölyded formájú, hatalmas alkotású, sötétbarnás színű koponya, s az alsó állkapocs is alatta. Csak a koponya tetejét, fűnt a közepén, fűdte még valami. Vizsgál-

tam; egy kis kerekded, papsípka-forma, már színelhagyott, ritkás, hálószerű selyemszövevény volt, két oldalán két hosszú selyemzsinórkával, a koponyához — és egykor tán az áll alá — való megerősítésre. Sejtettem már rendeltetését: nyilván a koponyának kifürészelt darabját kötötték ezzel vissza helyére a bebalzsamozást végzett orvosok, hogy a Rodostóból Konstantinápolyba szállítandó holttest fejről, a hosszú tengeri úton a hajó hánykódásakor, továbbá a sírba leeresztéskor, ezen elválasztott csont rész le ne váljon. Sejtelmem nem esalt; a kis kerek selyembálót a fejtetőről levéven: íme, csakugyan ott találtam a koponyának kifürészelt, gerézdforma darabját, pontosan beillesztve helyére. *Ezzel a fej azonossága kétségtelenül constatálva volt.* Újjaimmal nagy vigyázattal kiemelve a kifürészelt koponyarészletet, fölmutattam, — s leírhatatlan érzelmekkel, a kitörő öröm lelkesedésével kiáltám:

— *»A fejedelem feje? . . . La tête du Prince! . . .«*

Megvolt tehát, ott volt kezeimben az oly rég keresett drága fő, a legnemesebb magyarok egyikének feje. *II. Rákóczi Ferencz hamvait megtaláltuk!* Mindnyáján a legnagyobb örömben törtünk ki; a derék Lobry és a többi lazarista atyák orczáin, szemeiben öröm, lelkesedés ragyogott, s diadalmasan mondták:

»Íme tehát, mi híven megőriztük a dicső hősnek, nagy királyunk szövetségstársának, gondjainkra bízott hamvait! Az osztrák ráfogás alaptalansága be van bizonyítva! . . .«

Volt ebben a jogos nyilatkozatban *francia büszkeség* is. És ha eddig is szívesen segédkezének kutató fáradozásaimban: most már, az elért sikert látva, — még fokozottabb készséggel, mi több: buzgó lelkesedéssel vőnek részt a további munkálatokban. A supérieur azonnal rendeletet adott a frátereknek, hogy hozzanak be lámpákat; azok világánál fogunk s kell már dolgoznunk. Addig is a koponya közelebbi vizsgálásához látunk. Ez alkatára nézve a Zrínyi Ilonáéhoz hasonló, csakhogy sokkal nagyobb, hatalmasabb, ritka szép arányokban, remekül formált, — *igazi fejedelmi fő*. Szabályosabb, tökéletesebb koponyát nem képzelhetünk. Homloka különösen nemes idomzatú. Fölmutattam Rákóczinak magammal vitt arczképét; összehasonlítottuk a fejkakat, a homlokot: teljességgel egyezett min-

den. Csak, fájdalom, az arcvonásoknak, hajnak, bajúznak és szakállnak nem volt már többé semmi nyoma. A föld, melyet 50 évvel ezelőtt oly barbárul hánytak reá — a zárdai följegyzés és a smyrnai öreg barát nyilatkozata szerint akkor még nagyon ép före, — lassanként megemésztette ezeket. Hanem a fejbőrnek maradványai omlatag rétegekben még sok helyütt rajta vannak a koponyán; továbbá az alsó állkapcsen, kívülről, a hús és elhervadt ajak maradványai láthatók. A felső fogak már kihullottak, de az alsókból még mind a hét első fog, szorosán egymás mellett, és egy nagy zápfog a baloldalon, erősen áll. (Ez utóbbiban még a fejedelem életében keletkezett nagy üres odú.) A fogak, ámbár a fejedelem 59 éves életkorának megfelelőleg jóformán elkoptatottak már, erősek. Az alsó, különvált állkapocs, valamint a koponyának a földben mélyebben fekvő hátsó része itt-ott nyirkos volt, — de semmi kellemetlen szagot nem ömlesztett, gondosan be lévén balzsamozva egykoron.

A mi a fejtetőn a doctorok által fűrészelt léket illeti: ez nem olyan kerék alakú, mint ahogy korunkban szokás a koponyákat körülfűrészeléssel fölnyitni; hanem az egyik fülhegy tájától a másikig a fejtetőn keresztül készített gerézdforma nyílás, mely fönt, középtől a legszélesebb, (három újjal belé lehet nyúlni), míg a két végén éles szögben fut össze. Igen nagy gonddal és ügyességgel volt kifűrészelve: ma is pompásan összeillik, csupán egy helyütt van, jobbról, a hol a fűrészelés összeért, a hátsó vágáson a csontnak egy kis kipattanása. Mind ezen a kifűrészelt csontgerézden — melynek helyén az agyvelőt kiszelték,¹⁾ — s mind magának a koponyának átmetszett falain látható: mily vastag falazatú, erős, hatalmas alkotású férfi-koponya ez! Ürege most is telve van még azok-

¹⁾ *Mikes Kelemen* írja, Rodostóban, 1735. ápril 16-ikán: »A testet másnap (azaz ápril 9-kén) felbontattuk, és az aprólékját (az agyvelőt, tüdőket, májat, gyomrot, beleket stb.) egy ládában tévén, a görög templomban, (a *Panajia*-egyházban, a hol *Berecsényi* nyugszik) eltemették. A testet pedig a borbélyok fűvekkel becsinálták, (bebalzsamozták); mert még nem tudjuk, mikor vihethük Konstanzinápolyban. . . . Az agyvelője egészséges volt: de annyi volt, mint két embernek szokott lenni, — ez is volt annyi, mint tizenkettőnek! A szívét Franciaországba (Grosbois-ba) hagyta, hogy küldjük.« (Törökországi Levelék. II. köt. 64 l.)

kal a rövid darabkákra vagdalt s már összeszáradt keleti, finom illatú balzsam-füvekkel, melyekkel az agyvelő kiszedése után az orvosok megtöltötték. (Egy csipetnyit el is hoztam ereklyéül ezen füvekből.)

A koponya terjedelméről fogalmat adhat körmérete. Ugyanis Lobry supérieurel pontosan megmértvén azt: a szemöldökök tájától körben, a hol hátul legöblösebb, — 55 és $\frac{1}{2}$ cm. a körfogata. Óhajtottuk volna az arcz hosszúságát is megmérni, a fejtetőtől az állig; s e végből az alsó állkapcsot hozzá illesztvén, többször próbáltuk: de biztos méretet venni lehetetlen, miután a felső fogak hiányzanak, és így az állnak voltaképeni eredeti helyét (magasabban vagy alantabban) megállapítani nem tudtuk.

A legfigyelmesebben megvizsgálám továbbá a homlokot, (mely minden rendetlen dudorok nélkül, gyönyörű szép szabályosan holtozott), a szemüregek s halántékok tájait, az orrcsontot és arczsontokat: hogy vajjon nem okozott-e valami sérülést, nem hagyott-e valami nyomot, forradást rajtuk az a lóval való iszonyú esés, a mely Rákóczit az ép ezen esés következtében oly végzetessé vált *trénosznyú csatájában* (1708. aug. 3). érte? Mikor — tudvalevőleg — oly súlyos zúzódásokat szenvedett homlokán, arczán, orrtővéen, hogy a vér elborítá, s lándzsákra fektetve, ájultan vívék el hű testőrei a csatateréről. Mindazáltal e zúzódás csak az izmokat, húsrészeket érthette és csontig nem hatolt, mert nincsen semmi észlelhető nyoma a csontokon.

Nagyon szerettem volna, ha P. Vachette, a ki ügyes fényképész s a Bercsényi-féle szentségfölmutatót és a Boldogasszony oltárát szépen levette:¹⁾ Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona remek koponyáiról is fényképeket készített volna, a mire őt föl is kértem. Azzal mentette azonban magát, hogy gépe nincs most működésre előkészítve, de másképen is, oly sötét van már: lehetetlen volna fényképezni. S ebben igaza lehetett.

¹⁾ I. 1889-iki konstantinápolyi jelentésemben, *Századok*, 1890-iki évf. 15. l. s főntebb 160. l. és a képeket mellékelve. Az ezen a képen ábrázolt oltár asztalára raktam volt Rákóczi koponyáját, csontjait és a koporsójából kikerült egyéb tárgyakat. A jobbról látható pad alatt fekszik a koporsó.

A GALATAI ST.-BENOÛT-EGYHÁZ OLTÁRA, A MELY ELŐTT
RÁKÓCZI NYUGSZIK.

A koponyáknak és hamvoknak pedig még ezen éjjel okvetetlenül el kellett temetve s a sírboltnak lezárva lenni újra. E vágyam teljesülése elmaradt tehát.

A dicsőemlékü fejedelem koponyáját — a supérieur engedelmeből — föltettem méltó helyére: a Boldogasszony oltára asztalára, a szőnyegre, melyen hamvainak többi részei számára is helyet készítenk. Mielőtt azonban a koporsó átkutatásához foghattunk volna a behozott lámpák világánál: Fraknói barátom annyira kimerült már s oly rosszul érezé magát, hogy műlhatalanul ki kívánczozott a szabad levegőre. Azt mondá nekem: fölmegy hűtelünkbe; eleget kértem: ne távozzék, — vagy, ha már épenséggel el kell mennie, okvetetlenül jőjjön vissza, mert a jegyzőkönyvet az eredményről föl kell vennünk és aláírnunk. Ezt megígéré, s vissza is jött egy óra múlva, még mindig félbeteg, kocsival.

Mi a koponyának megvizsgálása és oltárra helyezése után folytattuk a koporsó átkutatását, hol a szent hamvak és a szemfedő- s öltönydarabok egészen össze valának vegyülve a földtörmelékkal: de azért a holttest fekvő helyzete szerinti rendben találtattak föl, úgy mint a koponya után mindjárt a nyak- és hátgerincz-csigolyák, az erős váll- és felső-karcsontok, a hatalmas két lapoczkacsont. Mindezek épek, fehérek és szárazak. Ellenben az alsó-karcsontok már darabokra valának töredezve, valamint a síma, fehér-vöröses oldalbordák némelyike is; viszont más bordacsontok még épek, ruganyosok, némelyek pedig porhanyók, töredékenyek. A kézfej-csontok és újj-ízesontocskák szét voltak omolva, de egy sem hiányzott. Némely újj-ízesonton még rajta láthatók a megszáradt izmok piros-barnás maradványai.

A kutatást akkép intéztük, hogy a koporsóban a fej és nyakcsigolyák helyéről a törmeléket eltávolítván, az eddig a koporsó szélénél tartott s úgy bevilágító gyertya tartóját beállítók a koporsó fenekére, a hosszú kőlap alá, — így aztán az egyes testmaradványokat s tárgyakat magunk is, munkásunk is, jól megkülönböztethettük. A munkás ott térdepelt, és behajolva, miután a felső földet vaslapáttal leszedé: a koporsóból minden csontot, ruhafoszlányt, sőt a drága hamvakkal elegyült földtörmeléket is a kezeivel óvatosan szedte ki és nyújtotta át

nekiünk. Lobry, Droitecourt, Vachette, Romon atyák — egymást fölvaltva, rendszeren ketten-ketten — ott térdepeltek vagy guggolának a sírgödörben, melynek nyugati szélén lámpák állottak; én pedig a másik két szerzetessel az oltár felőli oldalon álltam, lehajolva. A térdeplők minden darab testrészlet, vagy tárgyat átvévén a munkástól, nekem nyújtottak át; a ki azokat Lobry supérieurrel az egyik frátertől odatartott lámpa fényénél gondosan megvizsgálva, meghatározottam, s egyenként az oltárasztalra raktam. Mikor pedig a munkás földet adott ki a koporsóból: ezt a két térdeplő szerzetes és én szíjjelleregetvén, újjainkkal átkaparásztuk, s a esontoskákát, hantmaradványokat pontosan kiválogattuk; minden rögcskét szétmorzsolgattunk újjhegyeinkkel, s így találánk meg több apró tárgyat, pl. az olvasónak néhány szemét, ezüstkapszoecskákát, stb.

Azon részeiből a koporsónak, a melyekben a vállak, karok, mell és derék nyugottak: vegyest a már leírt pompás szemfedőlepel kisebb-nagyobb foszlányaival, *fejedelmi bíboröltözetnek* elég épen megmaradt sok és igen nagy darabjai kerülének elő, — még ma is élénken csillogó, remek szövésű széles és keskenyebb aranypaszomántokkal s aranyozott lapos ezüstszegélyzettel, melyből nagyon hosszú darabok vannak. Sőt akadt egy *magyaros formájú arany-ezüst kapcsoló-zsinór* is, — melyet elhoztam. Mindazonáltal a ruhadarabok szabásából, gombjaiból s díszítéséből meggyőződtem, hogy a fejedelem — a ki 1712. végén, Danckában vetette volt le a magyar öltönyt, — nem magyar ruhában: hanem XV. Lajos korabeli igen fényes francia öltözetben tétetett koporsóba. E camisolnak kelméje a legfinomabb piros bársony, mely még most is gyönyörű bíborszínű, selyempuha, fénylő és síma, — úgy szólván tiszta ép; pedig, legalább 50 év óta már, a föld között (igaz, hogy száraz föld között) feküdt. Bélése ezen díszkabátnak, valamint a térden kissé alul, a lábikrák feléig érő szintén piros selyemnadrágnak, fehér selyem vala, a mely ma már (ép úgy, mint a szemfedő), a régiségtől sárgás-barna színűvé változott.

Francia öltözetben temettetvén el: magyar kardot, fejedelmi buzogányt és kalpagot, sarkantyúkat hasztalanul reméltünk volna a koporsóban találni; legföljebb finom, francia művű

salon-spádét kötöttek — haugyan kötöttek volt — az oldalára; azonban Rákóczinak Rodostóban folytatott egyszerű, áhítatos, remete életmódját tekintve, ezt is alig hihetjük. Bizonyára maga meghagyá, hogy nem kíván a koporsóban fegyverrel az oldalán: hanem kezeiben olvasóval, és pedig dicsőemlékü édesanyjának, Zrínyi Ilonának jeruzsálemi olvasójával — melyről leltáraiban többször van szó — nyugodni. Ugyanis a mi leleteink erről győznek meg, hacsak azt nem akarjuk föltenni, hogy az 1839-iki sírbontó munkások a koporsóból kivették és elorozták a spádét; de ez aligha történt: mert hiszen akkor a gazdag aranypászomántokat s az alább említendő 18 db. színaranycsattdt még sokkal inkább elvitték volna. Ellenben az említett olvasót, legalább annak egy részét, a fejedelem szétomlott kezeinek helyén, ámbár már darabokra szakadozva, megleltük. Ezen olvasó olyan, a melyeket Jeruzsálemben, a Szent-Sírnál árúlnak; t. i. nem zsinórra felfűzött szemekből: hanem egyúással vékony ezüstdrót-kapcsokkal összecsatolt, tojásdad alakú lignum sanctum gyöngyökből áll, közben két szétválasztó (vagyis imaosztó) hosszúkás drágakő-gyönggyel, melyek egyike achát, a másika carniol. (Eredetileg talán négy ilyen kő-gyöngy volt rajta.) Az olvasó alján ugyancsak lignum sanctum gyöngyszemekből alkotott keresztcske csüngött, melyet szintén megleltünk. Öt szem gyöngyből áll, ezüstsodronnyal szorosán egymáshoz kapcsolva. Összesen találtunk 12 gyöngyszemet; a többi már vagy elkorhadt s szétporlott, vagy 1839-ben vihették el emlékül.

Megtaláltuk még a francia díszkabátnak — egy hajdan a bélésbe erősítve volt lapos selyemszalagra fűzött — fagombjai egész sorát is. E kerek, lapos gombok bíborral valának borítva, de a mely már lefosztott róluk. Más, olajbogyó alakú fagombocskákat is találtunk. Előkerült továbbá a mell tájáról egy ritkasép smaragdszínű s körösleg szivárványosan, gyönyörűn oxidált, 2 cm.-nyi hosszú, fölül keskenyebb, alul valamivel szélesebb üveg-köszöntű (csüngő tárgy), melyen mintha a Boldogasszony képe — keblén a Jézuskával — volt volna kimetszve. (Az arcz körvonalai, a gloria-övvel körötte, nagyító-üvegen még kivehetők, — a kisdedet tartó balkar pedig pusztá szemmel is jól látszik.) Nyakban függő *amoulette* lehetett, melyet

talán még a hitbuzgó Báthory Zsófia fejedelemasszony akasztatott egykoron kis unokájának, vagy Zrínyi Ilona kis fiának nyakába, és Rákóczi azt, nagyanyja, édesanyja iránti kegyeletből, haláláig hordván, a hosszas viselés miatt kopott el ennyire. Aranyfoglatba lehetett kerítvé, melyet, hihető, 1839-ben törtek le róla.¹⁾

Az alsó-test átkutatásához kezdvén, egymásután kerülének elő a földben mélyen feküdt s e miatt sötétbarna színűvé vált és nyirkos farcsont, a hatalmas pár medenczecsont s a colossális czomb- és lábszár-csontok. A térdkalács-csontoknak csak az egyikét leltük meg — illetőleg ismerhettük föl, — a másik már szétdarabolódott, elomlott. Az igen erős czombszárcsontok hosszúsága a csípőforgóktúl le térdig 51 cm.²⁾ P. Droitecourtal megpróbáltuk a medencze-, czomb- és lábszárcsontokat álló irányban összeilleszteni, hogy a fejedelem szálas termetéről kellő fogalmat nyerjünk. »Un colosse!...« kiáltott föl a francia pap, hámulva. A czombcsontok is — kivált fönt a forgóban — nyirkosak voltak késsé, ellenben a lábszárcsontok szép szárazak. Amazokat vizsgálva, azonnal feltűntek a rajtok itt-ott még vastagon tapadó, szálkásszerű izomzat-maradványok. Nagy vígyázzal kutatni kezdtünk a koporsóban, a czombok és lábikrák fektének helyén a levált izomrészeket, — s meglepetésünkre, elég sokat és jókora darabokat találánk. A legnagyobbak fél-, sőt kétharmad-tenyéryei nagyságúak. Tömötten összeszáradt és összeálló, újjnyi vastag átmérőjű, lapos, vagy — a mint a csontot környezé — homorú alakú, omlós, porszerű, súlytalan anyag

¹⁾ Ha, a mi valószínű, az amoulette még Báthory Zsófiától származik: akkor ennek a lengyelországi ezenstochowi zárólával, nővére Báthory Hedvig (Lupstowska; utóbb apáca) révén való összeköttetését tekintve, — ezen büverejű talizmán alkalmasint a Boldogságos Szűznek ezenstochowi híres csodatevő szobra koronájából vett kő vala. Volt ugyan Rákóczinak egy a pápától Rómában személyesen kapott más ereklyéje is, — de ezt, mint Confessióiban írja, utóbb elveszté. — Amoulettek viselése azon korban általános szokás vala.

²⁾ Ehhez képest, a csontváztan szabályai szerint az élő Rákóczinak testmagassága 204 cm. vala. (Ezzel nem ellenkezik a koporsónak valamivel rövidebb volta: mert azt a 10—12 cm.-t a fejnek és felső testnek magasabban fekvése s a térdek meghajtása elenyészte.)

ezen hús-, izom- és vérmaradvány. Színe sötétbarna, majdnem fekete; míg a benne sűrűen látható összeaszott idegszálacsákák fehérek, tűnyi vastagságúak, szálkásszerűek. A lehető legóvatosabban nyúltunk e könnyen szerteomló izommaradványokhoz, gonddal válogatván ki a földből a legkisebb darabocskákat is, és az oltárra raktam, külön halmazba, a csontok mellé.

Megleltük továbbá a czombokat borított piros selyemnadrág foszlányait, és különösen a két lábikra mellett, kívül két felől — a szintén ott talált selyemharisnya-maradványok mellett, — az alól szétnyíló és összekapcsolható franczia nadrágszárnak két, csaknem teljesen ép oldaldarabját, melyek súlyosak a rajtuk még a sír földjéből kikerülés pillanatában is fényesen villogó, tömör aranycsattoktól. Ezen csattok igen csinos, kacs-karingós, virágszerű alakzatokba font aranykófiúm-sodronybul készülének; a finom selyemkelmére szilárdul ráerősítvék, (csak egyetlenegy vált le közülök, de az is megvan,) s mindkét nadrágszár alján — külső oldalán — kilenez-kilencz ily csatt volt. Mind a 18 aranycsatt alól ezüstkapocs nyúlik ki, a hasíték túlsó szegélyének összekapcsolására. Még egy-kettőn az átellenes kis hímkapocs is rajta csüng. Anyagi értékre nézve e csattok a koporsó legbecsesebb tárgyai.

Az erős boka- és lábfejsontokat s lábújjcsontocskákat is mind megtaláltuk a magok helyén, ámbár teljesen szétomolva, szétszóródva. A czipőknek (ha voltak!) már nem lelhattük nyomát; elporlottak, megsemmisültek teljesen. A dicsőült fejedelem holttestének minden csontdarabját, minden izommaradványát, minden legkisebb porcikáját — kiválogatván a törmelék és föld porából — a saját kezeimmel vittem s raktam le az oltárra. Úgy szintén a szemfedő- és ruhafoszlányokat is. Előkerült még két koporsószeg és a koporsó fenekén igen sok, még ma is tiszta ép s még ma is kellemes illatú, piros-barnás színű czéd-rusfa-gyaluforgács, melyekkel a halotti párna töltve volt. —

A koporsó kiürítésének a vége felé jártunk, a mikor Fraknói visszatért. A föllelt drága hamvak miként leendő visszahelyezéséről s a jegyzőkönyv elkészítéséről értekeztünk most Lobryval. Ő azt ajánlá, hogy a halhatatlan emlékü fejedelem földi maradványainak a további pusztulástól megóvása céljá-

ből helyezzük ceket egy jól záródó új czédrusfa-ládába, (a milyenek Konstantinápolyban készen, dús választékban mindenkor kaphatók,) és úgy tegyük vissza a koporsóba. A czédrusfa ugyanis oly tartós, hogy — mint Rákóczi koporsóján is tapasztaltuk — századokig ép marad, és egyszersmind oly átható illatú, hogy minden rovar, szú, moly, stb. kerüli. Nekem tetszett a gondolat; csak azt kötöttem még ki, hogy a mellett a koporsót üresen hagyjuk, és ezt a ládát úgy tegyük belé. A supérieur helyeselte, s azonnal elküldött egy ily czédrus-szekrény vásárlásáért.¹⁾ Együttal kiküldé P. Romon levéltárnokot, elkészíteni a jegyzőkönyv fogalmazatát, melynek tartalmát röviden megállapítánk.

Mire a hamvak átkutatását és kiszedését befejeztük: elkészült a jegyzőkönyv fogalmazata. Pár apró igazítást tettünk rajta; azonban a »*Ragozki*« nevet hiába javítottam »*Rákóczi*«-ra, — a francia szerzetes a tisztázatban megint csak amúgy írta. E közben meghozták a szekrényt és egy szép, metszett üveg-hengert is, az emlékirat egyik eredeti példányának abba s úgy a sírládába helyezésére. Ez a czédrusfa-láda sárgára fényezett, elég nagy, erős és igen szép, újdonszerű szekrény volt; midőn felnyitottuk, — csak úgy aradt belőle a kellemes, friss czédrus-illat, mely évtizedekig megmarad. Szerkezetére épen olyan, mint a mi tulipántos ládáink: egyetlen üregből áll, fölül, a baloldalán födeles fiókkal, az ú. n. »*ládafiá*«-val, a melybe az üveghengert valánk teendők.

Mielőtt a hamvoknak e ládába rakását megkezdettük volna: kérdést intéztem a supérieurhoz, hogy a koporsóban lelt ruhadarabok és egyéb tárgyakból mit vihetünk el magunkkal kegyeletes emlékül, ereklyékül? A derék főpap erre nézve teljesen szabad kezet engedett nekem, — sőt maga biztatott:

¹⁾ E czédrusszekrény vételárát mi akartuk Fraknóival fedezni: de az előzékeny rendházfőnök azt semmiképen meg nem engedé, mondván, hogy ez a csekély költség őt, mint a sírbolt és hamvak őrét illeti. Ugyanezt jelenté ki a sírbontási és megint helyreállítási munka költségeire nézve is. Utóljára arra kértük, hogy legalább a becsületes török munkást hadd ajándékozhassuk meg. Ezt nem ellenzé. Egy db. húsz frankos aranyatadtunk hát a jámbor szolgának.

RÁKÓCZI KOPORSÓJÁBÓL VALÓ EREKLYÉK.

(Félnagyságban rajzolva.)

1. Aranykófiumból fonott csattok. 2. Széles aranypaszománt. 3. Szemfedő-foszlányok arany- s ezüstszálakból selyemfátyolba hímezve. 4. Jeruzsálemi olvasó, drágakő- és lignum sanctum-szemekből. 5. Amoulette. 6. Aranyzsinór gombkapcsoló. 7. Aranypaszománt-szegély.

»*Prenez vous tout ce, que vous voulez!* . . . .« Én azonban csak szerényen válogattam mindenből. Utólag bánom már, hogy kivált a fejedelem piros bársony köntöséből — melyből igen nagy darabok vannak meg — és az aranypaszomántokból többet, nagyobb darabokat nem hoztam; — mindazáltal vannak nagy-érdekű ereklyéim, különösen az olvasóból megmaradt összes drágakő- és lignum sanctum-szemek s kereszteske, a tündöklő smaragdszínű amoulette, a 18 arany-csatt és a szemfedőből, valamint a paszomántokból, zsinórzatból egynéhány igen szép darab. A bársonyból — fájdalom — csak kevés, némi mutatványul.

Azután hozzákezdünk a hamvak berakásához. Magam adogattam le az oltárról egyenként minden darabot, s Lobryval és Droitecourt-ral helyeztem be a ládába, a lehető legnagyobb elővigyázattal, gyöngédséggel. Legelőször is a láda fenekét kipárnáztam selyemfoszlányokkal, hogy a sokat szenvedett bujdosó fejedelem csontjai puhán pihenjenek. Erre raktuk legalól a szálas lábszár- és czombcsontokat, közben a lábfejesontokat, a térd-, a farcsontot, a gerincz-csigolyákat, majd a nagy medencze- és lapoczka-csontokat, és úgy az oldaltbordákat, kar-, kéz-, váll-, nyakcsontokat. A láda egyik szögletében külön, megóvott helyet csináltunk az izom-maradványok számára, hogy a hegyes csontok érintésétől szét ne omoljanak. A szekrény jobb sarkában pedig, följül, alkalmas helyet készíték a koponyának, előbb csak kísérletkép odahelyezve. Majd még egyszer visszavivém az oltárhoz a drága főt; tetején a kifűrészelt, általam még utóljára fölemelt s meg beillesztett gerézdre újra reátevém a kis kerek selyemhálót, s reáköztöttem. Azután pedig — a hozzáillesztett állkapocszal együtt — Rákóczi történeírójának kegyeletes kezeivel gyöngéden begöngyölgettem, beburkoltam az én régi vezérlő-fejedelmem dicső fejét királyszerű bársonyba, aranyos bíborba, lágy selyembe: ne lepje por, ne érje föld, legyen megóva nedves légtől! . . . . Az ekkép gondosan betakargatott ritkas szép koponyát így helyezém be két kezemmel nagy kegyelettel az illatos czédrus-ládába. Főnt ismét az egész szekrény fölülletét a hamvak felett beborítgattam a még hátramaradt szemfedő- és selyem-, bársony-ruhamaradványokkal. Beraktam

minden foszlányt, a mi csak a koporsóban volt; úgy, hogy a láda egészen megtelt. s a koporsó fenekén talált tömérdek czédrusfa-forgácsnak nem jutott már hely benne. Ezekre nézve tehát abban állapotánk meg, hogy a másként a törmeléktől teljesen üresen hagyandó koporsóba rakják vissza, a láda mellé, — mely a koporsónak szélesebb, nyugati végébe, a hol eddig a fej feküdt, fog beállíttatni, a hosszú kőlap alá.

Midőn Rákóczinak földi maradványait a czédrusládába ekként berakogattuk volna: a kegyeletes megindulásnak kifejezhetlen mély érzelme vőn rajtunk, vőn rajtam erőt. Kölesönösen szívünk mélyéig meghatva és megilletődve, öleltük és csókoltuk meg egymást a lelkes buzgalmú, derék franczia supérieurel, — s mielőtt az emlékirat aláírása végett a sekrestyébe mentünk volna: Fraknoi barátommal leborulánk a főoltár előtt, s hangos szóval, buzgó magyar imában adtam hálát Istennek, hogy hazám dicsőemlékü fejedelmének, a magyar szabadság számkivetett mátyrjának hamvait elvégre is szerencsésen föltalálnom s a további pusztulástól megmentenünk engedte . . . . A lazarista atyák meghatottan állottak mögöttünk.

A sekrestyében azután elolvastuk és aláírtuk a jó erős, török papírra letisztázott jegyzőkönyvet, vagyis emlékiratot, — melynek P. Romon által készített másolatát íme ide, értekezésem végéhez melléklek. Lobry udvariasságból azt akará, hogy első helyen mi írjuk Fraknoival alá; de megtagadtuk: mondván, hogy ő itt a főszemély, ő a templom és a sírbolt őre, — őt illeti meg az elsőség! Így írta alá a rendházfőnök; utána Fraknoi, mint apátkanonok és a magy. tud. Akadémia másodelnöke; azután én, mint a magyar képviselőház tagja, a történelmi társulat alelnöke és Rákóczi fejedelem életírója. Aláírásom után következnek a sírfelbontásnál jelen volt lazarista atyákéi. Ezzel az iratot az üveghengerbe tévőn, ezt bedugaszoltuk, és a czédrusszekrény ládafiába tettük. A ládát a supérieure bezárta, mondván, hogy még egy pléhdarabot fog hozatni, a melylyel a kulcslyukat beboríttatja és beszegezeti; a kulcsot az emlékiratnak a rendház archivumában őrizendő második eredeti példányához csatolandja, a melynek aláírására hogy holnap eljőjünk, fölkért. A templomban a sírok befödésének, a talajkoczkák

lerakásának stb. még az éj folytán végbe kell menni, hogy a reggeli istentisztelet idejére már újra rendben legyen minden. — Mi a legmelegebben megköszönve Lohry supérieur úr és a lazarista atyák buzgó fáradozásait, nemes érdeklődését, előzenységét, barátságát, — a szerencsésen végzett munka megelégedést nyújtó érzetével vevénk tőlök szívreható búcsút.

Öreg estve, nyolcz óra felé volt már, a mikor szállodánkba érkezünk. Útitársaink s az ottani magyar társaság csodálkoztak hosszas kimaradásunkon, s kérdezősködének; de nem tudhattak meg tőlünk egyebet, csak, hogy a lazaristáknál kutattunk, mint ők vélték, a — *könyvtárban*. Utóbb sem sejtett meg az egészből a mi történt, Konstantinápolyban senki semmit. És idehaza is megőriztük a titkot.

Én csakhamar visszavonulék szobámba, és bezárkózva, legelőször is előszedtem a koporsóból elhozott ereklyéimet, s külön-külön borítékokba, skatulyácskába gondosan elrakosgatám. Azután, mindjárt azon melegében hozzá fogtam a sírfölbontás körülményes leírásához. Följegyeztem mindent apróra, még a legkisebb részleteket is. Mert *scripta manent*. Dolgoztam majdnem éjfélig; s ekkor vetém csak észre, hogy ezen emlékezetes napnak idegfeszítő, szokatlan munkájától mennyire ki vagyok merülve. Álom nem jött sehogysen a szememre; folyvást a nyitott sírokat, a korhadozott koporsókat, a sárga halálfejeket, a pusztán meredező csontokat láttam, — s mindig újabb-újabb részlet, még valami, a mit elfelejtettem följegyezni, jutott eszembe. Fölkeltem többször, újból meg újból jegyezgetve. Míg végre izgatott agyam forrongását a végkifáradás bágyadt álma elnyomá. Azonban reggeli öt óra felé már ismét ébren valék és ott ültem íróasztalomnál, kiegészítve esteli, éjjeli följegyzéseimet, még mindig jutván valami új eszembe. Úgy akartam mindent megírni, hogy, ha én a titoktartásra kikötött két év alatt meghalnék: akárki más jól eligazodhassék s beérhesse jegyzetimmal.

Másnap, — oct. 8-kán — délután lementünk Fraknóival a St.-Benoítba. Először is a nyitott templomba tekintünk be. A szokott rendben volt újra minden; a fejedelem koporsója fölött, a hosszú kövön a fal mellett már a pad is ott állott a

helyén. Hanem az ismét lerakott és gondosan fölzsúrolt talajkoczkák széleinek friss ragasztékain a figyelmes szemlélő észrevehette, hogy föl valának szedve. A rendházfőnökhöz menvén, a jegyzőkönyvnek másodpéldányát aláírtuk. Lobry beszélé, hogy a czédrusláda kulcslyukának beszegezése, majd a koporsóba beállítására, ez utóbbinak máskülönbösen üresen hagyása és minden egyéb ügy ment végbe, ahogy az estve elhatároztuk, — kivévén, hogy a vájt sírüregek betemetése, a talajkoczkák lerakása, a portól iszonyúan belepett szentély kitisztogatása, a helyre-rendezkedés stb., oly nagy munkát kívánt: nem bírtak vele elkészülni reggelig. Ekképen kénytelenek valának a déli hajó szentélyét hirtelenében deszkafallal elzárni, hogy kíváncsi szemek élül elrejtsek, míg a reggeli mise a főhajóban véget ér. Ezen isteniszolgálat után folytathattuk aztán a visszarendezkedés munkáját, s csak délben fejezték be. A supérieur egyébiránt, föltétlen bizalmának jeléül írántunk, visszaműködés ekkor a titoktartásról adott reversálisunkat, azt mondván: *Éljégé ismer immár bennünket arra, hogy írott kötelezések nélkül is megbízhatassék ígéréstünk megtartásában.* Megköszöntük barátságának ezen újabb reánk nézve annyira megüdvöztető jelét.

Én Konstantinápolyból vagy két hét múlva hazautazván, féltett Rákóczi-ereklyémet, oct. 7 s 8-kán írott jegyzeteimmel együtt, egy gyászszegélyű dobozba zártam, lepecsételtem, s reáírom, hogy a doboz *halálom esetére is 1891-ik évi octóber 7-ike előtt semmiképen föl nem bontható.* Nem is bontám föl, csak most, már a folyó 1892-ik évben. Mindazáltal a lepecsételéskor künthagytam belőle három ereklye-tárgyat: 1. *Rákóczi olvasójának keresztcecskéjét*, a melyet, mint egyházi férfinak s a kutatásokban hű társamnak: *Fraknoinak* adtam; ki azt ígéré: aranykeresztbe fogja foglaltatni. 2. Ugyanazon olvasóból *az achát-kő szemet*, melyet magam foglaltattam aranyba, s óralánczomon hordom. 3. A halhatatlan szabadsághős *szemfedőjéből egy szép arany s ezüst-rosette-t*; ezt egy év múlva, 1890. octóber havában elvittem Turinba, s azon hó 18-kán általadám *Kossuth Lajosnak*: hogy II. Rákóczi Ferencz, az ő *historicusa* által küldi azt neki, — Magyarország és Zemplén vármegye XVIII-ik századi legdicőbb fia küldi koporsójából, Magyarország

és Zemplén vármegye XIX-ik századi legdicsebb fiának. A nagy hazafi meghatva, mély kegyelettel fogadá el.

*

És ezzel beszámoltam működésemről; föltártam az eredményt, — melyet bármily lelkes igyekezettel s akármily vasakarattal is el nem érhettem volna *dr. Fraknoi Vilmos* barátom, *Msgr. Bonetti* érsek úr s *Rákóczi* hamvai hű örének, a jeles, derék *P. Lobry* rendházfőnöknek buzgó támogatása nélkül; a kiknek is, a jelen ünnepélyes pillanatban legfórróbb hálámat fejezem ki a nemes ügy fölkarolásáért! . . .

A becsületünkre bizott titkot híven megtartottuk és megtartottam, nemcsak a kikötött két esztendő lejártáig, de még tovább: harmadfél évig. És pedig eme fél-évvel tovább csak azért, hogy annak kinyilatkoztatásával a *Magyar Történelmi Társulat* negyedszázados emlékünnepe alkalmából kedveskedhessem nemzetemnek.

MELLÉKLET.

(Másolata a sirládába zárt emlékiratnak.)

Copie du Procès-Verbal

relatant la découverte du corps du Prince Ragozki.

Le Sept Octobre mil huit cent quatre vingt neuf, en présence de Monsieur Lobry, Supérieur de la Maison de Saint Benoît ;

de Monseigneur Guillaume Fraknoi, Abbé mitré de Szegszard en Hongrie, Chanoine de Varad, Second Président de l'Académie Hongroise des Sciences ;

de Monsieur Coloman de Thaly, Député du Parlement, Membre de l'Académie des Sciences, et Vice-Président de la Société historique de Hongrie ;

et de plusieurs membres de la Congrégation de la Mission soussignés :

Il a été procédé en l'église de Saint Benoît à la recherche du corps du Prince Ragozki.

On a d'abord découvert deux corps, l'un vis-à-vis de l'autel de la Sainte Vierge, à deux mètres cinquante environ du marche-pied, sous la pierre tombale, l'autre du côté de l'Evangile, contre les stalles du chœur.

Mais ces corps ne répondant pas aux indications sûres que l'on avait recueillies, il a été procédé à de nouvelles recherches du côté de l'Epître, contre la muraille, sous l'inscription de la Princesse.

On y a découvert deux cercueils. Dans le premier, plus éloigné de la muraille, et placé un peu plus bas que le second, se trouvait un corps que l'on présumé être celui de la Princesse. Mais on a reconnu dans le second le corps du Prince que l'on recherchait.

Le Chambellan qui avait présidé aux obsèques, avait déclaré que le crâne avait été ouvert, pour permettre d'en retirer la cervelle, et l'on a découvert en effet un crâne dont la partie supérieure avait été sciée et détachée. Tout doute devait disparaître devant cette preuve évidente.

Le Prince portait des habits à la Louis XV. on en a retiré des lambeaux, qui ont été remis avec les ossements.

Tous ces restes du Prince ont été retirés du cercueil où ils se trouvaient pour être placés dans une caisse en cèdre, où l'on a déposé en même temps une copie de ce procès-verbal, signé de tous les témoins. La caisse a été remise à l'endroit même où se trouvait le cercueil; la clef en sera conservée dans nos archives.

En foi de quoi ont signé les témoins ci-dessus indiqués, et on a apposé au présent procès-verbal le cachet du Supérieur de la Maison de Saint-Benoit.

(Suivent les signatures.)

TARTALOM.

	Lap
Előszó	V
Rodostó és a bujdosók sírjai. (1888.)	1
Konstantinápolyi újabb kutatások a Rákóczi-emigráció koráról. (1889.)	141
II. Rákóczi Ferenc hamvai. (1889—1892.)	187

KÉPEK LAJSTROMA:

1. <i>Czínkép:</i> II. Rákóczi Ferenc, törökországi képe. (1717.)	
2. Rodostó, a tengeről, (a város északi része)	20
3. Rodostó déli vége. (Rákóczi egykori kertjei és földjei a tengerparttal.)	21
4. Rodostó. (Részletfölvételek)	38
5. Mikes Kelemen, (1711-ik évi fejeletén)	94
6. Gr. Bercsényi Miklós rézmetszetű arcképe.	121
7. Izmid (Nicomedia) a tengerpartról.	134
8. Thököly Imre sírja Izmidben.	136
9. Bercsényi- vagy Rákóczi-féle szentségfelmutató a galatai St.-Benoît egyházban.	159
10. Thököly Imre törökországi arcképe. (1691—1698.)	165
11. Rákóczi József herceg, erdélyi trónkövetelő. (1738.)	176
12. Zrínyi Ilona törökországi arcképe. (1691—1698.)	215
13. A galatai St.-Benoît-egyház oltára, a mely előtt Rákóczi nyugszik.	222
14. Rákóczi koporsójából való ereklyék.	229